

Ons Heem

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT - JG. 51 - Nr. 1-2 * 1997

ISSN = 1370-6489

Afgiftekantoor: Gooik

Ons Heem is een uitgave van het Verbond voor
Heemkunde Kerkstraat 17 te 2970 's-Gravenwezel

Redactie:

Hoofdredacteur: Harry van Royen

Eindredactie: Luc Van de Sijpe

Redactiesecretaris: Marit Gypen

Leden:

Luc Stockman

Julien De Vuyst

Luc Van Eeckhoudt

Dominique Vanpée

Redactieraad:

Henri Vannoppen

Maurits Wynants

Verantwoordelijke uitgever:

Guy Ballet

Woestijnstraat 9

1755 Gooik

Drukkerij:

Ivo Depreter

Edingsesteenweg 224

1755 Leerbeek

Bij de voorpagina:

"We gingen vanuit Bokrijk -op weg naar ons Ter
Speelbergen- meermaals aanbellen te Averbode ..."
(Mevr. Paula Weyns - Mijlemans in "Terugblik in
de Heemspiegel" in deze bundel)

Foto Abdij van Averbode: © Global Pictures
(Brussel), Boonen

Foto Jan Gerits: © Stedelijke Culturele Dienst,
Hasselt

Huldeboek Jan Gerits

Driemaandelijks heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen

Redactie: Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel

Jaargang 51, nr. 1-2

ISSN = 1370-6489

Bloeimaand/mei 1997

INHOUD

Guy BALLEET, Grinse be't afscheid	2-3
Luc STOCKMAN, Levensschets van Jan Gerits	4-11
Jan GERITS, Bibliografie van Jan Gerits	12-33
Julien DE VUYST, De zee, een kolk van rampspoed	34-39
Paul DE WIN, Het aanplakken van een strafvonnis aan een paal op de markt	40-45
Ferdinand GEERTS, Pijlpunten en pijlsneden uit Lommel	46-52
Paul HUYS, Oude koningsbreuken en ander schutterszilver geveild	53-58
Jozef MERTENS, Brouwers en bierverbruik in de Loonse Kempen	59-66
Jean Luc MEULEMEESTER, Henricus Bierre	67-70
Joris SPANHOVE, De Wervikse vluchtelingen in Walfergem-Asse 1917-1918	71-76
Aimé STROOBANTS, Ex-voto's	77-84
Jean-Pierre TYTGAT, Onveiligheid in het land van Beveren tussen 1761 en 1792	85-90
Eugene VAN AUTENBOER, De Sint-Sebastiaansgilde van Westerlo in conflict met de hoofdgilde van Leuven	91-95
Renaat VAN DER LINDEN en Luc DE SPIEGELEER, Bedevaartvaantjes binnen en buiten Europa	96-104
Luc VAN DE SIJPE, Vijf leercontracten van de teutencompagnie Rijcken uit Hamont	105-111
Luc VAN EECKHOUDT, Maria-iconografie op oude wijwatervaten in privébezit	112-122
Jozef VAN HAVER, Oude en nieuwe fictieve heiligen	123-133
Henri VANNOPPEN, De herbergnaam "De Koning van Spanje" in Erps-Kwerps en in de rest van de wereld	134-141
Paula WEYNS-MIJLEMANS, Terugblik in de heemspiegel	142-143

Grinse be't aafscheed ⁽¹⁾

Voorrede, ten geleide, voorbericht, woord vooraf, zelfs het wat Duits klinkende "voorwoord" (2) zijn afstandelijke begrippen die hier niet op hun plaats zijn.

Vandaar een greep uit onze taal ... Graag had ik deze korte intro in het Gruitroods begonnen doch bij gebrek aan taalgevoeligheid voor deze streektaal heb ik maar een gemeenschappelijke taal gezocht: het Hasselts. Hasselt is een van de steden waar Jan Gerits een deel van zijn beroepsleven heeft doorgebracht en waarmee ondergetekende ook een verwantschap heeft.

Dit dubbelnummer is, naar een gelukkige gewoonte binnen het Verbond voor Heemkunde, opgedragen aan een verdienstelijk heemkundige: lic. Jan Gerits. Voor zijn verdiensten kreeg hij in 1991 op de Landdag te Alden-Biezen het dr. Jozef Weynseremerik overhandigd.

In enkele bijdragen wordt uitgebreid ingegaan op de verdiensten van één der meest markante heem-historici van de tweede helft van de twintigste eeuw. Gedurende tientallen jaren heeft lic. Jan Gerits het bestaan zelf van het Verbond gewaarborgd. Na een lange voorperiode waarin hij "monumenten" zoals Drs. Jozef Van Overstraeten en Dr. Jozef Weyns steunde en hielp, heeft hijzelf 17 jaar, als vijfde algemeen voorzitter, aan het roer gestaan van een schip dat "Verbond voor Heemkunde" heet. Bij het einde van zijn loopbaan liet hij deze functie aan anderen over om zich volledig te kunnen wijden aan de begeleiding van heemkundige kringen en voornamelijk "zijn" blad: *Ons Heem*.

Op 31 december 1996 beëindigde lic. Jan Gerits zijn beroepsmatige "officiële" loopbaan. Voor het Verbond voor Heemkunde het einde van een tijdperk. Vanwaar de titel bij de aanvang ...

Ieder punt achter een deel veronderstelt een nieuwe zin, een nieuw begin, een nieuw elan. Het bestuur en de medewerkers van ons Verbond beseffen zeer goed dat ons heel wat uitdagingen te wachten staan. Tijdens de afgelopen eeuw zijn veel dingen gerealiseerd op het vlak van heemkunde, industriële archeologie, dialectologie en taalkunde, volks- en familiekunde ... Wij beseffen reeds een tijdje dat, dankzij het onverdroten werk van onze heemkundigen en hun verenigingen enerzijds, en tevens door de technologische communicatieve evolutie van het einde van deze eeuw anderzijds, enorme potentiële mogelijkheden ontstaan om nog meer inzicht, gevoel en waardering te scheppen voor de enorme rijkdom die het "werkgebied heemkunde" in zich draagt.

We moeten samenwerken naar de toekomst. Dit houdt in dat meer dient gedacht te worden in termen van samenwerkingsafspraken en dialogen op allerlei niveaus over de grenzen van gehuchten, dorpen, gouwen en landen heen. Wat men ook doet, we dienen met elkaar te praten op een totaal evenwaardige basis. Elkaar helpen en aanvullen als het enigszins kan.

Door de technologische (r)evolutie van de laatste tijd is het mogelijk om op logistiek vlak veel tijd te sparen. Vooral bij het naar buiten brengen van de resultaten van heemkundig werk, de publicaties van de heemkundige kringen, zijn er nooit zoveel mogelijkheden geweest als vandaag. Hier moeten wij streven naar een permanente kwaliteitsopvolging. Naast het, vanzelfsprekend, inhoudelijke is ook de presentatie en de periodiciteit belangrijk. Daar wij ons met pro-

(1) X. Staelens, "Dieksjenèèr van 't (H)essels", in *Nederlands-Hasselts Woordenboek* (Hasselt, 1982) p. 43.

(2) Paul Cockx, *Taalwijzer* (Leuven, 1989) p. 406.

fessionele publicaties wensen te vergelijken, moeten wij even ernstig zijn in onze afspraken met auteurs, drukkerijen, verdeling en zeker met onze lezers/leden. Dit telt ook voor dit blad.

Redacties dienen een iets langere afstandsvisie te hanteren. *Ons Heem* zal met haar verruimde redactieploeg hier het voortouw nemen. Het is prettig als men een studie kan voltooien zonder dat er een enorme tijdsdruk aanwezig is ... Zo is het ook fijn als een voltooide bijdrage op de geplande datum voor het lezerspubliek het daglicht ziet en niet in een schuif blijft "hangen" tot het ogenblik dat het de eindredacteur goed uitkomt. Waardering blijkt ook uit het nakomen van afspraken. Ook voor dit blad.

Lic. Jan Gerits' werk wordt in het kader van de Verbondswerking overgenomen door historica Middeleeuwen lic. Marit Gypen. Sedert 1 januari 1997 volgt zij, tesamen met lic. Harry Van Royen, de werking van heemkundige kringen en onze publicaties op.

Een jonge ploeg met enthousiasme die de zware opdracht heeft minstens even goed te presteren en baanbrekend werk te verrichten als de illustere voorgangers. Ook de Raad van Beheer, dewelke de afgelopen jaren grondig werd verjongd en waar nu ook, gelukkig, dames werken, weet dat de lat hoog ligt. In haar beleidsnota (3) van de lente 1997 heeft ze haar beleidslijnen voor de laatste jaren van deze eeuw vastgelegd. De continuïteit is verzekerd ...

Symbolisch dragen we dit dubbelnummer van *Ons Heem* op, als huldenummer, aan lic. Jan Gerits. Een klein symbool van dank voor veel en groot heemkundig werk!

Guy Ballet
Zevende algemeen voorzitter
van het Verbond voor Heemkunde
(1995-)

(3) Verbond voor Heemkunde
vzw, *Beleidsnota 1997* ('s-
Gravenwezel, 1997).

Levensschets van Jan Gerits

1. Jeugd- en vormingsjaren

Jan Gerits werd op 21 april 1932 te Hasselt geboren, maar hij groeide op in Neeroeteren waar zijn ouders toen woonden. Hij volgde lager onderwijs in Neeroeteren en Maaseik en Grieks-Latijnse humaniora in het Sint-Michielscollege te Bree. Daar leerde hij E.H. Jaak Dreesen, leraar van de derde Grieks-Latijnse klas (1950-1951) kennen die tijdens zijn geschiedenislessen naar lokale toestanden verwees (1). Hij vestigde er de aandacht van zijn leerlingen bijvoorbeeld op dat ook de feodaliteit te Bree haar sporen nagelaten had. Dat noemde men toen werkelijkheidsonderricht. Tijdens de donderdagse wandelingen werden onder zijn leiding historisch interessante plaatsen bezocht. Bree was vroeger een versterkte stad in het Land van Loon. De begenadigde leraar legde daardoor de kiem van Jan Gerits' belangstelling voor het verleden.

Jan Gerits was in het schooljaar 1951-1952 en 1952-1953 voorzitter van een studentenacademie die zich bezig hield met literatuur en muziek, voorzitter van de K.S.A.-collegebond en werkend lid van de ABN-kern.

In die jaren was Jan Gerits lid van de K.S.A.-afdeling "Jeugdige Strijders" Neeroeteren (1947-1953) waarvan hij bondsleider (1950-1953) werd. Hij bracht het zelfs tot gewestleider van Maaseik (1951-1953). In 1952 richtte hij o.m. een tentoonstelling in over "K.S.A. - Jeugdige Strijders" Neeroeteren 1937-1952. Tevens was hij hoofdredacteur (1950-1953) van het studententijdschrift *Studentenkrabbels* van dezelfde bond. Daarin schreef hij zijn eerste probeersel over plaatselijke geschiedenis.

(1) In de *Geschiedenis van Bree, I: De parochie - de oude kloosters* (Bree, 1946) schreef Jaak Dreesen de stukjes over "Het Refugiehuis der abdij van Postel", p. 147-159, en "Het Kapucijnenhuis te Bree", p. 160-161.

Drs. Jan Gerits bij de voorstelling van zijn boek *Historische steden in Limburg* (Hasselt, Provinciale Bibliotheek, 15 september 1989). Foto : Stedelijke Culturele Dienst, Hasselt.

De negen afleveringen (april-dec. 1952) over de geschiedenis van de kapellen in Neeroeteren verschenen in *De Stem uit het Vaderhuis*, het parochieblad van Neeroeteren. Voor zijn publicaties trok Jan Gerits als jong student naar het Rijksarchief te Hasselt waar hij historische literatuur over die onderwerpen doorworstelde om zijn afleveringen beter te kunnen stofferen, hetgeen door dr. M. Bussels, de toenmalige rijksarchivaris, zeer gewaardeerd werd.

Na zijn humaniora studeerde hij wijsbegeerte en theologie en in 1964 behaalde hij te Leuven onder de leiding van prof. dr. J.- M. De Smedt een licentie in de moderne geschiedenis met een proefschrift over *De evolutie van de Premonstratenzer Wetgeving van 1290 tot 1322*. Nadien volgde hij nog kunstgeschiedenis.

2. Beroepsleven

Aanvankelijk stond Jan Gerits in het onderwijs in de Abdijschool van Averbode waar hij cursussen over "Methodologie", "Esthetica", "Kerkgeschiedenis" en "Geschiedenis van de Premonstratenzers" gaf.

Tussendoor werkte hij in archiefdepots en bibliotheken in Nederland (Maastricht, 's-Hertogenbosch, Leiden), Frankrijk (Parijs, Laon, Soissons), Duitsland (München, Düsseldorf, Keulen), Oostenrijk (Innsbruck). Daaruit groeiden verschillende publicaties in binnen- en buitenlandse tijdschriften.

In 1976 werd hij door Jozef Van Overstraeten uitgenodigd om redactiesecretaris van de culturele uitgaven van de V.T.B.- V.A.B, met inbegrip van *De Toerist* en *De Autotoerist* te worden. Van 1980 tot 1982 werd hem bovendien de eindredactie van de *De Autotoerist*, en van andere culturele uitgaven zoals de *Vlaamse Toeristische bibliotheek* en de *Wandelboekjes*, toevertrouwd.

In 1982-1984 werd hij deels vrijgesteld voor het herschrijven van de *Gids voor Vlaanderen*, die in april 1985 verscheen, naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van de Kredietbank. Hij bleef intussen eindredacteur van de *Vlaamse Toeristische Bibliotheek* en de *Wandelboekjes* en hij verzorgde de culturele redactie van de *De Autotoerist*.

In 1985-1990 was hij belast, in opdracht van de veertien Limburgse steden, met historisch onderzoek dat uitmondde in het boek *Historische steden in Limburg* uitgegeven in 1989 door het Gemeentekrediet, en in het verzamelen van bronnen voor de middeleeuwse geschiedenis van de Loonse steden. Het schrijven van deze geschiedenis wordt waarschijnlijk een klus voor na zijn pensionering!

Na de erkenning van het Verbond voor Heemkunde als volwaardige Vlaamse cultuurvereniging met ingang van 1 januari 1991 verwisselde Jan Gerits zijn voorzittersstoel voor de post van directeur-generaal van het Verbond voor Heemkunde. Deze taak vervulde hij met grote bekwaamheid tot einde 1996.

3. Hoofdredacteur van *Ons Heem*

Als student in de geschiedenis trok Jan Gerits in 1962 naar het Kempisch Historisch Kongres te Geel. Daar leerde hij dr. Jozef Goossenaerts en dr. Jozef Weyns kennen die hem een abonnement op *Ons Heem* aanprezen. Het eerste nummer van *Ons Heem* dat hij in handen kreeg, was het speciaal "Molennummer" van 1957. In 1963 stuurde Jan Gerits zijn eerste twee bijdragen op naar de hoofdopsteller nl. "Inktrecepten uit Averbode" en "Twee Inventarissen van tin- en koperwerk te Averbode uit het midden van de XVIIIde eeuw" (2). Dit was het begin van een ellenlange reeks artikels en sprokkelingen voor dit blad.

(2) Verschenen in *Ons Heem*, 18 (1963) p. 35-36 en p. 85-86.

Na het overlijden van Luc Ebrard in 1971 sprak Jozef Weyns op een archeologisch congres te Tongeren Jan Gerits aan om lid te worden van de redactieraad van *Ons Heem*. De opstelraad bestond uit aalmoezenier Antoon Lowijck, eindopsteller en verantwoordelijke voor West-Vlaanderen, Daniël Verstraete opsteller van "Onze Stam", Raf Van den Abeele, verantwoordelijke voor Oost-Vlaanderen, Jozef Weyns, verantwoordelijke voor Antwerpen en Limburg, Amaat Smeyers, verantwoordelijke voor Brabant en Jan Gerits, verantwoordelijke voor Brabant en Limburg. Onder impuls van Jan Gerits kwamen Frans Sillis in 1974, Luc Stockman in 1975 (3) en in 1976 Mark Laenen de opstelraad versterken.

Na het terugtreden van aalmoezenier Antoon Lowyck als eindopsteller in 1983 nam Jan Gerits de hoofdredactie van *Ons Heem* op zich. De redactieraad werd herschikt en kwam voor de eerste maal op 27 augustus 1983 bijeen in volgende samenstelling: Jan Gerits, hoofdredacteur-coördinator, tevens eindredacteur in samenwerking met Frans Sillis en Paul Vandepitte, Jozef Penninck werd secretaris, de vijf gouwen werden verdeeld over Frans Sillis (Antwerpen) ook eindredacteur van *Heemspiegel*, Frans Van Bellingen en Henri Vannoppen (Brabant), Jan Gerits (Limburg), Luc Stockman en Raf Van de Abeele (Oost-Vlaanderen) en Jozef Penninck en Paul Vandepitte (West-Vlaanderen) (4).

Vanaf 1971 werkte Jan Gerits volop mee aan ons tijdschrift. Dit resulteerde in een eerste themanummer van zijn hand onder de titel *Abdijen en landbouw* (5). Daarvoor belichtte o.m. de cisterciënzers en premonstratenzers in de Zuidelijke Nederlanden onder het oogpunt van de landbouw.

In totaal verzorgde Jan Gerits een dertigtal themanummers in *Ons Heem*, gewijd aan volkskundige, heemkundige, historische en kunsthistorische onderwerpen. Daarbij werd ook de geschiedenis van ons Verbond niet vergeten, zoals het *Zilveren landdagnummer* (1983) en de *Pioniersstijd van de heemkundige werking in Vlaanderen* (1991) (6). Al die nummers werden op een grotere oplage gedrukt omdat ze meestal veel erfnummers vonden. Vaak lokten ze reacties los bij de lezers die interessante bijzonderheden wisten mede te delen over het aangesneden thema. Daarmee kon de rubriek "Sprokkelingen" gestoffeerd worden en kreeg het behandelde thema een ruime weerklank in de vijf Vlaamse gouwen.

De varianummers bleven hun klassiek patroon behouden met een of twee basisartikelen, aangevuld met de populaire "Sprokkelingen" en rubrieken zoals "Archeologische Berichten", "Heemschut", "Van Heem tot Heem", "Onze Stam", "In onze Verbondsfamilie", en "Van en voor onze leden". Zoals bij de "Sprokkelingen" kregen ook die rubrieken een grote respons bij de lezers. De hoofdredacteur liet zich daarbij niet onbetuigd, want een aantal kwamen uit zijn pen!

Een blijvende bekommernis van een hoofdredacteur is het zoeken naar bekwaame medewerkers voor de basisartikelen. Een deel ervan vond hij in de voordrachtgevers op de landdagen en de gouddagen. Een ander deel moest hij aanschrijven om hen tot medewerking aan te zetten. Dit gaf aanleiding tot een omvangrijke briefwisseling met veel historici en heemkundigen uit Vlaanderen.

Ons Heem moest naar zijn opvatting ook een ruime plaats bieden voor hetgeen er reilt en zeilt in het Verbond en de gouwen. Hij zorgde meestal zelf voor een uitgebreide verslaggeving over de landdagen, over de meifeesten, over de gouddagen en andere bijzondere heuglijke gebeurtenissen.

De rubrieken "Onze Stam" en "In onze Verbondsfamilie" smolt hij samen en herdoopte hij tot een rubriek "Ter nagedachtenis" van de overleden vrienden en medewerkers van het Verbond. Bij het ontvangen of lezen van een overlijdensbericht van een verdienstelijk medewerker schreef hij steeds een waarderende

(3) Op de landdag te Varsenare in 1975 wist hij mij te overtuigen om tot de opstelraad toe te treden.

(4) *Heemspiegel*, 4 (1983) p. 9-10.

(5) *Ons Heem*, 27 (1973) nr. 6.

(6) *Ons Heem*, 37 (1983) nrs. 1-2 en *Ons Heem*, 45 (1991) nr. 6.

brief aan de nabestaanden, hetgeen telkens erg op prijs werd gesteld. Hij zorgde voor degelijke "in memoriam"-teksten in *Ons Heem* ook al kostte dat soms veel opzoekingswerk. Hij ging ervan uit dat deze teksten een stuk verbondsarchief vormen en bijdragen tot de historiek van de heemkundige beweging in Vlaanderen en daarbij werd zoals bij al zijn stukjes uitvoerig naar de bronnen verwezen.

Ook de nagedachtenis van zijn voorgangers bracht hij herhaaldelijk ter sprake zoals in 1984 met "Dr. Jozef Weyns" en "Dr. Jozef Weyns en de heemschutgedachte" (7). Ook de figuren van Jozef Van Overstraeten, stichter van het Verbond voor Heemkunde, en Gillis-Gerard Meersseman, O.P., tweede voorzitter, kregen zijn aandacht (8).

De heemkundige en de geschiedkundige werken van onze leden werden voorgesteld en besproken. Vooral de laatste jaren werden zijn boekbesprekingen alsmaar uitvoeriger en langer. Op die manier wilde hij de aandacht vragen voor de belangrijkste publicaties verschenen op dit vlak in Vlaanderen.

Onder de stuwning van Jan Gerits werd ons tijdschrift inhoudelijk op een hoog wetenschappelijk peil gebracht. Voor *Ons Heem* opteerde hij voor een algemeen heemkundig blad, dat naast en samen met de plaatselijke heemkundige tijdschriften een eigen plaats moest veroveren bij het lezerspubliek. Elke lezer die niet alleen belangstelling voor zijn eigen heem had, maar ook een brede interesse vertoonde voor wat zich elders op heemkundige vlak in de vijf gouwen afspeelde, moest zijn gading in *Ons Heem* kunnen vinden.

Na de mislukte poging van Rudolf Six en Dan Verstraete in 1973 om een eigen kaderblad met informatief en vormend karakter uit te geven, begon Jan Gerits in 1980 met *Heemspiegel* als bijlage bij *Ons Heem* (9), waarvoor hij de gewaardeerde redactionele medewerking van Frans Sillis kreeg. *Heemspiegel* is inmiddels uitgegroeid tot een volwaardig beleids- en vormingsblad.

Ook aan de vormgeving werd gesleuteld. Vanaf jaargang 39 (1985) werd de inhoud van elk nummer op het eerste blad afgedrukt en de namen en de adressen van de medewerkers vermeld.

De grootste ingreep gebeurde echter in 1993 toen het formaat en de schikking van de voetnoten veranderd werden. De voetnoten werden nu "zijnoten". Daardoor kreeg de bladspiegel een aantrekkelijker uitzicht en kwam er meer ruimte voor de illustraties. De bijkomende halve kolom kan gebruikt worden zowel voor de noten als voor de illustraties. Deze face-lift had wel een nadeel bij het opbergen van het tijdschrift, waarvan het formaat niet meer paste in de reeks van de jaargangen van 1949-1992. Allesbijeën steekt *Ons Heem* nu in een nieuw, modern en fris kleedje!

Bij het opstellen van de bibliografie van Jan Gerits (het deel *Ons Heem*) is het mij opgevallen dat onze hoofdredacteur bijzonder productief is geweest. Het groot aantal artikels en stukjes getuigt van een enorme werkkraft en een ononderbroken bezig zijn met ons tijdschrift. Gedurende 25 jaar heeft hij zijn stempel op *Ons Heem* gedrukt. Dit is enigszins vergelijkbaar met wat Antoon Viaene 50 jaar met *Biekorf* gedaan heeft.

4. Verbondsvoorzitter (1974-1991)

Na het overlijden van verbondsvoorzitter Jozef Weyns in 1974 verkeerde de verbondsleiding in een moeilijke situatie. Verschillende mogelijke kandidaten van zijn opvolging werden naar voren geschoven. Begin augustus 1974 benaderde ondervoorzitter Raf Van den Abeele Jan Gerits om het voorzitterschap op zich te

(7) *Ons Heem*, 38 (1984) p. 183-189.

(8) *Ons Heem*, 41 (1987) p. 37-40 en *Ons Heem*, 43 (1989) p. 34-39.

(9) *Ons Heem*, 34 (1980) inlegblad in nummer 1.

nemen. Toen hij na een bedenkingperiode het voorstel aanvaardde, bleek dat hij niet zo gemakkelijk verkozen kon worden omdat hij geen deel uitmaakte van het verbondsbestuur.

Er was echter een uitweg nl. de oprichting van een gouw Limburg. Toen trok Jan Gerits naar Tuur Wouters, omdat deze radioman de heemkunde een warm hart toedroeg, om hem te vragen medestichter te willen zijn van de gouw Limburg en het voorzitterschap op zich te nemen. Tuur Wouters begreep de situatie en ging op het verzoek in. Op 19 augustus 1974 werd de gouw Limburg boven het doopvont gehouden met Tuur Wouters als voorzitter en Jan Gerits als secretaris (1974-1989) (10) en later ondervoorzitter (1989-1996).

Op zijn voorstel werd op 16 juni 1984 in Sint-Martens-Latem door het Verbondsbestuur het "Dr. Jozef Weyns-eremerk" ingesteld ter nagedachtenis van dr. J. Weyns, waarvan men in dat jaar de tiende verjaardag van zijn overlijden herdacht. Met dit eremerkt wil het Verbond heemkundigen onderscheiden die zich voor de groei en bloei van het Verbond ingezet hebben en/of die door de kwaliteit van hun heemkundige en historische publicaties een belangrijke bijdrage geleverd hebben voor de studie van hun streek en heem.

In 1992, op de Landdag te Alden Biezen, mocht Jan Gerits uit handen van Paula Weyns dit erg gegeerd eremerk in ontvangst nemen. De betreunde gouwvoorzitter van Limburg Jozef Remans hield de laudatio van de laureaat. In zijn dankwoord herinnerde Jan Gerits aan de krachtlijnen van zijn beleid als verbondsvoorzitter (11).

In het kader van zijn activiteiten als verbondsvoorzitter was hij nauw betrokken bij de stichting van de "Heemkring Averbode" (1974) als initiatiefnemer, van de "Heemkring Oppidum Halense" te Halen (1975), van de "Heemkundige Kring Peer" (1986, en van de "Heemkundige Kring Hechtel/Eksel" (1990) als medestichter.

Naar het voorbeeld van de gouw Oost-Vlaanderen richtte hij in 1985 een "Bekroningscommissie van geslaagde restauraties in Limburg" in. In 1989 kwam door zijn toedoen het "Limburgs Schutterijmuseum" te Stramproy in Nederlands Limburg tot stand. Hij was tevens medestichter van het *Limburgs Schutterstijdschrift* (1988), dat de beide Limburgen bestrijkt.

Als nieuwe verbondsvoorzitter betrok hij alle gouwvoorzitters bij het beleid. Ze werden ambtshalve leden van de Raad van Bestuur, omdat hij vond dat er een duidelijke beleidslijn op het vlak van de heemstudie en de heemschut in heel Vlaanderen moest getrokken worden. Daarom werden ook de landdagen om de beurt in de vijf Vlaamse gouwen gehouden rond een welomschreven congres-thema dat inspirerend zou kunnen zijn voor de lokale werking.

Als verbondsvoorzitter is Jan Gerits op zoek gegaan naar meer financiële middelen voor de verbondswerking en naar een volwaardige erkenning als Vlaamse cultuurvereniging. Samen met Jozef Penninck en Rudolf Sic heeft hij talrijke vergaderingen en hoorzittingen bijgewoond op de bevoegde ministeriële diensten aan de Sainctelettesquare, de Kortenberglaan en de Jozef II-straat in Brussel en in het kasteel van Steenokkerzeel. De bedoeling was aan onze vereniging een modern en eigentijds gelaat te schenken en aan het Verbond voor Heemkunde een plaats naast de grote Vlaamse cultuurverenigingen te geven.

(10) J. Gerits, "Stichting van de gouwbond Limburg", *Ons Heem*, 29 (1975) p. 202-206.

(11) Deze tekst was mij van groot nut bij het opstellen van de levensschets van Jan Gerits.

Vanaf 1989 werd er met de bevoegde ministeriële diensten onderhandeld om het Verbond voor Heemkunde als Vlaamse cultuurvereniging op hetzelfde niveau als de drie fondsen te kunnen erkennen. In oktober 1989 werden de diverse gouwbesturen samengeroepen om onder de leiding van de afgevaardigden van de Vlaamse Gemeenschap de voor- en nadelen van de ministeriële erkenning te

bespreken. Op 1 januari 1991 werden al die inspanningen bekroond en verleende gemeenschapsminister P. Dewael een erkenning aan het Verbond voor Heemkunde als landelijke organisatie voor sociaal-cultureel vormingswerk voor volwassenen (decreet van 4 juli 1975) (12).

Dankzij die erkenning kreeg het Verbond de beschikking over twee vrijgestelden. Jan Gerits trad op 10 mei 1991 af als verbondsvoorzitter en werd directeur-generaal van het Verbond, terwijl Harry Van Royen, met ingang van 1 maart 1991, als secretaris werd aangeworven.

Jammer genoeg werd die erkenning een bron van onenigheid tussen de vijf gouwen en besloten de gouwen Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen een eigen koers te gaan varen buiten het Verbond (13).

De herdenking van 50 jaar Verbond voor Heemkunde eindigde op die manier in mineur! Ondanks alles liep er toch nog in het Archief en Museum van het Vlaamse Cultuurleven te Antwerpen een overzichtstentoonstelling over het Verbond en de vijf gouwen van 27 april tot 24 augustus 1991. Onder redactie van verbondsvoorzitter Jan Gerits verscheen een publicatie met een overzicht en de werking van het Verbond en de vijf gouwen, die toen nog allen deel uitmaakten van het Verbond (14).

5. Wetenschappelijke bedrijvigheid

Na het behalen van zijn licentiaat specialiseerde Jan Gerits zich verder in de kunstgeschiedenis zodat hij de wetenschappelijke leiding van verschillende tentoonstellingen kreeg.

Een eerste thema was de kerkelijke kunst zoals de Mariale tentoonstelling te Averbode in 1963, "Oude kerkelijke kunst in het Land van Aarschot" te Aarschot in 1968, "Testelt en zijn kerk" in 1968, "Betekom en zijn kerk" in 1969, "Langdorp en zijn kerken" in 1970, "Sint-Norbertus in de Brabantse kunst te Averbode" in 1971, "Kerkelijk kunstbezit van de Sint-Lambertusparochie van Neeroeteren" in 1975.

Een tweede thema was het uitzicht van de dorpen zoals "Rillaar en zijn verleden" in 1972, "Historische schoonheid van Averbode" in 1973, "Julien Van Gaubergen, schilder van mens en landschap in het Hageland" te Aarschot in 1972, "Averbode, vroeger en nu" in 1974, "Averbode gezien door schilders van Averbode" in 1975.

Ten derde waren er nog exposities over "Wijnkultuur in het Hageland" te Aarschot in 1971, "Neeroeteren en zijn geschiedschrijver P.J. Maas" in 1973, "Volksambachten in Kempen en Hageland", "Werken van kunstschilder Julien Van Gaubergen" te Averbode in 1975, "Oude kunst in privé-bezit" te Diest in 1976, "Sint-Lutgart. Prijskamp voor schilderkunst" te Antwerpen in 1982, "Schuttersgilden in Maasland en Kempen" te Peer in 1988, "50 jaar Verbond voor Heemkunde" te Antwerpen in 1991.

Tenslotte verleende hij nog zijn wetenschappelijke medewerking aan "Sint-Jan de Doper, patroonheilige van de premonstratenzerabdij Averbode" in 1967, "De glans van Prémontré" te Heverlee in 1973, "Oude kunstambachten" te Diest in 1977, "Florefe, 850 ans d'histoire" in 1973 en "Laatgotische beeldsnijkunst uit Limburg en grensland" te Sint-Truiden in 1990.

Gezien zijn grote belangstelling en deskundigheid voor kunstzaken werd hij lid van de Centrale Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (2de afdeling) in de periode 1975-1984 en de Limburgse Provinciale Commissie

(12) *Heemspiegel*, 11 (1991) p. 21-22.

(13) Het is nu nog te vroeg om hierover een oordeel te vellen en bovendien was ik hier niet bij betrokken zodat ik onmogelijk een eigen gefundeerde mening over die spijtige scheuring kan geven.

(14) J. Gerits en medewerkers, *50 jaar Verbond voor Heemkunde. Geschiedenis en werking* (Antwerpen, 1996), 96 p.

van Monumenten en Landschappen sedert 1992. Jan Gerits was dan ook de geknipte man, gezien zijn achtergrond als historicus, kunsthistoricus en heemkundige om de monumentale *Gids voor Vlaanderen* te herwerken, die in 1985 in opdracht van de Kredietbank verscheen.

Het studieterrein van onze hoofdredacteur bestrijkt een heel breed veld gaande van de geschiedenis van het hertogdom Brabant en het graafschap Loon, het bouwkundig en landschappelijk erfgoed en het volkskundig patrimonium in de Kempen, over de wijncultuur in Vlaanderen en het Land van Luik, het schutterswezen en de orgelcultuur naar de volksdevotie, de bedevaartvaantjes, de witherenorde en het verleden van zijn geboortedorp Neeroeteren.

In *Autotoerist* publiceerde hij ook twee reeksen artikelen, gewijd aan "Toeristisch kleinged in Vlaanderen" (kleine musea) en "Figuren uit 150 jaar Vlaamse Beweging". Hij schreef talrijke bijdragen voor diverse historische en heemkundige tijdschriften zoals *Het Oude Land van Aarschot*, *Limburg*, *Eigen Schoon en de Brabander*, *Het Oude Land van Loon*, *Meer Schoonheid*, *Taxandria*, *Oost-* en andere.

Hij is lid van de "Vereniging van Limburgse schrijvers" sedert 1966, van de "Vereniging van de Kempische schrijvers" sedert 1968, van de "Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis" sedert 1973, van de "Gilde St.-Lutgart" sedert 1980 en tevens hoofdredacteur van het tijdschrift *Sint-Lutgart, schutsvrouw van Vlaanderen* sedert 1992.

Verder was hij nog lid van 1968 tot 1974 van de "Studiegroep Geschiedenis en Filologie Limburg", bestuurslid van 1968 tot 1976 van de "Aarschotse Kring voor Heemkunde" (de stad Aarschot bekroonde hem met de "Jozef Terweduweprijs"), lid van 1967-1977 van "Volkscultuur in Brabant", lid van 1974 tot 1976 van de werkgroep "Masegau", lid van 1974 tot 1977 van de "Vrienden van het Stedelijk museum en Archief Diest" en tenslotte nog lid van 1970 van de Lions Club Aarschot (voorzitter 1974-1976).

De neerslag van deze drukke wetenschappelijke bedrijvigheid vindt de lezer in de uitgebreide bibliografie van Jan Gerits. Honderden boeken, bijdragen, artikels, lange en korte stukken gaande van een eenvoudige sprokkeling over de "Bouw van een schaapskooi te Tessenderlo in 1541" (15) tot het schitterend uitgegeven boek *Historische steden in Limburg* van 1989.

6. Slotbeschouwing

Ik heb gepoogd om een beeld van de veelzijdigheid van Jan Gerits te schetsen. Al tijdens zijn studentenjaren bleek hij een sterke interesse voor geschiedenis te hebben en ook het verlangen om daarover iets te schrijven. Zijn medestudenten zagen in hem een leidersfiguur, een organisator en goed spreker.

Van zijn schrijverstalenten heeft hij ruimschoots gebruik gemaakt om gedurende 25 jaar *Ons heem* te voorzien van boeiende artikels, pittige verslagen en interessante sprokkelingen. Zijn leiderstalenten wendde hij ten volle aan om het Verbond voor Heemkunde 17 jaar met vaste hand te sturen en zijn zin voor organisatie had hij nodig voor de verdere uitbouw van *Ons Heem* en "Het Verbond". Zijn gave van het woord was hoorbaar tijdens zijn voordrachten en talrijke toespraken als verbondsvoorzitter.

We mogen zonder overdrijven zeggen dat een groot deel van zijn energie en werkkraft naar het leiden van "Het Verbond" en de redactie van *Ons Heem* is gegaan. Al zijn de activiteiten buiten "Het Verbond" ook heel belangrijk, toch heeft hij het beste van zichzelf gegeven aan de groei en bloei van ons tijdschrift en onze vereniging. Jan Gerits zal nooit weg te denken zijn uit de geschiedenis

(15) *Ons Heem*, 25 (1971) p. 197-198.

van de heemkundige beweging in Vlaanderen.

Daarom heeft de redactiegroep van *Ons Heem* gemeend, hierin gesteund door het verbondsbestuur, dat aan Jan Gerits een dubbelnummer van *Ons Heem*, geschreven door heemkundigen uit geheel Vlaanderen, als huldenummer bij zijn aftreden als hoofdredacteur moest aangeboden worden.

In zijn wederwoord naar aanleiding van zijn viering voor zijn 65 jaar bedankte Dan Verstraete in het bijzonder *de echtgenoten omdat zij hun mannen zovele uren aan de heemkunde willen afstaan* (16). Hoeveel honderden uren moeten dat niet geweest zijn, die zijn echtgenote Andreia van Schaick aan *Ons Heem* en "Het Verbond" geschonken heeft? Zonder haar volle steun had Jan Gerits zijn onverdroten werk niet volgehouden. Zij heeft zich niet alleen volledig ingewerkt in de heemkundige wereld van Vlaanderen, maar er ook een stuk last van meege dragen, soms ten kosten van haar eigen ontplooiing.

Het was niet altijd leuk met een echtgenoot te moeten samenleven die voortdurend achter de schrijftafel zat te midden stapels briefwisseling en boeken! Daarom willen we graag ook Andreia van Schaick in het huldebetoon van haar man betrekken. Zij heeft beslist een mooie ruiker bloemen verdiend.

Luc Stockman
Brugstraat 103
9880 Aalter

(16) L. Stockman, "Dan Verstraete 65 jaar", *Ons Heem*, 37 (1983) p. 191-192.

Bibliografie van Jan Gerits

I. Boeken en brochures

1. *Oude kerkelijke kunst in het Land van Aarschot*, Aarschot, 1968, 80 + [16] p., ill.
2. *Testelt en zijn kerk*, Aarschot, 1968, 44 p., ill.
3. *Uit het Neeroeterse volksleven*, Neeroeteren, 1969, 10 p.
4. *Betekom en zijn kerk*, Aarschot, 1969, 68 p., ill.
5. *De schuttersgilden van Neeroeteren*, Neeroeteren, 1970, 14 p.
6. *Langdorp en zijn kerken*, Aarschot, 1970, 60 p., ill.
7. *De pauselijke zouaven uit het Land van Aarschot*, Aarschot, 1970, 62 p., ill.
8. *Sint Norbertus in de Brabantse kunst*, Averbode, 1971, 86 p., ill.
9. *Neeroeteren in oude prentkaarten*, Zaltbommel, 1972, z.p., ill.
10. *Averbode in oude prentkaarten*, Zaltbommel, 1972, z.p., ill.
11. *Neeroeteren-Thorn. Het adellijk stift van Thorn en zijn betrekkingen met Neeroeteren*, Neeroeteren, 1972, 20 p.
12. *Rillaar en zijn verleden*, Aarschot, 1972, 132 p., ill.
13. *Juliaan Van Gaubergen, schilder van mens en landschap in het Hageland*, Aarschot, 1972, z.p., ill.
14. *Mariale basiliek van Kortenberg*. (Vlaamse Toeristische Bibliotheek, 158), Antwerpen, 1973, 16 p., ill.
15. *Historische schoonheid van Averbode*, Averbode, 1973, 204 p., ill.
16. *Oude kerkelijke kunst van Hallaar*, Hallaar, 1973, 35 p.
17. *P.J. Maas, geschiedschrijver en romancier*, Neeroeteren, 1973, 56 p., ill.
18. *Zwerfend langs Averbode's bouwkundig erfgoed*, Averbode, 1974, 16 p., ill.
19. *Averbode vroeger. Een wandeling met Ernest Claes door het oude Averbode. Het dorp en zijn bewoners*, Averbode, 1974, 100 p., ill.
20. *Rondwandeling in de Sint-Lambertuskerk te Neeroeteren*, Neeroeteren, 1974, 4 p., ill.
21. *Kerkelijk kunstbezit van de Sint-*

- Lambertusparochie te Neeroeteren*. (Kunst en oudheden in Limburg, 12), St.-Truiden, 1975, 44 p., ill.
22. *Volksambachten in Kempen en Hageland. Werken van kunstschilder Juliaan Van Gaubergen*, Averbode, 1975, 20 p., ill.
23. *Jacob Panhausen van Opoeteren, abt van Steinfeld (ca. 1500 - 1582)*, Opoeteren, 1975, 20 p., ill.
24. *Boerendrijf en volksambachten te Veerle*, Veerle, 1976, 64 p., ill.
25. *Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs in het oude Land van Aarschot*, Aarschot, 1976, 64 p., ill.
26. *1000 jaar Itegem. Kennismaking met Itegem door de eeuwen heen*, Itegem, 1976 (verschenen : 1979), 93 p., ill.
27. *Neeroeteren en Thorn. Het adellijk stift van Thorn en zijn betrekkingen met de heerlijkheid Neeroeteren*. (Vlaamse Toeristische Bibliotheek, 285), Antwerpen, 1982, 16 p., ill.
28. *Het Sint-Lutgartpad te Tongeren*. (Wandelboekje, 91), Antwerpen, 1982, 16 p., ill.
29. *De St.-Lambertuskerk van Neeroeteren, een voorbeeld van Maaslandse gotiek*. (Vlaamse Toeristische Bibliotheek, 298), Antwerpen, 1983, 16 p., ill.
30. *Heemkunde in Limburg*, Hasselt, 1984, 48 p., ill.
31. *Tuur Wouters, zoals hij was*, S.I., 1984, 52 p., ill.
32. *Gids voor Vlaanderen. Toeristische en cultuurhistorische encyclopedie van de Vlaamse gemeenten*, Antwerpen, 1985, 1124 p., ill.
33. *Schuttersgilden in Maasland en Kempen*, Peer, 1988, 76 p., ill.
34. *Historische steden in Limburg*, Brussel, 1989, 264 p., ill.
35. *50 jaar Verbond voor Heemkunde*. (Publikaties SBA/AMVC, 31), Antwerpen, 1991, 94 p., ill.
36. *Pionierstijd van de heemkundige werking in Vlaanderen*. (Heemkundige brochurenreeks, 1), 's-Gravenwezel, 1991, 76 p., ill.

37. Samen met G. Janssen, *Flandern*. (Artemis Kunst & Reisen), München, 1992, 368 p., ill.
38. Samen met G. Janssens, *Vlaanderen*. (Artemis reis- en Acultuur-gids), Kampen-Turnhout, 1993, 368 p., ill.

II. Proefschrift

39. *De evolutie van de Premonstratenzer wetgeving van 1290 tot 1322*. Licentiaatsverhandeling, K.U. Leuven, 1964, XXIII-264 p.

III. Medewerking aan boeken en brochures

40. *Een eeuw ging voorbij ...*, in: 1863-1963. Honderd jaar jubelfeesten Koninklijke Harmonie "De Voortgang", Neeroeteren, (Neeroeteren), 1963, z.p.
41. *Zo groeide Averbode*, in: *Programma brochure Zomerfeesten*, Averbode, 1967, p. 4-5.
42. *De Premonstratenzer kloosterarchieven in Vlaamse België*, in: *Archief en Bibliotheekwezen in België*. Extranummer 1, Brussel, 1968, p. 131-150.
43. Redactie (i.s.m. F. Scheys en A. Willems), *Wijncultuur in het Hageland*, Aarschot, 1971, 160 p., ill.
44. *Wijncultuur in de Nederlanden*, p. 9-22, in: *Wijncultuur in het Hageland*.
45. *Kerkelijke instellingen en de wijnteelt in het Hageland*, p. 59-69, in: *Wijncultuur in het Hageland*.
46. *Bibliografie betreffende de wijnteelt in het Hageland*, p. 81-85, in: *Wijncultuur in het Hageland*.
47. *Catalogus*, p. 97-159, in: *Wijncultuur in het Hageland*.
48. *Diversiteit en centralisatiepogingen in de orde van Prémontré (XIIIde-XIIIde eeuw)*, in: *Gedenboek Orde van Prémontré, 1121-1971*, Averbode, 1971, p. 133-158.
49. *Betekenis en spiritualiteit van de lekebroeders in de middeleeuwse obser-*

vantie van Prémontré, p. 179-196, in: *Gedenkboek*.

50. Na het 850-jarig bestaan van de Witherenorde, in: *Monnik voor een dag. Een bonte abdijengids voor Vlaanderen*, red. B. Peleman, Antwerpen, 1973, p. 32-37.

51. *Averbode - Provincie Brabant. Op het trefpunt van drie provincie*, p. 39-44, in: *Monnik voor een dag*.

52. *Boekenbezit en boekengebruik in de middeleeuwse Premonstratenzerabdijen van de Nederlanden*, in: *Studies over het boekenbezit en boekengebruik in de Nederlanden voor 1600*, Brussel, 1974, p. 79-157.

53. Redactie (i.s.m. A. Coeck en S. Van Gelder), *Retrospektieve Ernest Vanden Panhuysen (1874-1929). Bij de honderdste verjaring van zijn geboorte*, Aarschot, 1974, 108 p., ill.

54. *Beknopte levensbeschrijving van Ernest Vanden Panhuysen (1874-1929)*, p. 9-14, in: *Retrospektieve*.

55. *Ernest Vanden Panhuysen en de Witheren*, p. 25-31, in: *Retrospektieve*.

56. *Katalogoog*, p. 41-105, in: *Restrospektieve*.

57. *Een bonte waaier!* in: *Averbode 100. Eeuwfeestkrant*, Averbode, 1975, p. 13-14.

58. *Geschiedkundig overzicht van het vrij lager onderwijs te Neeroeteren*, in: *Drie eeuwen vrij lager onderwijs te Neeroeteren*, Neeroeteren, 1975, p. 22-48.

59. *Inleiding*, in: *Beeld van de Kempen*, Kasterlee, 1976, p. 7-20 (met Franse, Duitse en Engelse vertaling).

60. *Kempense torens*, p. 168-173, in: *Beeld van de Kempen*.

61. *Kempense abdijen*, p. 187-205, in: *Beeld van de Kempen*.

62. *Ter inleiding*, in: *Ontdek mooi Averbode. Kennismaking met het bouwkundig en landschappelijk erfgoed van Averbode*, Averbode, 1976, p. 5.

63. *Historisch perspectief*, p. 7-11, in: *Ontdek mooi Averbode*.

64. *Bouwkundig en landschappelijk erfgoed van Averbode*, p. 13-16, in: *Ontdek mooi Averbode*.

65. *Bouwkundig erfgoed*, p. 17-56, in: *Ontdek mooi Averbode*.

66. *Het begijnenleven te Aarschot. Een bijdrage over de organisatie, de bedrijvigheid en de spiritualiteit van het Aarschotse begijnhof*, in: *Het begijnhof van Aarschot*, Aarschot, 1976, p. 19-176.

67. *Het Aarschotse begijnhof en de abdij van Averbode*, p. 177-191, in: *Het begijnhof van Aarschot*.

68. *Kunsthistorische aantekeningen over de Aarschotse begijnhofkerk*, p. 315-326,

in: *Het begijnhof van Aarschot*.

69. *Inventaris van het bewaardgebleven kunstpatrimonium*, p. 327-359, in: *Het begijnhof van Aarschot*.

70. *Een bezoek aan het Aarschotse begijnhof*, p. 415-434, in: *Het begijnhof van Aarschot*.

71. *Bibliografie*, p. 435-440, in: *Het begijnhof van Aarschot*.

72. *Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs in het oude Land van Aarschot*, in: *100 jaar Sint-Jozefscollege te Aarschot*, Aarschot, 1976, p. 258-311.

73. *Kunstschilder Pieter-Jozef Verhaghen en zijn betrekkingen met de abdij van Averbode*, in: *Pieter-Jozef Verhaghen*, Aarschot, 1978, p. 59-80.

74. *Werken van Pieter-Jozef Verhaghen in het "Musée des Beaux-Arts" te Valenciennes*, p. 81-87, in: *Pieter-Jozef Verhaghen*.

75. *Dankbare herinnering. Een kwart-eeuw Landdagen*, in: *Verbond voor Heemkunde, 25e Landdag. Hangelhoef-Houthalen, 11-12 september 1982*, s.l., 1982, p. (4)-(5).

76. *Jan Joris, laureaat Joachim Beuckelaer Eremerk 1982*, p. (6), in: *Verbond voor Heemkunde. 25e Landdag*.

77. *Wetenswaardigheden bij de foto's*, in: *Reis door Vlaanderen*, red. A. De Belder, Antwerpen, 1984, p. 78-394 (met Franse, Duitse en Engelse vertaling).

78. *Het domeinbeheer van de abdij van Averbode*, in: *Heropstanding van het Averbodse abdijgoed "De Grootte Hoef" te Lommel, Lommel, 1985*, p. 72-80.

79. *Toerisme*, in: *Wegwijs cultuur*, red. R. De Schryver en R. Dillemans, Leuven, 1986, p. 79-84.

80. *Woord vooraf*, in: *Kuierend door Midden-Brabant. De witloof- en druivenstreek*, Winksele, 1987, p. 5.

81. *De Sint-Sebastiaansgilde van Grote-Brogel*, in: *Feestgids van het Oud Limburgs Schuttersfeest Grote-Brogel (Peer)*, 3 juli 1988, p. 26-28.

82. *De Oud-Limburgse Schutterfederatie*, p. 72-73, in: *Feestgids*.

83. *Het Oud-limburgs Schutterfeest*, p. 76, in: *Feestgids*.

84. *Groot-Peer: een stad met zeven groeipolen*, p. 79-85, in: *Feestgids*.

85. *Het Oud-Limburgs Schutterfeest*, in: *Feestgids Oud-Limburgs Schuttersfeest Niel-bij-As*, 2 juli 1989, As, 1989, p. 65-69.

86. *De Oud-Limburgse Schuttersfederatie*, p. 81-83, in: *Feestgids*.

87. *De groei van een Limburgs project van heemschut*, in: *Bekroning van geslaagde restauraties in Limburg*, Hasselt, 1990, p. 4-5.

88. *Woord vooraf*, in: *Honderd Kortenbergse gebouwen. Op stap door tien eeuwen verleden*, red. H. Vanoppen, 1991, p. 6.

89. *Vakantie*, in: *Wegwijs cultuur*, red. R. De Schryver en R. Dillemans, Leuven, 1992, p. 80-86.

90. *Vriend Donaat*, in: *Mijn land. Uit het werk van donaat Sniijders*, Kinrooi, 1993, p. 7-8.

91. *Volksdevotie*, in: *Sint-Truiden in de 18de eeuw*, St.-Truiden, 1993, p. 69-75, ill.

92. *Het Mariabeeld van "Cortenbosch"*, in: *Kortenbos vroeger en nu*, Kortenbos, 1993, p. 10-14.

93. *Mariale volksdevotie te Kortenbos in de 17de eeuw*, p. 149-157, in: *Kortenbos vroeger en nu*.

94. *Pastoor Hendrik Ceysens en de "Besloten Tijd" te Eksel*, in: *Jubileumboek van de Heemkundige Kring Hechtel-Eksel*, S.l., 1994, p. 151-163.

IV. Medewerking aan vriendenboeken

95. *Jakob Panhausen van Opoeteren, abt van Steinfeld. Een ascetisch schrijver en humanist uit de 16de eeuw*, in: *Album Dr. M. Bussels*, Hasselt, 1967, p. 241-253.

96. *Averbode bouwde een rosmolen in 1515*, in: *Vriendenboek Dr. Jozef Weyns*, s.l., 1973, p. 22-26 (ook in: *Ons Heem*, XXVII, 1973, p. 58-62).

97. *Vrienden getuigen*, in: *Vriendenboek Albert Dusar, 1919-1975*, Tielt, 1976, p. 86.

98. *Ambrosius van Hulsel (1744-1798), uit Turnhout, archivaris van de abdij van Averbode*, in: *Liber amicorum Raymond Peeters*, Turnhout, 1976, p. 67-82 (ook in: *Taxandria*, nr. XLVIII, 1976, p. 67-82).

99. *De Sint-Truidense edelsmid Steven Meyers en zijn betrekkingen met Averbode en Kortenbos*, in: *Historische bijdragen opgedragen aan Pater Archangelus Houbaert o.f.m.*, Sint-Truiden, 1980, p. 75-87.

100. *P.J. Maas, een Limburger in West-Vlaanderen*, in: *Vriendenboek Jozef Penninck*, Brugge, 1983, p. 269-274 (ook in: *Brugs Ommeland*, XXIII, 1983, p. 269-274).

101. *De Sint-Michielsverering in het Land van Aarschot*, in: *Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden*, Brugge, 1984, p. 55-59.

102. *De Sint-Laurentiuskerk van Brustem ten tijde van pastoor Pieter Delien (1654-1673)*, in: *Historische bijdragen*

ter nagedachtenis van G. Heynen, Sint-Truiden, 1984, p. 175-182.

103. *Leven in drieboud*, in: *Liber amicorum Julia Tulkens*, Tienen, 1984, p. 50-51.

104. *Bouwstoffen voor de kerkelijke kunstgeschiedenis van Eindhout (18de-19de eeuw)*, in: *Liber amicorum E. Van Autenboer*, Turnhout, 1985, p. 235-242 (ook in: *Taxandria*, n.r. LVII, 1985, p. 235-242).

105. *Wat heemliefde vermag*, in: *Vriendenboek Donaat Sniijders o.s.c.*, Kinrooi, 1986, p. 15-17.

106. *Afscheid van Pater Vedastus Verstegen (1906-1989)* in: *Lokeren vroeger. Een huldeboek voor wijlen Eerwaarde Pater Dr. Vedastus Verstegen o.f.m. (1906-1989)*, Brugge, 1990, p. 11-20.

107. *Een 17de-eeuws processiespel voor Sint-Gertrudis te Vorst-Kempen*, in: *Liber amicorum Prof. Dr. Jozef Van Haver*, Brussel, 1991, p. 139-151.

108. *Denkend aan dr. Jozef Weyns*, in: *Heemkunde in Vlaanderen. Huldeboek dr. Jozef Weyns*, Winksele, 1992, p. 9-14.

109. *Doorbraak van de "heem"-gedachte in Vlaanderen*, p. 35-39, in: *Heemkunde in Vlaanderen*.

110. *Schuttersgilden in Maasland en Kempen*, p. 199-204, in: *Heemkunde in Vlaanderen*.

111. *Het keurboek van de stad Stokkem*, p. 220-229, in: *Heemkunde in Vlaanderen*.

112. *Albert D'hoker en de pionierstijd van de georganiseerde heemkundige werking in Aalst*, in: *Vriendenboek Albert D'hoker*, Erpe-Mere, 1993, p. 31-38.

V. Medewerking aan encyclopedieën en woordenboeken

Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques

113. XVII, Parijs, 1970, col. 816-817 : Aimé de Fontaine.

Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, 2 dln., Tielt, 1973-1975.

114. I, 1973, col. 490 : Hendrik J.S.J. Evers.

115. II, 1975, col. 909 : Pieter J.G. Maas.

116. II, 1975, col. 1711-1712 : Emiel Valvekens.

Grote Nederlandse Larouss Encyclopedie

117. VI, 1985, p. 99 : J.L. Brems.

Kleine Larousse in kleur, Hasselt-

Amsterdam, 1977.

118. letter C (25 p. van 3 col.).

Lexikon für Theologie und Kirche

119. VIII, 1963, col. 450 : Philipp von Harvengt.

Loois cultuurlexicon, Tessenderlo, 1986.

120. p. 9-11 : *Abdijkerk Averbode*.

121. p. 11 : *Ambrosius Aertuijs*

122. p. 63 : *Jacobus Drijvers*.

123. p. 130 : *Joannes Ooms*.

Nationaal Biografisch Woordenboek, Brussel, 1964 e.v.

124. III, 1968, col. 639-641 : *Jacob Panhausen*.

125. III, 1968, col. 703 : *Konrad de Rike*.

126. III, 1968, col. 706-707 : *Wille Robustelly*.

127. IV, 1970, col. 1-4 : *Lodewijk Adriaensen*.

128. IV, 1970, col. 21-22 : *Jan van Aren*.

129. IV, 1970, col. 78-82 : *Judocus van Boterdael*.

130. IV, 1970, col. 196-200 : *Pieter Jozef Crets*.

131. IV, 1970, col. 275-279 : *Hendrik J.S.J. Evers*.

132. IV, 1970, col. 369-371 : *Andreas K.H.N. Goovaerts*.

133. IV, 1970, col. 434-435 : *Joannes Hiddinga*.

134. IV, 1970, col. 578-581 : *Jan van Moerbeek*.

135. IV, 1970, col. 682-684 : *Martin Posselius*.

136. IV, 1970, col. 693-694 : *Willem van Rethy*.

137. IV, 1970, col. 865-871 : *Paul Valvekens*.

138. IV, 1970, col. 878-884 : *Prosper L.K. Vanmaele*.

139. V, 1972, col. 86-91 : *Cyriel M.J. Blomme*.

140. V, 1972, col. 262-264 : *Willem Crupers*.

142. V, 1972, col. 296-301 : *Lodewijk J. Dils*.

143. V, 1972, col. 749-750 : *Balthazar Rutgeerts*.

144. V, 1972, col. 881-885 : *Felix Tax*.

145. V, 1972, col. 811-812 : *Willem Jozef Sneijers*.

146. V, 1972, col. 994-997 : *Jan Janszoon van Weert*.

147. XII, 1987, col. 810-817 : *Jozef Weyns*.

Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen, 5 dln., Brussel, 1972-1974.

148. II, 1973, p. 130 : *Christina van*

Sint-Truiden.

149. II, 1973, p. 130 : *Christina (of Christiana) van Vlaanderen*.

150. II, 1973, p. 162 : *Coleta (Coletta)*.

151. II, 1973, p. 190 : *Cornelius a Lapide*.

152. II, 1973, p. 207 : *P.J. Crets*.

153. II, 1973, p. 209 : *Petrus Crockaert*.

154. III, 1973, p. 380 : *Ida van Leuven*.

155. III, 1973, p. 380 : *Ida van Nijvel (1)*.

156. III, 1973, p. 380 : *Ida van Nijvel (2)*.

157. III, 1973, p. 381 : *Idesbald*.

158. V, 1974, p. 268 : *Theodoor Smet*.

159. V, 1974, p. 269 : *Jan Smets*.

160. V, 1974, p. 396 : *Verbuecken*.

161. V, 1974, p. 496 : *Jans Janszoon van Weert*.

VI. Kalenders

162. *Vlaamse Premonstratenzerabdijen (i.s.m. B.A. Gailliaerde)*, Antwerpen, VTB-VAB, 1968.

163. *Limburgse Schutterskalender 1992-1993*, Beegden (Ned.), 1992. *Kerkelijke Verbondenheid (mei) - Schutterspatroonheiligen (januari)*.

VII. Tijdschriften

Adem. Tweemaandelijks tijdschrift voor muziekcultuur

164. XVI, 1980, p. 25-27 : *De Aarschotse orgelbouwers Van Aren in de XVde en XVIde eeuw*.

165. XVI, 1980, p. 76 : *De vroegste gegevens over orgels in de Zuid-Nederlandse Witherenabdijen*.

166. XVI, 1980, p. 185-186 : *Frans-Jozef Coppin bouwde een nieuw orgel voor de kerk van Rillaar (1770-1771)*.

167. XVI, 1980, p. 220-223 : *Archiefonderzoek en orgelcultuur*.

168. XVII, 1981, p. 78-80 : *Organologische publicaties in heemkundige en geschied- en oudheidkundige tijdschriften (1973-1979)*.

169. XVII, 1981, p. 209 : *Organologische publicaties in heemkundige en geschied- en oudheidkundige tijdschriften (1980)*.

170. XVII, 1981, p. 259-260 : *Een orgel van Arnold Graindorge voor de kerk van Wellen (1838)*.

171. XIX, 1983, p. 19-20 : *Organologische publicaties in heemkundige en geschied- en oudheidkundige tijdschriften (1981-1982)*.

172. XIX, 1983, p. 65-66 : *Jan Vermeulen bouwde een orgel voor de Sint-Lambertuskerk te Eindhout (1821)*.

173. XXII, 1986, p. 130-131 : *Organologische publicaties in heemkundige en*

geschied- en oudheidkundige tijdschriften (1983-1985).

Het Aldegondisklokje. Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door de Oudheidkundige en Culturele Kring Sint-Aldegondis As-Niel v.z.w.

174. VII, 1988, nr. 4, p. 13-21 : *Het "Registrum Archivale" van de kerk van Niel-As.*

Analecta Praemonstratensia

175. XXXVI, 1960, p. 113-119 : *Un anniversaire d'Averbode fondé chez les Croisiers de Maaseik (1552)*

176. XXXVII, 1961, p. 75-84 : *A propos de l'organisation des bibliothèques médiévales de l'Ordre de Prémontré en Angleterre et en Allemagne.*

177. XXXVII, 1961, p. 340-343 : *A propos d'un membre de la famille Van Beethoven à l'abbaye d'Averbode.*

178. XXXVIII, 1962, p. 142-148 : *Christine de Retters (ou de Hane?).*

179. XXXIX, 1963, p. 351-357 : *Prémontrés inscrits aux Universités de Vienne (1377-1658/59), de Bâle (1460-1665/66) et de Fribourg-en-Breisgau (1656-1806).*

180. XL, 1964, p. 193-205 : *Les actes de confraternité de 1142 et de 1153 entre Cîteaux et Prémontré.*

181. XI, 1964, p. 337-341 : *Documents relatifs au culte marial dans l'abbaye de Séry-aux-Prés à la fin du XVe siècle.*

182. XLI, 1965, p. 165-166 : *Vente de livres par l'abbaye de Salival en 1238.*

183. XLI, 1965, p. 320-324 : *Actes de confraternité de l'ordre de Prémontré et de l'abbaye de Windberg et des Bénédictins d'Oberaltaich au XIVe siècle.*

184. XLII, 1966, p. 133-137 : *Le décret ordonnant la participation des Abbès anglais au Chapitre Général de Prémontré fut-ilo promulgué en 1182?*

185. XLII, 1966, p. 276-303 : *Notes sur la tradition manuscrite et imprimée du traité "In unum ex quatuor" de Zacharie de Besançon.*

186. XLIII, 1967, p. 142-146 : *Un poème anonyme sur la "lectio divina" dans un manuscrit de Cuissy (XIIe siècle).*

187. XLIV, 1986, p. 117-127 : *Documents inédits sur les visites canoniques de Jean Despruets, abbé-général de Prémontré au XVIe siècle.*

188. LIV, 1968, p. 32-333 : *Willem van Rethy, premonstratenzer van Antwerpen, een onbekend wiskundige uit de XVIe eeuw.*

189. XLV, 1969, p. 89-99 : *Les actes de confraternité des sœurs prémonstrées de Meer.*

190. XLV, 1969, p. 300-306 : *Een gedicht*

over de St.-Michiels-abdij te Antwerpen van omstreeks 1500.

191. XXXVI, 1960 - XLIX, 1973 : *Chronicon* (461 korte bijdragen).

Anker. Driemaandelijks tijdschrift oudleerlingenbond Sint-Jozefcollege Aarschot

192. XII, 1974, afl. 3, p. 3-10 : *De Aarschotse kunstschilder Ernest Vanden Panhuysen herdacht.*

Ascania. Tijdschrift over Asse, zijn streek en zijn mensen

193. XV, 1972, p. 65-66 : *Geesteszieken van Asse te Geel - XVIIIde eeuw.*

194. XVI, 1973, p. 98-100 : *Legeraal-moezeniers uit Asse.*

De Autoeroerist. Veertiendaagse orgaan van de Vlaamse Automobilistenbond

195. XXII, 1969, p. 1499 : *Abt Jakob Panhausen. Een ascetisch schrijver en humanist uit Opoeteren.*

196. XXIII, 1970, p. 898-899 : *Uit het verleden van Langdorp.*

197. XXIII, 1970, p. 899-902 : *Historische schoonheid te Langdorp.*

198. XXIV, 1971, p. 648-650 : *Bij het 850-jarig bestaan van de Witherenorde.*

199. XXIV, 1971, p. 650-651 : *Op het trefpunt van drie provincies : de abdij van Averbode.*

200. XXV, 1972, p. 808-809 : *Uit de geschiedenis van Rillaar.*

201. XXV, 1972, p. 811-812 : *Historische gebouwen van Rillaar.*

202. XXVI, 1973, p. 415-420 : *De mariale bedevaartplaats Kortenbos.*

203. XXVI, 1973, p. 912-913 : *De Boerenkrijg in het Hageland.*

204. XXVIII, 1975, p. 814-815 : *Jakob Panhausen van Opoeteren, abt van Steinfeld.*

205. XXX, 1977, p. 1113 : *De Sint-Michielskapel te Messelbroek bedreigd!*

206. XXX, 1977, p. 1196 : *Federatie Leefmilieu Hageland.*

207. XXXI, 1978, p. 568 : *Ambachtsmuseum te Haastrecht (Ned.).*

208. XXXI, 1978, p. 54 : *Het laatste huis aan het Marktplein te Lommel bedreigd.*

209. XXXI, 1978, p. 55 : *De Vereniging van met mond en voeten schilderende kunstenaars.*

210. XXXI, 1978, p. 143 : *Noodlottige ontgrindingen in het Maasland.*

211. XXXI, 1978, p. 152 : *Internationaal Schutterijmuseum te Hoensbroek.*

212. XXXI, 1978, p. 263 : *Verwarring rond het "Jaar van het Dorp".*

213. XXXI, 1978, p. 263 : *Teloorgang van de windmolens te Kinrooi.*

214. XXXI, 1978, p. 367 : *Nieuw bedevaartvaantje te Sint-Katelijne-Waver.*

215. XXXI, 1978, p. 430 : *Verwaarlozing van de Kempense dennebossen.*

216. XXXI, 1978, p. 430 : *De Dorenberg te Langdorp met uitzaveling bedreigd.*

217. XXXI, 1978, p. 460 : *Een Brouwerijmuseum te Bocholt.*

218. XXXI, 1978, p. 482 : *Wat gebeurt er met de laatste windmolen te Heist-op-den Berg?*

219. XXXI, 1978, p. 704 : *Archief en Museum van het Vlaams Studentenleven te Leuven.*

220. XXXI, 1978, p. 704 : *Wordt de windmolen van Mere gered?*

221. XXXI, 1978, p. 725 : *Landelijk schoon te Sint-Martens-bodegem bedreigd.*

222. XXXI, 1978, p. 792 : *Tentoonstelling over tekstielgilden te Enschede.*

223. XXXI, 1978, p. 816 : *Wordt de laatste stadsboerderij te Peer gesloopt?*

224. XXXI, 1978, p. 991 : *Het Jachtmuseum Hohenbrunn te Sankt-Florian bij Linz.*

225. XXXI, 1978, p. 1139 : *Helmond 800 jaar.*

226. XXXI, 1978, p. 1209 : *Wordt het 18de-eeuwse gemeentehuis te Opglabbeek gesloopt?*

227. XXXI, 1978, p. 1686 : *De O.-L.-Vrouwkapel van de Hanewijk te Werchter bedreigd.*

228. XXXI, 1978, p. 1636-1640 : *Knotwilgen sieren het Vlaamse landschap.*

229. XXXI, 1978, p. 1686 : *Pastorie en tuin te Overijse bedreigd.*

230. XXXI, 1978, p. 1795-1796 : *Toondichter Jozef Cuypers, een Vlaming in Ierland.*

231. XXXII, 1979, p. 71 : *Karnavalmuseum te Echt.*

232. XXXII, 1979, p. 143 : *Wat gebeurt er met het oud gemeentehuis te Hoboken?*

233. XXXII, 1979, p. 303 : *De Kaasboerderij te Eis-Wittem.*

234. XXXII, 1979, p. 444 : *Wordt het Munthuis te Sint-Gillis gered?*

235. XXXII, 1979, p. 655 : *Natuurschendingen in het grensgebied van Langdorp, Herselt en Ramsel.*

236. XXXII, 1979, p. 667 : *1800 jaar Romeinse vesting Regensburg.*

237. XXXII, 1979, p. 791 : *Wat gebeurt er met de windmolen te Brecht?*

238. XXXII, 1979, p. 792 : *Is de windmolen "De Korenbloem" te Ophoven reddeloos verloren?*

239. XXXII, 1979, p. 801 : *Het Fries Grafisch Museum te Leeuwarden geopend.*

240. XXXII, 1979, p. 802 : *Museum van*

pijp en tabak te Parijs.

241. XXXII, 1979, p. 1004 : *Landelijk schoon te Itegem bedreigd*.
242. XXXII, 1979, p. 1282 : *Museum van de kristelijke cultuur te Utrecht*.
243. XXXII, 1979, p. 1496 : *Merkwaardige tentoonstelling te Heist-op-den-Berg*.
244. XXXII, 1979, p. 1627 : *Veenkoloniaal Museum te Veendam geopend*.
245. XXXII, 1979, p. 1788 : *Oudheidkundig Museum te Etten-Leur*.
246. XXXIII, 1980, p. 251 : *Een pijp- en tabakmuseum te Harelbeke*.
247. XXXIII, 1980, p. 280 : *Meerhout heeft een merkwaardig molenbezit, maar hoe lang nog?*
248. XXXIII, 1980, p. 468 : *Archeologisch documentatiecentrum Tongeren*.
249. XXXIII, 1980, p. 515 : *Heemkundig Museum te Herenthout*.
250. XXXIII, 1980, p. 957 : *30e Begoniafestival Lochristi*.
251. XXXIII, 1981, p. 957-958 : *Tentoonstelling over H.-Bloedverering en kerkschatten te Hoogstraten*.
252. XXXIII, 1980, p. 959 : *Laatste stoomhoutzagerij in Nederland gered*.
253. XXXIII, 1980, p. 959 : *1500 jaar Oirschot*.
254. XXXIII, 1980, p. 959 : *Zwolle 750 jaar stad*.
255. XXXIII, 1980, p. 959 : *Augsburg in de belangstelling*.
256. XXXIII, 1980, p. 972-973 : *Volkskundig erfgoed uit Hoegaarden*.
257. XXXIII, 1980, p. 978-979 : *Het Heemkundig Museum te Zolder*.
258. XXXIII, 1980, p. 980-982 : *Dr. Jozef Weyns (1913-1974)*.
259. XXXIII, 1980, p. 1015 : *Tentoonstelling "Schenkingen aan het Openluchtmuseum voor Beeldhouwkunst" te Antwerpen-Middelheim*.
260. XXXIII, 1980, p. 1016 : *Tentoonstelling over de ecologie van kleine zoogdieren te Tilburg*.
261. XXXIII, 1980, p. 1016 : *Merkwaardige tentoonstelling over de Cisterciënzers te Aken*.
262. XXXIII, 1980, p. 1033-1034 : *De V.T.B.-V.A.B. en Albrecht Rodenbach*.
263. XXXIII, 1980, p. 1035-1037 : *Het Gemeentelijk Heemkundig Museum te Beveren-Waas*.
264. XXXIII, 1980, p. 1074 : *Herdenkingstentoonstelling Margareta van Oostenrijk te Mechelen*.
265. XXXIII, 1980, p. 1075 : *Tentoonstelling van wereldberoemde schilders in West-Berlijn*.
266. XXXIII, 1980, p. 1104-1105 : *Het Kempens Museum te Brecht*.
267. XXXIII, 1980, p. 1106-1108 (i.s.m.

A. De Poorter) : *Kamiel de Waegenaere (1855-1946)*.

268. XXXIII, 1980, p. 1109 : *Dr. Jozef Goossenaerts en de V.T.B.*
269. XXXIII, 1980, p. 1109 : *Centrum voor Vlaamse Volkskultuur*.
270. XXXIII, 1980, p. 1125 : *Wanneer een olierampenplan door de Vlaamse kust?*
271. XXXIII, 1980, p. 1136 : *Grimminck-tentoonstelling te Ramskapelle*.
272. XXXIII, 1980, p. 1136 : *Retrospektieve tentoonstelling "Prosper de Troyer" te Mechelen*.
273. XXXIII, 1980, p. 1136 : *Tentoonstelling Kerkelijk Kunstbezit in Herk-de-Stad*.
274. XXXIII, 1980, p. 1136-1137 : *Tentoonstelling over verkeersgeschiedenis te Oosterhout*.
275. XXXIII, 1980, p. 1137 : *Voor het behoud van kleine monumenten in Frans-Vlaanderen*.
276. XXXIII, 1980, p. 1137 : *Historische tentoonstelling over de rechtspleging in Scharnstein*.
277. XXXIII, 1980, p. 767 : *Nederlands Kaasmuseum in Biddinghuizen*.
278. XXXIII, 1980, p. 767 : *Een nieuw museum te Tilburg*.
279. XXXIII, 1980, p. 794 : *Het Lommels Streekmuseum*.
280. XXXIII, 1980, p. 795-797 : (i.s.m. M. Lambin) : *Jan Matthias Schrant (1783-1866)*.
281. XXXIII, 1980, p. 805 : *Heemkundig Museum "Moerwaardstede" te Wachtebeke volledig vernieuwd*.
282. XXXIII, 1980, p. 827 : *Albrecht Rodenbachtentoonstelling in Roeselare*.
283. XXXIII, 1980, p. 827 : *Landschapsschilderen in de Vlaamse Ardennen*.
284. XXXIII, 1980, p. 828 : *Witloof- en Streekmuseum te Sint-Stevens-Woluwe*.
285. XXXIII, 1980, p. 828 : *75 jaar "Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten"*.
286. XXXIII, 1980, p. 828 : *Nieuw landbouwmuseum te Oirschot*.
287. XXXIII, 1980, p. 828 : *450e Verjaardag van de Augsburgse Konfessie. Tentoonstelling : "Augsburg tussen renaissance en barok"*.
288. XXXIII, 1980, p. 838-839 : *Wettelijke bescherming van planten*.
289. XXXIII, 1980, p. 844-845 : *Museum voor Heem- en Oudheidkunde te Kontich*.
290. XXXIII, 1980, p. 854-856 : *Baziel de Craene (1880-1956)*.
291. XXXIII, 1980, p. 894 : *Tentoonstelling "De Naïeoen" te Beauvoorde*.
292. XXXIII, 1980, p. 894 : *Tentoonstelling "Speel goed overal" te Antwerpen*.

293. XXXIII, 1980, p. 894-895 : *Vijfde wedstrijd "De beste fruittob" te Sint-Truiden*.

294. XXXIII, 1980, p. 895 : *Tentoonstelling over de Kelten in Midden-Europa te Hallein*.
295. XXXIII, 1981, p. 895 : *Museum van fotoestellen te Vevey*.
296. XXXIII, 1980, p. 895 : *Muziekhistorisch Museum in Kopenhagen weer open*.
297. XXXIII, 1980, p. 895 : *Londens Museum van het Openbaar Vervoer thans in Covent Garden*.
298. XXXIII, 1980, p. 905 : *800 jaar Gravensteen te Gent*.
299. XXXIII, 1980, p. 909 : *Diest en het Huis van Oranje-Nassau*.
300. XXXIII, 1980, p. 912-913 : *Het Ernest Claesmuseum te Zichem*.
301. XXXIII, 1980, p. 914-916 : *Dr. Jozef Goossenaerts (1882-1963)*.
302. XXXIII, 1980, p. 957 : *Herdenkingsjaar Guido Gezelle te Brugge*.
303. XXXIII, 1980, p. 957 : *Operettenvoorstellingen met poppen te Brugge*.
304. XXXIII, 1980, p. 516 : *Houtkanten sneuvelen*.
305. XXXIII, 1980, p. 520-524 : *Aarschot, aantrekkelijk centrum in het Hageland*.
306. XXXIII, 1980, p. 568 : *Wedstrijd voor jonge beeldhouwers te Deinze*.
307. XXXIII, 1980, p. 568 : *"Cantate Domino" van Aalst met de Mariavespers van Monteverdi*.
308. XXXIII, 1980, p. 571-572 : *Oude aanbachten en kunstambachten*.
309. XXXIII, 1980, p. 608 : *Hanswijkprocessie te Mechelen*.
310. XXXIII, 1980, p. 608 : *Zevende Ambachtenmarkt te Wilrijk*.
311. XXXIII, 1980, p. 608 : *Een monument voor Armand Preud'homme*.
312. XXXIII, 1980, p. 608 : *Tentoonstelling "Kant in de kerk" te Utrecht*.
313. XXXIII, 1980, p. 624 : *Tentoonstelling "Schilderijen op klein formaat" te Antwerpen*.
314. XXXIII, 1980, p. 646-647 : *Uitgangtekens, sieraad voor stad en dorp*.
315. XXXIII, 1980, p. 663 : *Toneelvoering "Gudrun" van A. Rodenbach te Roeselare*.
316. XXXIII, 1980, p. 663 : *"Leven onder de gaslantaarn": merkwaardige tentoonstelling te Gent*.
317. XXXIII, 1980, p. 663 : *Sint-Dimpnaomweg te Geel*.
318. XXXIII, 1980, p. 664 : *Tentoonstelling over de Vikingen te Londen*.
319. XXXIII, 1980, p. 671-672 : *Abt Servaas Vaes (1608-1698), een tijdgenoot van Wendelen*.

320. XXXIII, 1980, p. 698 : *Vakantieperioden in Europa*.
321. XXXIII, 1980, p. 715 : *Heemkundig Museum van Oevel weer open*.
322. XXXIII, 1980, p. 715-716 : *Taxandriamuseum te Turnhout*.
323. XXXIII, 1980, p. 716 : *Muziek uit de renaissance in Brussels Kapellekerk*.
324. XXXIII, 1980, p. 716 : *Museum van de Drukkerij te Brussel*.
325. XXXIII, 1980, p. 716 : *Heemkunde in Brabant*.
326. XXXIII, 1980, p. 716 : *Centrum voor bibliografie van periodieke uitgaven*.
327. XXXIII, 1980, p. 716 : *Anton Pieck en Natuurpark "De Efteling"*.
328. XXXIII, 1980, p. 736 : *De V.T.B.-V.A.B. en Sint Lutgart, patrones van Vlaanderen*.
329. XXXIII, 1980, p. 766 : *Letterkundig nalatenschap van August Vermeylen en Maurits Roelants in het Archief en Museum voor het Vlaamse Kultuurleven te Antwerpen*.
330. XXXIII, 1980, p. 766-767 : *Kruiswegkapellen te Mol-Achterbos gerestaureerd*.
331. XXXIII, 1980, p. 1153-1568 : *Dr. Ferdinand Augustijn Snellaert (1809-1866)*.
332. XXXIII, 1980, p. 1167-1168 : *Het Heemmuseum Rietgaverstede te Nevele*.
333. XXXIII, 1980, p. 1167-1168 : *Het Ambachtenmuseum te Herenthout*.
334. XXXIII, 1980, p. 1213-1215 : *Het Ambachtenmuseum te Herenthout*.
335. XXXIII, 1980, p. 1216-1218 : *Voor een mooier toeristisch Vlaanderen (uitgangborden - hoevenaamborden - klimplanten aan gevels)*.
336. XXXIII, 1980, p. 1268-1270 : *Prof. Dr. Vital Celen (1887-1956)*.
337. XXXIII, 1980, p. 1286-1288 : *Het gemeentelijk museum te Genk*.
338. XXXIII, 1980, p. 1325-1326 : *De V.T.B. en Guido Gezelle*.
339. XXXIII, 1980, p. 1345-1347 : *Het Guido Gezellemuseum te Brugge*.
340. XXXIII, 1980, p. 1355-1357 : *Lambrecht Lambrechts (1865-1932)*.
341. XXXIII, 1980, p. 1458-1459 : *850 jaar Abdij van Tongerlo*.
342. XXXIII, 1980, p. 1460-1462 : *Het museum voor Heemkunde en Folklore te 's-Gravenvoel*.
343. XXXIII, 1980, p. 1479-1484 : (i.s.m. K. De Meulemeester) : *De Raad van Beheer van de V.T.B.-V.A.B.*
344. XXXIII, 1980, p. 1488-1490 : *Dr. Jan Bols (1842-1921)*.
345. XXXIII, 1980, p. 1469-1499 : *Het Historisch Streekmuseum van de Zuiderkempden te Oevel*.
346. XXXIV, 1981, afl. 1, p. 62-65 : *Het Taxandriamuseum te Turnhout*.
347. XXXIV, 1981, afl. 2, p. 26-28 : *Bij de herdenking van een groot Vlaming. Jaak Nikolaas Lemmens (1823-1881)*.
348. XXXVI, 1981, afl. 3, p. 5-8 : *Vlaamse kunstenaarskolonie in Parijs?*
349. XXXIV, 1981, afl. 3, p. 10-12 : *Het Heemmuseum van Wommelgem*.
350. XXXIV, 1981, afl. 4, p. 5-9 : *Brugge en Nieuwpoort verfraaien hun boerderijen. Een naambord voor een hoeve*.
351. XXXIV, 1981, afl. 5, p. 18-20 : *Het Heemkundig Museum "Jan Broeckaert" te Wetteren*.
352. XXXIV, 1981, afl. 7, p. 4-5 : *Het Algemeen Nederlands Zangverbond in dienst van de Vlaamse Gemeenschap*.
353. XXXIV, 1981, afl. 7, p. 9-13 : *Het St.-Dimpna- en Gasthuismuseum te Geel*.
354. XXXIV, 1981, afl. 8, p. 20-21 : *Neerpede wenst landelijk te blijven*.
355. XXXIV, 1981, afl. 9, p. 7-9 : *Grobbendonk heeft twee musea*.
356. XXXIV, 1981, afl. 10, p. 22-23 : *De uitreiking van de Hippoliet van Peene-Virginie Miryprijs 1980*.
357. XXXIV, 1981, afl. 10, p. 29 : *700 jaar "Duvetorre" te Nieuwpoort*.
358. XXXIV, 1981, afl. 12, p. 24-25 : *54e IJzerbedevaart met een groots tema*.
359. XXXIV, 1981, afl. 13, p. 13-17 : *Het Heemkundig Museum van Tervuren*.
360. XXXIV, 1981, afl. 13, p. 28-29 : *Twintig jaar Korrelder te Brugge*.
361. XXXIV, 1981, afl. 14-15, p. 17-19 : *Portret van Edward Leonard (1890-1981), eerste voorzitter van de V.T.B.*
362. XXXIV, 1981, afl. 18, p. 18-19 : *Het streekhuis "De Zilverreiger" te Weert*.
363. XXXIV, 1981, afl. 19, p. 70-72 : *Veertig jaar Verbond voor Heemkunde*.
364. XXXIV, 1981, afl. 21, p. 4-6 : *Jan van Ruusbroec, prior van Groenendaal*.
365. XXXIV, 1981, afl. 21, p. 8-10 : *De V.T.B.-V.A.B. en Jan van Ruusbroec*.
366. XXXIV, 1981, afl. 23, p. 4-6 : *Sint-Maartensvieringen*.
367. XXXIV, 1981, afl. 23, p. 41-42 : *Onthulling van de geresiaurverde kalvarieberg in het begijnhof te Antwerpen*.
368. XXXIV, 1981, afl. 23, Geel/Zwart, p. 13* : *Een merkwaardig Mechels project: het Keldermans-Genootschap*.
369. XXXIV, 1981, afl. 24, p. 10-14 : *Ontdek Limburg, de mooie provincie met toekomst*.
370. XXXIV, 1981, afl. 25, p. 36-41 : *Het Heemmuseum "Die Swane" te Heist-op-den-Berg*.
371. XXXIV, 1981, afl. 25, p. 42-43 : *Eerste Vlaamse middelbare meisjesschool te Gent viert 50-jarig bestaan*.
372. XXXIV, 1981, afl. 25, p. 44 : *Een*
- kwarteeuw Arthur Meulemans-Fonds*.
373. XXXIV, 1981, afl. 26, p. 14 : *Portret van Armand Preud'homme*.
374. XXXV, 1982, afl. 3, p. 8-9 : *Tine Ruysschaert, een kunstenaars voor onze tijd*.
375. XXXV, 1982, afl. 3, p. 35 : *1982 : jaar van Sint-Lutgart*.
376. XXXV, 1982, afl. 3, p. 36-40 : *Bij de honderdste verjaardag van zijn geboorte. Abraham Hans, de verteller van Vlaanderen*.
377. XXXI, 1982, afl. 3, Geel/Zwart, p. 1* : *Kent u de Simon Stevinstituut?*
378. XXXV, 1982, afl. 4, p. 8 : *Gezonde carnavaltraditie*.
379. XXXV, 1982, afl. 4, p. 16-19 : *Karel Aerts : 20 jaar B.R.T.3. een grote radio-traditie*.
380. XXXV, 1982, afl. 4, p. 44 : *Putte in kort bestek*.
381. XXXV, 1982, afl. 5, p. 46 : *Abraham Hans (1882-1939). Herdenkingen in Vlaanderen*.
382. XXXV, 1982, afl. 5, p. 77-81 : *Twintig jaar teater Vertikaal te Gent*.
383. XXXV, 1982, afl. 6, p. 4-7 : *60 jaar "De Toerist". De mensen leren zien en ontdekken*.
384. XXXV, 1982, afl. 7, p. 10 : *Achtste Frans-Vlaamse Veertiengdaagse te Nieuwpoort*.
385. XXXV, 1982, afl. 7, p. 20 : *Haacht in kort bestek*.
386. XXXV, 1982, afl. 7, p. 22-24 : *45e Nationaal Zangfeest Hoogdag van het Vlaamse lied*.
387. XXXV, 1982, afl. 7, p. 94-95 : *Het lyrisch toneel te Gent (1965-1980)*.
388. XXXV, 1982, afl. 8, p. 4-12 : *Hasselt zien en proeven*.
389. XXXV, 1982, afl. 8, p. 21 : *Meifeest in Bokrijk*.
390. XXXV, 1982, afl. 8, p. 115 : *In Gent wordt "De ramkoning" een succes*.
391. XXXV, 1982, afl. 9, p. 11 : *Bloemenpracht te Laarne*.
392. XXXV, 1982, afl. 9, p. 91 : *Pannekoek met lentekruiden*.
393. XXXV, 1982, afl. 10, p. 44-51 : *Mariekerke, een vissersdorp dat herleeft*.
394. XXXV, 1982, afl. 10, p. 91 : *Vlaamse streekgerechten proeven*.
395. XXXV, 1982, afl. 11, p. 30-34 : *Sint Lutgart, patronen van Vlaanderen*.
396. XXXV, 1982, afl. 12, p. 12-16 : *Rijkdom van de Vlaamse Kust*.
397. XXXV, 1982, afl. 12, p. 93-94 : *Westvlaams Teater Antigone in het zilver*.
398. XXXV, 1982, afl. 12, p. 87-88 : *Bier in de keuken*.
399. XXXV, 1982, afl. 12, Extra, p. N-M : *Bier, een economische waarde*.

400. XXXV, 1982, afl. 14, p. 26-28 : *Hasselt en zijn Virga Jesse-Ommegang*.
401. XXXV, 1982, afl. 14, Geel/Zwart, p. 1* : *De V.T.B. herdenkt Curiel Buysse en Willem Elsschot*.
402. XXXV, 1982, afl. 15, p. 67-69 : *Het Festival van Vlaanderen opent nieuwe perspectieven. Vlaams-Nederlandse samenwerking*.
403. XXXV, 1982, afl. 15, p. 70-71 : *Zeeverse vis in de keuken*.
404. XXXV, 1982, afl. 17, Geel/Zwart, p. 27* : *Sint-Lutgartherdenking te Tongeren*.
405. XXXV, 1982, afl. 17, p. 79-81 : *"Ons Erfdeel", een tijdschrift dat bindt. Gesprek met Jozef Deleu*.
406. XXXV, 1982, afl. 17, p. 82-83 : *Sint-Lutgartprijkskamp*.
407. XXXV, 1982, afl. 17, p. 92-94 : *Wijnen van de Moezel*.
408. XXXV, 1982, afl. 17, p. 95 : *Gierst en boekweit akademisch benaderd...*
409. XXXV, 1982, afl. 18, p. 81-83 : *Europalia '82 Hellas. Het kloppend hart van Griekenland*.
410. XXXV, 1982, afl. 19, Geel/Zwart, p. 1-2 : *De Sint-Lutgartprijkskamp van de V.T.B.*
411. XXXV, 1982, afl. 19, p. 79-81 : *46e Boekenbeurs voor Vlaanderen. Vlaamse auteurs willen niet langer in de kou staan*.
412. XXXV, 1982, afl. 20, Geel/Zwart, p. 1 : *Twintig jaar "Vlaamse Toeristische Bibliotheek"*.
413. XXXV, 1982, afl. 20, p. 77-80 : *Achter de schermen van het Museum Plantin-Moretus. Met erekonservator Leon Voet aan de werktafel*.
414. XXXV, 1982, afl. 21, Geel/Zwart, p. 1 : *De V.T.B. steunt het theaterleven in Vlaanderen*.
415. XXXV, 1982, afl. 21, p. 77-79 : *De kunst der Cycladen. Dageraad van de Westerse beschaving*.
416. XXXV, 1982, afl. 15, p. 75-78; afl. 16, p. 85-87; afl. 17, p. 84-86; afl. 18, p. 84-85; afl. 19, p. 86-89; afl. 20, p. 81-83; afl. 21, p. 83-87; afl. 22, p. 73-75 : *Kunst en Cultuur*.
417. XXXVI, 1983, afl. 1, p. 62 : *Herenrode 800 jaar. Voormalige abdij herleeft*.
418. XXXVI, 1983, afl. 4, p. 4-9 : *Hendrik Conscience, een man van alle tijden. (Gesprek met prof. dr. A. Keersmaeckers)*.
419. XXXVI, 1983, afl. 4, Geel/Zwart, p. 1-2 : *50 jaar V.T.B.-initiatieven. Hendrik Conscience en wij*.
420. XXXVI, 1983, afl. 4, p. 64-67 : *Knoflook, meer dan een lange adem*.
421. XXXVI, 1983, afl. 5, p. 81-83 : *Perspektieven voor een Museum van de Genkse School*.
422. XXXVI, 1983, afl. 6, p. 111-113 : *Teresa Van Marcke. Een betoverende stem*.
423. XXXVI, 1983, afl. 7, p. 93-95 : *Vlaanderens grootste koorfederatie*.
424. XXXVI, 1983, afl. 7, p. 97 : *Met Huygens op reis*.
425. XXXVI, 1983, afl. 9, p. 113-117 : *Tiende "Deustival" te Peer. Een happening rond oude muziek*.
426. XXXVI, 1983, afl. 10, p. 112-113 : *Venetiaanse tekeningen uit de 18de eeuw. Van saters en heiligen*.
427. XXXVI, 1983, afl. 10, p. 114-115 : *Monumentenzorg in krisistijd. (Gesprek met Herman Delaunois)*.
428. XXXVI, 1983, afl. 11, p. 113 : *Keramik in dienst van de jenever*.
429. XXXVI, 1983, afl. 12, p. 108-111 : *Gesprek met Ward Ruyslinck. Wat ik schrijf ben ik eigenlijk*.
430. XXXVI, 1983, afl. 13, p. 96-98 : *Gent museumstad*.
431. XXXVI, 1983, afl. 14, p. 78-81 : *Over de 17de Biënnale Middelheim. Ludo Bekkers : "Ik ben niet tevreden"*.
432. XXXVI, 1983, afl. 15, p. 90-91 : *Bloemlezing van verfijnde schoonheid*.
433. XXXVI, 1983, afl. 16, p. 112-114 : *Herinneringen aan Maurits Naessens. Eenzame vogel op eenzame hoogte*.
434. XXXVI, 1983, afl. 18, p. 117-119 : *Vraaggesprek met prof. Jules Van Ackere. Duitsland, waar Vlaamse kunst thuis is*.
435. XXXVI, 1983, afl. 19, p. 117-119 : *Antwerpse Boekenbeurs. De boeken vallen weer uit de bomen*.
436. XXXVI, 1983, afl. 21, p. 95-97 : *Van Tongeren naar Bavay langs de Romeinse weg*.
437. XXXVI, 1983, afl. 21, p. 98 : *Fernand Vanderplancke*.
438. XXXVI, 1983, afl. 22, p. 53-56 : *Frits Van den Berghe. Terug naar Latem*.
439. XXXVI, 1983, afl. 1, p. 66-68; afl. 2, p. 59-63; afl. 3, p. 57-59; afl. 4, p. 9-61; afl. 5, p. 83-85; afl. 6, p. 116-119; afl. 7, p. 98-101; afl. 8, p. 112-114; afl. 9, p. 120-122; afl. 10, p. 118-121; afl. 11, p. 110-112; afl. 12, p. 113-115; afl. 13, p. 99-103; afl. 14, p. 83-86; afl. 15, p. 93-95; afl. 16, p. 119-121; afl. 17, p. 124-127; afl. 18, p. 122-125; afl. 19, p. 122-125; afl. 20, p. 122-125; afl. 21, p. 102-105 : *Kunst en Cultuur*.
440. XXXI-XXXVI, 1978-1983 : *Reis de wereld rond (talrijke korte bijdragen)*.
- Averbode. Kontaktblad**
441. I, 1973, afl. 1, p. 19-22 : *1834 was voor Averbode een nieuw begin*.
442. I, 1973, afl. 1, p. 28-30 : *Even verpozen bij het beeld van St.-Jan-de-Doper*.
443. I, 1973, afl. 2, p. 28-31 : *De geschiedenis van Kortembos begint bij een madonnabeeldje*.
444. I, 1973, afl. 2, p. 36-37 : *Even verpozen bij twee madonnabeelden*.
445. I, 1973, afl. 3, p. 26-29 : *Vier eeuwen geleden opende het kollege van de Brabantse Witheren zijn deuren te Leuven*.
446. I, 1973, afl. 4, p. 18-21 : *Het evangelieboek van Averbode getuigt van vroomheid en kunstzin*.
447. II, 1974, afl. 1, p. 21-23 : *De bijbel was hun levensbron. Lezing van de heilige schrift bij de Witheren*.
448. II, 1974, afl. 2, p. 13-21 : *Zwerfend langs Averbode's bouwkundig erfgoed*.
449. II, 1974, afl. 3, p. 20-22 : *Een weelde van barok. Het koorgestoelte van Averbode*.
450. II, 1974, afl. 4, p. 16-18 : *Kerstmis herdenken met kunstschilder Gaspar de Crayer*.
451. III, 1975, afl. 1, p. 12-14 : *Passie en Paasvoorstellingen in handschriften van Averbode*.
452. III, 1975, afl. 2, p. 10-13 : *Mariale taferelen uit Averbode*.
453. III, 1975, afl. 3, p. 18-21 : *Op zoek naar landelijke schoonheid. De hoeve van Wahanges*.
454. III, 1975, afl. 4, p. 24-27 : *Advent en Kerstmis in verlichte handschriften van Averbode*.
455. IV, 1976, afl. 1, p. 19-22 : *Schoonheid van de laatgotiek. Het retabel van Averbode in het museum Vleeshuis te Antwerpen*.
456. IV, 1976, afl. 2, p. 16-20 : *Het orgel van Averbode in de Sint-Lambertuskerk te Helmond*.
457. IV, 1976, afl. 3, p. 19-23 : *Een speurtocht in het verleden. Het premonstratenzer vrouwenklooster te Kezerbos-Neer*.
458. IV, 1976, afl. 4, p. 20-24 : *Kersttafelen in het liturgisch borduurwerk van Averbode*.
- De Bakeman. Driemaandelijks tijdschrift van de "v.z.w. Kunstkring A. Sauwen, Stokkem"**
459. VII, 1986-1987, afl. 2, p. 6-8 : *Een wapendeskundige uit Stokkem (1505)*.
- Berne (Ned.)**
460. XXV, 1972, afl. 1, p. 7-8 : *St. Norbertus in de Brabantse kunst te Averbode*.
- Bijdragen tot de geschiedenis inzonderheid van het Oud Hertogdom Brabant**
461. LII, 1969, p. 165-186 : *Teksten uit*

het Archief van Averbode betreffende Kempische kunstenaars uit de XVde en XVIde eeuw.

Bode van O.-L.-Vrouw van het H. Hart

462. XXX, p. 168-169, 184-185 : Het dertigjarig bestaan van het Mariapark te Averbode.

Bossche Bijdragen. Bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch (Ned.)

463. XXX, 1970, p. 60-84 : De klokgieters Moer in de zuidelijke gewesten.

Brabant. Maandelijks tijdschrift voor Toerisme

464. 1967, afl. 4, p. 20-23 : Averbode door de eeuwen heen.

465. 1967, afl. 4, p. 24-27 : Kunstleven rond de abdij van Averbode.

466. 1967, afl. 4, p. 29-36 : De Witherenabdij van Averbode.

467. 1973, afl. 3, p. 40-47 : Historische schoonheid van Averbode.

468. 1987, april, p. 16-20 : Het Aarschotse Begijnhof.

De Brabantse folklore

469. 1971, nr. 189, p. 78-96 : Sint Norbertus in de kunst van Averbode.

Braem. Driemaandelijks tijdschrift van de Heemkring Braem Elversele.

470. XII, 1980, afl. 2, p. 8-10 : Is heemkundig werk zinvol in deze tijd?

Breesgata. Driemaandelijks tijdschrift (van de) Brasschaatse Heemkundige Kring

471. XVI, 1993, afl. 2, p. 14-15 : Zin en waarde van het bewaren van heemkundige voorwerpen.

Het Brugs Ommeland

472. XXIII, 1983, p. 269-274 : P.J. Maas, een Limburger in West-Vlaanderen.

Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (Ned.)

473. LXXII, 1973, p. 45-62 : Land zonder grenzen. Cultuurhistorische verkenningen van Belgisch Limburg.

Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der Kruissheren

474. XXII, 1964, p. 111-118 : De Kruissheren van Venlo en de abdij van Averbode in het begin der XVde eeuw.

Coclariensia

475. VI, 1991, afl. 1-2, p. 10-14 : Heemkunde en heemschut in Vlaanderen.

Dao raostj gèt. Driemaandelijks heemkundig tijdschrift van de Geschied- en Heemkundige Kring Kinrooi

476. XV, 1996, afl. 3-4 : Erekrans voor een twintigjarige.

477. XV, 1996, afl. 3-4 : Sint-Gerlach van Houthem, beschermheilige tegen veeziekten in Kinrooi.

Driemaandelijks mededelingenblad van Heemkring Averbode

479. I, 1974, afl. 1-4, p. 1; II, 1975, afl. 1, p. 1; afl. 2, p. 8; afl. 3, p. 14; afl. 4, p. 18 : (Ten geleide).

480. I, 1974, afl. 1-4, p. 2-3 : Aktualiteit van het heemkundig werk.

481. II, 1975, afl. 1, p. 2 : Heemschut: een zinvol werk voor heemkringen.

482. II, 1975, afl. 2, p. 11-12 : Heemwandeling en Kempische Koffietafel (8 mei 1975).

483. II, 1975, afl. 4, p. 22 : Tentoonstelling "Volksambchten in Kempen en Hageland".

484. III, 1976, afl. 1, p. 1-2 : Bij een nieuw werkjaar.

485. III, 1976, afl. 1, p. 7 : Het "Fonds Luk Ebrard" in de Abdijbibliotheek van Averbode.

486. III, 1976, afl. 2, p. 9-10 : Terugblik en uitkijk.

487. III, 1976, afl. 2, p. 11-12 : Tweede Heemdag van "Heemkring Averbode" (27 mei 1976).

Eigen Schoon en De Brabander

488. XLIII, 1960, p. 307-313 : Een preekstoel voor de abdijkerk van Averbode in 1532.

489. XLIV, 1961, p. 466-468 : Jan Dillingen, orgelbouwer van Trier, en de abdij van Averbode.

490. XLV, 1962, p. 89-92 : Orgelbouwer Martin Posselius en de abdij van Averbode.

491. XLV, 1962, p. 363-369 : De oprichting van de aartsbroederschap van de H. Drievuldigheid in de abdijkerk van Averbode in 1662.

492. XLV, 1962, p. 476 : Een pauselijk zouaaf van Messelbroek.

493. XLVI, 1963, p. 117-120 : Orgelbouwer Egidius le Blas en de Priorij van Klein-Bijgaarden.

494. XLVI, 1963, p. 408-422 : Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs te Testelt (XVIIe-XVIIIe eeuw).

495. XLVII, 1964, p. 471-475 : Een preekstoel van G.I. Kerricx voor de kapel van Sint-Job te Ukkel-Carlo.

496. XLIX, 1966, p. 145-171 : Orgelbouwer Jan van Weert (XVIIe eeuw). Een bijdrage tot zijn leven en werk.

497. XLIX, 1966, p. 460-465 : De verdwenen graanwindmolen van Waanrode.

498. L, 1967, p. 313-329 : Brabantse kronieken uit de Franse Tijd.

499. LI, 1968, p. 56-89 : Nieuwe vondsten over Brabantse orgelmakers (XVIIde-XIXde eeuw).

500. LI, 1968, p. 165-166 : Aantekening over de devotie tot O.-L.-Vrouw van Rotselaar.

501. LI, 1968, p. 398-415 : Dokumenten over de Sint-Pieterskerk te Testelt.

502. LII, 1969, p. 444-455 : De schuttersgilden van Testelt.

503. LIII, 1970, p. 165-167 : Willem van Croy en Maria van Hamal en hun betrekkingen met de Orde van Prémontré.

504. LIV, 1971, p. 43-52 : Een orgel van W. Robustelly te Langdorp.

505. LV, 1972, p. 46-48 : Hans Goltfus bouwde in 1649 een orgel voor de abdij van O.-L.-Vrouw van de Wijngaard te Leuven.

506. LV, 1972, p. 167-173 : Kluzenaars te Betekom in de XVIIIde eeuw.

Eucharistie en Leven

507. III, 1967, p. 46-54 : Christelijke beelden, Verleden, heden, toekomst.

508. III, 1967, p. 96-101 : Nieuwe liturgie en kunstpatrimonium.

509. III, 1967, p. 297-302 (i.s.m. B. Fets) : Bewaren van eucharistisch brood en tabernakel.

510. IV, 1968, p. 78-81 : In een of ander huis.

511. IV, 1968, p. 135-141 : Houdingen en symbolen.

512. IV, 1968, p. 240-244 : Beeld en teken in de kerk.

Het Ezendröpke. Halfjaarlijks tijdschrift van de Geschied- en Heemkundige Kring Groot-Bree

513. Afl. 20, 1991, nov., p. 48-51 : Aantekeningen over de Sint-Barbaraverering te Opperterp.

Handelingen van de Kon. Kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen

514. LXIV, 1966, p. 142-148 : De Mechelse "cleynsteker" Willem Valck en de Abdij van Averbode in de XVde eeuw.

515. LXXV, 1971, p. 105-114 : De Mechelse borduurwerker Felix Tax in dienst van de abdijen van Averbode en Tongerlo (XVIde eeuw).

516. LXXIX, 1975, p. 315-322 : Het Mechelse refugiehuis van Averbode in het begin van de 18de eeuw.

Heemkring Jan Vleminck Wijnegem

517. 1977, afl. 3, p. 50-54 : Isfried Thys

(+ 1824), pastoor van Wijnegem (1800-1816), beoefenaar van de botanische en landbouwkundige wetenschappen.

Heemkring "Het Sireentje" Waasmunster

518. V, 1980, afl. 1, p. 119-120 : Een student uit Waasmunster aan de Latijnse School te Geel (18e eeuw).

Heemkronyk. Uitgave van de heemkundekring "De Heerlijkheid Heeze-Leende" (Ned.)

519. VI, 1968, juni, p. 70-76 : De abdij van Averbode en haar relatie tot de meierij van 's Hertogenbosch en in het bijzonder tot Sterksel.

Heemkunde Limburg (voortzetting van: Mededelingen en Kontaktblad)

520. 1995, afl. 3, p. 70-71 : Heemkundige vormingscursus te Kaulille. Opleiding tot heemkundig consulent.

521. 1996, afl. 1, p. 1 : Herdenking van de veldslag van St.-Niklaasdag 1648.

522. 1996, afl. 1, p. 12-13 : Limburg vierde Sint-Maarten (10-11 november 1995).

Heemkundig handboekje voor de Antwerpse regio. Driemaandelijks tijdschrift van Gitschotelbuurgschap v.z.w.

523. XXXIV, 1986, afl. 1, p. 1-2 : Erekrans voor een vijftigjarige.

Heemspiegel. Kaderblad van het Verbond voor Heemkunde vzw (I, 1980 - XI, 1990, bijblad bij Ons Heem), Driemaandelijks beleids- en vormingsblad van het Verbond voor Heemkunde v.z.w. (XII, 1991 - XVI, 1995, afl. 2), Driemaandelijks informatieschrift rond alle aspecten van lokale geschiedenis (XVI, 1995, afl. 3 -)

524. I, 1980, p. 1 : Verantwoording.

526. I, 1980, p. 7 : Vierde Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Hoeselt, 28 april 1979).

527. I, 1980, p. 8 : Goutvdag van de Heemkundige Kringen in Vlaams-Brabant (St.-Martens-Bodegem, 6 mei 1979).

528. I, 1980, p. 8 : 21ste Goutvdag van de Westvlaamse Heemkringen (Oostende, 12 mei 1979).

529. I, 1980, p. 11 : Achtste Goutvdag van de Antwerpse Heemkringen (Lier, 13 mei 1979).

530. I, 1980, p. 11-12 : Goutvdag van de Kringen voor Heemkunde in Oost-Vlaanderen (Mere, 20 mei 1979).

531. I, 1980, p. 12 : 22ste Goutvdag van de Westvlaamse Heemkringen (Izegem,

29 maart 1980)

532. I, 1980, p. 13 : Vijfde Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Kinrooi-Geistingen, 26 april 1980).

533. I, 1980, p. 13-14 : 15de Goutvdag van de Oostvlaamse Heemkringen (Beveren, 11 mei 1980).

534. I, 1980, p. 14 : Goutvdag van de Heemkundige Kringen in Vlaams-Brabant (Erps-Kwerps, 1 juni 1980).

535. II, 1981, p. 13-14 ; III, 1982, p. 3-4 ; IV, 1983, p. 9-10 : Berichten van de Verbondsleiding.

536. II, 1981, p. 14-16 : Verbond voor Heemkunde. Gouw Limburg.

537. II, 1981, p. 20 : Zesde Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Wijchmaalpeer, 25 april 1981).

538. II, 1981, p. 20 : 23ste Goutvdag van de Westvlaamse Heemkringen (Diksmuide, 16 mei 1981)

539. III, 1982, p. 5 : Heemkundig nieuws.

540. III, 1982, p. 6-7 : Negende Goutvdag van de Antwerpse Heemkringen (Herenthout, 24 mei 1981).

541. III, 1982, p. 7 : 16de Goutvdag van de Oostvlaamse Heemkringen (Okegem, 31 mei 1981).

542. III, 1982, p. 11 : Het "geestelijk testament" van graaf G. Moretus Plantin de Bouchout, erevoorzitter van Gouw Antwerpen.

543. III, 1982, p. 19-21 : Goutvdag van de Westvlaamse Heemkringen (Staden, 3 april 1982).

544. III, 1982 p. 20 : Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Lommel, 1 mei 1982).

545. IV, 1983, p. 13-14 : Limburgse heemkundige tijdschriften.

546. IV, 1983, p. 21 : Achtste Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (As, 30 april 1983).

547. V, 1984, p. 1-2; VI, 1985, p. 2 ; VII, 1986, p. 1-3 ; VIII, 1987, p. 6-7 ; IX, 1988, p. 1-4; XI, 1990, p. 1-4 : Zij die ons voorgingen...

548. V, 1984, p. 13-14 : Onthulling gedenksteen voor dr. Jozef Weyns (1913-1974).

549. V, 1984, p. 14-15 : 9de Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Sint-Huilbrechts-Lille, 5 mei 1984).

550. VI, 1985, p. 1-2, 5, 17-19 ; VII, 1986, p. 5, 9-11 ; VIII, 1987, p. 5-6, 13-14; IX, 1988, p. 1-2, 9-10 : Verbonds-nieuws.

551. VI, 1985, p. 20-21 : 20ste Goutvdag van de Oostvlaamse kringen (Nevele, 5 mei 1985).

552. VI, 1985, p. 23 : 10de Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Tessenderlo, 22 juni 1985).

553. VII, 1986, p. 13-14 : Campagne: "Verenigingen zetten zich in voor monumenten".

554. VII, 1986, p. 17, 21-22; VIII, 1987, p. 7-8, 14 ; IX, 1988, p. 4, 5-6, 21 ; XIV, 1993, afl. 1, p. 14, afl. 2, p. 9, afl. 4, p. 9 ; XV, 1994, afl. 1, p. 6; afl. 3, p. 7 : Personalia.

556. VIII, 1987, p. 3-4 : 21ste Goutvdag van de Oostvlaamse Heemkringen (Stekene, 4 mei 1986).

557. VIII, 1987, p. 4 : 11de Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Genk, 10 mei 1986)

558. VIII, 1987, p. 14-15 : Vereniging leraren geschiedenis.

559. VIII, 1987, p. 25-26 : 12de Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Zutendaal, 13 juni 1987).

560. VIII, 1987, p. 30 ; IX, 1988, p. 8, 19 ; XI, 1990, p. 7-8 : Een voorbeeld dat navolging verdient.

561. IX, 1988, p. 17-19 : 13de Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Stokkem, 4 juni 1988).

562. IX, 1988, p. 19-20 : Grensoverschrijdende heemkundige werking : Antwerpen/ Noord-Brabant.

563. X, 1989, p. 4 : Bij het afscheid van E.P. Alex Coenen, Limburgse gouwvoorzitter.

564. X, 1989, p. 5-6 : Welkom aan Jozef Remans, nieuwe gouwvoorzitter van Limburg.

565. X, 1989, p. 23-24 : 13de Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Alden Biesen - Bilzen, 10 juni 1989).

566. XI, 1990, p. 6-7 : Grensoverschrijdende heemkundige belangstelling : het Benego-Kongres te Essen (4 juni 1989).

567. XI, 1990, p. 6, 10, 22 : "Ons Heem" in de pers.

568. XI, 1990, p. 19-20 : 15de Goutvdag van de Limburgse Heemkringen (Hamont, 9 juni 1990).

569. XI, 1990, p. 23 : "Heemspiegel" in een nieuwe vorm.

570. XII, 1991, afl. 1, p. 1; afl. 2, p. 1; afl. 3, p. 1; afl. 4, p. 1 : Ter inleiding.

571. XII, 1991, afl. 1, p. 6-10 : Heemkundige symboliek.

572. XII, 1991, afl. 1, p. 12-14; afl. 2, p. 11-12; XIII, 1992, afl. 2, p. 11-12; afl. 3, p. 9-10; XIV, 1993, afl. 2, p. 10; afl. 3, p. 12; afl. 4, p. 10; XV, 1994, afl. 1, p. 5-6; XVI, 1995, afl. 2, p. 20-22 : In memoriam.

573. XIII, 1992, afl. 1, p. 2 : Het Verbond voor Heemkunde en de Monumentenzorg.

574. XIII, 1992, afl. 2, p. 9-10 : 34ste Landdag van het Verbond voor Heemkunde te Wemmel (7-8 sept. 1991).

575. XIV, 1993, afl. 3, p. 9-10 : Rik

Thomas, vierde Gouwvoorzitter van Limburg : een kennismaking.

576. XIV, 1993, afl. 3, p. 10-11 : Gouwdagen 1992.

577. XV, 1994, afl. 3, p. 7-9 : Landdagen 1992 en 1993.

Heidebloemke. Orgaan van de Heemkring Genk

578. XXXIV, 1975, afl. 4, p. 18-31 : dr. Jozef Weyns, Bokrijk en het Verbond voor Heemkunde.

Heimat. Dekanaal contactblad

579. XIII, 1974, afl. 3, p. 15 : Heemkring Averbode.

Informatieblad. Tweemaandelijks uitgave van de Kultuurkring Neeroeteren

580. V, 1973, okt., p. (2) : P.J. Maas, geschiedschrijver en romancier.

Jaarboek van het Felix Timmermans-Genootschap

581. 1985, p. 111-115 : Sporen van volksdevotie.

Jaarboek van Heemkring Scheldeveld

582. IX, 1979-1980, p. 7-9 : Vreugde om tien jaar heemwerking in de streek tussen Schelde en Leie.

Kempische Koncertspiegel

583. 1971, afl. 1, maart-mei : De Sint-Pieterskerk te Testelt.

De Krijter. Driemaandelijks heemkundig tijdschrift

584. XIII, 1978, p. 21-22 : Geesteszieken uit Wommelgem in verpleging te Geel in de 18de eeuw.

't Land van Ryen. Cultureel Liers tijdschrift

585. XII, 1962, p. 175-178 : Lierse orgelbouwers te Herentals in de XVde eeuw.

Lei en griffel. Driemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige Kring Hechtel-Eksel

586. I, 1993, afl. 1, p. 10-12 : Zin en betekenis van het heemkundig werk.

587. I, 1993, afl. 4, p. 5-7 : Groeiende belangstelling voor het heem.

588. I, 1993, afl. 4 : De Hoeve Agten: een cultuurhistorisch en beeldbepalend element in de oude dorpskern (van Eksel).

589. II, 1994, afl. 2, p. 20-22 : De vroegste organisatie van de heemkundige werking.

590. II, 1994, afl. 3, p. 24-26 : De naoorlogse evolutie van het Verbond voor Heemkunde.

591. III, 1995, p. 82-85 : De veldstenen bestrating met het stermotief aan de Sint-Trudokerk te Eksel.

592. IV, 1996, p. 69 : Ongevallen met windmolens in Eksel en Hechtel in 1886.

Het Liller Heem. Driemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige Kring

593. II, 1984, afl. 3, p. 9-14 : Heemkunde en kartografie.

594. V, 1987, afl. 1, p. 7-8 : Een student uit Sint-Huibrechts-Lille aan de Latijnse School te Geel (18de eeuw).

Limburg

595. XXXIX, 1960, p. 308-315 : Een geschil tussen Pastoor Kamerlinx en de Abdis van Herkenrode over het onderhoud van het kerkchip en de banklok te Zolder.

596. XL, 1961, p. 1-19, 75-86 : Candidus Caenen, praemonstratenzer van Averbode (1749-1811). Een bijdrage tot zijn biografie.

597. XL, 1961, p. 61 : Nog over de familie Caenen.

598. XL, 1961, p. 323-324 : Twee visitatieverslagen van omstreeks 1400 voor de kapel van Neerglabbeek.

599. XLI, 1962, p. 52-60 : De vermeerdering der "portio congrua" van de rektor te Neerglabbeek in 1522.

600. XLI, 1962, p. 150-151 : Sint-Truidens zilverwerk te Averbode: een lectionariumband uit de XVIIde eeuw.

601. XLI, 1962, p. 177-178 : Losse aantekeningen over Limburgse uurwerkmakers uit de XVIIIde eeuw.

602. XLI, 1962, p. 224-227 : Over vlas-teelt en boekhamers in de N.-O.-Kempen.

603. XLI, 1962, p. 233-237 : De orgels van de St.-Lambertuskerk te Neeroeteren.

604. XLI, 1962, p. 254-255 : Een Hasseltse monstrans voor de St.-Lambertuskerk van Neeroeteren in de XVIIIde eeuw.

605. XLI, 1962, p. 269-281 : Limburgse vrouwenkloosters (1792-1794) volgens een reisverhaal (H.J. Lesage o.praem.).

606. XLII, 1963, p. 85-88 : Reklusen te Rukkelingen-Loon (XIIIe-XIVe eeuw).

607. XLII, 1963, p. 106 : Maaltijdrecht van de abt van Averbode te Solt (Opitter).

608. XLII, 1963, p. 107 : Geschil tussen Averbode en Pietersheim (1615).

609. XLII, 1963, p. 183-184 : Aanvullende gegevens over de familie (de) Colen-Holtacker te Rekem.

610. XLII, 1963, p. 250-260 : Sterfhuisinventaris van J. vanden Eertwech, pastoor te Opitter (+1542).

611. XLV, 1966, p. 114-118 : Een armen-

huis te Neeroeteren in de XIIIe eeuw.

612. XLV, 1966, p. 266 : Een schoolmeester te Tessenderlo in 1516.

613. XLV, 1966, p. 277-278 : Hagelslag te Bolderberg in 1513.

614. XLVI, 1967, p. 92-93 : Inventaris der kerk van Oostham (1626).

615. XLVI, 1967, p. 169-170 : Loonse poorters van Nijmegen (1592-1810).

616. XLVII, 1968, p. 73-85 : Bronnen over de bouwgeschiedenis van de pastorie van Tessenderlo.

617. XLVII, 1968, p. 261-266 : Nota over de verering van de H. Bertilia te Rosmeer in de XVIIe eeuw.

618. XLVIII, 1969, p. 41-42 : Loonse schoolmeesters te Antwerpen in de XVIde eeuw.

619. XLVII, 1969, p. 49-59 : Bouw van een nieuwe kapel bij de kloosterhoeve van Spikelspade-Hechtel in de XVIe eeuw.

620. XLVIII, 1969, p. 229-238 : Ambrosius Aertnijs van Tessenderlo, Witheer van Averbode. Een ongekend geschiedschrijver uit de XVIIde eeuw.

621. XLVIII, 1969, p. 285-288 : Jan Rijckarts, goudsmid te Maaseil en rentmeester van de abt van Averbode te Sint-Jansberg in de XVIde eeuw.

622. XLIV, 1970, p. 18-21 : Landmeter Jan Betram van Sint-Truiden in dienst van de abdis van Averbode in de XVIde eeuw.

623. XLIX, 1970, p. 199-201 : Akten van Oudenbiezen in het archief van Averbode.

624. LI, 1972, p. 83-85 : Loons formulier bij de overdracht van onroerende goederen.

625. L, 1971, p. 177-185 : Een orgel van Jan van Weert voor de kerk van Diepenbeek (1648-1649).

626. L, 1971, p. 189-192 : Remedies opgetekend door G. Vervoort, pastoor te Opglabbeek (+1690).

627. LI, 1972, p. 83-85 : Loons formulier bij de overdracht van onroerende goederen.

628. LII, 1973, p. 274-277 : Mariabeeldjes uit de eik van Kortebos.

629. LIII, 1974, p. 65-69 : Aantekeningen over de Luikse orgelmaker H. Möselier (18de eeuw).

630. LIV, 1975, p. 161-164 : Kloosterlingen van Averbode verkregen het poorterschap te Tongeren en te Maastricht in de XVde en XVIde eeuw.

631. LVII, 1978, p. 13-20 : Oostham en Averbode.

632. LXVII, 1988, p. 15-17 : Maas-tricht's borduurwerk voor Borgloon in de 15de eeuw.

Limburgs Schutterstijdschrift

633. Nr. 1, dec. 1988, p. 15-17 : Tentoonstelling "Schuttersgilden in Maasland en Kempen", een stijlvolle gebeurtenis.
634. Nr. 2, maart 1989, p. 21-22 : Frederik Malders (1593-1662), zilversmid te Maaseik, werkte voor de schuttersgilden in Maasland en Kempen.
635. Nr. 3, juni 1989, p. 9 : Nieuwe uniformen voor schutterij Sint-Sebastiaan-As.
636. Nr. 3, juni 1989, p. 21 : Grote Brogel: Film over O.L.S.-1988.
637. Nr. 3, juni 1989, p. 25 : Voor de tiende maal werd in Maas-Mechelen "Sjötte Sjef" geschoten.
638. Nr. 4, sept. 1989, p. 17 : Oud koningszilver van de voormalige St.-Martinusschutterij te Dilsen gered.
639. Nr. 5, dec. 1989, p. 4-5 : Het klooster Keizerbos en de St.-Sebastianus-schutterij van Meer.
640. Nr. 5, dec. 1989, p. 20-22 : Jaak Derenette, ruim veertig jaar trommelaar van schutterij St.-Anna-Voorshoven.
641. Nr. 6, maart 1990, p. 32 : De Schuttersgilden van Beringen hadden in de 16de eeuw hun "cameren" in het stadshuis.
642. Nr. 6, maart 1990, p. 32 : Lummen, gemeente met een rijk schuttersleven.
643. Nr. 6, maart 1990, p. 32 : Schuttersgilden in de fusiegemeente As.
644. Nr. 6, maart 1990, p. 34-36 : Thil Verhaegen van schutterij St.-Trudo-Opitter maakt zelf haar koninginnenkleden.
645. Nr. 7, juni 1990, p. 7 : Schuttersgebruiken IV. (Schuttersgebruik "kolven" te Neeroeteren).
646. Nr. 7, juni 1990, p. 36 : Felix Timmermans wijdde 'n gedicht aan de Schutterspatroon Sint Sebastiaan.
647. Nr. 8, sept. 1990, p. 9 : Schuttersgebruiken V. ("Sjieven", een oud schuttersgebruik).
648. Nr. 10, maart 1991, p. 15-16 : Beelden van schutterspatronen op de merkwaardige tentoonstelling te Sint-Truiden.
649. Nr. 11, juni 1991, p. 32 : Limburgeschutterswezen vertegenwoordigd op de tentoonstelling "50 jaar Verbond voor Heemkunde" te Antwerpen.
650. Nr. 12, sept. 1991, p. 8-9 : Limburgs schutterszilver op tentoonstelling van Luiks zilverwerk.
651. Nr. 13, dec. 1991, p. 44 : Het zilveren schuttersbeeld van Willy Ceysens.
652. Nr. 14, maart 1992, p. 15 : Schutterswezen op St.-Martinus-tentoonstelling te Weert.
653. Nr. 15, juni 1992, p. 14 : Reglement

betreffende H. Sakramentsprocessie Schuttersgilde Kleine-Brogel.

654. Nr. 15, dec. 1992, p. 35 : Koningszilver op de tentoonstelling "Ridders en priesters" in Alden Biesen.

Te Lomelle op die Campine

655. III, 1977, p. 40 : Averbode verkocht een klok aan Lommel (1525).

De Maasgouw. Tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde

656. LXXXIII, 1964, col. 30-32 : Laurens Nootstock, proost van Keizerbos (1505-1521).
657. LXXXIV, 1965, col. 33-42 : Het refugiehuis van Averbode te Maastricht.
658. LXXXVII, 1968, col. 121-122 : Een onbekend handschrift uit het klooster Jerusalem te Venray.
659. XC, 1971, col. 33-36 : Een Venlose monstrans te Langdorp-Wolfsdonk (B.).

Maria siegt

660. XIV, 1965, p. 44-45 : Das Marianische in der Spiritualität der Orden. Die Praemonstratenser.

Mededelingen en Kontaktblad

661. 1990, afl. 3, p. 76 : De kaars in het volksleven.
662. 1991, afl. 1, p. 5-5 : Nieuwe structuren van het Verbond voor Heemkunde.
663. 1992, afl. 1, p. 9-11; afl. 2, p. 59-69 : Industrialisatie in de Kempen.
664. 1992, afl. 3, p. 84 : De stedenvorming in het graafschap Loon.
665. 1992, afl. 3, p. 86-87 : De dorpsontwikkeling op het Loonse platteland.
666. 1993, afl. 1, p. 1-2 : (Woord vooraf).
667. 1993, afl. 2, p. 24 en 60 : Rik Thomas, vierde Gouwvoorzitter van Limburg.
668. 1994, afl. 2, p. 41-43 : Het Verbond voor Heemkunde is een erkende cultuurvereniging.
669. 1994, afl. 4, p. 121-124 : Heemkundige vormingscursussen in Limburg. Opleiding tot heemkundig consulent.

Mededelingenblad Heemkring Kanton Westerlo

670. 1975, afl. 3, p. 3-4 : Wat is heemkunde?

Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving

671. VI, 1966, p. 88-90 : De Leuvense borduurwerker Konrad de Rike en de Abdij van Averbode in 1493.
672. VI, 1966, p. 223-242 : De kluis van Rotselaar. Een bijdrage tot de geschiede-

nis van het reclusenwezen in Brabant in de XVe en XVIe eeuw.

673. VII, 1967, p. 32-39 : Het XVIe-eeuwse koorgestoelte en doksaal van de Abdij van Park.

674. VII, 1967, p. 20-215 : Aanteekeningen over de Leuvense schilder Anthonis van Huldenberge en zijn werken voor de Abdij van Averbode in de XVIe eeuw.

Mededelingen van de Simon Stevinstituting

675. 1981, afl. 3 (nov.), p. 4-6 : Archiefbronnen over schansen in de Kempen.

Mededelingen (van het) Westolaamse Verbond van Kringen voor Heemkunde

676. XIII, 1989, p. 92-97 : Heemkunde en heemschut in Vlaanderen.

Meer Schoonheid. Tijdschrift voor heem-, kunst- en natuurschoon

677. XV, 1968, p. 53-56 : De tak van dorpsonderwijzer te Rotselaar in de XVIIIe eeuw.
678. XVI, 1969, p. 15-18 : Het testament van Hendrik van Velmen, pastoor te Zichem (1510).
679. XVI, 1969, p. 74-78 : Witheren van Averbode als rektors van het Elzenklooster te Zichem (1694-1797).
680. XVII, 1970, p. 12-15 : Opschriften van oude klokken in het Hageland.
681. XVII, 1970, p. 104-106 : Vondelingen aan de abdijpoort te Averbode.
682. XVIII, 1971, p. 18 : Over het kuisen van schilderijen in de XVIIIe eeuw.
683. XVIII, 1971, p. 9-13 : Een zoenvrede te Rillaar in 1573
684. XIX, 1972, p. 43-46 : Kapel van O.-L.-Vrouw van Klein Scherpenheuvel te Rillaar (1755).
685. XIX, 1972, p. 112 : Overeenkomst over het heropbouwen van de afgebrande pastorie van Werchter (1599).
686. XX, 1973, p. 48-50 : Witheren van Averbode als rektors van Mariëndaal te Diest en te sint-Oedenrode.
687. XXI, 1974, p. 1-7 : Werken van de Antwerpse beeldhouwer Kornelis de Smedt voor de abdij van Averbode in de 18de eeuw.
688. XXI, 1974, p. 44 : De Brusselse borduurwerker Filips de Donckers en de Parkabdij te Heverlee in de 16e eeuw.
689. XXI, 1974, p. 73 : De kaak of schandpaal van Zichem.
690. XXI, 1974, p. 112-113 : Aanteekening betreffende het kunstpatrimonium in de kerk van Kersbeek (einde 18e eeuw).
691. XXII, 1975, p. 2-4 : Hoe men in de 16e en 17e eeuw te Averbode inkt maakte.

692. XXIII, 1976, p. 68-71 : *De vander Distelen-orgels te Tienen en te Wezemaal in de 15e eeuw.*
693. XXIV, 1977, p. 9-13 : *De kloostergemeenschap van Gempe (1705).*
694. XXIV, 1977, p. 33-43 : *Het orgel van Averbode in de Sint-Lambertuskerk te Helmond. Een voorbeeld van de 18de-eeuwse Frans-Luikse orgelbouwtraditie.*
695. XXIV, 1977, p. 83 : *Zusters van Zichem werkten voor de kerk van Beringen (1688).*
696. XXIV, 1977, p. 117-120 : *Aantekeningen over het kunstbezit van de Sint-Janskerk te Werchter.*
697. XXV, 1978, p. 33-40 : *De 16e-eeuwse koorbank van Averbode.*
698. XXVI, 1979, p. 10-11 : *Herman Grom, edelsmid te Scherpenheuvel (17de eeuw).*
699. XXVI, 1979, p. 40-42 : *Archieven kleingoed over de Parkabdij te Heverlee.*
700. XXVI, 1979, p. 66-71 : *Enkele onbekende werken van de Antwerpse beeldhouwer Kornelis de Smedt (18e eeuw).*
701. XXVI, 1979, p. 115-119 : *Verdwenen kapellen te Waanrode.*
702. XXVIII, 1981, p. 71-72 : *Aantekeningen over de O.-L.-Vrouwekerk van Molenstede.*
703. XXIX, 1982, p. 93-94 : *Adam van Elen uit Maastricht werkte aan het orgel van de Parkabdij te Heverlee (1464).*
704. XXX, 1983, p. 78-79 : *Hoevebrand in Deurne (1692).*
705. XXXI, 1984, p. 47-48 : *Werken van de Antwerpse koperslager J.J. Stenot voor de abdij van Averbode.*
706. XXXII, 1985, p. 73-76 : *De "oude pastorie" van Testelt.*
707. XXXII, 1985, p. 102-108 : *De Brusselse borduurwerker Pontianus van der Baren en de Parkabdij van Heverlee in de 17de eeuw.*
708. XXXIII, 1986, p. 69-71 : *De Parkabdij van Heverlee kocht voorwerpen uit het bezit van aartsbisschop Jakob Boonen en van landvoogd don Juan van Oostenrijk.*
709. XXXIV, 1987, p. 24-27 : *De kapel van O.-L.-Vrouw van Bijstand te Testelt.*
710. XXXIV, 1987, p. 108-116 : *De rijke symboliek in het koorgestoelte te Averbode.*
711. XXXVI, 1989, p. 21-22 : *De Sint-Hubertusviering te Wakkerzeel.*
712. XXXVI, 1989, p. 65-77, 100-105 : *Jan Christiaan Hansche, een 17de-eeuwse kunstenaar van formaat.*
713. XXXVII, 1990, p. 99-105 : *De 17de-eeuwse borduurwerker Hendrik Geerts werkte voor de Parkabdij te Heverlee.*
714. LXIV, 1963, p. 167-176 : *De gebroeders Verbeucken bouwen een orgel voor de Sint-Waldetrudiskerk te Herentals (1767).*
715. LXV, 1964, p. 179-185 : *Nieuwe vondsten over Jan van Weert, Jan Bremser en Paul Munick, orgelbouwers van de XVIIe eeuw.*
- Ons Heem**
716. XVII, 1962-1963, p. 85-86 : *Twee inventarissen van tin- en koperwerk te Averbode uit het midden van de XVIIIe eeuw.*
717. XVIII, 1963-1964, p. 35-36 : *Inktrecepten uit Averbode (XVIe eeuw).*
718. XVIII, 1963-1964, p. 39 : *De breedte van straten en wegen in Brabant, XVIe eeuw.*
719. XVIII, 1963-1964, p. 39-40 : *Nog over de spint.*
720. XVIII, 1963-1964, p. 122-125 : *Aanbesteding van een windmolen te Veerle.*
721. XVIII, 1963-1964, p. 145-146 : *Uit de tijd der pestilentie (XVIe-XVIIe eeuw).*
722. XIX, 1965, p. 55-58 : *Inventaris van het meubilair in de pastorie en kapelanie van het begijnhof te Diest (XVIe eeuw).*
723. XIX, 1965, p. 103-104 : *Koewachtersroepen uit Neeroeteren.*
724. XIX, 1965, p. 250-251 : *Koewachtersroepen uit Kaulille.*
725. XIX, 1965, p. 251-252 : *Onbekende klokkengieter.*
726. XX, 1966, p. 109 : *Kolenbranders in het Hageland.*
727. XX, 1966, p. 166 : *Zakuurwerk (1542).*
728. XX, 1966, p. 173 : *Klokkentaal.*
729. XX, 1966, p. 213-215 : *De verdwenen dorpsmolen van Veerle.*
730. XX, 1966, p. 242-243 : *Uurwerkmakers.*
731. XX, 1966, p. 256 : *Bouw van een sluis (Balen, 1515).*
732. XX, 1966, p. 256 : *Een dromedaris te Diest (1493).*
733. XX, 1966, p. 250 : *Paardetuig (XVIe eeuw).*
734. XXI, 1967, p. 14 : *Huwelijksvoorwaarden (1518).*
738. XXI, 1967, p. 72 : *Herstellingen van de slagmolen van Blaardonk (Veerle) in 1521.*
739. XXI, 1967, p. 115 : *Uit de tijd der pestilentie.*
740. XXI, 1967, p. 150-151 : *Aantekeningen over tafelferief.*
741. XXII, 1968, p. 13-16 : *Archivalia over de bouw van bakhuizen in de 16de eeuw.*
742. XXII, 1968, p. 28-29 : *Inktrecepten.*
743. XXII, 1968, p. 148 : *Kolenbranders.*
744. XXII, 1968, p. 158 : *Wanmolen.*
745. XXII, 1968, p. 158 : *Koffiemolen (1741).*
746. XXII, 1968, p. 214-215 : *Het gedicht van de Scheldebron.*
747. XXII, 1968, p. 217 : *Inventaris van de pastorie te Tessenderlo (1696).*
748. XXII, 1968, p. 220 : *Uurwerkmakers.*
749. XXII, 1968, p. 231 : *Kien- en schaakspel.*
750. XXII, 1968, p. 231 : *Beddepan.*
751. XXIII, 1969, p. 73-74 : *Gedekte tafel (1772-1774).*
752. XXIII, 1969, p. 258 : *Uurwerkmakers.*
753. XXIII, 1969, p. 258-259 : *Zaadsoorten (1511).*
754. XXIV, 1970, p. 38 : *Huwelijksgebruik te Vorst-Kempen (1609)*
755. XXIV, 1970, p. 172 : *Valse munten (XVIe eeuw).*
756. XXIV, 1970, p. 170 : *Budelkist (1518).*
757. XXIV, 1970, p. 172-173 : *Broodbakken (1650).*
758. XXIV, 1970, p. 175 : *Molenbeker.*
759. XXIV, 1970, p. 231-232 : *Abdijbier te Averbode (17de eeuw).*
760. XXIV, 1970, p. 232 : *Recept om zuur bier weer zoet te maken.*
761. XXV, 1971, p. 24 : *Mostaardmolen (1518).*
762. XXV, 1971, p. 70-71 : *Pastors met pruiken.*
763. XXV, 1971, p. 114 : *Snuif- en tabaksdozen.*
764. XXV, 1971, p. 114 : *Sint-Antoniusbellen.*
765. XXV, 1971, p. 187-188 : *Bouw van een schaapskooi te Tessenderlo (1541).*
766. XXV, 1971, p. 209 : *Hond of leeuw?*
767. XXV, 1971, p. 213 : *Verwarming op altaren.*
768. XXV, 1971, p. 213 : *Bedevaart naar Scherpenheuven en gemeentebesturen.*
769. XXV, 1971, p. 213 : *Kaasstoel, kaashok, kaastoren.*
770. XXV, 1971, p. 241-248 : *Kontrakt van Jan Mielenborch, koperslager te diest (1565).*
771. XXVI, 1972, p. 28 : *Papiermolen bij Leuven.*
772. XXVI, 1972, p. 28 : *Mirakelschilderijen.*
773. XXVI, 1972, p. 45-58 : *Wijnkultuur in de Nederlanden en in het Land van Luik.*
774. XXVI, 1972, p. 66-67 : *Wijnbouw-techniek.*
775. XXVI, 1972, p. 67 : *Vreemde wijnsoorten in de Nederlanden.*

776. XXVI, 1972 p. 67-68 : *Houten wijnpersen*.
777. XXVI, 1972, p. 68 : *Een wijnlid uit Aarschot*.
778. XXVI, 1972, p. 68 : *Brandijzers voor wijnvaten*.
779. XXVI, 1972, p. 70 : *Wijn van Testelt*.
780. XXVI, 1972, p. 70 : *Kwaliteit van Rijnse wijnen*.
781. XXVI, 1972, p. 75 : *Wijnlid uit een handschrift van Averbode*.
782. XXVI, 1972, p. 108 : *Spreeuwpotten*.
783. XXVI, 1972, p. 111 : *Rondreizende rattenvanger (18de eeuw)*.
784. XXVI, 1972, p. 111 : *Bedevaart naar Scherpenheuven en gemeentebesturen*.
785. XXVI, 1972, p. 112 : *Kaashok*.
786. XXVI, 1972, p. 153 : *Aalst : Klompenlied*.
787. XXVI, 1972, p. 153-154 : *Klompemakers*.
788. XXVI, 1972, p. 181-189 : *Aantekeningen over het recht om duiven te houden*.
789. XXVI, 1972, p. 194-196 : *Verplaatsing van een duiventil in de 16de eeuw*.
790. XXVI, 1972, p. 197-199 : *Duiventorens in oostelijk Vlaams-Brabant*.
791. XXVI, 1972, p. 204 : *Duiven in de kerk van Betekom (1612)*.
792. XXVI, 1972, p. 204 : *Een duiventil bij de pastorie van Zolder in 1474*.
793. XXVI, 1972, p. 204 : *Duiventil van het "Hof Tondeurs" te Sint-Martens-Lennik*.
794. XXVI, 1972, p. 204 : *Een grote duivenkolonie in de abdij van Park-Heverlee (1463)*.
795. XXVI, 1972, p. 205 : *Duivenhok bij abdijhoeve van Averbode te Messelbroek (1522)*.
796. XXVI, 1972, p. 206 : *Duiven schieten met dodelijke afloop (ca. 1525)*.
797. XXVII, 1973, p. 23 : *Twee boterrecepten*.
798. XXVII, 1973, p. 24 : *Badkuren in de 17de eeuw*.
799. XXVII, 1973, p. 56-62 : *Averbode bouwde een rosmolen in 1515*.
800. XXVII, 1973, p. 186 : *"Met wanne ende vleugelen" (1538)*.
801. XXVII, 1973, p. 186 : *Recept voor het zuiveren van leren boekbanden*.
802. XXVII, 1973, p. 186-187 : *Kaashok en kaastoren*.
803. XXVII, 1973, p. 188-189 : *Wijnvatje als liturgisch voorwerp*.
804. XXVII, 1973, p. 189 : *Recept om aan Franse wijn de smaak van Rijnwijn te geven*.
805. XXVII, 1973, p. 189 : *Recept om wijn te bewaren of te verbeteren*.
806. XXVII, 1973, p. 189-190 : *Wijnverbruik in het Land van Waas*.
807. XXVII, 1973, p. 190 : *Wijnbereiding en wijnverbruik*.
808. XXVII, 1973, p. 209-218 : *Abdijen en landbouw. Cisterciënzers en Premonstratenzers in de Zuidelijke Nederlanden*.
809. XXVII, 1973, p. 219-235 : *De hoeven van de Kempische Witherenabdijen*.
810. XXVII, 1973, p. 239-242 : *Twee bouwkontrakten voor graanschuren van Averbode en Tongerlo in de 16de eeuw*.
811. XXVII, 1973, p. 236-238 (i.s.m. S.F. Maes) : *Het landbouwdomein van de abdij van Park-Heverlee*.
812. XXVII, 1973, p. 238 : *Aanplantingen van de St.-Bernarsabdij op haar domein te Zoersel (1725-1775)*.
813. XXVII, 1973, p. 243-250 : *Figuratieve kaarten. Een spiegel van de kloosterdomeinen*.
814. XXVII, 1973, p. 251-259 : *Drie geleerde Witheren, beoefenaars van de botanische en landbouwkundige wetenschappen (17de-18de eeuw)*.
815. XXVII, 1973, p. 259 : *Inventaris van de molens te Testelt (1530)*.
816. XXVII, 1973, p. 267 : *Plantsoen van eiken en beuken te Tongerlo (1557)*.
817. XXVII, 1973, p. 267-268 : *Voorwaarden van de lochting te Tongerlo (begin 16de eeuw)*.
818. XXVII, 1973, p. 268 : *Aanstelling van vorsters te Postel in 1731*.
819. XXVII, 1973, p. 268-269 : *Duivenhok bij de abdij van Heylisseem*.
820. XXVII, 1973, p. 269 : *Eigenschappen van een goed paard*.
821. XXVII, 1973, p. 269-270 : *Duiventoren bij de abdij van Vorst*.
822. XXVII, 1973, p. 270 : *Verpachting van hoeven te Postel in 1735*.
823. XXVII, 1973, p. 270-271 : *Een kruidendokter in de abdij van Heylisseem*.
824. XXVII, 1973, p. 271 : *Boedelbeschrijving van de hoeve van Achterbroek te Kamthout (1732)*.
825. XXVII, 1973, p. 271-273 : *Averbode en de ontginning van heidegronden in de 18de eeuw*.
826. XXVII, 1973, p. 273 : *Duiventil bij de voormalige rektorswoning te Kortebos (1728)*.
827. XXVII, 1973, p. 274 : *Over het zaaien van dennezaad*.
828. XXVII, 1973, p. 274-275 : *Het domein Ter List te Nederokkerzeel*.
829. XXVII, 1973, p. 275 : *De wijngaarden van Westmalle en Tongerlo (19de eeuw)*.
830. XXVIII, 1974, p. 28-29 : *Twee molenaarsgeslachten hielden familiefeest*.
831. XXVIII, 1974, p. 29 : *Middeleeuwse watermolen en brouwerij te Floreffo*.
832. XXVIII, 1974, p. 52 : *Aarschots bier (18de eeuw)*.
833. XXVIII, 1974, p. 52 : *Richtlijnen voor het maken van tonnen (18de eeuw)*.
834. XXVIII, 1974, p. 53 : *Chocoladekan (1728)*.
835. XXVIII, 1974, p. 79 : *Goudleer te Rotselaar*.
836. XXVIII, 1974, p. 80 : *Goudleer te Averbode*.
837. XXVIII, 1974, p. 80 : *Een nieuwe rijkets te Park-Heverlee (1649)*.
838. XXVIII, 1974, p. 80-81 : *Boekbui-del*.
839. XXVIII, 1974, p. 81-82 : *Eigenaardig huwelijksgebruik te Messelbroek (18de eeuw)*.
840. XXVIII, 1974, p. 118 : *Opbrengst van de wijnoogst te Averbode (1503)*.
841. XXVIII, 1974, p. 119-120 : *Folkloristische gastronomie uit Limburg*.
842. XXVII, 1974, p. 120-121 : *Aantekeningen over de hot of rugmand*.
843. XXVII, 1974, p. 121 : *Dubbel braadspit te Averbode (1518)*.
844. XXVIII, 1974, p. 167 : *Rond de bornput*.
845. XXVIII, 1974, p. 168-169 : *Loflied op de tabak*.
846. XXVIII, 1974, p. 171-172 : *Molenpatrimonium van de provincie Antwerpen*.
847. XXVIII, 1974, p. 187 : *Het laatste begijntje van Aarschot*.
848. XXVIII, 1974, p. 221 : *Kantwerkschool te Aarschot (1809-1896)*.
849. XXVIII, 1974, p. 231-234 : *Kantwerkscholen te Sint-Truiden (18de eeuw)*.
850. XXVIII, 1974, p. 238-240 : *Een 18de-eeuwse palla met kant van Brussel en Binche in de abdij van Grimbergen*.
851. XXVIII, 1974, p. 242 : *Kantwerk te Betekom*.
852. XXIX, 1975, p. 5-7 : *Een bezoek aan het beiaard- en klokkenmuseum te Asten (Ned.)*.
853. XXIX, 1975, p. 7 : *Kempense klok-kentaal*.
854. XXIX, 1975, p. 13 : *Recept voor het kuisen van schilderijen (1828)*.
855. XXIX, 1975, p. 14-15 : *Kostprijs van pruiken in de 18de eeuw*.
856. XXIX, 1975, p. 17 : *Goudleer te Brustem*.
857. XXIX, 1975, p. 17 : *Aarschotse bruine*.
858. XXIX, 1975, p. 17 : *De kaak van Waanrode*.
859. XXIX, 1975, p. 18 : *Windmolen te Gelrode*.
860. XXIX, 1975, p. 18 : *Had de watermolen van Testelt in de 16de eeuw vijf*

raderen?

861. XXIX, 1975, p. 19-20 : *Heemschut, een geschikt en zinvol werk voor heemkringen.*

862. XXIX, 1975, p. 20 : *Monumenten en landschapszorg in het kanton Westerlo.*

863. XXIX, 1975, p. 20 : *Vereniging voor Openbaar Groen v.z.w.*

864. XXIX, 1975, p. 20-21 : *Centraal orgelarchief en heemschut.*

865. XXIX, 1975, p. 21 : *De huisheligen van het Diesterse begijnhof.*

866. XXIX, 1975, p. 21-23 : *Heemkring "De Schout" van Zandhoven en het bouwkundig erfgoed.*

867. XXIX, 1975, p. 24-25 : *Het huisraad in de Vlaamse volkskunde.*

868. XXIX, 1975, p. 25-26 : *Meifeest op "Ter Speelbergen" Beerzel, 1974.*

869. XXIX, 1975, p. 89-92 : *Leuven. Hendrik van Bree leverde ijzeren traliwerk voor de abdijkerk van Averbode (1514).*

870. XXIX, 1975, p. 102 : *Zichem. Ijzeren traliwerk in de kerk.*

871. XXIX, 1975, p. 101 : *Wakkerzeel. Traliwerk in de St.-Hubertuskapel (17de eeuw).*

872. XXIX, 1975, p. 103-104 : *Ijzertwinning te Tielt in het Hageland.*

873. XXIX, 1975, p. 103-104 : *Een boomtronkkist te Pulderbos (1640).*

874. XXIX, 1975, p. 136-140 : *Nieuwe bedevaartvaantjes te Hombeek en te Kessel.*

875. XXIX, 1975, p. 140 : *Het bewaren van abdijsboter (1769).*

876. XXIX, 1975, p. 140 : *Drievoetstoelen (1470).*

877. XXIX, 1975, p. 148-149 : *Zevendtiende Meifeest op "Ter Speelbergen", Beerzel, 1975.*

878. XXIX, 1975, p. 151 : *Rond de bornput.*

879. XXIX, 1975, p. 152 : *Middel om de ouderdom van paarden te kennen (17de eeuw).*

880. XXIX, 1975, p. 156-157 : *Witloofteelt.*

881. XXIX, 1975, p. 157 : *Eikeboom voor molenas (Neeroeteren, 1876).*

882. XXIX, 1975, p. 158 : *Molenecho's: een maandblad voor molenvrienden.*

883. XXIX, 1975, p. 157-158 : *De windmolen van Hamont, Taal van de wickstanden.*

884. XXIX, 1975, p. 160 : *Oudheidkundige bodenvondsten te Averbode.*

885. XXIX, 1975, p. 194-201 : *Volksleven rond de mariale bedevaartplaats Kortembos in de 17de eeuw.*

886. XXIX, 1975, p. 204-206 : *Stichting van de Gouwbond Limburg.*

887. XXIX, 1975, p. 208 : *Verkoop van brouwerij (Maaseik, 1876).*

888. XXIX, 1975, p. 208 : *Leen- en laathoven in het Maasland.*

889. XXIX, 1975, p. 208-209 : *Een schans te Bolderberg-Zolder (1635).*

890. XXIX, 1975, p. 209 : *Geschiedkundig overzicht van de beide Limburgen.*

891. XXIX, 1975, p. 243-249 (i.s.m. F. Nackaerts) : *Heemschut-aktie voor het kleine monument.*

892. XXIX, 1975, p. 249 : *Stads- en dorpspompen: monumenten naar mensenmaat.*

893. XXIX, 1975, p. 249 : *Landelijke kapellen te Zonnebeke.*

894. XXIX, 1975, p. 249-250 : *Eerste Vlaams Kongres voor Groenvoorziening.*

895. XXIX, 1975, p. 250 : *"Het Dam-bord" te Diest wordt gered.*

896. XXIX, 1975, p. 250-251 : *Onze knotwilgen bedreigd!*

897. XXIX, 1975, p. 251 : *Veertiendaagse van het Bouwkundig Erfgoed te Brugge.*

898. XXIX, 1975, p. 251 : *Kapellen en kruisen van Vlaams-Brabant. Prijs Dr. F. Aspeslagh.*

899. XXIX, 1975, p. 251 : *"Restauratiecentrum van Geboutwen" v.z.w. opgericht te Bokrijk.*

900. XXIX, 1975, p. 251-252 : *Rouwblazoenen in onze kerken.*

901. XXIX, 1975, p. 252 : *Monumenten-zorg per tekenpen.*

902. XXIX, 1975, p. 252-253 : *De Vlaamse Televisie doet aan heemschut.*

903. XXIX, 1975, p. 253 : *Kommissie kerkelijk kunstbezit.*

904. XXIX, 1975, p. 253 : *Werkgroep S.O.S.-Verleden.*

905. XXIX, 1975, p. 253-254 : *Bedreigde archieven en bibliotheken.*

906. XXIX, 1975, p. 255 : *Wie vindt het mirakuleus Mariablade van "Ten Eiken-en", Zonhoven?*

907. XXIX, 1975, p. 255 : *Brugse Mariabeelden.*

908. XXIX, 1975, p. 255-256 : *Kunst en oudheden in Limburg.*

909. XXIX, 1975, p. 256-257 : *Zorg voor kleine monumenten: de kaak of schandpaal.*

910. XXIX, 1975, p. 258 : *Een nuttig adresboek voor heemschut.*

911. XXX, 1976, p. 19 : *Opzoekingen rond de verdwenen middeleeuwse watermolen te Opglabbeek.*

912. XXX, 1976, p. 20 : *Herbergnamen te Brakel (1779).*

913. XXX, 1976, p. 20 : *Meiboom te Herselt (1614).*

914. XXX, 1976, p. 20-21 : *Uit een schoenmakerskontraakt van 1612.*

915. XXX, 1976, p. 21-22 : *Brood- en gebakvormen.*

916. XXX, 1976, p. 25 : *Verzoek tot afschaffing van lijkkoeken te Rillaar (ca. 1875).*

917. XXX, 1976, p. 28-29 : *Handelingen van het archeologisch kongres te Tongeren.*

918. XXX, 1976, p. 42 : *Een bloedverwant van P.P. Rubens in de abdij van Averbode.*

919. XXX, 1976, p. 45-46 : *Over heemtaal.*

920. XXX, 1976, p. 60-61 : *Volkse boekmerken.*

921. XXX, 1976, p. 61 : *Plaatsgebonden zegswijzen uit Kalfort (Klein-Brabant)*

922. XXX, 1976, p. 71 : *Naamrijmpjes.*

923. XXX, 1976, p. 71 : *Spotnamen op dorpen.*

... (1)

Onze Gouw

1741. VII, 1976, afl. 1, p. 2-3 : *Heemkring Averbode op zoek naar schoonheid in eigen streek.*

1742. VII, 1976, afl. 1, p. 12-14 : *Renaissance. Tweemaandelijks kultureel tijdschrift te Diest.*

Oost-, bind- en werkblad van de Oostbrabantse Werkgemeenschap (vanaf 1976 : Oost-Brabant. Heemkundig Tijdschrift voor het Hageland en Omgeving)

1743. III, 1966, p. 81-82 : *Kolenbranders in het Hageland.*

1744. VII, 1970, p. 30-32 : *Een onbekend getuigenis over Scherpenheuvel (1649).*

1745. VII, 1970, p. 61-64 : *Wijnrollen van de XIVde en Xde eeuw betreffende Tielt.*

1746. VII, 1970, p. 58-60 : *De abdij van Averbode verkreeg het visrecht op de Demer te Zichem in 1668.*

1747. VII, 1970, p. 155-156 : *De kerk van Kortrijk-Dutsel kocht in 1514 een torenkruis te Averbode.*

1748. VIII, 1971, p. 27 : *Enkele gegevens over de lotgevallen van het O.-L.-Vrouwebeeld van "Vrouwenpark" te Rotselaar.*

1749. VIII, 1971, p. 33-37 : *Rond het 850-jarig bestaan van de Witherenorde.*

1750. VIII, 1971, p. 82-86 : *Bibliografie van Bekkevoort.*

1751. VIII, 1971, p. 125 : *Getuigenschrift van de schepenen van Waanrode ten voordele van Egidius de Sterdiu, secretaris van het Land van Zichem.*

1752. IX, 1972, p. 28 : *Oudheidkundige vondst te Zichem.*

1753. IX, 1972, p. 55-61 : *Het inkomstenregister van het beneficium van O.-L.-*

Vrouw te Rillaar (1493-1543).

1754. IX, 1972, p. 121-122 : *Jaargetijde voor pastoor J.C. Verborgstadt van Houwaert in de kerk van Veerle.*

1755. XXIV, 1987, p. 142-144 : *Nogmaals het St.-Ermelindisschrijn van Meldert.*

1756. XXIX, 1992, p. 129-130 : *De grafsteen van Bernarda Le comite, abdis van de abdij Mariënrode te Rotem-Halen.*

Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen

1757. XXI, 1983, afl. 4 (De 18e-eeuwse burgerlijke architectuur in de Zuidelijke Nederlanden), p. 148-151 : *De Brabantse dorpspastorieën parels van de 18e-eeuwse plattelandsarchitectuur.*

Het oude Land van Aarschot

1758. III, 1968, p. 44-49 : *Aantekeningen over de orgelmakers van Aren te aarschot in de Xde en de XVIde eeuw.*

1759. III, 1968, p. 54-57 : *Aanvullende gegevens over de Sint-Sebastiaangilde van Messelbroek.*

1760. III, 1968, afl. 3, p. 1-43 : *Testelt en zijn kerk.*

1761. III, 1968, p. 130-133 : *Kanttekeningen rond de plechtige intrede van Filips van Croy te Aarschot in 1541.*

1762. IV, 1969, p. 1-2 : *Het oude Land van Aarschot in de heraldiek.*

1763. IV, 1969, p. 9-13 : *Een haardtelling van de dorpen van het Land van Aarschot uit 1491.*

1764. IV, 1969, p. 14-16 : *Archivalia (I). Langdorp.*

1765. IV, 1969, p. 49-52 : *Archivalia (II). Rillaar.*

1766. IV, 1969, p. 61-127 : *Betekom en zijn kerk.*

1767. IV, 1969, p. 147-157 : *Het inkomstenregister van de H. Geesttafel te Messelbroek van 1504.*

1768. IV, 1969, p. 158-161 : *Archivalia (III). Betekom-Messelbroek-Testelt.*

1769. V, 1970, p. 17-21 : *De kerktoren van Messelbroek.*

1770. V, 1970, p. 28-34 : *Archivalia (IV). Wolfsdonk.*

1771. V, 1970, p. 46-48 : *Een belangrijk studie over het klompenmakersbedrijf.*

1772. V, 1970, p. 49-54 : *Archivalia (V). Langdorp - Wolfsdonk. Inventaris van het kerkarchief.*

1773. V, 1970, p. 56-57 : *Geesteszieken uit het Land van Aarschot in verpleging te Geel in de XVIIIe eeuw.*

1774. V, 1970, p. 84-86 : *Legeraalmoezeniers uit het oude Land van Aarschot. Naar aanleiding van een studie door J.-R. Leconte.*

1775. V, 1970, p. 87-92 : *Oudheidkundige vondsten te Testelt.*

1776. V, 1970, p. 112-116 : *Archivalia (VI). 's Hertogenmolens te Aarschot.*

1777. VI, 1971, p. 16-17 : *Archivalia (VII). Betekom.*

1778. VI, 1971, p. 60-63 : *Archivalia (VIII). Aarschot.*

1779. VI, 1971, p. 131-145 : *Een tijdsdocument over de Eerste Wereldoorlog te Messelbroek.*

1780. VI, 1971, p. 158-159 : *Bij het afscheid van Kan. E. Polleunis, pastoor-deken te Aartschot (1957-1971).*

1781. VII, 1972, p. 27-34 : *De heemkundige activiteit van architect J. Meeus, laureaat van de "Prijs Jozef Terweduwe" - 1971.*

1782. VII, 1972, p. 36-37 : *Archivalia (IX). Messelbroek.*

1783. VII, 1972, p. 44-46 : *Moderne kerkenbouw in het Land van Aarschot.*

1784. VII, 1972, p. 53-55 : *Reglement van de kerzangers te Rillaar (XVIIIde eeuw).*

1785. VII, 1972, p. 69-70 : *Archivalia (X). Rillaar.*

1786. VII, 1972, p. 72-73 : *Sprokkelingen over wijnkultuur in het Land van Aarschot.*

1787. VII, 1972, p. 78 : *Nieuwe belangstelling voor de wijnbouw rond Aarschot.*

1788. VII, 1972, p. 110-111 : *Archivalia (XI). Testelt.*

1789. VII? 1972, p. 140-145 : *Emiel Vliebergh en het Land van Aarschot.*

1790. VII, 1972, p. 146 : *Oude veldkapel te Langdorp.*

1791. VII, 1972, p. 150-151 : *Werken van de Leuvense koperlager Pieter Jozef Donckers te Betekom.*

1792. VIII, 1973, p. 16-19 : *Duiventorens in het Land van Aarschot.*

1793. VIII, 1973, p. 52-63 : *Werken van Gaspar de Crayer in het Land van Aarschot.*

1794. VIII, 1973, p. 76-79 : *De botermolen uit de hoeve-afspanning "De Bonte Os" te Baal.*

1795. VIII, 1973, p. 79 : *Een schilderwerk van War Van Overstraeten in de St.-Pieterskerk te Testelt.*

1796. VIII, 1973, p. 94 : *Dr. Jozef Weyns zestig!*

1797. VIII, 1973, p. 95 : *Tentoonstelling "De Wijnkultuur tussen Demer en Dijle" (Wilsle, 16-18 maart 1973).*

1798. VIII, 1973, p. 95-96 : *Het Land van Aarschot in de regionale toeristische routes.*

1799. VIII, 1973, p. 118-121 : *Aantekeningen over het kloosterleven te Aarschot in de XVIIde en XVIIIde eeuw aan de hand van de "Visitaciones decanales".*

1800. VIII, 1973, p. 122-125 : *De pastorieën van Tielt.*

1801. VIII, 1973, p. 126-128 : *Wijnkultuur in boek en blad. Bibliografisch overzicht van recente publikaties over druiven en wijn.*

1801. VIII, 1973, p. 141-142 : *Tentoonstelling "De Brabantse Kempen, land en volk" (Langdorp, 12 en 15 augustus 1973).*

1802. VIII, 1973, p. 142 : *Tentoonstelling "Biologische landbouw - Holle wegen" (Rillaar, 11-13 augustus 1973).*

1803. VIII, 1973, p. 142 : *Bij het afscheid van de Weleerwaarde Heer Jozef De Roeck, pastoor te Betekom (1940-1973).*

1804. VIII, 1973, p. 144 : *Tentoonstelling van Juliaan Van Gaubergen.*

1805. VIII, 1973, p. 166-170 : *Archivalia (XII). Rillaar.*

1806. VIII, 1973, p. 171-173 : *Verhuring van visserij en vogelvangst te Testelt.*

1807. VIII, 1973, p. 187-190 : *Abdijen in de belangstelling.*

1808. VIII, 1973, p. 195-196 : *Tekeningen van architect J. Meeus.*

1809. VIII, 1973, p. 196 : *Tentoonstelling "Zilver en bodem" (Leuven, Akademisch Ziekenhuis St.-Pieter, 5-9 oktober 1973).*

1810. IX, 1974, p. 28-34 : *Het gemeentehuis van Rillaar. Een voorbeeld van Franse stijlinvloed in het Hageland.*

1811. IX, 1974, p. 45 : *Karel Aerts, muziekdirecteur van de B.R.T.*

1812. IX, 1974, p. 45-46 : *S.F. Maes bekroond met de prijs "Ons Leven" (1973).*

1813. IX, 1974, p. 75-78 : *Het beeld "Christus aan het kruis" terug naar Testelt.*

1814. IX, 1974, p. 82-85 : *Sprokkelingen over wijnkultuur.*

1815. IX, 1974, p. 96-97 : *Diamanten priesterjubiläum van ere-deken A. Verpoylt te Aarschot.*

1816. IX, 1974, p. 142-151 : *De heemkundige activiteit van Adriaan Coeck, laureaat van de "Prijs Jozef Terweduwe" - 1974.*

1817. IX, 1974, p. 171 : *Tentoonstelling "Water, lucht en bodem" te Rillaar (27-29 juli 1974).*

1818. IX, 1974, p. 172 : *Stichting van een Heemkring te Averbode.*

1819. IX, 1974, p. 175 : *Hagelandroute.*

1820. IX, 1974, p. 176 : *Voorstelling van "Volkshuisraad in Vlaanderen", het vierdelig standaardswerk van wijlen Dr. J. Weyns (Brussel), 10 september 1974.*

1821. IX, 1974, p. 205-210 : *Archivalia (XIII). Aarschot. Testelt.*

1822. IX, 1974, p. 217 : *Ernest Claes en Stephanie Vetter weer samen te Averbode.*

1823. X, 1975, p. 9-10 : *Sprokkelingen over wijnkultuur*.
1824. X, 1975, p. 48 : *Aarschot in beeld*.
1825. X, 1975, p. 26 : *Archivalia (XIV). Aarschot*.
1826. X, 1975, p. 36-37 : *Karnaval in Aarschot*.
1827. X, 1975, p. 91-96 : *De Sint-Corneliuskapel te Gelrode (15de-16de eeuw)*.
1828. X, 1975, p. 89-90 : *De grafplaat van Giselbert van Meenselaer in de sint-Laurentiuskerk te Betekom*.
1829. X, 1975, p. 120-124 : *Archivalia (XV). Rillaar. Dossier klokken*.
1830. X, 1975, p. 125-126 : *Het neogotisch Sint-Nikolaasbeeld te Rillaar (1881)*.
1831. XI, 1976, p. 8-11 : *Het "fonds Luk Ebrard" in de abdijbibliotheek van Averbode*.
1832. XI, 1976, p. 24-26 : *Archivalia (XVI). Aarschot. Messelbroek. Testelt*.
1833. XI, 1976, p. 48 : *Over de benaming "Bekaf" te Aarschot*.
1834. XI, 1976, p. 90-91 : *Tentoonstelling "Oude ambachten in werking" te Veerle (17-19 april 1976)*.
1835. XI, 1976, p. 89-90 : *Tentoonstelling "Diest en de Demer" te Diest (1 april - 31 mei 1976)*.
1836. XI, 1976, p. 179-182 : *Aspekten van het volksleven in Europa; Kanttekeningen bij een reis van de Aarschotse Kring voor Heemkunde naar Bokrijk (30 augustus 1975)*.
1837. XI, 1976, p. 182 : *Opening van een Lampenmuseum te Wezemaal*.
1838. XII, 1977, p. 126-127 : *Oude voorschriften en recepten uit het begijnhof te Aarschot*.
1839. XII, 1977, p. 161-170 : *De heemkundige activiteit van Willy Schroeven, laureaat van de "Prijs Jozef Terveduwe" - 1976*.
1840. XIII, 1978, p. 14-15 : *Aanteekeningen over J. E. Lamal (+ 1927), pastoor te Rillaar*.
1841. XIII, 1978, p. 91-92 : *Gedenkpenning dr. Jozef Goossenaerts*.
1842. XIII, 1978, p. 92 : *Toeristische folder "Tussen Kempen en Hageland"*.
1843. XIII, 1978, p. 94-95 : *Kant 78 : een tijdschrift over kantkunst*.
1844. XIII, 1978, p. 132 : *Diefstal van kunstvoorwerpen in de O.-L.-Vrouwkerk te Aarschot*.
1845. XV, 1980, p. 76-81 (i.s.m. A. Willems) : *Het kerkelijk archief van Testelt*.
1846. XVI, 1981, p. 138-139 : *Merkwaardig schetsboek van H.F. de cort (1742-1810) in het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen*.
1847. XVI, 1981, p. 139 : *Tentoonstelling over Henegouwse steden en dorpen volgens de 16de-eeuwse albums van Croy*.
1848. XVI, 1981, p. 139-140 : *Hagelandse natuurbeschermingsverenigingen bekroond*.
1849. XXI, 1986, p. 94-107 : *De "caerte" van de kolveniersgilde van Sint-Kristoffel te Rillaar*.
1850. XXII, 1987, p. 33-38 : *Een nieuwe schuur voor het pachtthof Bordenbroek te Begijnendijk (1551)*.
1851. XXIX, 1994, p. 80-85 : *Kapel van O.-L.-Vrouw van Klein Scherpenheuvel te Rillaar (1755)*.
1852. XXXI, 1996, p. 239-252 : *Verering van St.-Gerlach van Houthem te Testelt*.
- Het oude Land van Loon**
1853. XVIII, 1963, p. 65-76 : *Wouter van kermpt, schrijnwerker te Averbode (XVIe eeuw)*.
1854. XIX, 1964, p. 133-143 : *De "Caerte" van de Kolveniersgilde van St.-Anna te Kwaadmechelen (1596)*.
1855. XX, 1965, p. 175-200 : *De Luikse orgelbouwer G. Robustelly. Een bijdrage tot zijn leven en werk*.
1856. XXI, 1966, p. 85-124 : *Aanteekeningen over Zutendaal uit de tijd van pastoor Gerard vander Scaeft (1490-1501)*.
1857. XXIII, 1968, p. 71-81 : *Aanteekeningen over Zolder uit de tijd van pastoor Willem Beckers (1474-1511)*.
1858. XXIV, 1969, p. 57-124 : *De Witheren te Kortembos*.
1859. XXV, 1970, p. 101-145 : *De Luikse orgelbouwer Jan-Baptist Le Pilcard. Een bijdrage tot zijn leven en werk*.
1860. XXVII, 1972, p. 97-114 : *Gerlacus Claessens, Witheer van Averbode (1747-1829). Een bijdrage tot zijn leven en werk*.
1861. XXX, 1975, p. 105-124 : *De Sint-Laurentiuskerk van Brustem en haar kunstpatrimonium in de late middeleeuwen*.
- Overmaas Jaarboek**
1862. 1971, p. 39-40 : *Vincentius Warrimont, Witheer in de Abdij van Averbode (1744-1833)*.
- Periodiek contactblad voor Neeroeteren**
1863. VIII, 1972, afl. 1, p. 7-8 : *Oude kerkhofkruisen te Neeroeteren*.
1864. VIII, 1972, afl. 4, p. 3-4 : *Nieuwjaarsgebruiken te Neeroeteren*.
1865. VIII, 1972, afl. 4, p. 5-8 : *Neeroeterse figuren. Kroniekschrijver Jan Reyners (1772-1839)*.
1866. IX, 1973, afl. 1, p. 1-5 : *Neeroeterse figuren. Pastoor Philip Hermans (1734-1812)*.
1867. IX, 1973, afl. 1, p. 15 : *Een drie-ling te Neeroeteren in 1741*.
1868. IX, 1973, afl. 1, p. 17-18 : *Oud-Neeroeterenaren kwamen samen te Genk*.
1869. IX, 1973, afl. 2, p. 1-4 : *Neeroeterse figuren. Kanunnik Filip Jakob Peeters (1826-1912)*.
1870. IX, 1973, afl. 2, p. 10 : *Een Neeroeterse gelegenheidsdichter*.
1871. IX, 1973, afl. 4, p. 2-3 : *Neeroeterse figuren. Siardus Jakob vanden Eertwegh (1646-1704)*.
1872. IX, 1973, afl. 4, p. 3 : *De doodsbrief van pastoor Filip Hermans weergevonden*.
1873. X, 1974, afl. 1, p. 1-4 : *Neeroeterse figuren. Pieter Jan Gerard Maas (1844-1828)*.
1874. X, 1974, afl. 4, p. 3-7 : *Neeroeterse figuren. Paul Gisbert Peeters (1819-1898)*.
1875. XI, 1975, afl. 1, p. 18-23 : *Neeroeterse figuren. Hulde aan burgemeester dokter Paul Gisbert Peeters (19 juli 1876)*.
1876. XI, 1975, afl. 2, p. 1-5 : *Neeroeterse figuren. Vitalis Jakob Keenen O.F.M. (1864-1935)*.
1877. XI, 1975, afl. 2, p. 17 : *Sterfgevallen te Neeroeteren in 1872*.
1878. XI, 1975, afl. 3, p. 1-5 : *Neeroeterse figuren. Dokter Jaak Peeters (1867-1944)*.
1879. XI, 1975, afl. 3, p. 14-15 : *Neeroeterse aanwezigheid te Bokrijk*.
1880. XI, 1975, afl. 3, p. 14-15 : *Neeroeterse figuren. Gemeentesekretaris J. M. Vlemelinx (1879-1950)*.
1881. XII, 1976, afl. 2, p. 1-4 : *Neeroeterse figuren. Zuster Monica Geyens (1889-1972)*.
1882. XII, 1976, afl. 2, p. 24-27 : *Kleine monumenten te Neeroeteren*.
- De Plate. Tijdschrift van de Oostendse Heemkundige Kring "De Plate" v.z.w.**
1883. VIII, 1979, p. 207-210 : *Vreugde om 25 jaar werking van "De Plate" te Oostende*.
1884. XIX, 1990, p. 115-118 : *Heemkunde en heemschut in Vlaanderen*.
- De Praestant. Driemaandelijks tijdschrift voor orgelcultuur in de Nederlanden**
1885. X, 1961, p. 91-93 : *Orgelbouwer Martin Posselius en de Abdij van Averbode*.
1886. XIII, 1964, p. 1-5 : *Orgelbouwer Jan Dekens van Haacht (17de eeuw)*.

Een bijdrage tot zijn leven en werk.

1887. XV, 1966, p. 8-12 : *De Rijnlandse orgelbouwer J. R. Tits (XVIII eeuw)*.

1888. XV, 1966, p. 62-65 : *De Mechelse orgelbouwer Balthazar Rutgeerts (+1620). Een bijdrage tot zijn leven en werk*.

1889. XVI, 1967, p. 13 : *Robustelly bouwde het orgel van Langdorp in 1781*.

1890. XVI, 1967, p. 14 : *Burgerrecht voor orgelmakers en organisten te Nijmegen*.

1891. XVI, 1967, p. 29-35 : *Jan Nau van Thionville, orgelbouwer te Leuven. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Zuid-Nederlandse orgelbouwkunst in de XVIIIde eeuw*.

1892. XVI, 1967, p. 53-57 : *Enkele gegevens over de orgelmakers Paul en Hendrik van Overbeek*.

1893. XVI, 1967, p. 89-93 : *Thomas Weidtmann (1675-1745) van Rattingen / Düsseldorf bouwde een orgel voor de Benediktinessenabdij te Namen*.

1894. XVII, 1968, p. 79-81 : *Nieuw licht op de orgelbouwer Christiaan Penceler*.

1895. XVIII, 1969, p. 85-91 : *Aantekeningen over orgelbouwer Jan Beerens (1742-1808)*.

1896. XIX, 1970, p. 8 : *Emigratielijsten en muziekgeschiedenis*.

1897. XIX, 1970, p. 49-52 : *Aantekeningen over de Luikse orgelbouwer Joseph Colin (+1806)*.

1898. XX, 1971, p. 8-11 : *Hendrik Geurts van Genk kocht in 1868 het orgelmakersgerief van Willem Hendrik Mondt-Groenewout*.

1899. XX, 1971, p. 32-35 : *Een orgelrestauratie van Jan Wauters te Rotselaar (1717)*.

1900. XXI, 1972, p. 4-10 : *Onbekende kontrakten van de Luikse orgelbouwer W. Robustelly*.

1901. XXI, 1972, p. 35-37 : *Hans Goltfus bouwde in 1649 een orgel voor de abdij van O.-L.-Vrouw van de Wijngaard te Leuven*.

1902. XXI, 1972, p. 37-39 : *Aantekeningen over de Tirolse orgelmaker Balthazar Nieuwaert en zijn werken in Brabant (1614)*.

Pro nostris. Ephemerides Norbertinae

1903. XXIX, 1959, p. 78-84 : *Hamborn-Duisburg terug aan de Premonstratenzers*.

Revue d'ascétique et de mystique (Toulouse, Fr.)

1904. XLI, 1965, p. 473-483 : *La lettre d'Hugues Farsit aux abbés Prémontrés réunis à Coblenz*.

Rondom het Leudal. Tijdschrift voor natuur, geschiedenis en milieu

1905. II, 1977, afl. 7, p. 3-7 : *Het premonstratenzer vrouwenklooster te Keizersbosneer*.

1906. III, 1978, afl. 10, p. 17 : *Snoepende zusters te Keizerbos*.

Roosendael. Tijdschrift van de Kring voor Heemkunde Sint-Katelijne-Waver en O.-L.-Vrouw-Waver

1907. X, 1978, p. 165 : *Vreugde om tien jaar heemwerking!*

1908. XV, 1983, p. 297 : *Bij de derde lustromvoering van een verdienstelijke heemkring*.

De Drie Rozen

1908a. XV, 1981, p. 32-39 : *V.T.B. bekijkt... (Museum voor Heemkunde en Folklore)*.

1908b. XXV, 1991, p. 6-8 : *Toespraak (bij inhuldiging van gebouwencomplex, 27 oktober 1990)*.

1908c. XXV, 1991, p. 84-87 : *Heemkundige symboliek*.

Scilla. Tijdschrift van de Heemkundige Kring van Schilde

1909. XXV, 1992, p. 8-10 : *Toespraak (25-jarig bestaan Scilla)*.

1910. XXV, 1992, p. 100-102 : *Voor de laureaat van het "Joachim Beuckelaer-Eremerk - 1993*.

Sint-Jansberg. Tijdschrift van het Technisch Instituut Sint-Jansberg te Maaseik

1911. VI, 1964, afl. 3, p. 2-28 : *Sint-Jansberg van abdij tot kloosterhoeve*.

1912. VII, 1966, afl. 1, p. 11-18 : *Betwisting over het jachtrecht te Sint-Jansberg (1765-1779)*.

1913. VIII, 1967, afl. 3, p. 11-20 : *Een pachtbrief van Sint-Jansberg uit 1538*.

Sint Lutgart, schutsvrouw van Vlaanderen

1914. XXV, 1983, afl. 1, p. 1-7 : *De Vlaamse Toeristenbond en de Sint-Lutgartverering*.

1915. XXV, 1983, afl. 1, p. 8-9 : *Geslaagde Sint-Lutgarttocht van V.T.B.-Antwerpen*.

1916. XXV, 1983, afl. 1, p. 10-11 : *Sint-Lutgargartherdenking te Tongeren*.

1917. XXV, 1983, afl. 1, p. 12-15 : *Suksesrijke Sint-Lutgartprijskamp van de V.T.B.*

1918. XXV, 1983, afl. 3, p. 5-6 : *Twee Limburgse St.-Lutgartverenigingen jubileerden*.

1919. XXV, 1983, afl. 4, p. 21-23 : *Ruim 25 jaar geleden. Heusden had plannen*

voor een Sint-Lutgartkerk.

1920. XXVI, 1984, afl. 4, p. 8-9 : *Dr. Jozef Weyns en de Sint-Lutgartverering*.

1921. XXVII, 1985, afl. 3, p. 14-16; afl. 4, p. 12 : *Twee merkwaardige St.-Lutgartvoeringen in 1984*.

1922. XXVII, 1985, afl. 4, p. 11-12 : *Straatbenamingen ter ere van St.-Lutgart in Vlaanderen*.

1923. XXVIII, 1986, afl. 1, p. 9-11 : *De Sint-Lutgardisfanfare te Hulst-Tessen-derlo*.

1924. XXVIII, 1986, afl. 1, p. 12-14 : *Lodewijk Plessers en Sint-Lutgart*.

1925. XXVIII, 1986, afl. 2, p. 8-11 : *Het Verbond voor Heemkunde en de Sint-Lutgartverering*.

1926. XXVIII, 1986, afl. 3, p. 8-12 : *Bibliografie over St.-Lutgart en haar verering (1980-1985)*.

1927. XXVIII, 1986, afl. 4, p. 12-14 : *Aantekeningen bij een volksverbonden meisjesnaam : Lutgardis*.

1928. XXIX, 1987, afl. 1, p. 7-9 : *Het St.-Lutgartbeeld te Erpe, een werk van Jozef De Somer*.

1929. XXIX, 1987, afl. 2, p. 9-12 : *Bede-vaartvaantjes ter ere van St.-Lutgart*.

1930. XXIX, 1987, afl. 4, p. 7-8 : *St.-Lutgart in een toeristische gids*.

1931. XXIX, 1987, afl. 4, p. 9-11; XXX, 1988, afl. 2, p. 6-8 : *De Nest Van der Hallen-Jeugdgemeenschap brengt hulde aan Sint-Lutgart*.

1932. XXX, 1988, afl. 4, p. 6-7 : *St.-Lutgardislied op de beiaard van Nieuwpoort*.

1933. XXXII, 1990, afl. 3-4, p. 12-16 : *Twee stijlvolle Sint-Lutgartvoeringen in 1990*.

1934. XXXIII, 1991, afl. 3-4, p. 5-7; XXXIV, 1992, afl. 1, p. 12-15 : *Herdenking van Jos Speybrouck (1901-1956)*.

1935. XXXIII, 1991, afl. 3-4, p. 10-12 : *Devotiemedailles ter ere van Sint-Lutgart*.

1936. XXXIII, 1991, afl. 3-4, p. 13-16 : *Sint-Lutgart in boek en blad*.

1937. XXXIV, 1992, afl. 1, p. 10-11 : *Het ex-libris van pater A. Deboutte*.

1938. XXXIV, 1992, p. 1-8 : *Een halve eeuw Sint-Lutgardisinstituut te Peer*.

1939. XXXIV, 1992, afl. 2, p. 9-12 : *Constant Eeckels en Sint-Lutgart*.

1940. XXXIV, 1992, afl. 2, p. 13-14; XXXVII, 1995, p. 40-41 : *De naam Lutgart in voornamenboeken*.

1941. XXXIV, 1992, afl. 3-4, p. 21-35 : *Een toeristische tocht: St.-Lutgart achterna*.

1942. XXXV, 1993, p. 11-13 : *Karel Vertommen en Sint-Lutgart*.

1943. XXX, 1993, p. 14-15 : *Reeds in*

1939 een St.-Lutgardispad te Tongeren.
 1944. XXXV, 1993, p. 29-31 : E.H. Gerard Michiels en Sint-Lutgart.
 1945. XXXV, 1993, p. 32 : De Sint-Lutgartbron van Tongeren.
 1946. XXXV, 1993, p. 36-38 : Sint-Lutgart in het grafisch werk van Jos Speybrouck.
 1947. XXXV, 1993, p. 39-40 : St.-Lutgartherinneringen in de Achelse Kluis.
 1948. XXXVI, 1994, p. 44-46 : Priesterdichter Albert Speekaert en St.-Lutgart.
 1949. XXXVI, 1994, p. 55-59 : Pater Amandus Brussels ter ere ...
 1950. XXXVI, 1994, p. 89-91 : Het gebruik van de meisjesnaam Lutgart in Lokeren.
 1951. XXXVII, 1995, p. 12-20 : Kennismaking met de nieuwe voorzitter.
 1952. XXXVII, 1995, p. 42-44 : Bij het St.-Lutgartglasraam van Frans Van Immerseel.
 1953. XXXVII, 1995, p. 68-71 : De "Sinte Luitgaarde's Gilde" van Torhout (1890-1936).
 1954. XXXVII, 1995, p. 74-80 : Ten huize van Jos Fouwé.
 1955. XXXVII, 1995, p. 81-82 : Duitse belangstelling voor Sint-Lutgart.
 1956. XXXVIII, 1996, p. 12-15 : De St.-Lutgartverering in het werk van Frans De Schutter.
 1957. XXXVIII, 1996, p. 16-17 : Sint-Lutgart en de reclusen van haar tijd.
 1958. XXXVIII, 1996, p. 51-53 : De Meerhoutse Studentengilde en de St.-Lutgartverering.
 1959. XXXVIII, 1996, p. 64-65 : Het Leven van Lutgard. Bloemlezing uit het Kopenhaagse Handschrift.
 1960. XXXVII, 1996, p. 77-78 : De Wijnegemse studentengilde en de St.-Lutgartverering.
 1961. XXXVIII, 1996, p. 125-128 : Denkend aan Lutgart Gielen (1913-1996).
 1962. XXXVIII, 1996, p. 110-122 : Op bezoek bij Pater Dr. A. Deboutte.
 1963. XXXVI, 1994, e.v. : Kroniek (25 korte bijdragen).
 1964. XXXIV, 1992, e.v. : Ten geleide (in elk nummer).

Stichting voor de Kempen

1965. (Turnhout), 1968, p. 33-38 : De sociaal-economische invloed van de Kempische Witherenabdijen.

Taxandria

1966. n.r., XXXVI, 1964, p. 205-226 : Orgelbouwer Martin Posselius (+1646). Een bijdrage tot zijn leven en werk.
 1967. n.r., XXXVII, 1965, p. 119-12 : Nieuwe gegevens over de activiteit van

orgelbouwer Christiaan Penceler in de Kempen.

1968. n.r., XXXVII, 1965, p. 131-142 : Historische aantekeningen over de kerk van Beerse en de pastorie van Vosselaar.
 1969. n.r., XXXIX, 1967, p. 141-163 : Bouwstoffen voor de kerkelijke kunstgeschiedenis van Balen-Neet.
 1970. n.r., XXXIX, 1967, p. 165-168 : Onbekende werken van de Herentalse klokgieter Frans Claes.
 1971. n.r., XL, 1968, p. 135-144 : Martinus vander Voort, pastoor te Eindhout, in de XVIde eeuw.
 1972. n.r., XLIV-XLVI, 1972-1974, p. 81-85 : De Herentalse klokgieter Frans Claes werkte voor de kerk van Rotselaar.
 1973. n.r., XLVIII, 1976, p. 67-82 : Ambrosius van Hulsel (1744-1798), uit Turnhout, archivaris van de abdij van Averbode.
 1974. n.r., LVII, 1985, p. 235-242 : Bouwstoffen voor de kerkelijke kunstgeschiedenis van Eindhout (18de-19de eeuw).
 1974bis. XXVIII, 1981, afl. 1, p. 6-7; afl. 2, p. 15-17 : Ons Museum. (Het Heemkundige Museum te Wetteren).
 1975. XXIV, 1969, p. 40-47 : Neeroeteren, dorp op de scheiding van Kempen en Maasland.
 1976. XXIV, 1969, p. 48-61 : De Sint-Lambertuskerk (Van Neeroeteren), een voorbeeld van Maaslandse gotiek.
 1977. XXVIII, 1973, afl. 1, p. 1-27 : Mariale basiliek van Kortenberg.

Utersjank. Halfjaarlijks tijdschrift van de Geschied- en Heemkundige Kring Opoeteren

1973. XIII, 1996, afl. 2, p. 47-49 : Kanunnik Lambertus Joppen (1755-1829).

V.C.K.-Berichten

1979. I, 1982, afl. 2, p. 5 : Verbond voor Heemkunde.

Vlaamse Stam. Tijdschrift voor familiegeschiedenis

1980. V, 1969, p. 462-466 : Witheren van Akense afkomst in de abdij van Averbode tijdens de XVIIIde eeuw.
 1981. VI, 1970, p. 91-96 : Testamenten opgemaakt door de pastoors van Zutendaal (1670-1766).
 1982. VI, 1970, p. 265-268 : Cijnsrollen van Zichem (XIVde en XVde eeuw).
 1983. VI, 1970, p. 451-452 : Jaargetijden in de Sint-Pieterskerk te Testelt omstreeks 1435.
 1984. VII, 1971, p. 226-232, 257-264 : Inventaris van de verzameling doods-brieven bewaard te Averbode.

Vlaanderen. Tweemaandelijks tijdschrift

1985. XVIII, 1969, p. 459-460 : Daniel Omer De Kesel, 35 jaar "Nonkel Fons".
 1986. XXII, 1973, nr. 131, p. 6-8 : De Witherenabdij van Averbode.

Volkskunst. Driemaandelijks publicatie uitgegeven door het Instituut voor Vlaamse Volkscultuur v.z.w.

1987. X, 1986, afl. 4, p. 50-52 : Heemkunde en volkskunst.

Westfälische Zeitschrift

1988. CXI, 1961 (overdruk : p. 1-250, vgl. p. 18-19) (i.s.m. R. Fritz) : Die Ikonographie des heiligen Gottfried von Cappenberg.

Wijn en wijn

1989. afl. 4, 1970-1971, p. 14-17 : Wijn-cultuur in het Hageland.
 1990. afl. 10, 1972, p. 130-131 : Nieuwe belangstelling voor de wijnbouw in het Hageland.
 1991. afl. 11, 1972, p. 174-175; afl. 12, 1973, p. 228-229 : Wijnbouw in het Maasgebied.
 1992. afl. 13, 1973, p. 12-13 : Vlaamse wijnkelders uit de 18de eeuw.
 1993. afl. 21, 1974, p. 76-77 : Herinneringen aan de wijnbouw. Gemeentelijk Museum te Hoei.
 1994. afl. 27, 1975-1976, p. 269 : Belgische druiventeelt rond het midden van de 19de eeuw.
 1995. afl. 44, 1979, p. 63 : Herinneringen aan de wijnbouw. Museum van het Waalse Leven te Luik.
 1996. afl. 45, 1979, p. 96 : Wettelijke bescherming van de Wijngaardberg te Wezemaal.
 1997. afl. 46-47, 1979, p. 139 : tussen Maas en Schelde. Heropbloei van druiventeelt en wijnbouw in de 19de eeuw.

Wilrica. Driemaandelijks tijdschrift (van de) Kring voor Heemkunde Wilrica

1998. XVIII, 1996, afl. 1, p. 16-18 : Wilrijke personaliteiten. Jan Van der Zeyp, 1910-1993.

W.O.B.-Tijdingen

1999. VI, afl. 20, 1971, p. 22-26 : Druiventeelt en wijnbouw in het Hageland.

Woluwehem

2000. I, 1976, p. 2-3 : Aktualiteit van het heemkundig werk.

De Zeven Torens

2001. II, 1987, p. 73-84 : Het Oud-Limburgs Schuttersfeest en de Oud-

Limburgse Schuttersfederatie.

Zonneheem. *Orgaan van de Heemkring "De Zonnebeekse Heem-vrienden"* (later : *Tijdschrift voor volkskunde en cultuurleven*)

2002. VI, 1977, afl. 6, p. 1 : *Heemschut*.
2003. X, 1982, afl. 4, p. 7-10 : *Heemkunde, een taak voor onze tijd!*
2004. XXIV, 1995, afl. 1-2, p. 22-24 : *Molen-studie bij Heemkring "Zonnebeekse Heemvrienden" te Zonnebeke*.

't Zwaantje. *Jaarboek voor het Land van Heist en onliggende*

2005. VII, 1977, p. 74-77 : *Witheren uit het Land van Heist in de abdij van Averbode tijdens de 18de eeuw*.
2006. IX, 1981, p. 130-136 : *Pastoor Gerard Berchaens en de Sint-Wigbert-verering te Itegem*.
2007. X, 1988, p. 145-152 : *Mechelse gekochte poorters uit de streek van Heist-op-den-Berg*.
2008. XII, 1995, p. 171-180 : *Itegemse varia*.

VIII. Tentoonstellingen

2009. *100 JAAR Kerkelijke Kunst in Limburg*, Hasselt, 1961, nr. 140, 141, 144, 48, 155, 173, 174, 177.
2010. *Kunstschaten uit Kempische abdijen*, Hilvarenbeek (Ned.), 1961, passim.
2011. *Tentoonstelling ter gelegenheid van de "Maria-Chronycke"*. Abdij van Averbode, 11-18 aug. 1963, Averbode, 1963 (catalogus).
2012. *Sint-Jan-de-Doper, Patroonheilige van de Premonstratenzer-abdij Averbode*, Averbode, 1967, passim.
2013. *De glans van Prémontré. Oude kunst uit witherenabdijen der Lage Landen*, Heverlee, 1973, p. 125, 126, 127-129, 197-198, 234-235, 271-272, 277-281, 293-294.
2014. *Neeroeteren en zijn geschiedschrijver P.J. Maas*, Neeroeteren, 1973 (inleiding en catalogus).
2015. *Floreffe, 850 ans d'histoire. Vie et destin d'une abbaye de prémontrés*, Floreffe, 1973, p. 63-64, 99, 103-104, 161-162, 166-167, 200-201, 202.
2016. *Oude kunst in privé-bezit*, Diest, 1976, p. 6 (Ter inleiding), p. 7-23, (Kataloog), p. 37-46 en 50 (Gildezilver van Waanrode en Webbekom in het Stedelijk Museum te Diest).
2017. *Oude kunstambachten*, Diest, 1977, p. 13-15 (Oud zilver).
2018. *Pieter-Jozef Verhaghen*, Aarschot, 1978, p. 95, 99.

2019. *Rijkdom bedeid*, Brussel, Gemeentekrediet, 1990, p. 133.
2020. *Laat-gotische beeldsnij kunst uit Limburg en grensland*, St.-Truiden, 1990, p. 1.2-6 (Historische en religieuze situering van de laat-gotische beeldsnij kunst uit Limburg en gransland).
2020bis. *Devotieprenten van de 17de tot de 20ste eeuw*, Heusden-Zolder, 1991, p. 2 (Inleiding).
2021. *Sint-Remigiuskerk Vucht 1841-1991. Bouwgeschiedenis*. (Kunstbezit. Catalogus).
2022. *De heilige Kempen*, Valkenswaard (Ned.), 1992, p. 65, nr. 27. Zie ook hierboven : nr. 1, 2, 4, 6, 8, 12, 13, 15, 16, 21, 22, 24, 30, 33, 35, 43-47, 53-56, 73-74, 91.

IX. "In memoriam"-teksten

Autotoerist

2023. XXXIV, 1981, afl. 24, Geel/Zwart, p. 1 : *Portret van Ferdi Van de Vijver (1911-1981)*.
2024. XXXIV, 1981, afl. 6, p. 11-13 : *Afscheid van de Kempense verteller ... Emiel van Hemeldonck (1897-1981)*.

Driemaandelijks Mededelingenblad van Heemkring Averbode

2025. II, 1975, afl. 2, p. 6 : *Bij het afscheid van Ward Van Eulen, bestuurslid van Heemkring Averbode (+ 20 december 1974)*.
2026. III, 1976, afl. 1, p. 6 : *In memoriam Bob Van Antwerpen, lid van Heemkring Averbode*.

Heemkunde Limburg

2027. 1996, afl. 2, p. 32 : *Ter nagedachtenis van Mevr. Gilberte Freson-Huismans (1923-1996)*.
2028. 1996, afl. 2, p. 33 : *In memoriam Henri Vanwyck (1921-1996), laureaat van het "Joachim Beuckelaer-Eremerk" - 1987*.

Limburg

2029. XLVII, 1968, p. 282-285 : *In memoriam M. R. Appermans O. Praem.* LIII, 1974, p. 239-240 : *In memoriam dr. Jozef Weyns (1913-1974)*.

Mededelingen en Kontaktblad

2030. 1993, afl. 1, p. 3-5 : *Denkend aan Jef Remans ...*

Ons Heem

2031. XXXI, 1977, p. 84 : *In memoriam M. A. Aalbreghse*.
2032. XXXII, 1978, p. 75 : *In memoriam S.G. Axters (1901-1977)*.

2033. XXXVII, 1983, p. 134-135 : *In memoriam Henry Baillein (1919-1982)*.
2034. XLVI, 1992, p. 213-214 : *In memoriam Jos Beldé (1909-1991)*.
2035. L, 1996, p. 55-56 : *In memoriam René Bellemans (1921-1994), voorzitter van de Heemkundige Kring Meise-Oppen-Wolvertem*.
2036. XLIX, 1995, p. 37-38 : *In memoriam Leopold Bergmans (1914-1993), konservator Poldermuseum Lillo*.
2037. XXXVI, 1982, p. 55-56 : *In memoriam dr. Richard Billiet (1910-1980)*.
2038. XXXIV, 1980, p. 80 : *In memoriam Dr. Jur. Paul Blondeel (1911-1979)*.
2039. XLI, 1987, p. 149-150 : *In memoriam Staf Bogaerts (1903-1986)*.
2040. XLVII, 1993, p. 48-49 : *In memoriam ere-ambassadeur Louis Borremans (1900-1991)*.
2041. XLV, 1991, p. 178-181 : *In memoriam Karel Borstlap (1927-1991), Verbondspenningmeester en Gouwvoorzitter van Antwerpen*.
2042. XXXV, 1981, p. 135-136 : *In memoriam Rik Bossuyt (1911-1980)*.
2043. XLVII, 1993, p. 112-113 : *In memoriam André Cartreul (1916-1992)*.
2044. XLII, 1988, p. 35 : *In memoriam Frans Cauberghe (1904-1987)*.
2045. XLIII, 1989, p. 128-129 : *In memoriam Harry Christoffels (1909-1988)*.
2046. XLIX, 1995, p. 100-102 : *In memoriam E.P. Philibert Coenen (1926-1993)*.
2047. XLII, 1988, p. 202 : *In memoriam Kamiel Colman (1913-1987)*.
2048. XXXV, 1981, p. 74 : *In memoriam constant Coremans (1914-1980)*.
2049. XLVIII, 1994, p. 191 : *In memoriam Paul Cools (1923-1993)*.
2050. XLIX, 1995, p. 38-39 : *In memoriam Maurits Coornaert (19250-1993)*.
2051. XLVIII, 1994, p. 188-190 : *In memoriam Frits Courteaux (1898-1993)*.
2052. XLIX, 1995, p. 105-107 : *In memoriam Dominiek Cracco (1932-1993)*.
2053. XXXVI, 1982, p. 56 : *In memoriam Roger Crois (1922-1980)*.
2054. XL, 1986, p. 80-81 : *In memoriam Hubert Croux (1913-1983), eerste gouwvoorzitter van Antwerpen en voorzitter van de Mortselse Heemkundige Kring*.
2055. XLVIII, 1994, p. 237-238 : *In memoriam E.H. Leo Daemen (1932-1993), voorzitter Heemkunde Kring Zonhoven*.
2056. XLII, 1988, p. 119-122 : *Z.E.H. Jules-Egied Davidts (1886-1987)*.
2057. XXXIII, 1979, p. 41-42 : *In memoriam Wilfried De Belie (1931-1978)*.
2058. XL, 1986, p. 81-82 : *In memoriam*

- Z.E.H. André De Bleeker (1918-1985).
 2059. XLVIII, 1994, p. 190 : *In memoriam* Pastoor Georges Decalf (1911-1993).
 2060. XXXVIII, 1984, p. 28-29 : *In memoriam* Charles De Clercq (1904-1983).
 2061. XXXII, 1978, p. 31 : *In memoriam* Leon Defraeye (1899-1977).
 2062. XXXVIII, 1984, p. 207-208 : *In memoriam* dr. Tjaard W.R. de Haan (1919-1983).
 2063. XLIV, 1990, p. 224-226 : *In memoriam* E.P. Domien de Jong (1912-1989), archivaaris van de Achelse Kluis.
 2064. XXX, 1976, p. 42 : *In memoriam* Herman Dekeyser (1933-1975).
 2065. XXXIX, 1985, p. 203 : *In memoriam* Berten De Keyzer (1915-1985).
 2066. XLI, 1987, p. 147-148 : *In memoriam* Rik Delvaux (1930-1986), voorzitter Kring voor Heemkunde Merkssem.
 2067. XLIX, 1995, p. 102-104 : *In memoriam* August Deprez (1907-1993).
 2068. XXXV, 1981, p. 137-138 : *In memoriam* E.H. Gaston De Smet (1908-1980).
 2069. XL, 1986, p. 149-150 : *In memoriam* Georges Devos (1920-1985).
 2070. XXXII, 1978, p. 75-76 : *In memoriam* Prof. Dr. Ferdinand De Waele (1896-1977).
 2071. XLVII, 1993, p. 167-168 : *In memoriam* Philomena Dewinter (1899-1991).
 2072. XLVII, 1993, p. 170-172 : *In memoriam* Marcel Dillen (1915-1992).
 2073. XLIV, 1990, p. 132-133 : *In memoriam* Edgard Dobbelaere (1920-1989).
 2074. XLVI, 1992, p. 55-57 : *In memoriam* Richard Donni (1911-1990).
 2075. XLVI, 1992, p. 300-301 : *In memoriam* Lucien Duflou (1909-1991).
 2076. XXXI, 1977, p. 42 : *In memoriam* dom Amandus Dumon o.s.b.
 2077. XXX, 1976, p. 43 : *In memoriam* Albert Dusar (1919-1975).
 2078. XXXIV, p. 193-194 : *In memoriam* prof. dr. Jozef Deverger (1899-1979).
 2079. L, 1996, p. 53-54 : *In memoriam* E.H. Jan-Baptist Eelen (1913-1994), stichter-voorzitter Heemkundige Kring van de Antwerpse Polder.
 2080. XXXVII, 1983, p. 104 : *In memoriam* Hugo Eggenstein (1910-1981).
 2081. XXXIII, 1979, p. 82-83 : *In memoriam* prof. dr. Leo Elaut (1897-1978).
 2082. XXXIV, 1980, p. 189 : *Herdenking* Raymond Enckels (+1968).
 2083. XXXVII, 1983, p. 136 : *In memoriam* Cyriel Eyckmans (1920-1983).
 2084. XLIV, 1990, p. 223-224 : *In memoriam* Johan Fleerackers (1931-1989), voorzitter Mortselse Heemkundige Kring.
 2085. XXIX, 1975, p. 267-268 : *In memoriam* Pof. Dr. Robert Foncke (1889-1975).
 2086. XLVI, 1992, p. 214-216 : *In memoriam* Gerard Franchoo (1919-1991), ere-voorzitter Heemkundige Kring "Maurits Van Coppenolle" (St.-Andries).
 2087. XLIX, 1995, p. 104-105 : *In memoriam* dokter Jozef Franssens (1926-1993).
 2088. XXXV, 1981, p. 133-134 : *In memoriam* drs. hist. Kamiel Franssens (1930-1979).
 2089. XXX, 1976, p. 234-235 : *In memoriam* Maurice Frère (1914-1976).
 2090. XLIV, 1990, p. 94-95 : *In memoriam* Gaspar Geerts (1915-1989).
 2091. XLII, 1988, p. 201-202 : *In memoriam* Jos Geerts (1907-1987).
 2092. XLVII, 1993, p. 47 : *In memoriam* Jozef Geukens (1907-1991).
 2093. XLVI, 1992, p. 216-217 : *In memoriam* Jozef Gheysens (1921-1991).
 2094. XXXVII, 1983, p. 193-194 : *In memoriam* Cyriel Goemé (1900-1982).
 2095. XLIX, 1995, p. 34-35 : *In memoriam* E.P. Dagobert Gooren (1922-1993).
 2096. XLVI, 1992, p. 53-54 : *In memoriam* dr. Gladys Guyot de Mishaegen (1908-1990).
 2097. XXXIII, 1979, p. 39-41 : *In memoriam* Karel Havermans (1891-1978).
 2098. XLIV, 1990, p. 135-136 : *In memoriam* Gaston Hebbelynck (1912-1989), stichter-voorzitter van de Heemkundige en Historische Kring Gent.
 2099. XL, 1986, p. 221-222 : *In memoriam* dr. Jozef Helsen (1906-1985).
 2100. XLVII, 1993, p. 168-170 : *In memoriam* Herman Heyse (1937-1992), voorzitter Heemkundige Kring van Groot-Stekene.
 2101. XLVIII, 1994, p. 232-236 : *In memoriam* ir. Jozef Hiemeers (1902-1992).
 2102. XLIV, 1990, p. 35-36 : *In memoriam* Eerw. Heer Martin Hoeven (1911-1988).
 2103. XLI, 1987, p. 148-149 : *In memoriam* Arthur Hubrechts (1900-1986).
 2104. XL, 1986, p. 82-83 : *In memoriam* Louis Humblé, Montfortaan (1913-1985).
 2105. XXXIX, 1985, p. 10-110 : *In memoriam* Willem Impe, stichter-voorzitter van Heemkring "Aan de Schreve" (1907-1984).
 2106. XXXVI, 1982, p. 90-91 : *In memoriam* Frans Jacobs (1912-1980).
 2107. XXXIX, 1985, p. 200-202 : *In memoriam* Henri Jamar (1901-1985), stichter-voorzitter van de Heemkundige Kring "Sint-Lucia", Ham.
 2108. XLVIII, 1994, p. 43-44 : *In memoriam* Georges Johnson (1921-1992).
 2109. XXXV, 1981, p. 136 : *In memoriam* prof. dr. Pierre Kluyskens (1921-1980).
 2110. XL, 1986, p. 223 : *In memoriam* Ton Koot (1907-1986).
 2111. XXXI, 1977, p. 83-84 : *In memoriam* Kan. Dr. M.H. Koyen (1914-1977).
 2112. XXXVI, 1982, p. 154-155 : (*In memoriam*) de Z.E.H. Jozef Lauwerys (1896-1982).
 2113. XXX, 1976, p. 235 : *In memoriam* dr. J. Leenen (1891-1976).
 2114. XL, 1986, p. 81 : *In memoriam* Arthur Leysens (1907-1985).
 2115. XXVIII, 1974, p. 188 : *In memoriam* Peter Luykx (1902-1974).
 2116. XXXII, 1978, p. 114-115 : *In memoriam* prof. dr. Theo Luykx (1913-1977).
 2117. XXXIV, 1980, p. 45 : *In memoriam* Lukas Jan Luyts O.P. (1898-1979).
 2118. XXXIX, 1985, p. 143-144 : *In memoriam* Lode Maerevoet (1903-1984).
 2119. XXXII, 1979, p. 127-128 : *In memoriam* Prof. Dr. L. Th. Maes (1918-1978).
 2120. XXXIII, 1979, p. 128-130 : *In memoriam* drs. Hein Mandos (1907-1978).
 2121. XXXIX, 1985, p. 27-28 : *In memoriam* Flor Marivoet (1909-1983), stichter-voorzitter van Heemkundige Kring Aartselaar.
 2122. XXXIV, 1980, p. 191-192 : *In memoriam* Renaat Martens (1900-1979).
 2123. XXVIII, 1974, p. 146 : *In memoriam* Broeder Max (1903-1973).
 2124. XLIII, 1989, p. 34-39 : Gillis-Gerard Meersseman O.P. (1903-1988), tweede voorzitter van het Verbond voor Heemkunde.
 2125. XXXI, 1977, p. 42-43 : *Afscheidsgroet* aan architect Jozef Meeus (1908-1976).
 2126. XLV, 1991, p. 39-41 : *In memoriam* Lucien Mellaerts (1902-1989).
 2127. XLIV, 1990, p. 96-97 : *In memoriam* Leo Michiels (1905-1989).
 2128. XLI, 1987, p. 228-229 : *In memoriam* dokter Frans Moens (1924-1986).
 2129. XLVI, 1992, p. 217-218 : *In memoriam* Dirk Mortelmans (1953-1991), eerste voorzitter Heemkundige Kring Boechout-Vremde.
 2130. XLVIII, 1994, p. 127-131 : *In memoriam* E.P. Florentius Frans Nackaerts (1916-1992).
 2131. XLI, 1987, p. 146-147 : *In memoriam* Jef Naulaerts (1925-1986), ere-voorzitter Heemkundige Kring Essen.

2132. XXXVIII, 1984, p. 178-179 : In memoriam kan. dr. M.A. Nauwelaerts (1908-1983).
2133. XXXIV, 1980, p. 46 : In memoriam Maurits Nonneman (1907-1979).
2134. XLVII, 1993, p. 113 : In memoriam Constant Noppen (1916-1991).
2135. XLIII, 1989, p. 191-192 : In memoriam Evrard Op de Beeck (1934-1988).
2136. XLI, 1987, p. 114-115 : In memoriam E.H. Dr. Tony Paaps (1909-1986).
2137. XXXVI, 1982, p. 153-154 : In memoriam August Paessens (1912-1981).
2138. XLII, 1988, p. 200-201 : In memoriam Juul Pals (1903-1985).
2139. XLVII, 1993, p. 110-111 : In memoriam E.P. Lukas Patteet (1905-1992).
2140. XXX, 1976, p. 108 : In memoriam Prof. Dr. K.C. Peeters (1903-1975).
2141. XXXIX, 1985, p. 204-205 : In memoriam Charles Pien (1904-1985), stichter-voorzitter van de Heemkundige Kring "Wissekerke" te Bazel.
2142. XXVIII, 1974, p. 188 : Jules Pieters ter nagedachtenis.
2143. XXIX, 1975, p. 42-43 : In memoriam Louis Pittoors (1910-1974).
2144. XXXVI, 1982, p. 59 : In memoriam Kan. Prof. Dr. L.G. Polspoel (1898-1981).
2145. XLV, 1991, p. 176-177 : In memoriam Piet Potargent (1909-1989).
2146. XLVI, 1992, p. 54-55 : In memoriam Gustaaf Pottie (1903-1990).
2147. XXXIV, 1980, p. 46-47 : In memoriam Willem Raedschelders (1916-1979).
2148. XLIX, 1995, p. 40-42 : In memoriam Jos Rau (1907-1993).
2149. XLVII, 1993, p. 276-278 : In memoriam Jozef Remans (1933-1992), Gouwvoorzitter Limburg en ondervoorzitter Verbond voor Heemkunde.
2150. XXXIV, 1980, p. 190-191 : In memoriam August-Leo Roeykens (1911-1979).
2151. XXIX, 1975, p. 42 : In memoriam dr. Winand Roukens (1896-1974).
2152. XXXVI, 1982, p. 182-183 : In memoriam Gustave Rouquart (1903-1981).
2153. XLIV, 1990, p. 188-189 : In memoriam Frans Scheys (1911-1989).
2154. XLVII, 1993, p. 47-48 : In memoriam Marcel Schippers (1923-1991).
2155. XLII, 1988, p. 88-90 : In memoriam ir.-arch. Heinrich Sermeus (1935-1987).
2156. XLV, 1991, p. 113-114 : In memoriam Rudolf Six (1919-1990).
2157. XLV, 1994, p. 40-42 : In memoriam Alois Sledsens (1924-1992), voorzitter van de Wommelgemse Heemkundige Kring "De Kaeck".
2158. XXXIV, 1980, p. 192-193 : In memoriam André Smeyers (1898-1979).
2159. XXXVII, 1983, p. 104 : In memoriam Benoît Smeyers (1902-1983).
2160. XLVIII, 1994, p. 44-46 : In memoriam Donaat Sniijders, Kruisheer (1919-1992).
2161. XXXVII, 1983, p. 192-193 : In memoriam Hervé Stalpaert (1914-1981).
2162. XLII, 1988, p. 34 : In memoriam Michel Steels (1913-1987).
2163. XLIV, 1990, p. 36-37 : In memoriam Lode Tallon (1903-1989).
2164. XXXVIII, 1974, p. 66 : In memoriam N.H. Teeutwen (1914-1973).
2165. XXX, 1976, p. 155-156 : In memoriam Oktaaf Hubert Thijs (1900-1976).
2166. XXXVI, 1982, p. 150-151 : In memoriam Alafons Tireliren (1908-1981).
2167. XXXIX, 1985, p. 199-200 : In memoriam Clemens V. Trefois (1894-1984).
2168. XLI, 1987, p. 149 : In memoriam Marcel Van Averbek (1905-1986).
2169. XLV, 1991, p. 177-178 : In memoriam E.P. Jan Van Damme (1914-1990), archivaris-bibliothekaris van de Abdij van Westmalle.
2170. XLVIII, 1994, p. 42-43 : In memoriam Frans Van de Mergel (1915-1992), ere-voorzitter van het "Triveriusgenootschap" te Brakel.
2171. XLV, 1991, p. 262-264 : In memoriam Jozef Van den Bussche (1918-1990), eerste Verbondssecretaris.
2172. XLVI, 1992, p. 212-213 : In memoriam Leopold Van den Wijngaert (1903-1991).
2173. XL, 1986, p. 196 : In memoriam Kan. Emiel Van der Donck (1902-1985).
2174. XXX, 1976, p. 107-108 : In memoriam Gilbert van der Linden (1903-1975), ere-stadsarchivaris van Diest.
2175. XLIII, 1989, p. 39-40 : In memoriam J. Vander Velpen (1905-1988).
2176. XLII, 1988, p. 231-232 : In memoriam I.S. Vanderwaeren (1904-1987).
2177. XLIX, 1995, p. 107-109 : In memoriam Jan Van der Zeyp (1910-1993).
2178. XXXVI, 1982, p. 151-153 : (In memoriam) Ferdi Van de Vijver (1911-1981).
2179. XLIX, 1995, p. 36-37 : In memoriam dr. Arthur Van Doorne (1908-1993).
2180. XLIX, 1995, p. 39-40 : In memoriam Jos Van Dyck (1912-1993), stichter-voorzitter Heemkundige Kring Grobbendonk.
2181. XXXII, 1978, p. 32-33 : In memoriam V.F. Van Genechten (1900-1977).
2182. XXVIII, 1974, p. 188 : In memoriam Mon Van Genechten (1903-1974).
2183. XL, 1986, p. 147-149 : In memoriam Rijkhard Van Gerven (1902-1985), stichter en ere-sekretaris-penningmeester van de Heemkundige Kring "Het Land van Beveren".
2184. XLIV, 1990, p. 34-35 : In memoriam Theo van Hemeryck (1920-1988).
2185. XXXIX, 1985, p. 28-29 : In memoriam Louis Vanheule (1910-1985), conservator Regionale Heemmusen "Bachte de Kupe" te Izenberge.
2186. XXXV, 1981, p. 136-137 : In memoriam René Vanheusden (1912-1980).
2187. XXXIII, 1979, p. 81-82 : In memoriam Frans Van Immerseel (1909-1978).
2188. L, 1996, p. 54-55 : In memoriam Hubert Van nerum (1923-1994), stichter-voorzitter Museum 't Nieuwhuys te Hoegaarden.
2189. XXXVII, 1983, p. 135 : In memoriam Wilfried Van Nespen (1927-1982).
2190. XXXVI, 1982, p. 53-54 : In memoriam dokter Gabriel Van Oorlé (1907-1980).
2191. XXXII, 1978, p. 114 : In memoriam Achiel Van Oostveldt (1898-1977).
2192. XLI, 1987, p. 37-40 : Jozef van Overstraeten (1896-1986), stichter van het Verbond voor Heemkunde.
2193. XXXIX, 1985, p. 203-204 : In memoriam Joris Van Thillo (1919-1985).
2194. L, 1996, p. 56 : In memoriam Honoré Van Wallegghem (1921-1994).
2195. XXXIV, 1980, p. 194 : In memoriam Rafaël Verbois (1885-1979).
2196. XLVIII, 1994, p. 133-134 : In memoriam Gommaar Verheyen (1928-1992), voorzitter Heemkring "Lyra" (Lier).
2197. XLVIII, 1994, p. 131-133 : In memoriam Oscar Verschroeven (1900-1992).
2198. XLI, 1987, p. 223-230 : In memoriam Jos Verstrep (1921-1986).
2199. XLIII, 1989, p. 40-41 : In memoriam Jan Veys (1909-1988).
2200. XXX, 1976, p. 42-43 : In memoriam Jos Vols (1892-1975).
2201. XLII, 1988, p. 233-235 : In memoriam Jozef Vorrsselmans (1897-1987).
2202. XXXIX, 1985, p. 110-111 : In memoriam Jozef Vrancken (1924-1984).
2203. XXXII, 1978, p. 76 : In memoriam (pastoor) Jozef Vranken (1892-1978).
2204. XLV, 1991, p. 112-113 : In memoriam Eduard Waghemans (1911-1979), ondervoorzitter Merksense Kring voor Heemkunde.
2205. XXXIV, 1980, p. 45 : In memoriam Jozef Walgrave (1983-1979).

2205. XXVIII, 1974, p. 107-114 : *Verbandsvoorzitter Dr. Jozef Weyns ter nagedachtenis*.

2206. XLI, 1987, p. 115-116 : *In memoriam August Willems (1914-1986)*.

2207. XXXVIII, 1984, p. 179-181 : *In memoriam Arthur Wouters (1919-1984)*.

Het oude Land van Aarschot

2208. IX, 1974, p. 47-48 : *In memoriam C.L. Backx (1910-1974), oud-pastoor van Testelt*.

2209. VII, 1972, p. 42-43 : *In memoriam Felix Boon (1886-1972)*.

2210. IX, 1974, p. 177-179 : *In memoriam Prof. Dr. Frans Camerlinckx (1900-1974)*.

2211. XIII, 1978, p. 36-38 : *In memoriam Jozef Cuypers (1899-1978)*.

2212. XIV, 1979, p. 134 : *In memoriam architect Jos Gabriëls (1920-1979)*.

2213. XIII, 1978, p. 86-91 : *In memoriam Eerw. Heer Karel Havermans (1891-1978)*.

2214. XVI, 1981, p. 188-191 : *In memoriam Kan. Emiel Polleunis (1900-1981), ere-deken van Aarschot*.

2215. V, 1970, p. 66 : *In memoriam Albert Remans (1913-1970)*.

2216. XIV, 1979, p. 132-134 : *In memoriam Pater August-Leo Roeykens (1911-1979)*.

2217. XXIV, 1989, p. 178-192 : *Afscheidsgroet aan Frans Scheys (1911-1989)*.

2218. V, 1970, p. 125 : *In memoriam Z.E.H. Isidoor Tielemans*.

2219. XII, 1977, p. 151 : *In memoriam Paul Timmermans (1930-1977)*.

2220. XI, 1976, p. 182-184 : *In memoriam Jozef Van Aert (1898-1976), ere-*

gemeentesekretaris van Testelt.

2221. IX, 1974, p. 96 : *In memoriam Arnold van de Laar (1886-1974)*.

2222. XI, 1976, p. 177-178 : *Ter nagedachtenis van Gilbert van der Linden (1903-1975)*.

2223. XXII, 1987, p. 200-201 : *In memoriam G.M. Van Looy, pastoor te Langdorp*.

2224. IX, 1974, p. 166 : *In memoriam R.K. Vercauteren, rustend pastoor van Messelbroek (1902-1974)*.

2225. IX, 1974, p. 106-121 : *Afscheidsgroet aan Dr. Jozef Weyns (1913-1974)*.

2226. XXI, 1986, p. 4-22, 128-131 : *Afscheidsgroet aan Gust Willems (1914-1986)*.

Polderheem. Driemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige Kring van de Antwerpse Polder

2227. XXX, 1995, afl. 3, p. 38 : *Pol Bergmans, voormalig konservator Poldermuseum*.

Stoppels. Driemaandelijks tijdschrift met geschied- en heemkundige informatie over Zutendaal

2228. XI, 1992, p. 191-193 : *In memoriam Jozef Remans*.

Driemaandelijks kaderblad van het Verbond voor Heemkunde - Gouwe Antwerpen vzw

2229. XXVIII, 1991, p. 26-27 : *Toespraak op de begrafenisplechtigheid van Karel Borstlap te 's-Gravenwezel op 14 februari 1991*.

2230. XXVIII, 1991, p. 46-49, 90-93 : *Afscheid van Karel Borstlap (1927-1991), Gouwvoorzitter van Antwerpen*.

X. Boekbesprekingen

Averbode. Kontaktblad

2231. II, 1970 - IV, 1976 : 2 boekbesprekingen

(De) Autotoerist

2232. XXX, 1977 - XXXVI, 1983 : 142 boekbesprekingen

Driemaandelijks kaderblad van het Verbond voor Heemkunde - Gouwe Antwerpen vzw

2233. XXX, 1993 : 2 boekbesprekingen

Meer Schoonheid

2234. XXI, 1974 - XXXIV, 1987 : 7 boekbesprekingen

Ons Heem

2235. XXVI, 1972 - XLIX, 1995 : 455 boekbesprekingen

Het oude Land van Aarschot

2236. V, 1970 - XVII, 1982 : 39 boekbesprekingen

XI. Themanummers van Ons Heem, samengesteld door J. Gerits

Zie Index van *Ons Heem*

Deze bibliografische lijst is opmerkelijk ingekort (vgl. nrs. 191, 440, 1740, 1963-1964, en 2231-2236). Artikels, die in kranten en weekbladen verschenen, zijn evenmin in de bibliografie opgenomen.

(1) De bijdragen van Jan Gerits in "Ons Heem", in zijn bibliografie nr. 716-1740, zullen in extenso geraadpleegd kunnen worden in de "Index Ons Heem 1941-1996"

De zee, een kolk van rampspoed

Een bron voor de marktzanger

De zee, woelig of kalm, heeft altijd een grote aantrekkingskracht uitgeoefend op de mens, zeeman of landrot. Toch heeft deze enorme waterplas schuld aan duizenden slachtoffers, vooral vissers die hun leven lieten tijdens het werk. Maar ook andere schepen zijn op spectaculaire wijze gezonken, met talloze drenkelingen tot gevolg. Het bijzonderste voorbeeld is zeker het vergaan van de Titanic. Deze zeeramp is door meerdere generaties gekend om reden van het enorm groot aantal slachtoffers, maar ook andere schepen die vroeger vergingen, zorgden voor onoverkomelijk leed in talloze families.

De zee is een verraderlijk element in de natuur en vooral de vissers, die nochtans vertrouwd zijn met haar grillen, schuwen ze als de pest. Toch worden ze erdoor aangetrokken, ook al weten ze dat ze al te vaak een dodende rol speelt in hun hard vissersleven. Daarnaast blijft de zee mysterieus en heeft ze steeds stof geboden aan de liedjeszangers om de rampen en ongelukken, die ze in alle tijden veroorzaakt heeft, te bezingen. Ze is het motief geweest van een rijk gevulde liederenschat en een zeeramp haalde altijd de primeur bij een marktzanger. Dit soort liederen horen evenwel thuis bij het anecdotische lied en vormen het grootste deel van de liederen in verband met de zee. Het is alleszins een soort lied dat sensationeel overkwam bij de burger en net zoals bij moordgevallen of andere belangrijke gebeurtenissen vertelde het een stuk geschiedenis die de gemoedsstemming van het ogenblik weergaf.

Weinig kuststeden of -dorpen bleven gespaard van een zeeramp, want juist daar vond men de mensen die met het werk op zee hun gezin konden onderhouden. Menige familie werd in de rouw gedompeld, maar de emotie moest altijd wijken voor het geld, m.a.w. voor het levensonderhoud van het gezin. Het was in feite dus meer een verplichting om aan te monsteren dan een zich werkelijk aangetrokken voelen tot de mysterieuze waterplas.

Een hoekerschip vergaan

Te Rotterdam, in de korte Pannekoekstraat, bij de Nieuwmarkt gelegen, werd een pamflet bij T.C. Hoffers gedrukt in verband met het vergaan van een hoekerschip van Vlaardingen. Er wordt geen gewag gemaakt van de datum, maar de tekst van het vliegend blad laat vermoeden dat het om een 18de-eeuwse ramp gaat. Men stelt hierin dat er zelden een jaar voorbijging zonder dat een vissersfamilie dierbaren te betreuren had die hun bestaan vonden in de *Koophandel, Zeevaart en Visscherij*.

De beschreven gebeurtenis begon bijna uitzichtloos door de vorst die al vroeg in december ingevallen was. Niet alleen de rivieren, maar zelfs de zeestranden waren met ijs bezet zodat de Vlaardingse vissersvaartuigen niet meer konden iuiswaarts keren. Gedurende drie maanden moesten ze rondzwalpen. Sommige vaartuigen hadden geluk als ze ergens voor anker konden liggen om zo de woedende orkanen te ontvluchten. Pas nadat de dooi ingevallen was,

konden de schepen naar de diverse thuishavens terugkeren. Na meer dan drie maanden afwezigheid vaarden ze richting Vlaardingen: *Het eene na het andere komt na het doorstaan van duizende gevaren en ongemakken eindelijk in de haven van Vlaardingen, en werden de Manschappen door hunne Vrouwen, Kinderen, Vrienden of Betrekkingen met de grootste blijdschap ontvangen, doch een der beste Hoekerschepen blijft terug, en men begint voor een ongeluk te vrezen, eindelijk ontvangt men het droevig en zekere bericht, dat hetzelve is vergaan en hierdoor twaalf der kloekste en wakkerste Zeelieden, waarvan de oudste slechts 39 jaren bereikt had, op de verschrikkelijkste wijze een prooi der golven zijn geworden, acht van hun waren reeds Huisvaders, en laten acht Weduwen en een en twintig Kinderen na, zijnde hierdoor in de grootste droefheid en rouw op eens in diepste armoede gedompeld, doch met eene zekere veronderstelling mag men vertrouwen, dat zij als Hollandsche Weduwen een vast vertrouwen op God hebben, welke hunne rampspoed kan verzachten, en ook welk Hollander lenigt niet volgaarne in stilte rampen zonder eigen belang of hierdoor mede te willen pralen, allen vind den Noord-Nederlander in stille weldaden voldoening in zijn hart. Het zijn natuurlijk mooie woorden maar de slachtoffers van toen, zonder sociale zekerheid, moesten achteraf zichzelf beredderen en meestal ging dit met grote armoede en ontbering gepaard.*

Geen ongeluk noch ramp ontsnapte aan de dichtkunst van de marktzanger die hier, in het geval van de Vlaardingse Hoeker, onbekend is. De tekst van het begeleidend lied is er echter niet minder streng om.

Treuzang der Vlaardingsche Weduwen, Wezen en Maagden,
wegens het vergaan van een Hoekerschip.

Op een treurige wijs

*Ach! hoe onstandvastig is het leven,
Altoos op zee, (bis)
In storm en onweêr zich begeven,
Alleen om in ons nood, (bis)
Te geven daag'lijks brood.*

*Helaas! hoe bitter valt ons dat scheiden,
Van die men mind. (bis)
Als eens de eindpaal van u tijden,
De woede Zee verslind, (bis)
En gij u graf daar vind.*

*Adieu dan waarde beste vrienden,
Gij zijt in Zee, (bis)
Adieu dan brave wel beminde,
Deez' reis was voorbereid, (bis)
Voor u naar d'Eeuwigheid.*

*God hoopt men zal hun eeuwige loonen,
In den Hemel, (bis)
En eenmaal ons die gunst betoonen,
Daar ons geen Zee meer scheid, (bis)
In zijne Heerlijkheid.*

Een brikschip verbrand

Alhoewel in het vorige geval de datum van het rampzalig gebeuren niet vermeld werd, doet men dit in het volgende wel, maar met dit verschil dat de drukker, F.G.L. Holst uit de Rozenstraat te Amsterdam, weinig commentaar levert over het verbranden van de "Six Soeurs". Hier ontbreken de anders zo uitgebreide details die men gelukkig in de liedtekst zelf weervindt.

Het brikschip "Six Soeurs" stond onder het commando van kapitein Raym. Ladoul en telde 22 matrozen. Naast de lading vervoerde het schip ook nog 45 passagiers, plus daarbij nog een paar andere, misschien meer bekende personen want zij worden uitdrukkelijk met hun naam vermeld. Het betreft 2 kinderen met hunne moeder mevrouw Melville, als ook mevrouw Palma. Het schip was slechts een vijftal dagen voordien de haven uitgevaren en begon op 1 juli 1838 te branden. Men beschreef het als een droevig ongeval zonder voorgaande. Alhoewel de manschappen alles in het werk stelden om de brand - met emmers - te blussen, kon men hem niet overmeesteren; niemand kon nog het roer bedienen zodat het schip stuurloos rondzwalpte, klaar om te zinken. Het was juist toen men de reddingsloep te water liet, dat er zich afgrijselijke taferelen moeten afgespeeld hebben. Iedereen wou erin om aan de brand en de verdrinkingsdood te ontkomen. Het liep uit op een gevecht om een plaatsje in de reddingsloep te bemachtigen en zelfs dan moest men alles doen om erin te kunnen blijven. Om de overbemande reddingsboot niet te doen zinken wierp men zelfs passagiers onverbiddelijk over boord; twee "waarde mannen" sprongen vrijwillig over boord. Het mag een wonder heten dat ze na 15 dagen rondzwalpen op een eiland aanspoelden en later hun verhaal nog konden doen.

Een Nieuw Lied of Noodlottig Verhaal
van het verbranden van het Brikschip Six Soeurs

Wijs: Jongmans als gij de liefde Kent

1. *Aanhoort o menschen! wie gij zijt,
Een van de zwaarste ongelukken,
Die 't noodlot aan den mensch bereid,
En al te zwaar het hart deed drukken;
Zoo als vermeld wordt in dit lied,
Waarvan 't versteenste hart moet beven,
Naar waarheid zoo als is geschied,
Zal ik u hier een schets van geven. (bis)*
2. *Het schip Six Soeurs in goeden stand,
Was naauwelijks op reis vijf dagen,
En raakte onvoorziens in brand,
O zware bezoeking! felle plagen;
Een ieder staat hiervan versteld;
Men werpt zich om het vuur te blusschen,
Maar ach! de vlam met groot geweld,
Liet zich van al het volk niet sussen. (bis)*
3. *De ramp werd groot het vuur neemt toe,
hoe men mag scheppen hoosen gieten,
Van 't zware werken werd men moe,
Het scheepvolk kom het te verdrieten;
Het smijft wanhopend de emmers neer,
En schreeuwet en tiert als onbezonnen,
æt Kapteins kommando geldt niet meer,
Ach Hemel! ach! wat nu begonnen. (bis)*
4. *Het groote luik spuit vuur en vlam,
Men moet van teer- en piklucht stikken,
het roer daar iemand bij en kwam,
Deed het schip slingren met verschrikken,
De Kapitein riep: zet uit de sloep!
het volk staat wezenloos te kermen,
Men geeft acht op het geroep,
Een elk die bid maar om ontfermen. (bis)*

5. *De Officiers en de Kapitein,
hebben de sloep in zee doen komen,
Daar ieder inspringt groot en klein,
Nu was er groot gevaar te schroomen;
De sloep die raakt tot zinkens vol,
Nu gaat men slaan en moorden vechten,
Men smijt elkaar in zee als dol,
't Geweld heerscht boven regt en wetten. (bis)*
6. *Men raakt van het schip ontlast,
En slingert door de holle baren,
de redding is nog lang niet vast,
Maar overstelpt van veel gevaren;
de sloep wil zinken zoo men ziet,
Wat nu tot redding woër begonnen,
de zwakke wordt, wat groot verdriet!
Nu door de sterke overwonnen. (bis)*
7. *Wreedwaardig, woedend en ontzind,
Grijpt men de zwakke met afgrijzen,
Vermoord hun door den angst verblind,
Smijt hun in zee, de sloep moet rijzen,
Reeds vijftien treffen hier dit lot,
Om de anderen nog te doen bewaren,
Men bidt en smeekt de goede God,
Al worstelend staâg met veel gevaren. (bis)*
8. *Twee waarde mannen zien dit aan,
Met een afschrikkelijk afgrijzen,
En willen langer niet bestaan,
Wiens haar moet niet ten bergen rijzen!
Zij springen beiden over boord,
de wanhoop overmand hun hart,
Wije 't leven hun niet meer bekoord,
Zien zij een eind aan al hun smarten. (bis)*
9. *Zij zweroven vijftien dagen lang,
Ontbloot van al wat hun behoefden,
Maar zien nu land, o Gode dank!
die hun zoo zwaar en hard beproefden;
Van 't Eiland staat men al gereed,
Om hun met liefde op te kweeken,
En te verzachten al hun leed,
Want bijna zijn zij als bezweken. (bis)*
10. *O mensch! aanschouwd Gods groote magt,
hierin dit stuk zoo wonderbaarlijk,
hoe dat men somtijds eer men het dacht,
Kan komen in het groot gevaarlijk,
En wonderbaarlijkst ongeval,
zoo als dit lied u komt vermelden,
daarom looft God dus boven al,
die redt u hoe de nood ook knelden. (bis)*

Een Engelse bark gezonken

Bij de jaarwisseling van 1836 verging er voor de kust van het eiland Texel de Engelse bark "The Bride Kleenet". Het schip was met veertien manschappen bezet, maar slechts twee vissers overleefden de stormramp. Met hun wrak werden ze door het schip van kapitein Blok gered en op 2 januari 1836 veilig aan land gebracht.

Het "Nieuw Lied" over de verongelukte Engelse boot werd bij T. Weiring te Amsterdam gedrukt en besluit het droevig verhaal met de traditionele zedenles die er altijd op neerkwam dat men sterk in God moe(s)t geloven, welke rampspoed er ook geschiedde. Het was enerzijds een gesel en anderzijds een waarschuwing om de regels van de Heilige Kerk te onderhouden en er zeker niet tegen te zondigen.

Nieuw Lied
Wegens het Verongelukken van het Engelsch Bark-Schip
Thebride Keenet

*Vrienden hoort dat geval,
Geen dat ik u zingen zal,
Hoe Gods wonder kracht,
Regeert by dagen en by nacht,
Zoo wel in dorpen of stee,
Als in de Holle zee,
En alwat hy gebied,
Men aanstonds gebeuren zag,
Op de tweede Nieuwjaarsdag.*

*Men ontdekte weldra,
Een vrak te drijven op Gods gena,
In dat oogblik,
Was een ieder vol angst en schrik,
Door het golf geslag,
Men de dood voor oogen zag,
Ach sprak de kapietijn,
Wij moeten hier niet moedeloos zijn,
Maar hopen Gods gena,
Zoo zyn wy behouden weldra.*

*In dat droevig lot,
Maar vertrouwt al op God,
Stuurde men zoo voort,
Tot men kwam aan aaklig boort,
Wat schouwspel men daar zag,
In dat bang geslagt,
Twee menschen die men daar vond,
In deze benauwde stond,
De een bijna dood,
De andere van hulp ontbloot.*

*Men vond daar nog meer,
Twee doodelijke lage neer,
Welke afgrijs,
Die daar diende tot haar spij,
En daarbij het bloed,
Hun de dorst verlaven moet,
Men riep O Grootte God,
Wees ons behulpzaam in ons lot,
Men bragt hun met eiver groot,
Zoo aan een veilig oordt.*

*Toen men hun overnam,
en de verklaring toe vernam,
Zonder Profiant,
Maar de hulp van Gods hand,
Waar van de stuurman was,
De zelve dag gestorven was, (gestorven)
Van 14 menschen behielden slegt twee,
Het leven in de holle zee.*

Dus menschen wie gy zyt,
Beschouwt Gods barmhartigheid,
En denktog vroeg of laat,
Dat hij is u redder en toeverlaat,
Wie weet hoe meenig vrouwe,
Die tans zit in rouwe,
En hoe meenig kind,
Die zijn hulp niet vindt,
Ach vertrouwt maar op God,
Die zal u helpen in u lot.

Julien De Vuyst
Ommegangstraat 81
9420 Erpe-Mere

Het aanplakken van een strafvonnis aan een paal op de markt

Een 'folkloristische' rechtspraktijk in historisch perspectief

1. Inleiding

(1) Zie o.m. *De Standaard*, d.d. 9 augustus 1996.

(2) Betreffende het rechtsarcheologisch patrimonium in België: *Ons Heem*, 35 (1981) p. 109-112; 37 (1983) p. 105-111; 44 (1990) p. 145-162. Betreffende schandstrafinstrumenten: *Ons Heem*, 37 (1983) p. 137-158. Betreffende puin en roepstenen: *Ons Heem*, 43 (1989) p. 46-94. Sprokkelingen betreffende schandpalen en andere rechtsarcheologica: *Ons Heem*, 48 (1994) p. 194-205; 49 (1995) p. 2-6.

(3) [...], "Een Rechterlijk gebruik", *De Brabantse Folklore*, 21 (1949) p. 252.

(4) Arrest d.d. 18 februari 1991.

(5) Ook toen haalde deze gebeurtenis de voorpagina van enkele grantsen, o.m. *De Morgen*, *De Nieuwe Gazet* en *Het Nieuwsblad*, d.d. 10-11 juli 1982. Het arrest was gevelde door het Antwerpse Assisenhof tegen een voortvluchtige roofmoordenaar van Griekse nationaliteit.

(6) Na uiteindelijk gevat en uitgelieverd te zijn geworden, werd Basri Bajrami op 18 oktober 1996 door het Brabantse Assisenhof tot levenslange opsluiting veroordeeld.

(7) Zie o.m. *Le Soir*, d.d. 3 februari 1994; *Gazet van Antwerpen*, d.d. 17 februari 1994.

(8) Zie o.m. *De Standaard*, d.d. 24 april 1996.

(9) J.-M. Poupart, "Réflexions sur la procédure de contumace", *Revue de Droit pénal et de Criminologie* (1958-59) p. 965-972.

(10) Voor deze procedure, vervat in de artikelen 465-478 van het Wetboek van Strafvordering, zie o.m. *Pandectes belges. Encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, XXVI (Brussel,

Soms laat de folklore wel eens bepaalde oude gebruiken herleven, die thans in onbruik zijn geraakt, zoals het mondeling uitroepen van berichten door een belleman of champetter vanaf pui of roepsteen. Maar wist u dat onze vigerende wetgeving nog steeds heelwat relictten uit een verder rechtsverleden bevat, die thans achterhaald lijken en doorgaans als "folkloristisch" bestempeld worden? Recent haalde Agalev-senator Eddy Boutmans nog het nieuws met zijn voorstel om de bepalingen inzake het duel uit het Strafwetboek te schrappen. Hij wil zelfs een aparte wetenschap opstarten: de "juridische archeologie" (1), zonder te weten dat die al jaren bestaat. De lezers van *Ons Heem* weten dit wel, mede door toedoen van Jan Gerits, die als hoofdredacteur van dit tijdschrift steeds open heeft gestaan voor nieuwe horizonten. Dankzij hem had ik immers het voorrecht verschillende artikelen en sprokkelingen betreffende bewaarde en verdwenen rechtsarcheologica in dit tijdschrift te publiceren (2). Ik ben hem daarvoor zeer erkentelijk.

In deze bijdrage wil ik het hebben over een oude procedure uit het Wetboek van Strafvordering, die de laatste jaren op bijzondere wijze in het nieuws is gekomen, namelijk het aanplakken van een strafvonnis aan een paal op de markt. Daarmee kom ik, bijna 50 jaar later, tegemoet aan de verzuchting van een onbekend gebleven heemkundige die de juiste betekenis ervan te weten wilde komen (3).

2. Enkele recente casussen

Op donderdag 21 februari 1991 was ik zelf getuige van een merkwaardige gebeurtenis. Op de Antwerpse Grote Markt stond een houten paal geplant, geflankeerd door twee rijkswachters. Om 11 uur bracht een ambtenaar van de griffie een papier aan op de paal. Het stuk werd gedurende één uur uitgehangen ten behoeve van het publiek, dat nieuwsgierig op dit bizarre tafereeltje afkwam. Bij nader toezien bleek het papier een uittreksel van een arrest van het Assisenhof te zijn. Hierin stond te lezen dat Ahmed Benamari, een kelner van Marokkaanse origine, enkele dagen voordien wegens mededaderschap aan roofmoord door het Antwerpse Assisenhof, *rechtdoende bij weerspanningheid aan de Wet*, veroordeeld was tot de doodstraf. Het arrest voorzag ook de aanplakking aan een paal *in het midden van een openbaar plein van de stad Antwerpen* (4). Deze gebeurtenis was dermate uitzonderlijk dat ze niet alleen de lokale, maar ook de landelijke pers en zelfs het t.v.-journaal haalde. Voor Antwerpen was het immers van 1982 geleden dat zich een dergelijk tafereel had afgespeeld (5).

Op dinsdag 1 februari 1994 deed zich eenzelfde gebeurtenis voor op de Brusselse Grote Markt, deze keer in de zaak Bajrami, die enkele dagen voordien door het Brabantse Assisenhof bij verstek ter dood veroordeeld was (6). Door de "onhandige" aanpak van de toenmalige burgemeester van Brussel, Michel Demaret, nam het geheel hilarische proporties aan. Niet alleen stond zijn verkeerde uitspraak van de naam van de veroordeelde (*Belja Benzwami*) en bijhorende uitlatingen (*zo'n naam van 75 centiemmen*) daarvoor garant, maar werd ook het begrip "paal" op een eigenaardige manier geïnterpreteerd. Eerst was het aanplakbord aan een lantaarnpaal nabij het stadhuis opgehangen, maar die stond niet op de door het arrest vereiste centrale plaats. Ten einde raad werd een verkeersbord opgediept, dat, voorzien van het aanplakbord, in het midden van de Grote Markt werd opgesteld, geflankeerd door twee rijkswachters en een grijnzende burgemeester (7). Ook dit tafereeltje en de bijhorende peripetieën zorgden ervoor dat weerom de lokale en landelijke pers werd gehaald.

3. Contestatie

De potsierlijke vertoning in Brussel was voor de Brusselse PRL-FDF-senator Claude Desmedt aanleiding om een wetsvoorstel in te dienen dat beoogt het aanplakken van een arrest van het Assisenhof aan een paal op de markt in geval van een veroordeling bij verstek af te schaffen en aldus naar de "folklore" te verwijzen (8).

Ook de rechterlijke macht plaatste al lang vraagtekens bij deze verouderde procedure. *Sommes-nous des archéologues ou des juristes?*, vroeg toenmalig substituut-procureur-des-konings Jean-Marie Poupard zich reeds in 1959 af naar aanleiding van een dergelijke toepassing te Bergen (9).

4. Juridische context

Waarover gaat het juist?

De bovenvermelde casussen verliepen in toepassing van artikel 472 § 1 van het Wetboek van Strafvordering: Binnen drie dagen na de uitspraak [van het Hof van Assisen] wordt, op verzoek van de procureur-generaal of van zijn substituut, een uittreksel uit het veroordelend vonnis door de uitvoerder van de criminele vonnissen aangeplakt op een paal, die opgericht wordt in het midden van een openbaar plein der hoofdplaats van het arrondissement waar de misdaad is gepleegd.

Deze bepaling dient gesitueerd te worden in de procedure in geval van contumacie of weerspannigheid aan de wet, d.w.z. wanneer de beschuldigde van een misdaad, na een arrest van inbeschuldigingstelling, niet gevat kan worden of zich niet aanmeldt binnen 15 dagen na de

1888) kol. 588-657; G. Beltjens, *Encyclopédie du Droit criminel belge*, II (Brussel-Parijs, 1903) p. 315-332; *Les Nouvelles. Corpus Juris Belgici. Procédure Pénale*, II-1 (Brussel, 1948) p. 365-377; A. Braas, *Précis de Procédure pénale*, II (Brussel-Luik, 1951³) p. 894-898. Let wel: door de wetten van 10 juli 1967 en 15 juni 1981 werden kleinere wijzigingen in de procedure aangebracht.

(11) Al diende de bepaling eertijds letterlijk te worden genomen: o.m. Teulet e.a., *Les Codes français annotés*, II (Parijs, 1843) p. 385 nr. 466/3.

(12) Bij wet van 10 juli 1967 (*Staatsblad*, d.d. 6 september 1967).

(13) G. Beltjens, *Encyclopédie*, II, p. 315-316; *Les Nouvelles*, p. 366; *Pandectes belges*, kol. 598-599.

(14) B.v. te Bergen in 1959: J.-M. Poupard, o.c., p. 965.

Antwerpen, 21 februari 1991 (Foto P. De Win).

(15) B.v. in het Antwerpse: [...], "Een Rechterlijk gebruik", p. 252.
(16) G. Beltjens, o.c., II, p. 316-317; *Les Nouvelles*, p. 366 nr. 1893.

(17) Zie betreffende de orale bekendmakingen ook: P. De Win, "In het kader van de "Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België": roepstenen en kerkpuien", *Ons Heem*, 43 (1989) p. 46-94; P. De Win en F. Moens, "De "roepstenen" en "kerkpuien" in de provincie Oost-Vlaanderen. Bijdrage tot de orale bekendmakingen in het verleden", *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, 42 (1988) p. 5-68; Idem, "De roepstenen in de provincie West-Vlaanderen en de orale bekendmakingen in de 19de en 20ste eeuw", *De Leiegouwe*, 30 (1988) p. 195-232.

(18) Uit een tekening door M. Van Gelder van een dergelijke uitvoering op de Brusselse Grote Markt omstreeks 1900 blijkt dat eertijds zelfs rijkswachters te paard en in vol ornaat als bewakers werden opgesteld (afb. in: *Bulletin de la Société de Recherche historique et folklorique de Senefve* (1985) p. 63). Rijkswachters te paard met getrokken sabel bewaakten het aanplakbord ook nog in 1948 (foto afgedrukt in *Gazet van Antwerpen*, d.d. 16 februari 1991).

(19) Ph. Van Hille, *Het Hof van Beroep te Brussel en de Rechtbanken van Eerste Aanleg in Oost- en West-Vlaanderen onder het Nederlands Bewind en sinds de Ontwenteling van 1830 tot 4 oktober 1832* (Tielt, 1981) p. 46; L. Verberne, *Geschiedenis van Nederland in de jaren 1813-1850*, I (Utrecht, 1958) p. 132-133; P. Claeys, *Mémorial de la Ville de Gand 1792-1830* (Gent, 1902) p. 345-346, 352 en 354.

(20) Zie o.m. J.B. Sirey, *Les cinq codes annotés* (Parijs, 1824) p. 767.

(21) *Code Pénal* van 1791 (ed. Pasinomie, 1ste reeks, III (1791) p. 352-366), Part. I, Tit. III: de paal moest met een verklarend opschrift geplaatst worden gedurende 12, 6, 4 of 2 uur, naargelang de straf, op een openbaar plein van de stad waar de aanklachtjury samengeroepen was.

(22) *Code des Délits et des Peines* van 3 brumaire jaar IV (25 oktober 1795) (ed. Pasinomie, 1ste reeks, VII (1795-97) p. 164-217), Tit. IX, art. 462-482, inzonderheid p. 472: *La condamnation qui intervient contre un contumax est, dans les vingt-quatre heures de sa prononciation (...), affichée par l'exécuteur des jugemens [sic] criminels, à un*

betekening ervan. Het gaat hier dus enkel om zware misdrijven, zoals moord, die door het Hof van Assisen worden beslecht. De procedure is rigoureuus, buitengewoon, vrij omslachtig en formalistisch (10); de aanplakking van het strafvonnis aan de paal maakt daarvan slechts een onderdeel uit, zij het ongetwijfeld het meest spectaculaire.

De procedure begint met een rechterlijke beschikking waarbij de beschuldigde aangemaand wordt zich aan te melden binnen de 15 dagen (vóór de wet van 1981: binnen de 10 dagen). In deze beschikking wordt melding gemaakt van de misdaad en van de beschikking tot gevangenneming. Tevens wordt hem meegedeeld dat, indien hij zich niet aanmeldt, hij officieel weerspellig aan de wet wordt verklaard, dat hij in de uitoefening van zijn rechten als burger wordt geschorst, dat zijn goederen onder sekwestre worden geplaatst, dat hem elke rechtsvordering wordt ontzegd en dat tegen hem in rechte zal worden opgetreden. Eenieder wordt daarenboven verplicht de plaats aan te wijzen waar hij zich bevindt (art. 465 Wetboek van Strafvordering). Die beschikking wordt aangeplakt aan de deur van de woning van de beschuldigde, aan die van de burgemeester en aan die van de hoorzaal van het Hof van Assisen en ze wordt tevens overgemaakt aan de directeur van registratie en domeinen van de woonplaats van de weerspellig (art. 466 Sv.). Onder de "woning van de burgemeester" werd het gemeentehuis verstaan (11).

Deze laatste bepaling werd enigszins gewijzigd in 1967 (12). Het oorspronkelijke artikel 466 Sv. schreef twee manieren van publiciteit voor, namelijk een mondelinge bekendmaking en een aanplakking. Vooreerst diende de beschikking de zondag nadien aan het publiek bekend gemaakt te worden *à son de trompe ou de caisse*, d.w.z. met trompetgeschal of tromgeroffel, alvorens te worden aangeplakt op de aangegeven plaatsen (13). Dit diende te gebeuren op straffe van nietigheid. In de praktijk las een griffier, na enig tromgeroffel (14) of trompetgeschal (15), de beschikking met luider stem voor op een zondagmorgen op de plaatsen waar de wet de aanplakking van deze beschikking voorschreef. Was de (laatste) woonplaats of verblijfplaats van de beschuldigde niet gekend, dan vond de mondelinge mededeling plaats nabij het justitiepaleis waar het Assisenhof zijn beschikking had geveld. Van deze formaliteiten diende de griffier een P.V. op te maken (16). In 1967 werd de eerste wat oubollige en achterhaalde manier van publiciteit uit het wetboek geschrapt (17).

Na een termijn van 15 dagen wordt vonnis gewezen over de weerspelligheid aan de wet (art. 467 Sv.). *Geen raadsman, geen pleitbezorger mag optreden om de weerspellig beschuldigde te verdedigen* (art. 468 Sv.). Het Hof van Assisen doet eerst uitspraak over de weerspelligheid aan de wet en vervolgens over de grond van de zaak *zonder bijstand of tussenkomst van gezworenen* (art. 470 Sv.). Indien de weerspellig wordt veroordeeld, worden zijn goederen beheerd als goederen van esn awezige (art. 471 Sv.). Binnen de drie dagen na de uitspraak wordt dan een uittreksel van het veroordelend vonnis op een paal aangeplakt (cf. *supra*) en eenzelfde uittreksel wordt gezonden aan de directeur van registratie en domeinen van de woonplaats van de weerspellig (art. 472 Sv.). Tegen de vonnissen gewezen bij weerspelligheid aan de wet staat beroep in cassatie alleen open voor de procureur-generaal en voor de burgerlijke partij wat haar belangen betreft (art. 473 Sv.).

Deze strenge procedure treft dus ook de naaste familie, zeker wanneer overgegaan wordt tot sekwestre van goederen. Art. 475 Sv. voorziet evenwel dat door het sekwestre onderstand verleend kan worden aan behoeftige gezinsleden en ouders. Gaf de beschuldigde zich nochtans gevangen of werd hij aangehouden voordat de straf verjaard is, dan gaat het bij weerspelligheid aan de wet gewezen vonnis van rechtswege teniet en wordt tegen hem opgetreden in de gewone vorm. Dit was bijvoorbeeld het geval in de bovengenoemde zaak Bajrami.

Hoe de aanplakking concreet diende te gebeuren, valt grotendeels uit de boven-

geciteerde tekst van artikel 472 van het Wetboek van Strafvordering af te leiden. De aanplakking diende te gebeuren aan een paal, die opgericht moest worden in het midden van een openbaar plein der hoofdplaats van het arrondissement waar de misdaad is gepleegd. De paal was in principe een houten staak en het plein de Grote Markt. Enkel een uittreksel van het vonnis werd aangeplakt, in de praktijk bevestigd op een bord. Eertijds behoorde deze strafuitvoering tot de normale taken van de scherpreechter of "uitvoerder van de criminele vonnissen". Omdat deze functie niet meer bestaat, werd de taak sedertdien vervuld door een ambtenaar van de griffie. Het stuk werd gedurende één uur uitgehangen ten behoeve van het publiek. Naar aloude gewoonte werden twee rijkswachters naast de paal opgesteld ten einde het officiële karakter te benadrukken en eventueel voor de nodige ordehandhaving te zorgen (18). Ook van deze uitvoering werd door de griffier een P.V. opgemaakt (zie bijlage).

Een beroemd voorbeeld uit onze gewesten is prins Maurice de Broglie (1766-1821), die zich als bisschop van Gent heftig had verzet tegen de kerkelijke politiek van Willem I der Nederlanden. Op 12 oktober 1817 werd hij als voortvluchtige in beschuldiging gesteld en aangemaand om voor het Brusselse Assisenhof te verschijnen. Op 8 november 1817 werd hij als contumax door datzelfde Assisenhof tot verbanning veroordeeld. Het strafvonnis werd aan een paal aangeplakt tussen twee dieven die hun kaakstraf ondergingen ... (19).

5. Wortels in een ver rechtsverleden

De hele procedure is nagenoeg letterlijk overgenomen uit de *Code d'Instruction criminelle*, ingevoerd door Napoleon in 1808 (20), en die gaat op haar beurt grotendeels terug op de eerste Franse strafwetboeken van 1791 (21) en 1795 (22) (23).

Signaleren we hier kort dat pogingen tot een globale herziening van het huidige Wetboek van Strafvordering tot nog toe zonder resultaat bleven. Zo ook een project uit 1885, waarbij een mildering van bepaalde maatregelen in deze bijzondere procedure werd voorgesteld (24). In dit ontwerp werd ook komaf gemaakt met de mondelinge bekendmaking van de beschikking en met de aanplakking van het strafvonnis aan een paal op een openbaar plein. Het ontwerp voorzag nog enkel in een publicatie in het Staatsblad of in enkele dagbladen en in een aanplakking op bepaalde plaatsen (25). Zoals reeds aangegeven, vonden er slechts enkele kleinere wijzigingen aan de wettekst plaats in 1967 en 1981 (26).

Uiteraard heeft de Franse wetgever van 1791-1808 deze procedure niet uitgevonden. In feite gaat ze terug op een algemeen gangbare praktijk in Europa (27). Vrijwel steeds komen dezelfde elementen terug. Vooreerst wordt de voortvluchtige misdadiger officieel in beschuldiging gesteld en enkele malen plechtig aangemaand om voor de rechter te verschijnen (28); er wordt tevens voorlopig beslag gelegd op zijn goederen. Vervolgens wordt in zijn afwezigheid over hem geoordeeld zonder dat hij zich mag verdedigen. Tenslotte wordt hij bij verstek veroordeeld en worden zijn goederen verbeurd verklaard. De aanmaning gebeurt doorgaans via uitroeping en aanplakking (29). De straf wordt vrijwel steeds "in effigie" voltrokken indien het om doodstraffen gaat en wordt via aanplakking van een verklarende tekst aan een paal bekend gemaakt als het om lagere straffen gaat (30).

Executies "in effigie" - letterlijk: in beeltenis - zijn oorspronkelijk uit Italië afkomstig en geraakten vanaf de 13de-14de eeuw in de rest van Europa bekend (31). Deze vorm van strafuitvoeringen kende vooral in Spanje tijdens de Inquisitieprocessen een grote bijval (32). In onze gewesten bereikten zij in de 17de-18de eeuw een hoogtepunt (33). In sommige gevallen ging het werkelijk om een schijnexecutie uitgevoerd door de beul op een pop die de voortvluchtige

poteau qui est planté au milieu de la place publique du lieu où le tribunal criminel tient ses séances. In art. 463 staat ook de proclamatie à son de trompe ou de caisse en de aanplakking van de beschikking van inbeschuldigingstelling gestipuleerd.

(23) Voor meer achtergrondinformatie over de Franse strafwetboeken van 1791 en 1795: P. De Win, *De kaakstraf in België van de Franse Tijd tot 1867*, Iuris Scripta Historica VI (Brussel, 1992) hfst. II-III. Enkele casussen van veroordelingen bij contumacie in het Luikse uit 1794 en 1795 worden geciteerd in: G. de Froidcourt, *Le Tribunal Révolutionnaire de Liège 1794-1795* (Parijs, 1950) p. 67-68, 198-200 en 202.

(24) Zie o.m. M. Thonissen, *Travaux préparatoires du Code de procédure pénale. Rapports faits à la Chambre des représentants au nom de la Commission parlementaire* (Brussel, 1885). Betreffende de contumax-procedure, vnl. deel II, p. 259 sqq.

(25) Hierbij valt een duidelijk verschil tussen het ontwerp van de regering en het ontwerp van de commissie aan te wijzen. De regering opteerde voor een publicatie in het *Staatsblad* en een aanplakking aan de deur van het gemeentehuis van de plaats waar de misdaad werd gepleegd en aan de deur van de laatste verblijfplaats van de beschuldigde of weerspannige. De Commissie opteerde voor een publicatie in één of twee dagbladen i.p.v. in het *Staatsblad* en gaf de voorkeur aan een aanplakking aan de deur van het Assisenhof en aan de deur van de woon- of verblijfplaats van de beschuldigde of weerspannige (M. Thonis-sen, o.c., II, p. 277-278, art. 3 en 12).

(26) Cf. *supra*: noot 10.

(27) Cf. A. Allard, *Histoire de la Justice criminelle au seizième siècle* (Gent-Parijs-Leipzig, 1868) p. 345.

(28) Te Mechelen werd men b.v. bij drie distincte deffauten aangemaand. Die aanmaning gebeurde doorgaans bij trompet ter puyen (L.Th. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht* (Antwerpen-Den Haag, 1947) p. 115; M. Kocken, *Van bedelaars, vagebonden en andere 'schuimarsjeerders'. Kleine en grote criminaliteit te Mechelen in de 17de eeuw* (Lic.-verhand., V.U.Brussel, 1990) deel I, p. 68 en deel II, p. 307 (met vermelding van enkele casussen). Te Kortrijk werd de voortvluchtige tot viermaal toe gedagvaard (J. Monballyu, *Het Gerecht in de Kasselrij Kortrijk (1515-1621)*, III

(Doct.-diss., K.U.Leuven, 1976) p. 723).

(29) B.v. te Neeritter gebeurde de aanmaning tot driemaal toe. Ze werd om de 14 dagen aangeplakt op de kerkdeur en op een paal *ad limines jurisdictionis*. Na de derde aanmaning werd bij verstek gevonnist (J. Habets, "Het Vrijdorp Neeritter als eigendom der Domkerk van Luik (...)", *Publications de la Société historique et archéologique du Duché de Limbourg*, 4 (1867) p. 217-368 met letterlijk afschrift van zo'n beschikking uit 1749).

(30) Cf. J.G. Thielen, *Forme et Manière de Procéder en Criminel* (Herve, 1789) p. 104-106, §15-16; F. Serpillon, *Code Criminel ou Commentaire sur l'Ordonnance de 1670* (Lyon, 1767) p. 823-825. Toch werd ook in geval van veroordelingen bij verstek tot lagere straffen wel eens een strafuitvoering "in effigie" voltrokken: L.Th. Maes, *o.c.*, p. 465-466 nr. 395.

(31) Zie ter zake o.m. F. Grün, "Über den Ursprung der Bestrafung in effigie. Eine vergleichende rechts- und kulturgeschichtliche Untersuchung", *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 13 (1934) p. 320-381; W. Brückner, *Bildnis und Brauch. Studien zur Bildfunktion der Effigies* (Berlijn, 1966) vnl. p. 245 sqq.

(32) [W. Schild e.a.], *Justiz in aller Zeit* (Rothenburg o.d.T., 1984) p. 289-295; M. Escamilla-Colin, *Crimes et châtiments dans l'Espagne inquisitoriale*, I (Parijs, 1992) p. 369 sqq.

(33) L.Th. Maes, *o.c.*, p. 465, die te Mechelen tussen 1708-1738 gewag maakt van een 10-tal poppen en 2 schilderijen. Nog enkele voorbeelden aldaar: M. Kocken, *o.c.*, II, casussen nrs. 1185 en 1238 uit resp. 1708 en 1712. B.v. enkele voortvluchtige leden van de bende van Jan de Lichte werden ook "in portraite" opgehangen (J. Verstappen en G. Simons, *Roversbenden in Vlaanderen* (Blankenberge, s.d.) p. 38; F. Courteaux, "De Bende van Jan De Lichte", *Land van Aalst*, 13 (1961) p. 291). In 1666 vond zelfs de executie in effigie plaats van de heer van Tillegem, oud-burgemeester en schepen van het Vrije te Brugge (J. Dewitte, "Executen in effigie 1666", *Bieckorf*, 82 (1982) p. 175).

(34) L.Th. Maes, *o.c.*, p. 466; [W. Schild e.a.], *Justiz*, p. 294.

(35) B.v. *De Morgen*, d.d. 22 februari 1991: "De Antwerpse schandpaal"; *Gazet van Antwerpen*, d.d. 17 februari 1994: "Schandpaal is niet van deze tijd"; *Le Soir*, d.d. 3

ge veroordeelde voorstelde. Doorgaans beperkte men zich echter tot de ophanging op een publieke plaats, aan een paal of aan de galg, van een schilderij met voorstelling van de bewuste misdadiger tijdens het ondergaan van zijn straf en een verklarende tekst met vermelding van naam, misdaad en vonnis.

De ratio lijkt duidelijk: niet alleen de overheid, maar ook de publieke opinie wil dat degenen die zich schuldig hebben gemaakt aan een ernstig misdrijf, hun gerechte straf ook effectief ondergaan. De uitzonderlijke maatregelen die de voortvluchtige treffen, moeten aangeven dat het de overheid menens is. Door de grote publiciteit wordt niet alleen de bevolking gesensibiliseerd, maar wordt ook de beschuldigde onder druk gezet om zich aan de wet te onderwerpen. Door de voltrekking van de straf "in effigie" krijgen het rechtssysteem en de goegemeente toch enige genoegdoening en wordt tevens een afschrikwekkend voorbeeld gesteld voor potentiële delinquenten. Toch verklaart dit niet geheel de oorspronkelijke bedoeling. Vermoedelijk dient die eerder gezocht te worden in een oeroud bijgeloof en zelfs in de zwarte magie, waarbij men gelooft dat men iemand, door hem in zijn beeltenis te treffen, ook daadwerkelijk fysisch of psychisch kan raken (34). Worden, in dezelfde optiek, niet nog steeds poppen van impopulaire personaliteiten tijdens optochten en betogingen opgehangen en verbrand?

6. Foutieve associatie met de kaakstraf

In de pers en bij verschillende auteurs vindt men vaak de associatie met de "middeleeuwse" kaakstraf terug (35). Toegegeven: de houten paal doet enigszins aan een schandpaal denken en tijdens het Ancien Régime werd de beschikking van inbeschuldigingstelling (36) of het strafvonnis (37) soms ook effectief aan de pilorijn in het dorp uitgehangen.

De associatie met een tepronkstelling aan de schandpaal is evenwel niet correct. Terecht wordt door verschillende auteurs aangegeven dat het niet zozeer een schandstraf betreft, dan wel een relict van die executie in effigie (38), een schijn-executie dus. Het hoofddoel van de overheid was het immers niet zozeer om de desbetreffende persoon te schande te maken (39), al gebeurde dit automatisch bij elke in het openbaar uitgevoerde straf, maar wel om zoveel mogelijk publiciteit aan zijn veroordeling te verlenen met de bedoeling de gevestigde rechtsorde en -staat te affirmeren, de rechtgeaarde burger gerust te stellen en de potentiële misdadiger af te schikken.

7. Afgeschaft

Door de wet van 4 augustus 1996 tot wijziging van artikel 472 van het Wetboek van Strafvordering, gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad* d.d. 1 oktober 1996 en van kracht 10 dagen na publicatie, behoort het aanplakken van een strafvonnis aan een paal op de markt definitief tot het verleden, en dus tot het domein van de rechtsgeschiedenis.

8. Slotbedenkingen

Het blijft hoe dan ook merkwaardig dat dit aloude rechtsgebruik, ondanks de vele wijzigingen in ons maatschappelijk bestel, is kunnen blijven voortleven tot op heden, zeker als men weet dat alle openbare strafuitvoeringen in de gemeenschappelijke context in België sedert 1863 in feite niet meer werden voltrokken (40). Het is des te merkwaardiger, omdat Frankrijk zelf, toch de grote inspiratiebron in deze, reeds bij wet van 2 januari 1850 de aanplakking aan een paal heeft vervangen door de publicatie van een uittreksel van het vonnis in een

krant van het departement van de woonplaats van de veroordeelde en in een bijkomende aanplakking op enkele plaatsen (41).

Bijlage: Proces-verbaal van aanplakking van zo'n strafvonnis anno 1831

Ten jare achttien honderd een en dertig den negentienden februarij, krachtens arrest uitgesproken door het hof van Assisen te Brugge in daten [sic] zesden december 1830, by het welk de genaemde Adelaïde Dewitte, weduwe van Thimotheus Vanhoutte, koopvrouw [sic], lest gewoond hebbende te Yperen, overtuigd van bedrieglijke bankbreuk, verwezen is by contumacie tot acht jaeren dwangarbeid en in de kosten van het proces.

Heeft den uitvoerder der Criminele Vonnissen dezer provincie [sic] zich gepresenteerd ten twaelf uren s'middags [sic] op de groote markt der stad Yperen, en aldaer aen eene geplante staek aengeplakt, een extract van het gemelde arrest, gelykvormig aen het artikel 472 van het Wetboek van Strafvordering, het welk aldaer eene uur ten toon van het publiek gebleven is.

Van al het welk het tegenwoordig proces verbael is opgemaakt geweest door den ondergeteekenden griffier by de regtbank van eersten aenleg te Yperen ten dage, maend en jare als boven.

[handtek.] P.J. Van Heule
[ommies]. Griffier].

(BEVEREN-WAAS, Rijksarchief, Assisenhof West-Vlaanderen, register met arresten anno 1830, arrest nr. 1690 d.d. 6 december 1830; P.V. getranscribeerd in *fine* van het arrest).

Dr. Paul De Win
Kardinaal Mercierlei 25
2600 Berchem (Antwerpen)

februari 1994: "Le bourgmestre Beulemans et son pilori"; J.-M. Poupard, o.c., p. 971: *Cette étrange exécution par effigie reprend la coutume médiévale de l'exposition au pilori*.

(36) B.v. te Schellebelle (thans Wichelen, Oost-Vlaanderen) werd een vrouw die van brandstichting werd beschuldigd, in 1726 aangemaand om voor de vierschaar te verschijnen. Deze aanmaning werd aenden pellerijn van Schellebelle aangeplakt (J. Pieters, "Brandstichtster te Schellebelle in 1727", *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 3de reeks, 10 (1960) p. 239).

(37) B.v. te Duinkerke (Dunkerque, Fr., eertijds graafschap Vlaanderen) in de 16de eeuw (V. Derode, "De la pénalité chez les Flamands de France et particulièrement à Dunkerque au XVIe siècle", *Annales du Comité flamand de France*, 3 (1856-57) p. 313-314 en 328).

(38) Vgl. *Pandectes belges*, kol. 605 nr. 53; *Les Nouvelles*, p. 371.

(39) Vgl. met mijn definitie van "schandstraffen". Het zijn die straffen die tot (hoofd-)doel hadden een persoon expliciet te schande te maken, d.w.z. zijn moreel en sociaal aanzien te verminderen door hem in persoon of via voorstellingen expliciet over te leveren aan de publieke bespotting zonder evenwel zijn lichaam door beulshand te laten schenden (P. De Win, *De schandstraffen in het wereldlijk strafrecht in de Zuidelijke Nederlanden van de Middeleeuwen tot de Franse Tijd, bestudeerd in Europees perspectief*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren CXXXIX (Brussel, 1991) p. 24).

(40) Met uitzondering van een bijzonder geval in 1918 werd de doodstraf voor het laatst in 1863 voltrokken (zie J. Cels, *Artikel 8: leder ter dood veroordeelde wordt onthoofd* (Deurne, 1981)). De laatste effectieve uitvoering van de kaakstraf in België vond plaats te Brussel op 10 oktober 1851; deze straf werd niet meer voorzien in het nog steeds vigerende Strafwetboek van 1867 (P. De Win, *De kaakstraf*, p. 89).

(41) M. Thonissen, o.c., II, p. 269.

Pijlpunten en pijlsneden uit Lommel

Inleiding

In 1988 publiceerde Els Cornelissen een baanbrekend werk over vuurstenen pijlpunten, gevonden in de provincies Limburg en toenmalig Brabant (1). Dit artikel was gebaseerd op haar licentiaatsverhandeling, getiteld *Studie van pijlpunten en pijlsneden in de provincies Brabant en Limburg*, waarmee ze in 1983 promoveerde aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Cornelissen stelde zich de vraag tot op welke hoogte de pijlpunten konden worden beschouwd als *fossiles directeurs* (gidsartefacten) om een bepaalde fase - vroeg, midden, laat en einde - in het neolithicum (5.300 tot 2.200 v. Chr.) te onderscheiden. Een leuke bijkomstigheid was dat het te onderzoeken gebied kon worden onderverdeeld in drie geografische streken: een zandstreek (sand area), een leemstreek (loam area) en een overgangszone tussen deze beide streken (transitional area) (2).

Els Cornelissen kwam tot de vaststelling dat in alle drie juistgenoemde streken pijlpunten voorkwamen, die typisch waren voor midden-, laat- en einde-neolithicum. Niettemin constateerde zij dat de pijlpuntypes, behorend tot het midden-neolithicum, talrijker voorkwamen op de leembodems en in het overgangsgebied tussen leem- en zandstreek, dan op de zandige bodems. In de zandstreek waren pijlpuntypes van laat- en einde-neolithische traditie het best vertegenwoordigd. Of hieruit ook blijkt dat midden-neolithische groepen en laat-neolithische groepen een andere voorkeur hadden voor het vestigen van hun nederzettingen, liet Els Cornelissen in het midden in afwachting van verder onderzoek (3).

Lommel: een mekka voor pijlpuntrapers

Wanneer we in het artikel van Cornelissen de lijst van de Limburgse vindplaatsen (4) bekijken en een kleine optelsom maken, merken we dat 263 van de in totaal 501 Limburgse pijlpunten uit Lommel afkomstig zijn. Iets meer dan 50 procent van de pijlpunten is dus van Lommelse origine. Els Cornelissen vermeldt volgende Lommelse vindplaatsen, waarbij elke vindplaats wordt voorafgegaan door het nummer uit haar lijst:

120. Lommel Dorperheide;

121. Lommel Vossevijvers;

122. Lommel Weyerkenne Bergen - Fabrieken;

123. Lommel "Karrestraterheide, Kattenbosheide, Zuid, Heide".

Maar ook vindplaats nummer 112. Kerkhoven "Paalse Vijver" dient tot deze Lommelse vindplaatsen te worden gerekend. Kerkhoven is immers nooit een aparte gemeente geweest.

Een aantal vindplaatsen binnen dezelfde gemeente kan soms leiden tot problemen bij het situeren van deze vindplaatsen. Indien ik ervan uitga dat de lijst van de vindplaatsen van Els Cornelissen correct is, dienen op de kaart de nummers 121 (Lommel Vossevijvers) en 120 (Lommel Dorperheide) te worden verwisseld.

(1) E. Cornelissen, "A Study of flint arrowheads of the provinces of Brabant and Limburg (Belgium)", *Helinium*, 28/2 (1988) p. 192-222.

(2) E. Cornelissen, *a.c.*, p. 208, fig. 9.

(3) E. Cornelissen, *a.c.*, p. 219.

(4) E. Cornelissen, *a.c.*, p. 204, fig. 8.3.

Lommel Vossevijvers (Vosvijvers zou correcter zijn) is te plaatsen ten zuiden van de vindplaats Lommel Dorperheide.

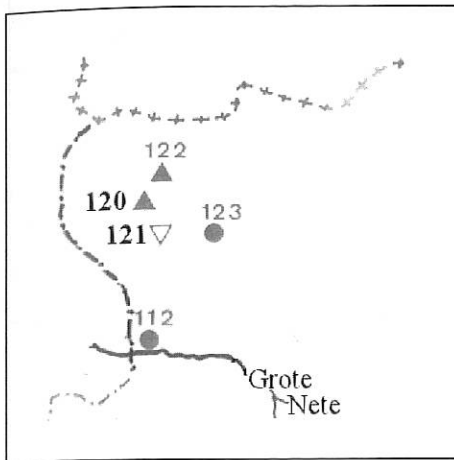

Fig. 1. Detail uit de verspreidingskaart van de Limburgse nederzettingen (5) uit het artikel van Cornelissen, voorstellend de Lommelse nederzettingen.

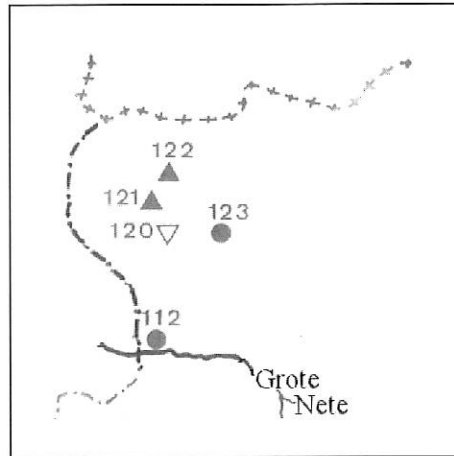
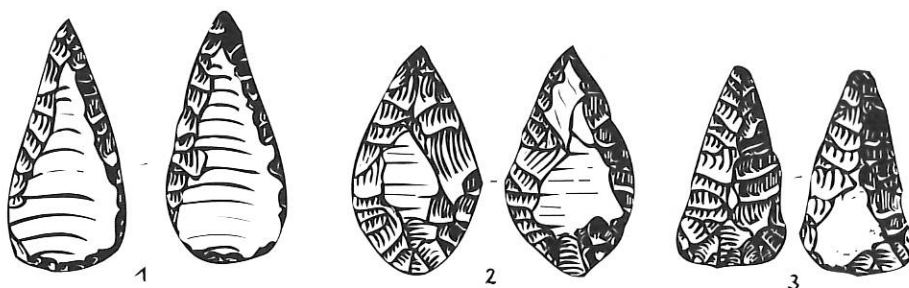

Fig. 2. Zelfde detail, maar Lommel Vosvijvers en Lommel Dorperheide wisselden van plaats.

De vuurstenen pijlpunten die zich in de archeologische verzameling van Museum Kempenland te Lommel (6) bevinden, werden destijds niet bestudeerd door Els Cornelissen. Deze archeologische verzameling wordt voornamelijk gevormd door drie deelverzamelingen, genaamd "Caris", "Janssens" en "Paters van Kattenbos". De pijlpunten die zich in deze verzamelingen bevinden zijn grotendeels afkomstig van dezelfde vindplaatsen als deze opgesomd door Els Cornelissen. Om het kort te zeggen: van de grote heide- en stuifzandgebieden rond de Lommelse dorpskern. Aangezien de verzameling erg rijk is aan vuurstenen pijlpunten leek het mij toch de moeite waard om deze artefacten eens wat nader te bestuderen en de resultaten van deze studie samen te voegen met de resultaten van Els Cornelissen. Zouden deze resultaten worden beïnvloed door de toevoeging van de gegevens, afkomstig van studie van de Lommelse pijlpunten uit de collectie van Museum Kempenland?

In totaal telt de archeologische verzameling van Museum Kempenland 301 vuurstenen pijlpunten en pijlsneden, waarvan er 257 volledig zijn of maar lichte beschadigingen vertonen. De overige 44 pijlpunten waren zo sterk beschadigd dat een precieze determinatie niet mogelijk was, waardoor ze niet mee werden verrekend in de tabellen op fig. 5 en 6. Wanneer we de lijst van Els Cornelissen aanvullen met deze Lommelse pijlpunten komen we op een totaal van 802 pijlpunten en pijlsneden, waarvan er 564 (70%) van het predicaat "Lommels" kunnen worden voorzien. Was de streek van Lommel een uitverkoren jachtterrein voor de neolithische boeren? Misschien wel. Maar het zeer hoge aantal pijlpunten is zeker te verklaren door de ideale terreinomstandigheden (stuifzandgebieden), die van Lommel een mekka voor pijlpuntrapers hebben gemaakt.

(5) E. Cornelissen, *a.c.*, p. 203, fig. 8.2.

(6) Museum Kempenland (Dorp 16 te 3920 Lommel) opende in mei 1994 opnieuw de deuren na een grondige "face-lift". In het museum zijn thans twee permanente tentoonstellingen te bekijken, namelijk rond de prehistorie (steentijd en metaaltijd) van de Kempen en rond de teuten (sociaal-economische geschiedenis van de Noordoostelijke Kempen).

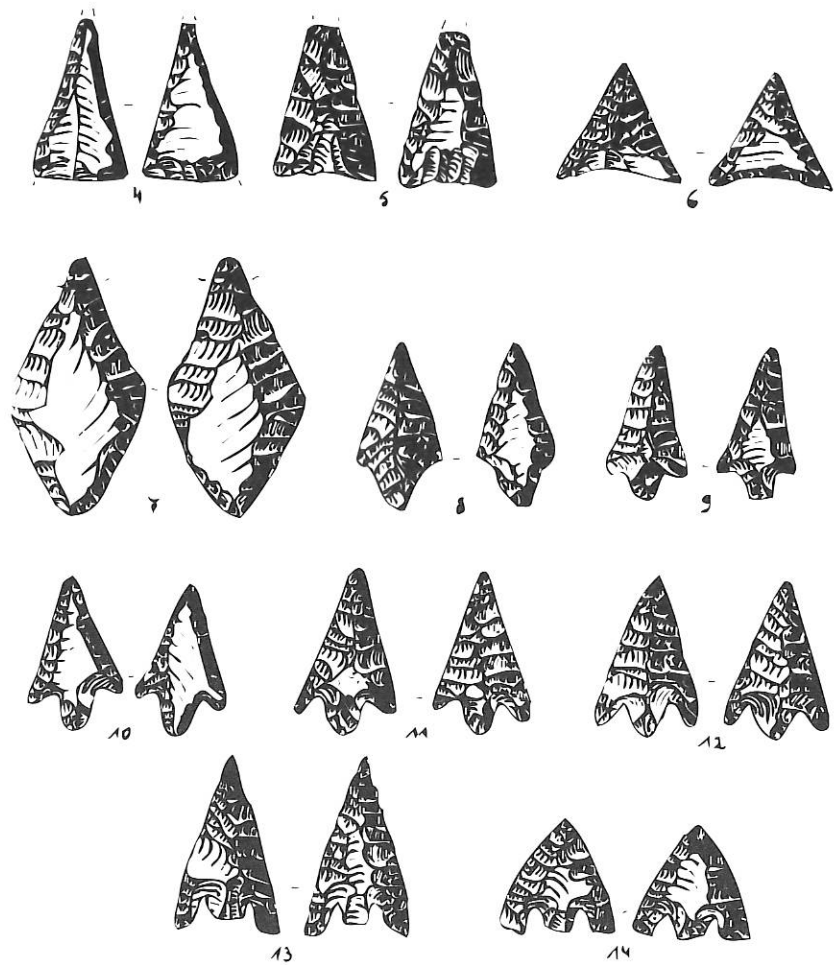

Fig. 3. Een selectie van pijlpunten uit de verzameling van Museum Kempenland. 1-2: bladvormige pijlpunten (leaf-shaped arrowheads); 3: driehoekige pijlpunt met een convexe basis (triangular arrowhead with a convex base); 4: driehoekige pijlpunt met een rechte basis (triangular arrowhead with a straight base); 5: driehoekige pijlpunt met een concave basis (hollow-based triangular arrowhead); 6: driehoekige pijlpunt met weerhaken (barbed triangular arrowhead); 7: ruitvormige pijlpunt (lozenge-shaped arrowhead); 8: gesteelde pijlpunt zonder weerhaken (unbarbed tanged arrowhead); 9-10: gesteelde pijlpunten met zwak gevormde weerhaken (tanged arrowheads with weakly developed barbs); 11-12: gesteelde pijlpunten met sterk ontwikkelde weerhaken (tanged arrowheads with well-developed barbs); 13-14: gesteelde pijlpunten met lange weerhaken (long-barbed arrowheads) (7).

Classificatie en analyse van de pijlpunttypes.

Op fig. 4 vindt u de tabel, overgenomen uit het artikel van Els Cornelissen (8), waarin u de aantallen (n) en de percentages (%) van de pijlpuntentypes uit ieder van de drie reeds vernoemde streken vindt. Om de vergelijking tussen de originele tabel van Cornelissen (fig. 4) en de herwerkte tabel (fig. 6) (d.i. de originele tabel aangevuld met de verkregen gegevens na bestudering van de pijlpunten uit de verzameling van Museum Kempenland) makkelijk te maken, werd de Engelstalige terminologie aangehouden.

De pijlpunten uit de verzameling van Museum Kempenland werden op hetzelfde stramien verwerkt. Het resultaat hiervan vindt u op fig. 5. Daarna werden de gegevens uit de tabel op fig. 5 toegevoegd aan de gegevens van de zandstreek uit de originele tabel op fig. 4, wat leidde tot de herwerkte tabel op fig. 6.

Wat bij een eerste lezing van de gegevens uit de herwerkte tabel op fig. 6 opvalt, is dat het aantal driehoekige pijlpunten (triangular arrowheads) en het aantal ruitvormige pijlpunten (lozenge-shaped arrowheads) is gestegen, en dit in het

(7) Voor de definitie van deze pijlpunttypes kan u best het geciteerde artikel van Els Cornelissen raadplegen (p. 192-202).

(8) E. Cornelissen, *a.c.*, p. 210, fig. 129.

Types of arrowheads	Sand area		Transitional area		Loam area	
	n	%	n	%	n	%
Total of leaf-shaped arrowheads	83	26,1	47	35,3	94	34,7
Triangular arrowheads						
with a convex base	11	3,5	11	8,3	16	5,9
with a straight base	17	5,3	4	3,0	12	4,4
hollowbased	13	4,1	3	2,3	1	0,4
bared	11	3,5	2	1,5	-	-
Total of triangular arrowheads	52	16,4	20	15,1	29	10,7
Total of lozenge-shaped arrowheads	52	2,2	1	0,8	2	0,7
Tanged arrowheads						
without barbs	20	6,3	10	7,5	28	10,3
with weakly-developed barbs	30	9,4	11	8,3	30	11,1
with well-developed barbs	24	7,5	7	5,3	20	7,4
with long barbs	18	5,7	11	8,3	8	2,9
Total of tanged arrowheads	92	28,9	39	29,3	86	31,7
Transverse arrowheads						
a) classified according to the max. L: max. W. ratio into						
squat	60	18,9	19	14,3	36	13,3
ordinary	21	6,6	7	5,3	24	8,9
slender	3	0,9	-	-	-	-
b) classified according to shape into						
rectangular	4	1,2	1	0,8	2	0,7
trapezoidal	80	25,2	25	18,8	52	19,3
trinagular	-	-	-	-	6	2,2
Total of transverse arrowheads	84	26,4	26	19,6	60	22,2
Total of arrowheads	318	100,0	133	100,0	271	100,0

Fig. 4. Originele tabel met aantallen en percentages van de pijlpuntypes per streek.

nadeel van de bladvormige pijlpunten (leaf-shaped arrowheads), maar vooral van de gesteelde pijlpunten (tanged arrowheads). Toch blijft de analyse van de pijlpuntypes per streek, gemaakt door Els Cornelissen, in grote lijnen behouden (9):

- de bladvormige pijlpunten (leaf-shaped arrowheads) blijven beter vertegenwoordigd in het overgangsgebied en de leemstreek;
- het aantal driehoekige pijlpunten (triangular arrowheads) is nog steeds het laagst in de leemstreek;
- de driehoekige pijlpunten met een convexe basis (triangular arrowheads with a convex base) zijn het talrijkst in de leemstreek. De overige types van de driehoekige pijlpunten zijn het best vertegenwoordigd in de zandstreek;
- de gesteelde pijlpunten zonder weerhaken (tanged arrowheads without barbs) of met zwak ontwikkelde weerhaken (weakly developed barbs) komen iets meer voor in de leemstreek dan in de overige streken;
- de gesteelde pijlpunten met lange weerhaken (tanged arrowheads with long barbs) vinden we het meest in het overgangsgebied;
- bij de pijlsneden (transverse arrowheads) blijft de gedrongen trapeziumvormige pijlsnede (squat trapezoidal arrowhead) het meest voorkomende type.

De analyse van Els Cornelissen wordt op één punt gewijzigd: de zandstreek verliest nu duidelijk haar toch al zwakke koppositie aan de leemstreek voor wat betreft de gesteelde pijlpunten met sterk ontwikkelde weerhaken (tanged arrowheads with well-developed barbs).

(9) E. Cornelissen, *a.c.*, p. 211.

Types of arrowheads	Lommel	
	n	%
Total of leaf-shaped arrowheads	64	24,9
Triangular arrowheads		
with a convex base	6	2,4
with a straight base	16	6,2
hollowbased	12	4,7
barbed	15	5,8
Total of triangular arrowheads	49	19,1
Total of lozenge-shaped arrowheads	14	5,4
Tanged arrowheads		
without barbs	9	3,5
with weakly-developed barbs	19	7,4
with well-developed barbs	15	5,8
with long barbs	21	8,2
Total of tanged arrowheads	64	24,9
Transverse arrowheads		
a) classified according to the max. L: max. W. ratio into		
squat	49	19,1
ordinary	15	5,8
slender	2	0,8
b) classified according to shape into		
rectangular	3	1,2
trapezoidal	63	24,5
triangular	-	-
Total of transverse arrowheads	66	25,7
Total of arrowheads	257	100,0

Fig. 5. Aantallen en percentages van de pijlpuntypes uit de verzameling van Museum Kempenland.

Pijlpuntypes en chronologie

Een zeer grote verdienste van Els Cornelissen is dat zij in haar artikel een grondig onderbouwde chronologische betekenis aan de verschillende pijlpuntypes heeft gehecht (10). Wanneer we in het licht hiervan de tabellen op fig. 5 en fig.

(10) E. Cornelissen, *a.c.*, p. 211-219.

Types of arrowheads	Sand area		Transitional area		Loam area	
	n	%	n	%	n	%
Total of leaf-shaped arrowheads	147	25,6	47	35,3	94	34,7
Triangular arrowheads						
with a convex base	17	3	11	8,3	16	5,9
with a straight base	33	5,7	4	3,0	12	4,4
hollowbased	25	4,4	3	2,3	1	0,4
bared	26	4,5	2	1,5	-	-
Total of triangular arrowheads	101	17,6	20	15,1	29	10,7
Total of lozenge-shaped arrowheads	21	3,7	1	0,8	2	0,7
Tanged arrowheads						
without barbs	29	5	10	7,5	28	10,3
with weakly-developed barbs	49	8,5	11	8,3	30	11,1
with well-developed barbs	39	6,8	7	5,3	20	7,4
with long barbs	39	6,8	11	8,3	8	2,9
Total of tanged arrowheads	156	27,1	39	29,3	86	31,7
Transverse arrowheads						
a) classified according to the max. L: max. W. ratio into						
squat	109	19	19	14,3	36	13,3
ordinary	36	6,3	7	5,3	24	8,9
slender	5	0,8	-	-	-	-
b) classified according to shape into						
rectangular	7	1,2	1	0,8	2	0,7
trapezoidal	143	24,9	25	18,8	52	19,3
trinagular	-	-	-	-	6	2,2
Total of transverse arrowheads	150	26,1	26	19,6	60	22,2
Total of arrowheads	575	100,0	133	100,0	271	100,0

Fig. 6. Aantallen en percentages van de pijlpuntypes door samenvoeging van de gegevens uit de tabellen op fig. 4 en 5.

6 bekijken en vergelijken met de gegevens van de originele tabel op fig. 4, merken we vooral het volgende op voor wat de zandstreek betreft:

- een forse stijging van het aantal ruitvormige pijlpunten (lozenge-shaped arrowheads), een pijlpunttype dat wordt geassocieerd met het laat-neolithicum;
- ook het aantal van twee pijlpunt types, die verwijzen naar het einde-neolithicum (overgang naar bronstijd), is sterk gestegen, namelijk de driehoekige pijlpunten met weerhaken (barbed triangular arrowheads) en de gesteelde pijlpunten met lange weerhaken (tanged arrowheads with long barbs).

Ook de aard van de retouchering van de pijlpunten kan een idee geven over de chronologische situering. Zo wordt aangenomen dat een retouchering die zich beperkt tot de spits, de randen, de basis of de steel van het pijlpunt, meer voorkomt in het midden-neolithicum en dat in het laat- en einde-neolithicum de dekkende retouches een typisch verschijnsel zijn. Daar waar Els Cornelissen voor de zandstreek op 57,1% van de pijlpunten een dekkende retouchering constateerde (11), ligt dit percentage voor de pijlpunten uit Museum Kempenland welgeteld op 58,1%, dus nog een procent hoger. Deze verschuiving in de chronologische interpretatie van de gegevens uit de zandstreek naar laat- en einde-neolithicum is duidelijk te wijten aan de toevoeging van de pijlpunten uit de collectie van Museum Kempenland.

(11) E. Cornelissen, *a.c.*, p. 218 fig. 15.

Besluit

Lommel is nagenoeg centraal gelegen in de transnationale regio van de Kempen, op de rand van het Kempisch Plateau en op de waterscheiding tussen Maas- en Scheldebekken. *Door zijn reliëf, bodem, ondergrond, hydrografie en spontane plantengroei is het Lommels natuurlijk kader in historische tijden eerder een economische tegenvaller dan een meevaller geweest*, schrijft Roger Knaepen (12). Zouden we mogen veronderstellen dat het Lommels natuurlijk kader niet alleen in historische tijden, maar reeds in de prehistorische tijden een economische tegenvaller is geweest? Mogen we aannemen dat het armoedig natuurlijk kader ertoe geleid heeft dat de mensen in de streek van Lommel later dan in andere gebieden overschakelden van het bestaan van mesolithisch jager-verzamelaar naar het bestaan van neolithische boer? De C-14 dateringen van de laat-mesolithische vindplaats Lommel-Vosvijvers 3, namelijk 3.390 ± 70 B.P. (GrN-11.865) en 3.170 ± 35 B.P. (GrN-11.866) (13), en nu ook de analyse van de Lommelse pijlpunten lijken in die richting te wijzen. Maar meer dan een eenvoudige werkhypothese kan dit op dit ogenblik, gezien de stand van het onderzoek van mesolithicum en neolithicum in de streek, niet zijn.

(12) R. Knaepen e.a., *Door het zand getekend. Bijdragen over landschap en verleden van de Kempense grensgemeente Lommel*, Publikaties van de V.Z.W. Museum Kempenland te Lommel, 5 (Lommel, 1990) p. 18.

(13) F. Geerts, "Lommel-Vosvijvers 3, a late mesolithic settlement", *Notae Praehistoricae*, 4 (1984) p. 63.

Ferdinand Geerts
Museum Kempenland
Dorp 16
3920 Lommel

Oude koningsbreuken en ander schutterszilver ge- veild

Een van de talrijke themanummers van *Ons Heem*, die door hoofdredacteur Drs. Jan Gerits met even veel kennis als zorg en liefde werden samengesteld, verscheen in de zomermaand 1994 (jg. 48, nr. 2). Het was gewijd aan de schuttersgilden. Een van de daarin opgenomen bijdragen, van de hand van Dr. Eugeen Van Autenboer, betrof de betekenis van het zilver in het gildenwezen. Over gildenzilver handelt ook deze bijdrage, die we uit waardering en dank graag als huldebetoon opdragen aan oud-voorzitter Jan Gerits, die op 31 december 1996 als hoofdredacteur afscheid neemt van het tijdschrift waaraan hij zolang met inzet van zijn beste krachten inhoud en aanzien heeft gegeven. Aanleiding tot de keuze van precies dit onderwerp voor onze huldebijdrage was een eerder toevallige vondst van een paar oude veilingscatalogi, respectievelijk van 1912 en 1913 (1), waarin niet minder dan negen zilveren koningsbreuken en drie zilveren borstplaten werden geveild uit twee merkwaardige privé-verzamelingen, respectievelijk van Edmond De Deyn, burgemeester van Ninove (2), en van Guillaume Matthieu uit Huy (3).

Terloops opgemerkt: de lectuur van oude veilingscatalogi kan bijzonder boeiend zijn! Voorwerpen duiken plots op in de openbaarheid, even maar, worden geveild en verdwijnen daarna opnieuw (soms voor de duur van een of twee generaties, of langer) in de verborgenheid van het particulier bezit. In het beste geval komen ze in een museumverzameling terecht, waardoor ze "openbaar kunstbezit" worden ... Het opduiken in een openbare veiling is vaak een unieke gelegenheid om over de geveilde voorwerpen iets (meer) te weten te komen en ze aldus aan de onbekendheid te ontrukken. Over boeken schreef Terentianus Maurus (3e eeuw na Chr.): *Habent sua fata libelli*, boeken hebben zo hun eigen(aardige) lotgevallen. Van vele andere (kunst)voorwerpen zou met evenveel recht hetzelfde gezegd kunnen worden ...

In dit concreet geval gaat het dus om oud en waardevol (in hoofdzaak Brabants) gildenzilver. De bedoeling van deze bijdrage is louter "documentair": we beperken ons tot de publicatie van de bron, waarvan de gegevens op zich reeds als belangrijk genoeg beschouwd mogen worden. Eventuele verdere bestudering van deze gegevens, inzake de kunsthistorische betekenis van deze stukken in het kunstambacht én anderzijds hun belang voor de geschiedenis van de betrokken schuttersgilden zelf, laten we graag aan de gespecialiseerde kunsthistorici en heemkundigen over.

We beginnen met de (voor ons onderwerp althans) belangrijkste verzameling van de twee, die van G. Matthieu, waarin niet minder dan zeven koningsbreuken beschreven staan. De veilingscatalogus is in het Frans opgesteld. Om het de lezers van dit tijdschrift gemakkelijker te maken, hebben we de desbetreffende teksten (volledig en zo letterlijk mogelijk) in het Nederlands vertaald. In deze catalogus zijn van de koningsbreuken, jammer genoeg, geen afbeeldingen opgenomen. De gezamenlijke opbrengst van deze zeven stukken bedroeg, volgens de potloodnotities in de rand, slechts 2.460 fr.

(1) De beide catalogi zijn te vinden in de bibliotheek van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel (respectievelijk *Brussel 1069* en *Brussel 1092*), alsook in de Gentse Universiteitsbibliotheek (respectievelijk in d° 6.11.1912 en 11.3.1913).

(2) *Catalogue ... de la collection de feu M. Edmond De Deyn, bourgmestre de Ninove, et dont la vente aura lieu Galerie A. & J. Le Roy Frères, rue du Grand-Cerf, 6, à Bruxelles, les 6, 7, 8 et 9 Novembre 1912.*

(3) *Catalogue des argenteries, bronzes, cuivres, étains, porcelaines, faïences, bois sculptés, tapisseries, étoffes, vitraux, meubles anciens, tableaux, objets variés, livres, gravures, formant la collection de feu M. Guillaume Matthieu de Huy et dont la vente publique aura lieu Galerie J. & A. Le Roy Frères, rue du Grand-Cerf, 6, à Bruxelles, les 11, 12, 13 et 14 Mars 1913. Expert: M. Arthur Le Roy.*

1. Koningsbreuk van Wichelen (catalogusnummer 2) (4)

Halsketen van de handbooggilde van Wichelen in gedreven zilver (*en argent repoussé*), bestaande uit zes vuurslagen (*briquets*) en acht vlammen, versierd met platen die respectievelijk voorstellen:

1. Een groep boogschutters bij de wip, met opschrift:

*O. L. Vrouwe ter Noode
Sta ons by tot in den Doode
Schenck aen allen van ons Gildt
Uwen zegen Breed en Mildt
I.C.V.D. Eynde Pas. tot Wichelen
1791.*

2. De H. Maagd en het Kindje Jezus, met opschrift:

*Onse Lieve Vrouwe ten Noode
Waak over Tschutters Gildt, 1791.*

3. Sint-Sebastiaan, de verstrengelde initialen A.L.P.R. en de datum 1674.

4. De H. Drievuldigheid; op de keerzijde: I.D.L. 1714.

5. Sint-Maarten en het opschrift:

Geef den arme die Leent aen God. Ian Vos. 1692.

6. Een schild.

Twee vogels en bogen zijn opgehangen aan de platen.

De vuurslagen dragen de volgende opschriften:

a. *Petrus Bogaert werdt Keiser op Vrouw Mari Hemelvaart 1646.*

b. *J.B. Van Pamel Keiser in vourste ... 1649.*

c. *J. Props aen tgildt door liefde bezieltd 1658.*

d. *Judocus Blanckaert tweemaal Coninck 1791-1792.*

e. *Ian Frans Verbeke tot Wichelen R. V. D. K.*

f. *Ian Constant der bel Coninck 1793.*

17de-18de eeuw. Op een schouderstuk in rood fluweel.

(In de marge staat in potlood de verkoopprijs genoteerd: ingesteld op 1.500 fr. en toegewezen voor 1.050 fr. aan "famille").

(4) Afbeelding van de koningsbreuk van Wichelen in *Ons Heem*, 48/2 (1994) p. 108, afb. 38. Uit de vergelijking van de beschrijving in de veilingscatalogus anno 1913 met die recentere foto blijkt dat de breuk niet meer volledig is.

(5) Door ons geëmeendeerd! De catalogustekst geeft letterlijk de volgende, klaarblijkelijk foutieve lezing: *Ghelegghem. Onder de Ierediet. Si. de ...*, wat ongetwijfeld moet gelezen worden als: *Ghelegghen onder de Juredictsie [= jurisdictie] de[r], etc.* De gehuchten III (a° 1159: in *Hylle*; a° 1333: *apud Ylle*) en Oosterwijk ressorteerden reeds in 1333 onder de parochie Olen (vanaf 1559 bisdom Mechelen), maar hingen wereldlijk af van de gemeente Tongerlo. Zie Frans Verbiest, *Oosterwijk. Vergelijkende verklaring van de straatnamen van Westerlo*, 3 (Westerlo, 1985) p. 3, 5 en 13.

(6) Waarschijnlijk is hiermee bedoeld: Scheut (onder Anderlecht); tenzij het zou gaan om het Limburgse Schoot (bij Tessenderlo)?

2. Koningsbreuk van Tongerlo/Oosterwijk (catalogusnummer 3)

Halsketen van de gilde van Tongerlo, in gedreven zilver met sporen van verguldsel, bestaande uit vijf platen en een koningsvogel.

1. Grote plaat, voorstellend Sint-Sebastiaan tussen de Maagd die het Kind draagt en Sint-Maarten, met opschrift:

Iel. en. Oosterwyck. Ghelegen. Onder de Iuredictsi der (5) Heerelyckheyt. van. Tongherloo. Onder. de. Prochi. van Oolen. AO 1643. de 5 Iul.

2. Twee platen met het opschrift:

Dedit F^r R. Rodriguez Disp. Tong. Rex. Gildae. in Ois - Terwyck. A° 1718.

3. *De Gulde van Oosterwyck.*

4. *Ghiel. Verstapen. Ians. Soot. Hooftman van de. Gulde. Oosterwyck.*

5. *Adriaen Sterckx Corinck en de Hooftman.*

17de-18de eeuw. Gewicht: 482 g.

(In de marge, in potlood: 250 fr.)

3. Koningsbreuk van "Schoet" (catalogusnummer 4)

Gilde-halsketen in gedreven en gegraveerd zilver, bastarnde uit:

Een grote cirkelvormige plaat, met sporen van verguldsel, met de H. Maagd en het Kindje Jezus. Anno 1607. Een ovaal medaillon met de H. Maagd en het Kindje Jezus; eraan opgehangen een koningsvogel. Twee platen, waarvan de ene het opschrift draagt: *Ian Van Slueysen Coninck van ons Lieve Vrauwe Guldt tot Schoet (6). Anno 1717.* De andere draagt de initialen P.V.S. Sporen van verguldsel.

sel.

De breuk is voorzien van een kettinkje.

17de-18de eeuw. Gewicht: 552 g.

(In de marge, in potlood: 150 fr.)

4. Koningsbreuk van "Ham" (catalogusnummer 5)

Gilde-halsketen

in zilver (gedreven en geajoureed), bestaande uit schalmen (= schakels), twee platen en een vogel.

1. Cirkelvormige plaat die Sint-Antonius voorstelt, de patroon der haakbuschutters.

2. Plaat met wapenschild en opschrift: *Petrus. Taelmans. Pastor. in. Ham. D[edit]. D[ono]. 1720 (7).*

18de eeuw. Gewicht: 377 g.

(In de marge, in potlood: 360 fr.; in het Gentse catalogusexemplaar staat als koper Boutman vermeld.)

5. Koningsbreuk van ??? (catalogusnummer 6)

Gilde-halsketen in gedreven of gegraveerd zilver, bestaande uit zes platen en een vogel, met boog en pijl eraan vastgemaakt.

1. Cirkelvormige plaat met de H. Sebastiaan en het opschrift:

H. Wils Hooftman 1688.

2-3. Twee kleine platen met de opschriften:

Ioanes. Augustini Dehem 1683.

Ian Seimkes. 16. 8.

4-5. Twee kleine platen met de opschriften:

H. Martinis Augustini 1688.

Ioanes Schoofs Alferis 1688. [Alferis = vaandrig]

6. Plaat met Sint-Joris.

17de eeuw. Gewicht: 276 g.

(In de marge, in potlood: 230 fr.; in het Gentse exemplaar staat weer Boutman als koper vermeld.)

6. Koningsbreuk van Overhespen (catalogusnummer 7)

Zilveren halsketen van de Gilde van Overhespen, met acht gedreven of gegraveerde platen en een koningsvogel.

1. *Gillam Sterckendries 1711.*

2. Wapenschild; de initialen *H. A. 1737.*

3. *Jacobus Mottis. Con. Ex. Overhespen. Ende. Maria Susanna Monet. 1762.*

4. *J.M. Leemans Hooftman. Ag. [sic] Anno 1694. Coninck Ab. Anno van Overhespen.*

5. *Ian La Porte Coninck van Overhespen 1727.*

6. *Ejidius Henot. Coninck van Sinte-Sebastiaen. Gulde. Tot. Overhespen. Anno 1777.*

7. *Ioannes. Sterckendries van. Overhespen 1749.*

8. *Ian Renaers. Con. van Overhespen 1780.*

17de-18de eeuw. Gewicht: 426 g.

(In de marge, in potlood: 160 fr.)

7. Koningsbreuk van ??? (catalogusnummer 8)

Gilde-keten in gedreven zilver, samengesteld uit zes monogrammen, gevormd door twee ineengevlochten letters C, waarboven een kroon, en uit zeven ornamenten met pijlen. Onderaan: Sint-Joris die de draak neervelt en een vogel.

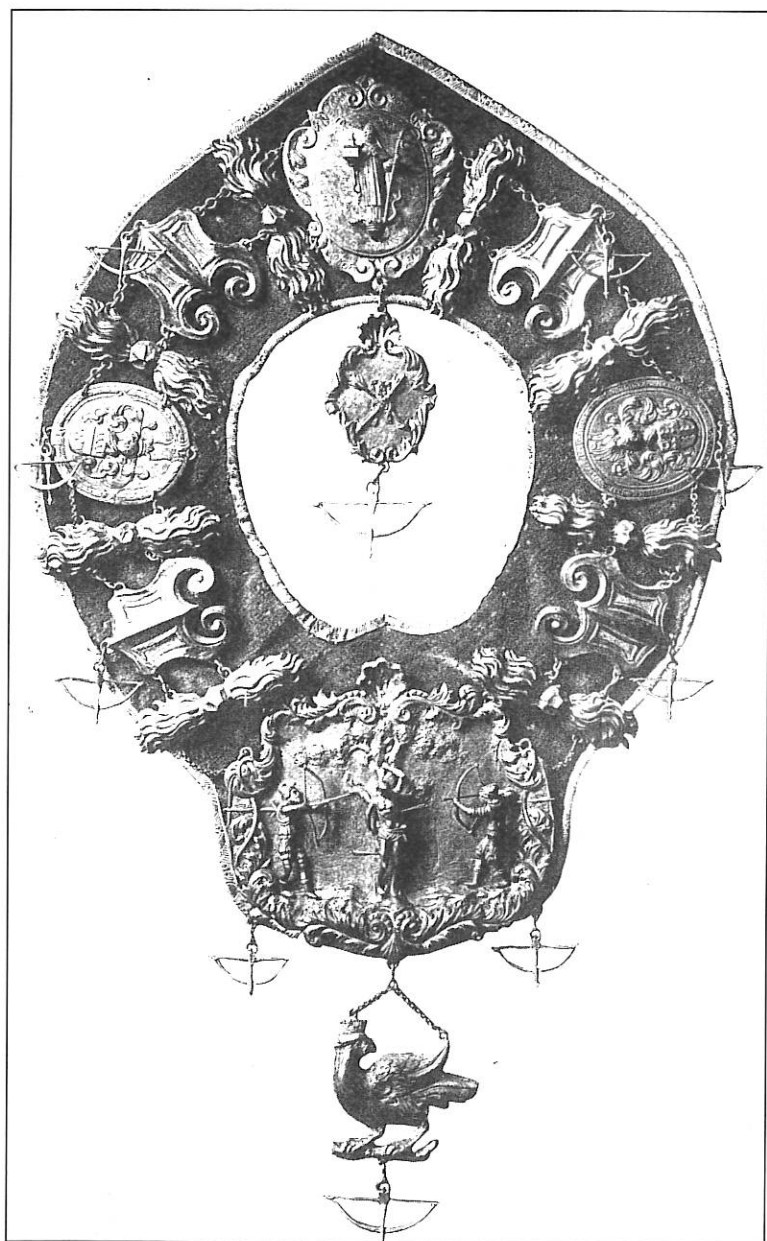
(7) Waarschijnlijk is hiermee bedoeld het Brabantse Hamme (nu gemeente Merchtem). Er is ook nog het Oost-Vlaamse Hamme op de Durme, waar evenwel een Sint-Sebastiaansgilde evenals een voetbooggilde van Sint-Joris bestonden, terwijl de geveilde koningsbreuk van "Ham" een Sint-Antonius van een haakbusgilde draagt. Dit versterkt onze veronderstelling dat het wel om het Brabantse Hamme gaat; het moet gemakkelijk na te gaan zijn of daar inderdaad in 1720 een Petrus Taelmans pastoor was.

Sporen van verguldsel. Op een schouderstuk in rood fluweel.
17de eeuw.

(In de marge, in potlood: 260 fr.: in het Gentse ex. staat ene Van Rysseghem als koper vermeld.)

De tweede catalogus, die van de veiling van de Ninoofse verzameling-De Deyn, d.d. 6 november 1912, eveneens in het Frans opgesteld, bevat vijf stukken oud gildenzilver, nl. twee koningsbreuken en drie borstplaten ("insignes"). Van drie stukken (nl. twee breuken en een plaat) is in de catalogus een afbeelding gereproduceerd, die we hier ter illustratie graag overnemen. Het catalogusexemplaar in de Gentse Universiteitsbibliotheek draagt randnotities in potlood met de bedragen van het bod en in enkele gevallen ook de koper. De gezamenlijke opbrengst van deze vijf stukken bedroeg 6.015 fr. (waarvan alleen al 5.000 fr. en 880 fr. voor de beide breuken!).

8. Koningsbreuk van Heffen (catalogusnummer 1; zie afb. 1)

1. Koningsbreuk Heffen.

Halsketen, in gedreven zilver, van de Sint-Sebastiaangilde in Heffen, kanton Mechelen. Bestaande uit vier platen in roodgoud, alternerend met vier vuurslagen en acht vlammen, van een gelijkaardig type als de halsketens van het Gulden Vlies. De belangrijkste plaat, in hoog reliëf, stelt Sint-Sebastiaan voor. Een andere plaat is versierd met een Sint-Amandus, in half reliëf, en draagt de datum 13 juni 1756 en het opschrift: *Joes Frans Ips [sic] De Cock hooftman deser gulde*. De twee andere platen zijn versierd elk met een wapenschild waarvan het ene geen opschrift heeft en het andere *lo^r Phlups de Haynin, Heer van Lecies, Borgemester der stad Mechelen, Coninck deser gulde 1615*. Aan de grootste plaat zijn een koningsvogel en bogen opgehangen, terwijl aan de plaat aan de tegenoverliggende (rug)zijde van de halsketen een medaillon met gekruiste pijlen is vastgemaakt. Deze koningsbreuk moet herschikt zijn omstreeks de tijd dat de plaat met de afbeelding van Sint-Amandus werd verworven door de gilde van Heffen.

17de eeuw. Gewicht: 1.290 g.

(Randnotitie in potlood: ingesteld op 10.000 fr., toegewezen voor 5.000 fr.)

9. Koningsbreuk van Wakkerzeel (catalogusnummer 2; zie afb. 2)

Halsketen in gedreven zilver van de boogschuttersgilde van Wakkerzeel, samengesteld uit (tien) vuurslagen, alternerend met (negen) vlamvende stenen, in de stijl van de halsketens van het Gulden Vlies. Deze halsketen loopt uit op een

borstplaat met Sint-Hubertus, patroon van Wakkerzeel, en Sint-Sebastiaan. Op de keerzijde van deze plaat staat een opschrift: *Dese Broeck Hoort toe De Gulde van Wackerseel*. Aan de borstplaat zijn opgehangen: een vogel met gespreide vleugels en op zijn kop een hertogskroon, en (aan de tak onder zijn klauwen) twee bogen; (opzij aan de plaat hangt) een schildje in roodgoud (en vermeil) waarop de naam voorkomt van "Antoon van Dyck Koning". Wakkerzeel is de plaats van herkomst van de familie Van Dyck.

17de eeuw. Gewicht: 700 g.

(Randnotitie in potlood: ingesteld op 2.000 fr. en toegewezen voor 880 fr.; aan ene Lambert.)

10. Borstplaat van de gilde "Meghem" (catalogusnummer 6; zie afb. 3)

Borstplaat ("insigne") in gedreven zilver van de boogschuttersgilde van de baronie Meghem, met de wapens van de familie (de) Cano (8). De schildvormige plaat draagt als versiering een Sint-Sebastiaan, gekleed als een Romeins prator, in een omkadering van blad- en schelpguirlandes.

17de eeuw. Gewicht 213 g.

(Randnotitie in potlood: 55 fr.)

11. Borstplaat (catalogusnummer 11; geen afb.)

2. Koningsbreuk Wakkerzeel.

Borstplaat in gedreven zilver van een kruisboogschuttersvereniging, met als devies *Zie regt, doe regt* en bekroond met een gravenkroon.

17de eeuw. Gewicht: 213 g..

(wandnotitie in potlood: 15 fr., toegewezen aan Van Hove.)

12. Borstplaat (catalogusnummer 15; geen afb.)

Borstplaat in gedreven zilver van een halsketen van een boogschuttersvereniging, met voorstelling van Sint-Sebastiaan.

3. Borstplaat van de Sint-Sebastiaansgilde van de baronie Meghem.

(8) Meghem (of Meghen) is wel Megen aan de Maas in het noordoosten van Noord-Brabant, dat stadsrechten kreeg in 1357. Tot in de Franse Tijd was Megen een van Staats-Brabant onafhankelijk graafschap (o.m. in het bezit der de Croy's). Als "stad en Land van Meghem" vormde het een enclave in de zgn. Generaliteitslanden. In de catalogustekst is evenwel geen sprake van het *graafschap* maar van de *baronie* (sic) Meghem, alsook van het wapenschild van de familie *Cano*, dat inderdaad op de borstplaat afgebeeld is. Die familie (de) Cano was van Spaanse afkomst. In het begin van de 17de eeuw was Juan Gomez Cano de Sadoval (gehuwd met Anna de Visschere) in dienst van de Koning verbonden aan de Brabantse Rekenkamer. Zijn zoon jonkheer Philips Augustijn de Cano (gehuwd met Maria Dijon) was schepen van Antwerpen. Diens zoon Jean Paul de Cano (gehuwd in 1679 met Suzanna vander Goes), heer van Solberghe(n), overleed in Antwerpen op 2 november 1709 (zie J.B. Rietstap, *Armorial Général*, I (2de ed., Gouda, 1884; herdruk: Londen, 1972) p. 366. Voor het wapen *Cano* de Meghem zie: G. Dansaert, *Nouvel Armorial belge* (Brussel, 1949) p. 171, en Jules Bosmans, *Armorial Ancien et Moderne de la Belgique* (Brussel, 1889) s.v. "Cano". De Barons-titel werd aan deze familie in 1730 toegekend; het geslacht stierf uit in 1784. Deze gegevens kunnen belangrijk zijn voor de datering van de borstplaat.

17de eeuw. Gewicht: 48 g.
(Randnotitie in potlood: 65 fr.)

Tot zover dan de volledige tekstbeschrijvingen van de twaalf stukken schutterszilver, in november 1912 en maart 1913 in Brussel geveild. Deze beschrijvingen, vooral dan die van de koningsbreuken, blijken deskundig opgestelde en nauwkeurige informatie mee te delen, die in de catalogus van de veiling-De Deyn door de afgebeelde foto's nog visueel gepreciseerd wordt.

Voor zover op de stukken zelf enige lokalisering meegedeeld wordt, gaat het - op één enkele uitzondering na (nl. de breuk van **Wichelen**, in het Land van Dendermonde) - bijna uitsluitend om oud-Brabants zilver. Dit is het geval voor de koningsbreuken van **Overhespen** (ten N.W. van Tienen, nu gemeente Linter) en **Wakkerzeel** (op de Dijle, ten N. van Leuven, nu gemeente Werchter). Ook met de borstplaat van de Sint-Sebastiaansgilde van de baronie **Meghem** (d.i. het stadje Megen aan de Maas in Noord-Brabant, ten N.O. van Oss), blijven we nog in het oude Brabant. En indien met "Schoet" inderdaad **Scheut** (Anderlecht) bedoeld is en met Ham het dorp **Hamme** (nu gemeente Merchtem) brengt dit het aantal stukken uit het oude hertogdom Brabant op vijf. In de provincie Antwerpen, dat historisch eveneens tot het hertogdom Brabant behoorde, komen we terecht voor de breuken van **Heffen** bij Mechelen (9) en van **Oosterwijk** onder Tongerlo (gemeente Westerlo), in de Antwerpse Kempen (10).

Twee van de negen koningsbreuken (zie nrs. 5 en 7) blijven alsnog niet gelokaliseerd, maar voor één ervan zou de mededeling van de namen van talrijke gildenbroeders (hoofdman H. Wils, 1688; Jan Dehem 1683; Jan Seimkes; H. Martinis Augustini en vaandrig Jan Schoofs, beide 1688) een precieze identificatie mogelijk moeten maken ... Voor de twee nog niet gelokaliseerde borstplaten (nrs. 11 en 12) zal dat allicht een heel stuk moeilijker zijn. Enkel een kenspreuk *Zie regt, doe regt* (plaat nr. 11) biedt een kleine kans op nadere identificatie. Voor de andere plaat zijn de meegedeelde gegevens té summier voor een precieze identificatie.

Een probleem van een totaal andere aard is dan wel dat van de huidige verblijfplaats van de vermelde stukken. Van één enkel stuk is ons bekend waar het zich momenteel bevindt, nl. de koningsbreuk van de Sint-Sebastiaansgilde van Wichelen. Via de (terecht beroemde) zilververzameling van de Antwerpse baron Dr. Ludo Van Bogaert (11) kwam dit stuk in 1989 terecht in het Openluchtmuseum van Bokrijk, waar het nu al enkele jaren permanent tentoongesteld wordt in de Pastorie van Schriek. De huidige verblijfplaats van alle overige, in 1912-1913 geveilde stukken schutterszilver, is ons onbekend. Welke was de verdere geschiedenis van deze elf stukken in de jongste 85 jaar? *Habent sua fata ...* Welke lezer van deze bijdrage, ergens in het oude graafschap Brabant, weet hier of daar méér over? Elke verdere informatie terzake is bij de auteur zeer welkom.

Dr. Paul Huys
Deinse Horsweg 18
9031 Drogen (Gent)

(9) Zie Dr. Eugeen Van Autenboer, "Uit de geschiedenis der schuttersgilden van Heffen en Blaesveld", *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Mechelen* (1971) p. 3-87.

(10) Er is ook een Limburgs Tongerlo (nu gemeente Opitter), dat onder het Ancien Régime één schepenbank vormde met Opitter, maar dat op parochiaal gebied afhankelijk was van de kerk van Elen. Het is echter weinig waarschijnlijk dat dit dorpje met slechts een paar honderd inwoners in de 17de-18de eeuw een schuttersgilde bezat.

(11) Zie de bijdrage van J. Gerits, "Schutterszilver in Bokrijk: het legaat Baron Ludo Van Bogaert", *Ons Heem*, 48/2 (1994) p. 107-110, met afb. van de breuk van Wichelen op p. 108. Zie ook: J. Rombouts, *Legaat Baron en Barones Van Bogaert* (Genk-Bokrijk, 1994).

Brouwers en bierverbruik in de Loonse Kempen (16de - begin 17de eeuw)

Destijds werd bijzonder veel bier gedronken. Hiervoor waren ook redenen. Niet alleen speelden factoren als vermaak, sfeer, ontspanning of gezelligheid, toen misschien nog meer dan nu, een belangrijke rol, maar ook was er nauwelijks een alternatief. Zo waren er nog in beperkte mate melk, mede en wijn, maar wijngaarden bijvoorbeeld heeft de Loonse of Limburgse Kempen - in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Hageland en Haspengouw - niet of nauwelijks gekend. Koffie, thee en cacao kwamen in onze gewesten vóór de 17de eeuw niet voor, laat staan frisdranken. Daarenboven vereiste de aard van het eten veel drank. De voeding bestond immers vooral uit droge meelkost of uit gekruide en gepekeld spijzen, dit laatste vooral om redenen van smaak en van bewaring. De dorst heeft in de loop der tijden herbergen in het leven geroepen, die op hun beurt dan weer de dranklust stimuleerden (1), een vicieuze cirkel. In dit opstel gaat het echter niet zozeer om de drankzucht dan wel om de consumptie van een licht soort bier, eenvoudigweg om de dorst te lessen.

Archiefmateriaal over dit bierverbruik en over brouwers vind ik in het 16de- en 17de-eeuws schepenbankarchief van het drossaardambt Pelt. Die institutionele omschrijving omvatte acht dorpen uit de Loonse Kempen: de vier dorpen van de Bank van Pelt (Kaulille, Kleine-Brogel, Neerpelt en Overpelt), Eksel, Hechtel, Wijchmaal en Luyksgestel. De prins-bisschop van Luik was niet alleen de geestelijke leider en de territoriale vorst over die dorpen, maar bezat er tevens de grondheerlijke rechten (2). In die gemeenten heerste er in de Late Middeleeuwen en in de 16de eeuw een bruisend leven. Naast armtierige landbouw op de schrale zandgronden treffen we er vooral allerlei artisanale en commerciële (neven)activiteiten aan. Die gingen gepaard met een bewonderenswaardige bevolkingsmobiliteit, voor de toenmalige landelijke samenleving in Europa zelfs vrij uniek: handel in slachtvee, vrachtvervoer tussen Antwerpen en Keulen, schapenteelt, wol- en textielnijverheid, productie van netgarens en visnetten, ambulante handel door de zogenaamde teuten in vooral Nederlandse en Duitse gewesten (3) enz. Geen wonder dat in zulke nijvere streek ook bier geproduceerd, geïmporteerd en geconsumeerd werd. Informatie daarover leveren ons de protocol- en klachtregisters van de plaatselijke schepenbank, die als geen andere bron toelaten een sociaal-economisch beeld te vormen van de plattelandsgemeente van de 16de-17de eeuw. Ook onderhavige bijdrage wil dit aantonen (4), al blijft het materiaal natuurlijk beperkt en kan het thema derhalve niet uitputtend behandeld worden. In dit artikel over de Limburgse Kempen en de Maaskant, waarvan ik de inhoud graag aan de Limburger Jan Gerits opdraag, ga ik in op de keuring van de inhoudsmaten, de fiscaliteit, de bierprijs en de productiekosten, de herkomst van de grondstof mout, de jaarproductie en het bierverbruik per kop. Over die aspecten is tot op heden in de Limburgse rurale geschiedenis nauwelijks iets bekend of gepubliceerd, zodat comparatief streekmateriaal voor die periode ontbreekt.

(1) R. Van Uytven, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven van de XIIe tot het einde der XVIe eeuw*, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie. Klasse der Letteren 44 (Brussel, 1961) p. 299.

(2) J. Mertens, *De vier dorpen van de Bank van Pelt (16de-17de eeuw)*. Bijdrage tot de kennis van de Loonse Kempen en van de teutenhandel, Bijdragen tot de geschiedenis van Pelt 1 (Overpelt, 1984) p. 5. Aan die acht dorpen werd in 1585 de heerlijkheid Grevenbroek (Achel, Hamont en Sint-Huibrechts-Lille) toegevoegd, zodat het drossaardambt Pelt-Grevenbroek sedertdien 11 gemeenten omvatte. Luyksgestel is nu Noord-Brabants, omdat het in 1807 met Lommel geruimd werd (Idem, "De Franse volkstelling van Luyksgestel (1796)", *Campinia. Driemaandelijks uitgave van het Streeksarchief Zuidoost-Brabant*, 19 (afl. 75) (1989) p. 167-182).

(3) Idem, *Handel en wandel van de teuten in Duitse gewesten. Studie van de migratie van "Brabanders" en "Luikenaars" tijdens de 16de-19de eeuw* (Lommel, 1995) p. 296-299. Vgl. recent over de teutenhandel: Idem, "Een knappe kijk op de teuten vanuit hun Frans handelsgebied. Didier Hemmert over 'Les marchands brabançons aux confins de la Lorraine germanophone au XVIIIe siècle'", in: Br. Indekeu (red.), *Om te dienen als museum ... het huis Aerts* (Lommel, 1996) p. 71-88.

(4) Vgl. J. Mertens, "Rolregisters als bron voor de kennis van het sociaal-economisch verleden van het platteland: scha-

1. Keuring van de inhoudsmaten

Eertijds was het de gewoonte dat keur- of ijkmeesters in dienst van de prins-bisschop de brouwers geregeld bezochten om hun inhoudsmaten (tonnen, vaten, kannen en potten) te controleren en fraude te weren. De controle van de maten en gewichten, zorgvuldig bewaakt door de Luikse *Souveraine Justice des Echevins*, behoorde immers tot de bevoegdheid van de prins-bisschop, en zijn beambten controleerden de exactheid ervan (5). De keurmeesters deden hun werk samen met de schout, het hoofd van de lokale schepenbank en vertegenwoordiger van de grondheer (in casu de prins-bisschop). Zulke schout kende de toestanden ter plaatse immers door en door. Zo ging de Peltse schout met de twee keurmeesters, Heyn Strodeckers en Nelis van Leende, in 1555 tot een keuring over, met name door de geijkte tinnen maat met water te vullen en in de stenen kruiken van de producenten en verkopers over te gieten. Heyn Smeets, Jan Clabbarts en Aert Monten van Overpelt werden hierbij betrappt op het gebruik van te kleine inhoudsmaten (6), waardoor de consument bedrogen werd. In hetzelfde jaar werden de brouwers Peter Goessens en Celen Custers van Overpelt aangeklaagd, omdat hun biertonnen niet de juiste maat hadden, ondanks het prins-bisschoppelijke mandement (7). Keurmeester Nelis van Leende had dit biertrooi nochtans openbaar bekend gemaakt. Ook de vaten van Lenart Sykens, Jan Vlemincx en Huben Goessens werden te klein bevonden. In 1557 werd bij de visitatie door keurmeesters Aert Vlemincx en Dirk Joesten hetzelfde vastgesteld van de bierkannen van Geret Ghysen (8). In 1562 was de bierkan van Heyn Coecx te klein. In 1591 was Corsten Thys c.s. met de bode rondgegaan met de *gesworen maten* om alle potten en kannen te controleren ... (9). Kortom, controle door keurmeesters was op gezette tijden echt nodig, want fraude was gezien de menselijke zwakheid schering en inslag. Die controle was bovendien zeer nuttig: zij beschermde immers niet alleen de consument, maar diende natuurlijk ook, direct of indirect, de belangen van de Luikse landsheer, te weten zijn fiscale inkomsten.

2. De Luikse accijnzen

De Luikse overheid hief, zoals overal elders in Europa gebeurde, belastingen op brouwactiviteiten (*l'impôt du braz*) en op de alcoholische dranken (10). Peter Erlinghen, gabel- of accijnsmeester, stelde in 1569 Lauwreys Loukens aan als zijn substituut om binnen de vier dorpen van de Bank van Pelt *allen gabellen ende acchynsen zoe van bier, mey [= mede] ende wyinnen op te tekenen* en er een kopie van te bezorgen (11). Gheret van Hoel kreeg in 1567 van Jan Haecx van Maaseik mout van slechte kwaliteit geleverd. Het bier dat ermee geproduceerd werd, was *int assen gebrouwen*, zodat Gheret geen verplichtingen kon hebben tegenover meester Jan Vaesens alias Bormans, *collecteur* van de prins-bisschop. Schout Wilm Praets van Pelt kreeg volmacht om tegen de Maaseikenaar te procederen (12).

In 1593 machtigde de rentmeester van de prins in het drossaardambt Pelt-Grevenbroek drie personen om voor één jaar de impost (brouwbelasting) te innen in Luyksgestel. De inning van dit geld werd toen dus verhuurd, trouwens niet alleen in dit periferisch gelegen dorp. De pachters mochten de opbrengst behouden, maar waren de rentmeester één vat bier, 12 gulden en de eventuele boeten verschuldigd. Lambert Bartholomeus was impost- of accijnsmeester van Sint-Remigius (= 1 oktober) 1595 tot het jaar daarop. Het jaar voordien hadden herbergier Cornelis Domiaens, Joist Voets en anderen de impost gepacht van de schout. Aert Celen, Korst Thys en Arien Hollen namen deze pacht van Domiaens en de zijnen over voor hetzelfde bedrag als die laatsten geboden hadden. In ruil zouden de onderpachters Domiaens c.s. vrijhouden van impost (13). Die laatsten deden hiermee een goede zaak: zonder moeite waren zij van belasting vrijgesteld.

pen- en wolhandel, netgarens en lint in Hechtel-Eksel (1535-1580)", in: *Heemkunde in Vlaanderen. Huldealbum Dr. Jozef Weyns* (Winksele, 1992) p. 76-86.

(5) G. Hansotte, *Les institutions politiques et judiciaires de la principauté de Liège aux temps modernes* (Brussel, 1986) p. 73, 101, 162, 171.

(6) Rijksarchief Hasselt (RAH), Pelt, Schepenbank 5, f. 95v^o-96, 101.

(7) RAH, Pelt, Schepenbank 4, f. 205.

(8) RAH, Pelt, Schepenbank 5, f. 103, 114r^o-v^o; 6, f. 138v^o.

(9) RAH, Pelt, Schepenbank 11, f. 15v^o, 16v^o.

(10) Vgl. G. Hansotte, *Les institutions*, p. 148-149.

(11) RAH, Pelt, Schepenbank 7, f. 103v^o.

(12) RAH, Pelt, Schepenbank 7, f. 47r^o-48.

(13) RAH, Pelt, Schepenbank 11, f. 43v^o, 117, 181v^o.

Verder was er ook nog maalgeld te betalen, belasting op het gemalen graan dat in de bierbrouwerijen verbruikt werd. Hendryck, zoon van Joest Houben, en anderen klaagden in 1580 Heyn Crenkens aan *voir maelgelt van xxviii gebrousel [= brouwsel] mauts, ieder gebrou dry malder ende voer elck malder 1/2 stuiver* (14). Heyn moest bijgevolg voor 84 malder belasting betalen. In 1623 blijkt dat het maalgeld, aan de Luikse Staten verschuldigd, door de vijf dorpen - net als in 1617-1618 (zie verder) - gezamenlijk ingebracht werd: Overpelt (146 gl.), Neerpelt (146 gl.), Luyksgestel (82 gl.), Kaulille (54 3/4 gl.) en Kleine-Brogel (42 1/2 gl.) (15).

De overheid belast(te) de onderdanen graag op luxueuse of op onmisbare verbruiksgoederen, a fortiori op genotsartikelen, precies omdat dit soort belastingen door de aanzienlijke consumptie ervan zoveel opbracht. Dat is in onze tijden zo, maar was ook eeuwen geleden het geval al. Anderzijds sierde het diezelfde overheid dat zij haar consumenten in bescherming wilde nemen, bijvoorbeeld door een maximale verkoopprijs op te leggen. Dit laatste kwam uiteraard niet altijd overeen met de belangen van de producenten, zodat er belangenconflicten ontstonden.

3. Levensduurte en een proces over de prijs van een pot bier in 1591

Wanneer de prijs van een glas bier opslaat, is dit heden ten dage voorpagina-nieuws. Ook vroeger wekte de stijging van de bierprijs beroering, niet alleen bij de consumenten maar ook bij de fiscus, zij het om uiteenlopende redenen. Nys Brouwers (16) had in 1590 zijn bier tegen meer dan één stuiver per pot verkocht, wat door het prinsbisschoppelijke mandement verboden was (17). In 1591 werd Marcelis Balthus om dezelfde reden aangeklaagd. Ook hij verkocht zijn bier duurder dan de andere brouwers of *dan nae advenant vanden mauwet [bedoeld is: malder] mauts een toenne, nempe den pot tot vyff ort* (18). Wat de griffier met dit enigszins duister zinnetje bedoelde, werd me pas duidelijk na het onderzoek van het procesdossier, dat over die laatste zaak bewaard bleef (19). Het bevat allerlei inlichtingen over de landbouwers, die als nevenactiviteit bier brouwden of herberg hielden en taptten.

In Overpelt waren er in het laatste decennium van de 16de eeuw een elftal brouwers-herbergiers werkzaam, in Neerpelt twee, *bier brauwende voir den gemeynen man ende uuyt tappende*. Niet dat de inwoners van Overpelt (max. ca. 1.000 inwoners) meer dronken dan die van Neerpelt (max. 800 inwoners): in dit laatste dorp waren er enkele grote bierbrouwers, in Overpelt vele kleine brouwers. Zoals in Eksel (en elders) mocht iedereen in die twee gemeenten brouwen, tappen of bier naar believen van buiten het eigen dorp invoeren. Op dit punt onderscheidde het platteland zich overigens, zoals bekend, van de steden. In die steden heeft altijd grote onvrede over die benijdenswaardige vrijheid en de ermee samenhangende goedkoopte op het platteland geheerst. Daar kende men geen "Zunftzwang" en dus geen overreglementering, en evenmin stedelijke of ambachtelijke lasten.

In 1592 daagde de schout van het ambt Pelt-Grevenbroek, zoals gezegd, de brouwers Joest Voets en Marcelis Balthus voor de schepenbank, omdat zij als enigen een pot bier verkochten tegen de prijs van één braspenning of vijf oortjes. Zij handelden hiermee tegen het prins-bisschoppelijke mandement, dat bepaalde dat in Neer- en Overpelt een ton bier niet duurder verkocht mocht worden dan tegen de prijs van één malder of zes vaten mout (20). Dit kwam erop neer dat één pot bier ten hoogste één blank of drie oortjes mocht kosten. In vroegere jaren (21) had een pot een halve blank, een halve stuiver (= 2 oortjes) of een halve braspenning (= 2 1/2 oortjes) gekost. Met het duurder worden van het mout ging de potprijs echter de hoogte in. De burgemeesters van Neer- en Overpelt hadden die prinselijke ordonnantie verkregen wegens de grote brand van 1587,

(14) Onduidelijk geschreven: 1 of 1 1/2?; RAH, Pelt, Schepenbank 9, f. 74.

(15) RAH, Pelt, Schepenbank, Losse Stukken, nr. 27.

(16) Merk op dat vanaf het einde van de 16de eeuw de familienaam, i.c. op basis van het brouwersberoep, in de Loonse Kempen grosso modo vastlag.

(17) RAH, Pelt, Schepenbank 10, f. 214v^o.

(18) RAH, Pelt, Schepenbank 10, f. 263v^o.

(19) Voor wat volgt, behoudens andere verwijzingen, zie: RAH, Pelt, Schepenbank, Losse Stukken, nr. 1, niet-gefolieerd dossier van 1592, [53 folio's].

(20) Maaseikse maat. Eén vat is vier koppen; één kop is vier kannen.

(21) Meer bepaald toen n.a.v. twisten over Peer na de dood van Jan van Gavere de schepenbank in die heerlijkheid vaceerde, zodat daar rechteloosheid heerste. Er vonden in Peer toen grote baldadigheden plaats: zo werden er drinkputten gevuld, glas vernield, vlas afgemaaid enz. Dit moet slaan op de jaren na 1577 (overlijdensjaar van Jan van Gavere), toen er een chaotische toestand in Peer heerste (vgl. J. Stinissev, "De heren van Peer. Het huis van Gavere-Diepenbeek 1537-1602", *Limburg*, 71 (1992) p. 18 e.v.). Dit gegeven klopt met het feit dat in 1572 een Peltenaar aangeklaagd werd, omdat hij meer dan een halve stuiver per pot vroeg (RAH, Pelt, Schepenbank 7, f. 184).

waarbij de Staatse soldaten het grootste deel van Neerpelt en een groot deel van Overpelt in de as gelegd en het vee geroofd hadden. De prijs van één stuiver per pot - één oortje meer dan wat bepaald was - werd evenwel gedoogd *doir consyderatie van quaet reysen*. Hiermee doelde men op het gevaar langs de weg door de Tachtigjarige Oorlog met zijn rondzwervende en plunderende soldatenbendes (o.a. Spaanse munitierijen) (22). Het transport van het mout viel hierdoor duurder uit.

Wat er ook van zij, het getuigde van wijs overheidsbeleid dat de prins-bisschop in zijn mandement zowel de consumenten als de getroffen producenten verdedigde. Dit gebeurde eigenlijk door een compromis over de bierprijs, dat tijdelijk gold en - voor zover bekend - niet opnieuw openbaar gemaakt werd. Daardoor wist men kennelijk niet goed meer of het in 1592 bijvoorbeeld in Neer- en Overpelt nog van kracht was. Tenslotte valt ook de grote prijsstijging in het laatste derde van de 16de eeuw op: van een halve stuiver per pot in 1572 naar één stuiver of meer per pot in 1591. Het leven was op korte tijd aanzienlijk duurder geworden!

4. Brouwkosten en potentiële winst

Toch interesseert ons dit proces op zich niet meer. Belangrijker is wat we eruit kunnen afleiden. In Pelt werden grote potten gebruikt: uit één ton bier kon een waard 80 potten Loenscher oft Bonscher maten tappen, d.w.z. potten van de maat zoals die in het Land van Loon en in Bonn (hoofdstad van het naburige keurvorstendom Keulen) gold. De prijs van één malder mout beliep in 1592 55 stuiver. Een eenvoudige rekensom leert dat de brouwer ca. 30 stuiver winst (andere productiekosten nog inbegrepen) maakte per ton, als hij uit één malder mout een weinig meer dan één ton of 80 potten bier kon brouwen, nl. bij de gedoogde prijs van vier oortjes of één stuiver. Bij de prijs van één braspenning of vijf oortjes bedroeg de winst ca. 50 stuiver. Die laatste prijs handhaafde men in Eksel, in Peer en in de herberg van de twee Overpeltse overtreders.

Om de juistheid van de essentie, nl. ruim 80 potten uit één malder mout, vast te kunnen stellen, moet naar de bijkomende productiekosten van de brouwer gevraagd worden. We kunnen die uiteraard niet precies aangeven, maar kunnen ons daaromtrent wel min of meer een idee vormen.

4.1. Maaseikse herkomst van het mout: transportkosten

In Pelt met zijn armoedige gronden groeide weinig of geen brouwgraan, zodat dit van elders geïmporteerd moest worden. Dit kwam soms uit het stadje Bree, maar doorgaans uit het zes uur verwijderde Maaseik, van Overpelt in vogelvlucht een 30-tal km doorheen de Kempense heide verwijderd. In de hier behandelde periode gingen de brouwers van Neer- en Overpelt, gebeurlijk met die van Eksel en/of die van Kleine-Brogel, meestal gezamenlijk vier- tot vijfmaal per jaar naar Maaseikse melters. Ook lieten zij de mout van dit Maasstadje, waar een niet-onbelangrijke regionale transitohandel plaatsvond, door vrachtrijders-kooplui meebrengen (23). Eén malder (licht) mout kostte in 1592, zoals gezegd, ca. 55 stuiver, maar met de vracht inbegrepen soms bijna 80 stuiver. Dit laatste lijkt ons een overdrijving van de brouwers, die op het betreffende proces getuigden, zeker als men let op hun samenwerking en eigen vervoer.

(22) Over die brand, de munitierijen en de oorlogsomstandigheden zie J. Mertens, *De vier dorpen*, p. 9, 21-32 (vooral p. 28-30). Zo kon, allicht vooral door die oorlog, niet iedereen in de brouwersstiel het hoofd boven water houden: Heyn van Leendt (+ 1582) had met zijn herberg bijvoorbeeld grote schulden gemaakt (RAH, Pelt, Schepenbank 8, f. 99).

(23) Over de betekenis van die beperkte transitohandel van Maaseik in 1634 zie [M. Vandenbosch], "Met de vlam in de pijp", *Dao raostj gèt*, 14 (1995) p. 14-15. Inzake Maaseik vergelijk tevens G. Mersch, "Habsburgse invloed en opkomend protestantisme (eerste helft 16e eeuw)" en M. Boonen, "De 17e en 18e eeuw: van oorlog ende swarichheden", in: *Maaseik. Ontstaan en groei van een grensstad* (Antwerpen, 1994) p. 161-167 en 229-231. Nog in 1711 leverde de stedelijke moutwaag belangrijke inkomsten voor Maaseik op. De ontvangsten beliepen in dat jaar bijna 10.000 gulden (RAH, Maaseik, Gemeente, z.n.).

Jaar	Peltse brouwers of vrachtrijders*	Maaseikse melter	Bedrag in gulden	Bron Pelt
1556	Aert Wyrickx	Heyn Hoeymakers	48	(4:232)
ca. 1565	Heyn Smeets ook Coecx	Jacop van Meeuwen	37	(7:11v)
1567	Gheret van Hoel	Jan Haecx		(7:47v)
1588	Arien Symons of Dierix*	Henrick Belen	52	(10:245v; 72:94v)
1595	Mathys Weuten (ook Woyten) alias van Pelt (24)*	Reyner Vosbergen	22	(11:138v)
1597	Idem	Idem	152,5	(11:209v)
1596	Nys Rolers*	Idem?	181,5	(11:183)
1598	Idem	Idem?	155	(11:231v)
1598-99	Joest Voets	Idem	1.247	(11:270)

4.2. Andere kosten

Bij het brouwen moest gestookt worden, zodat men ook de energiekosten dient te verrekenen. In Pelt en omstreken, zoals bijna overal elders, deed men dit met hout. 100 mutsaards kostten meer dan 15 stuiver, tot 25 stuiver en uitzonderlijk zelfs meer (25). Verder waren er eventueel nog toegevoegde ingrediënten als gist, tarwe of hop (26). Het was in Pelt en omgeving bovendien de gewoonte dat de waard of de brouwer zijn eigen *gelaech* betaalde, als hij met de gasten meedronk. Voor het vuur en het licht (de kaarsen) in de herberg moesten de verbruikers geen bijkomende kosten betalen. Alleen de kaartspelers moesten iets meer neertellen, naar ik vermoed omdat zij een extra kaars kregen.

Nog andere kosten waren de uitgaven aan herbergbenodigdheden (meubelen e.d.), het brouw materiaal (27) en de al vermelde accijnsen, die verschuldigd waren. Tenslotte moet men ook rekening houden met de schade: in de zomer werd het bier bijvoorbeeld al vlug zuur. Het bier werd daarom *dick offt dunne* gebrouwd. Dun bier was in de winter *estimabel*, maar werd bij warm weer snel slecht. De Maaseikse melters leverden licht mout (van ca. 55 stuiver per malder), zodat er tarwe bijgevoegd moest worden om één ton te bekomen. Ook dit moet men bij de kostprijs van de productie tellen. Iemand rekende er bijvoorbeeld 10 stuiver bij, zodat de aankoopprijs van de grondstof niet op 55 maar op 65 stuiver neerkwam.

Bierbrouwers moesten hard werken, vooral omdat zij dit in familieverband deden. Alleen daardoor konden ze het rooien zonder hulp van knechten, wat extra kosten zou betekenen. Sommigen brouwden zelf, maar voerden ook in: in 1600 was Lenart Nys bijvoorbeeld 80 gulden schuldig aan Mathys Weuten, de eerder al genoemde vrachtrijder, en dit voor (ingevoerde) bieren (28).

4.3. Winstmarge per productie-eenheid

Voor sommigen was een verkoopprijs van één stuiver per pot mogelijk, voor anderen niet. Erg lucratief leek het beroep in die onzekere oorlogstijden niet voor iedereen. Zelfstandige beroepen klagen echter te allen tijde. Bovendien moeten de grote brouwers van de eenvoudige tappers en van de kleine brouwers onderscheiden worden. De grotere brouwers zullen ongetwijfeld flink verdiend hebben. Voor de kleinere brouwers en voor de tappers vormde hun nevenactiviteit een niet te versmaden bijkomende bron van inkomsten, zeker in agrarisch arme maar commercieel relatief betere regio's. Want zoveel is duidelijk: vele brouwers oefenden hun ambacht gewoonlijk naast hun agrarische of andere activiteiten uit. Wilm Coicx en Lambrecht Smolders, beiden van Overpelt, waren bijvoorbeeld akkerman en brouwer; Jan Syens van Peer en Servaes Teeus van Eksel beiden schepen (en ook dan nog ten dele landbouwer).

(24) J. Mertens, *De vier dorpen*, p. 47-49.

(25) Al in 1572 werden bijvoorbeeld 1.100 mutsaards verkocht tegen 18 stuiver per 100 (RAH, Pelt, Schepenbank 7, f. 183).

(26) Hop werd in de Kempen weinig gebruikt, want te duur. Zij werd eventueel toegevoegd omwille van de smaak en de betere conservering, was beter dan tarwe en werd daarom enkel aangewend als men geen tarwe toevoegde. Tarwe kwam in de Kempen, waar voornamelijk rogge verbouwd werd, weinig of niet voor.

(27) Al is het soms tweedehands materiaal: in 1574 kocht Gheret Liskens het brouwgebedschap van Dierick Tielen van Grote-Brogel (RAH, Pelt, Schepenbank 7, f. 227v^o) en in 1571 werd brouwgetuig (ketel, kuipen en tonnen) voor 100 Hoornse gulden (of 60 gulden Brabants) verkocht (RAH, Pelt, Schepenbank 45, f. 63).

(28) RAH, Pelt, Schepenbank 11, f. 280v^o.

Schout Frans Schelen verkocht bijvoorbeeld naast wijn ook buskruit. In 1580 leverde hij aan de gezworenen van Overpelt, Kleine-Brogel en andere dorpen; aan de gezworenen van die twee genoemde gemeenten bijvoorbeeld 79 potten wijn tegen negen stuiver per pot (29). In 1592 bijvoorbeeld werden in de herberg van Adriaen Hollen van Neerpelt handelszaken verricht (30) enz.

Men zou aan één ton bier 20 stuiver moeten kunnen winnen, zo wensten enkele getuigen die stelden dat het maken van enige winst toch noodzakelijk was. Een declarant verklaarde dat een tapper, die tegen één stuiver verkocht, de ton bier wel moest inkopen tegen maximum drie gulden, zodat zijn winst (zonder kostenaf trek) $80 - 60 = 20$ stuiver bedroeg. Hij was echter zelf geen producent. Brouwer Wilhelm Neelkens van Eksel was dat wel. Die verkocht tegen één stuiver per pot, produceerde tweemaal per week vijf tot zes tonnen en won daar 80 stuiver op. De Ekselse schepen Servaes Teeus verdiende naar eigen zeggen eveneens 80 stuiver op vijf tot zes tonnen, d.i. 13 à 16 stuiver per ton. Hij had evenwel een braspenning per pot gevraagd. Als men daar dezelfde potten als in Pelt bezigde - wat ik aanneem, omdat Eksel van het ambt Pelt deel uitmaakte - en als de prijs van een malder 55 stuiver bedroeg, dan beliepen de andere kosten 15 stuiver (bij een potprijs van 4 oortjes) tot 35 stuiver (bij een potprijs van 5 oortjes; vooral hoge transportkosten!) per ton. Ik ga er in deze redenering van uit dat de Ekselse en andere brouwers min of meer juiste cijfers meedeelden. Dit is natuurlijk niet helemaal het geval - denken we alleen al aan de aankoop en afschrijving van het brouwgereedschap - zodat de eigenlijke winst geringer zal geweest zijn. Anderzijds zullen ze hun inkomsten voor de schepenbank wel geminimaliseerd hebben. Al bij al lijkt een onkostensom van ca. 15 stuiver in normale omstandigheden redelijke en aannemelijk.

Zoveel is echter zeker, de productiekosten waren vóór, tijdens en na de oorlog nagenoeg dezelfde, in sommige periodes op de transport- en moutkosten na. Die laatste werden dan ook in de prijsstijging verrekend. In die productiekosten vormden die mout- en transportkosten het leeuwenaandeel. De andere bijkomende kosten lijken voor een gevestigde brouwer al bij al maar beperkt. Peerse brouwers vertelden dat ze tegen de prijs van één stuiver per pot niet konden brouwen. Voor één braspenning echter mochten de consumenten volgens de Ekselse en Peerse brouwers niet klagen. Die laatste uitspraak impliceert dat ook de brouwers in dat geval niet klaagden. Volgend min of meer exact gegeven blijft m.i. overeind en dienen we tenslotte te blijven onthouden: één malder mout plus tarwe moet inderdaad iets meer dan 80 potten opgeleverd hebben, zodat ik ca. 85 potten reken, zeker in de winter en om redelijk goed bier te verkrijgen. Dit gegeven heb ik nodig om het te koppelen aan de totale hoeveelheid ingevoerd mout, dat we uit de belastingen van ruim twee decennia later kennen.

5. Aantal verwerkte malders mout en de Kempense bierconsumptie

Voor de periode van 10 juni 1617 tot 10 juni 1618 bleef de aangifte bewaard van het aantal malders, dat door de brouwers van Kaulille, Kleine-Brogel, Luyksgestel, Neer- en Overpelt opgegeven werd (31). Die aangifte had zonder twijfel met de genoemde belasting op het gebrouw te maken.

(29) RAH, Pelt, Schepenbank 9, f. 74.

(30) RAH, Pelt, Schepenbank 11, f. 33v°.

(31) RAH, Pelt, Schepenbank, Losse Stukken, nr. 28, één stuk, onderaan rechts afgescheurd. Zoals hoger al opgemerkt, werd het afgelegen Luyksgestel omtrent dit punt ook voordien al in één adem genoemd met de vier dorpen van Pelt. In 1608-1612 werd de impost er gepacht door Corn. Domiaens, die betaalde aan Johan Pery, ontvanger van de rentmeester van de prins-bisschop (RAH, Pelt, Schepenbank 13, f. 91).

Brouwers	malders	gl.	st.	oortjes
1. Jan Boeyvoets	332	24	18	0
2. Tiel Hollen	302,5	22	13	3
3. Ceel Ceelen	232	17	8	0
4. Heyn Cryns	152	11	8	0
5. Joris Joesten	33	2	9	0
6. Mewis Coicx	80	6	0	0
7. Dieryck Coicx	115	8	12	2
8. Jan Vasens	105,5	7	18	1
9. Jan Aert Thazen	147	10	5	2
10. Jan Brouwers	35	2	12	2
11. Cornelis Driessen	110,5	8	7	1
12. Heyn der Wert		4	0	7
13. Heyn den langen Weert		0	18	0
14. Lyn Lanen		2	5	0
15. Adriaen Smolders		21	9	2
16. Aert Celen		3	18	0
17. Maria Thys		3	7	2
18. Jacop Pouls		6	3	2
19. Peter Thys		11	9	3
20. Thonis Voets		4	5	2
21. Maarten Thonis		4	9	1
van 12 tot 21 (831 malder)				
21 brouwers in vijf dorpen	2.476 malder		185,- gulden	

1 tot 3 waren Neerpeltenaars, 4 en 5 Kaulillenaars, 6 tot 8 brouwers van Kleine-Brogel, 9 tot 11 Luyksgestelaars, 14 tot 21 Overpeltenaars, 12 en 13 vermoedelijk ook Overpeltenaars, evenwel mogelijk ook brouwers uit Luyksgestel (32).

Hoger stelden we dat één malder mout plus tarwe ongeveer 85 potten opleverde. Door de koppeling van dit element met de opgegeven malders mout kan ik berekenen dat er in de vijf genoemde dorpen door die 21 grote en kleine brouwers officieel 210.460 potten bier per jaar gebrouwen werden (2.476 malder x 85 potten). Dit was per inwoner (mannen, vrouwen en kinderen) en per jaar ca. 71 potten (210.460:2.950) of ca. 138 liter, of per gezin ca. 357 potten (210.460:590) of ca. 688 liter (33).

Behalve onze beperkte kennis van de populatie en van de inhoudsmaat rijzen er nog andere problemen. Het gaat hier bijvoorbeeld om officiële productie-opgaven, wat ons altijd het voorhoofd moet doen fronsen. Fiscale bronnen zijn per definitie "verdacht". Als het immers om fiscaliteit ging (en gaat) - of die belastingen nu door het verre of vreemde Luik, Brussel, Madrid, Wenen of het moderne Europa opgelegd werden - nooit heeft het onze landgenoten aan fantasie ontbroken om de inkomsten tegenover de overheid te minimaliseren, wel integendeel. Soms kregen brouwers vrijstelling. Verder is het de vraag hoeveel bier ingevoerd werd en hoeveel particulieren zelf brouwden. Tevens weze opgemerkt dat de mobiliteit in deze Loonse teuten- en vrachtrijdersdorpen, zoals in de inleiding van deze bijdrage al opgemerkt, bijzonder groot was en niet weinig inwoners beroepshalve vele maanden uit hun dorpen afwezig waren. Die afwezigheid werd zeker niet gecompenseerd door wat eventuele vreemdelingen in die dorpen verteerden.

(32) De herkomst achterhaalden we op basis van literatuur en parochieregisters: A. Kleutghen, *Klapper op de parochieregisters van Overpelt*, 4 dln. (Overpelt, 1975); J. Mertens, *De vier dorpen*, passim; Idem, *Kempens kramersvolk in Nederlandse en Rijnlandse gewesten tijdens de 17de eeuw. Bouwstoffen tot de geschiedenis van de teutenhandel* (Hechtel-Eksel, 1985) p. 169-175.

(33) De totale bevolking van die vijf dorpen kennen we slechts zeer benaderend en dan nog voor het midden van de 17de eeuw (J. Mertens, *De vier dorpen*, p. 9 en Idem, *De Franse volkstelling van Luyksgestel*, p. 167-168). Problematisch is tevens de precieze inhoudsmaat van een Peltse pot bier, die overigens geheel verschilt van de pot wijn. In de Luikse Kempen schommelde die bierpot, bestaande uit twee pinten, van het ene dorp tot het andere van 1 3/4 tot bijna 2 liter. Voor het kanton Achel werd in 1811 1,93 liter opgegeven, een cijfer dat ik hier hanteerde (*Almanach du Département de la Meuse-Inférieure* (Maastricht, 1811) p. 77-78).

Hoe dan ook, op basis van bovenstaande gegevens kan een absoluut minimumcijfer opgegeven worden: er werd omstreeks 1600 met name door de gemiddelde Kempenaar dagelijks tenminste 0,4 liter bier gedronken. Met andere woorden, een volwassen Kempenaar dronk minimum een halve liter bier per dag. In Leuven dronk een doorsnee-volwassene in de 14de-16de eeuw nagenoeg één liter bier per dag (34). Het zou wel eens kunnen zijn dat de Brabantse stedelingen inderdaad meer dronken dan de Kempense dorpelingen. Niet onwaarschijnlijk is evenwel dat het particuliere brouwen, het zwartwerk van de brouwers en de invoer van bier (als bijvoorbeeld Diesters, Leuvens of Hoegaardens) zo belangrijk waren dat ons minimumcijfer bijna verdubbeld mag worden, maar allicht niet helemaal. Immers, R. van Uytven stelt voor Leuven dat, als een volwassen stedeling toen niet meer dan één liter bier dronk, dit meer te maken had met zijn beperkte koopkracht dan met zijn dorst (35). Op het Kempense platteland moet die koopkracht nog geringer geweest zijn, al waren de bierproductiekosten er kleiner dan in de steden en al was de situatie in het ambt Pelt, precies omwille van die commerciële en artisanale praktijken, wellicht nog beter dan in de rest van de Kempen.

Ik kom op basis van juridische bescheiden uit de Kempense schepenbanken - bronnen van formaat betreffende het sociaal-economische verleden van het platteland, ook al doen ze natuurlijk onder voor Brabantse stadsrekeningen - tot volgend besluit, namelijk

- 1) dat die Loons-Kempense dorpen in belangrijke mate voor de eigen productie van het bier instonden en vrijwel niets uitvoerden; de stedelijke brouwers kunnen daar niet erg gelukkig mee geweest zijn, ook al werden naast die eigen productie toch nog vreemde bieren geïmporteerd;
- 2) dat het mout door de Loonse Kempenaars hoofdzakelijk vanuit Maaseik ingevoerd werd;
- 3) dat een volwassen Kempenaar in de dorpen van het ambt Pelt gemiddeld een halve tot een hele liter bier per dag dronk. Die hoeveelheid was niet gering, ook al ging het hier doorgaans om een licht soor bier.

(34) R. Van Uytven, Stadsfinanciën, p. 335.

(35) Idem, *loc. cit.*

Jozef Mertens
Stippelmansweg 13
3940 Hechtel-Eksel

Henricus Bierre

Een minder bekende Vlaamse priester-auteur

De negentiende eeuw mag gerust als de grote doorbraakperiode van de geschiedkundige literatuur (in Vlaanderen) worden beschouwd. Heel wat auteurs, waaronder vele priesters, schreven toen bijdragen voor pas gestichte tijdschriften of publiceerden boeken over allerlei (kunst)historische onderwerpen, meestal met een godsdienstige inhoud (1). Tot deze schrijvers behoort de minder bekende en eigenlijk ook minder belangrijke Henricus Bierre. De meeste artikels die over hem verschenen, zijn vrij summier, onvolledig of onjuist (2). We meenden dat het nuttig was de bestaande gegevens over Bierre samen te brengen en aan te vullen in een korte bijdrage.

Henricus (Henri, Hendryk) Carel Franciscus Bierre werd geboren in Komen op 2 december 1827 om 22 uur als zoon van Dionysius (Deonisius - Denis) (Nederwaasten 5 maart 1789 - Ieper 28 maart 1875) en van Theresia-Godelieve Joos (Ieper 17 juli 1802 - Ieper 22 mei 1870) (3). Hij had in elk geval nog een zuster Marie en een broer Désiré. Zijn ouders, die in Ieper op 30 mei 1820 in het huwelijk traden, baatten een handel in Komen uit. Op latere leeftijd verhuisden ze naar Ieper, waar ze in de Rijselstraat nog een tijdje een winkel hadden. Vader Bierre was hoedenmaker. Vanaf 1 oktober 1848 studeerde Henricus Bierre theologie aan het seminarie in Brugge, waar hij eveneens de lagere wijdingen ontving. Mgr. Jan-Baptist Malou (1809-1864) wijdde hem op 21 mei 1853 tot priester. Intussen gaf hij al een tijdje les in Torhout (4). Het gebeurde wel meer dat een knappe seminarist nog voor zijn priesterwijding doceerde om een zieke, overleden of verplaatste priester te vervangen. Op 22 september 1854 benoemde de geciteerde Brugse bisschop Bierre als onderpastoor op de St.-Audomarusparochie in Westkerke. Hij kreeg er van dezelfde prelaat op 11 december 1854 toestemming om zelf voor zijn huishouden in te staan (5). Over zijn pastoraal werk vonden we eigenlijk niets terug. Archieven blijven in dit verband nogal zwijgzaam. Op 25 februari 1864 verhuisde hij naar Egem, waar dezelfde bisschop hem op 23 januari 1864 tot onderpastoor had aangesteld. Ruim vijf jaar later, op 15 september 1869, werd hij "vicepastor" op de St.-Pietersparochie in Outrijve. Op 27 oktober 1885 benoemde Mgr. Jan Jozef Faict (1813-1894) Bierre proost van de toenmalige St.-Salvatorskapel (6) in Moorslede (Sly(ij)ps). Hij volgde in die functie Carolus-Ludovicus Van Hee (1810-1892), sedert 1875 proost, op. Deze aanstelling gebeurde nadat de Brugse prelaat deken Ryckewaert van Avelgem raad had gevraagd betreffende de geschiktheid van de kandidaat (7). Over zijn werkzaamheden in deze hulpparochie tasten we opnieuw in het duister. Uit een krantenknipsel opgemaakt namens de Katholieke Jonge Wacht - die hij waarschijnlijk in 1912 mee hielp oprichten - bij de begrafenis van Henricus Bierre, bewaard in het Bisschoppelijk Archief (8), blijkt wel dat hij bij de "Slijpsnaars" geliefd was. De al vermelde bisschop deelde vermoedelijk die mening niet. In 1886 schreef deze prelaat aan de gouverneur van West-Vlaanderen geen gevolg te geven aan een vraag van Bierre en in 1887 vroeg hij aan de toenmalige pastoor van Moorslede, E.H. Ampe, hoe de proost de veertigdagentijd doorbracht en hoe hij handelde (9).

Deze gegevens en het feit dat Bierre nooit het pastoraal ambt of een andere belangrijke functie bekleedde, doen ons vermoeden dat er geen goede verstandhouding tussen hem en het bisdom bestond. Was hij werkelijk geen geschikte kandidaat voor het pastoraat? Archieven blijven soms te zwijg-

(1) Zie o.a. S. Vrielinck en R. Van Eenoo, *Ijveren voor geschiedenis. 150 jaar genootschap voor Geschiedenis "Société d'émulation" te Brugge* (Brugge, 1989) en een reeks bijdragen over "Heemkunde en Vlaamse Beweging" in *Ons Heem*, 46/4 (1992) p. 226-294.

(2) De voornaamste publicaties waarin Henricus Bierre kort wordt besproken zijn: H. Bierre, *Schets over Slyps* (S.L., 1903) p. 107 (hierin bezorgt hij zelf enkele biografische gegevens en vertelt hij iets over zijn broer, Désiré (Desiderius) Bierre); *Almanach voor het bisdom Brugge* (Brugge, 1911-1914) p. 159; P. A[llossery?], in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 63 (1913) p. 81-82; E. De Seyn, *Dictionnaire des écrivains belges. Bio-bibliographie*, 1 (Brugge, 1930) p. 92; E. De Seyn, *Dictionnaire biographique des Sciences, des Lettres et des Arts en Belgique*, 1 (Brussel, 1935) p. 55; L. Casteleyn, *De geschiedenis van Slypskapelle* (Moorslede, 1978) p. 3 en J. van der Hoeven, "Bierre Hendrik", *Lexikon der Westvlaamse schrijvers*, 1 (Torhout, 1984) p. 23 met een aanvulling in deel 3 (Torhout, 1986) p. 34.

(3) Komen, Gemeentehuis, Burgerlijke stand, geboorteboek 1827, nr. 198. In de akte staat uitdrukkelijk dat H. Bierre op 2 december werd geboren, wat niet door alle auteurs juist werd overgenomen. Andere gegevens vonden we in het "Centre de documentation de la Société d'histoire de Comines-Warnton et de la Région" in Warnton, waar o.a. doodsprentjes en doodsbriefjes van hem worden bewaard en in het Stadsarchief van Ieper (fonds burgerlijke stand). We bedanken de heren M. Van Pottelberghe, L. Vandamme en L. Castelein voor hun vriendelijke hulp. Merken we op dat de voornamen in de documenten regelmatig anders worden gespeld. Zo krijgt in de overlijdsakte van Dionysius Bierre zijn vrouw de voornaam "Josephina Godelieva", dochter van Geerardus Joos en van Josephina Vanhaverbeke (Ieper, Stadsarchief, Burgerlijke stand, overlijdensakten, 1875, nr. 155). In werkelijkheid heette ze Theresia. Mogelijk is er een naamsverwarring geweest met haar moeder.

- (4) Brugge, Archief Seminarie, handschrift "catalogo van de seminaristen".
- (5) Brugge, Bisschoppelijk Archief, acta 1854, p. 397, 11 december 1854.
- (6) Deze patroon wordt vermeld in G.F. Targhed *Parochieboek of beschrijving van Moorslede, opgevolgd door het leven van de H. Martinus patroon dezer parochie* (Brugge, 1860) p. 51.
- (7) Deze gegevens vonden we terug in het Brugse Bisschoppelijk Archief, acta 1885, p. 432 (15 okt. 1885), p. 439 (17 okt. 1885), p. 446 (22 okt. 1885), p. 446 (27 okt. 1885) en p. 457 (28 okt. 1885).
- (8) Brugge, Bisschoppelijk Archief, N66 (los krantenknipsel geschreven namens de Katholieke Jonge Wacht op 24 januari 1913, de naam van de krant wordt niet vermeld). De tekst werd overgenomen in L. Casteleyn, *o.c.*, p. 4 die ook het doodsprentje afdrukt.
- (9) Brugge, Bisschoppelijk Archief, acta 1886, p. 202, 28 mei 1886 en acta 1887, p. 169, 16 april 1887.
- (10) Brugge, Bisschoppelijk Archief, documenten in nr. F256 met o.a. brieven van H. Bierre.
- (11) Brugge, Bisschoppelijk Archief, acta 1926, p. 49-50, 19 april 1926 en p. 114, 31 aug. 1926. De parochie werd opgericht op een deel van het grondgebied van Moorslede en een deel van Ledegem.
- (12) Brugge, Bisschoppelijk Archief, acta 1929, p. 27, 23 februari 1929. De bisschop keurt het bouwplan goed mits de aanpassingen van de heer Verbeke, bouwkundig ingenieur van de provincie West-Vlaanderen.
- (13) Deze gegevens vonden we terug in de bestaande literatuur (zie voetnoot 2) en in het Bisschoppelijk Archief van Brugge, waar ook een doodsprentje wordt bewaard (nr. N66), acta 1913, p. 3-4, 18 januari 1913. Zie ook Moorslede, Gemeentehuis, Burgelijke stand, overlijdensakte nr. 1913N7.
- (14) Brugge, Bisschoppelijk Archief, losse documenten in N66 en acta 1913, tussen p. 104-105. Zie ook L. Casteleyn, *o.c.*, p.4.
- (15) Brugge, Bisschoppelijk Archief, acta 1913, p. 5-6, 28

zaam! Of houdt dit misschien verband met de aanhoudende smeekbede om van Slijpskapelle een zelfstandige parochie te maken, wat eigenlijk al sedert 1821 werd geopperd (10)? Deze vraag viel toen echter bij de episcopale overheid blijkbaar niet in goede aarde. Pas op 19 april 1926 richtte Mgr. Gustaaf Jozef Waffelaert (1847-1931) deze parochie officieel op en kreeg de kerk Theresia-van-het-Kindje-Jezus als patroonheilige (11). Omstreeks 1929 werd er een nieuwe bidplaats opgetrokken (12); de kapel was trouwens tijdens de Eerste Wereldoorlog sterk beschadigd. Bierre zelf had de bidplaats al laten vergroten en het dak laten herstellen. In 1893 organiseerde hij een novene ter ere van de H. Apollonia, die er inderdaad werd vereerd. Misschien keerden die goddelijke plechtigheden jaarlijks terug. Mogelijk lag hij ook aan de basis van de stichting van enkele broederschappen, zoals die van het H. Sacrament, van O.-L.-Vrouw en van de H. Apollonia. Henricus Bierre overleed er plots op zaterdag 18 januari 1913 's avonds. Hij werd op donderdag 23 januari 1913 onder een grote volkstoeloop begraven, na eucharistievieringen in "zijn" kapel en om tien uur in de St.-Maartenskerk van Moorslede (13). In zijn testament (20 augustus 1910) schonk hij aan de kerkfabriek en aan het "weldadigheidsbureel" aldaar 3.000 frank om o.a. missen voor hem en "arme overledene Slypsnaars" op te dragen. De gift werd echter niet aanvaard omdat ze te ontoereikend was om de lasten ervan te dekken (14). Henricus Bierre werd opgevolgd door Julianus Opsommer (1880-1960), die als coadjutor in Westkerke werkzaam was (15). Melden we nog dat zijn broer Désiré (Komen 13 juni 1821 - Brugge 15 maart 1886) eveneens priester was gewijd en o.a. een tijdje directeur was van de redemptoristinnen in Brugge. Zijn zuster huwde met Désiré Van Kemmel.

Over H. Bierre zou hier waarschijnlijk geen korte bijdrage verschijnen, publiceerde hij niet enkele boeken, vooral in verband met lokale geschiedenis. De meeste van die uitgaven handelen over plaatsen waar Bierre als priester werkzaam was, over kloosters en/of heiligen. Dit betekent dat ze hoofdzakelijk tot de christelijke geschiedschrijving behoren. Ze passen volkomen in het kader van die periode en in de geschiedkundige literatuur van die tijd. Inhoudelijk zijn die werken nauwelijks vernieuwend, maar gaan grotendeels terug op bestaande literatuur en vermoedelijk op losse gegevens die hij van andere schrijvers kreeg of vermoedelijk vond in de op de pastories bewaarde archiefdocumenten of dito boeken. Tijdens onze zoektocht naar deze publicaties stelden wij vast dat weinig bibliotheken ze bezitten. Noch de Brugse Stadsbibliotheek, noch die van Ieper bijvoorbeeld conserveren originele uitgaven van hem (16). De minder belangrijke historische waarde en het feit dat ze op weinig exemplaren werden gedrukt, zullen wel de voornaamste oorzaken zijn dat ze in heel wat belangrijke bibliotheken ontbreken. Kanunnik Ernest Rembry (1835-1907) noteerde in één van de boeken van H. Bierre, nu bewaard in de Bibliotheek van het Brugse Seminarie, dat die uitgave slechts op 200 exemplaren was gedrukt en dat het werk niet in de handel kon worden verkregen (17).

Algemeen wordt het boek *Autryve, zijn gewezen kasteel en zijne kerk*, gedrukt in Gent bij C. Annoot-Braeckman in 1872, als zijn eerste uitgave beschouwd. Noch op de kaft, noch op de titelpagina prijkt echter zijn naam. Net zoals de meeste van zijn volgende uitgaven is het boek verlucht met uitvouwbare bladen en steendrukken, uitgevoerd door de firma Wed. J. Petyt in Brugge, wat de kwaliteit van het uiterlijke zeker verhoogt (18). In 1874 schrijft Bierre een korte bijdrage *Vondsten wegens Autryve en Avelghem* in het *Archiven-boek rond den heerd* (19). Het artikel werd met de initialen H(endrik) B(ierre) ondertekend. Ook zijn boek *Beschrijving van Avelghem* werd in 1874 in Gent bij C. Annoot-Braeckman op de Koornmarkt gedrukt (20). De naam van de auteur wordt er niet in vermeld. Zijn werk *'t Oud graafschap van Moen* (1875) verscheen opnieuw in Gent bij C. Annoot-Braeckman. Het is eveneens met litho's en uitvouwbare bladzijden opgesmukt (21). Zijn *Geschiedenis van Bossuyt en leven van Sinte Amelberga* werd typografisch verzorgd bij de Brugse firma Houdmont in 1879 (22). De Ieperse drukkerij Wed. Vanderghinste-Fossé realiseerde vermoedelijk in 1882 *De*

recolletten en O.L.V. van Tuine te Yper, of voorbode van den vijfhonderdjarigen jubile van O.L.V. van Tuine in 't jaar 1883. Net zoals bij het voorgaande boek staat hier duidelijk zijn naam op de titelpagina gedrukt. Het boek is opgedragen *Aan de vlaamsche lezers van Yper en 't Ypersche* (23). In hetzelfde jaar situeren we het niet gedateerde boekje *Kleine historie der Carmelietessen en Theresianen van Yper, ter gelegenheid van den bijzondersten verjaardag van Ste. Theresia's dood op 15 oktober 1882*, gedrukt in hetzelfde typografische bedrijf als de vorige uitgave (24). In 1888 verscheen van zijn hand het werk *Het klooster der Engelsche Damen onder den titel van Onze Lieve Vrouw der gratie Gods, te Yper, het eenigste van België dat heeft blijven bestaan binst de Fransche revolutie. Geschiedkundige schets over dit klooster*. De titelpagina werd traditioneel in verschillende lettertypes en dito grootten uitgevoerd. Merkwaardig is wel zijn auteursaanduiding: H(enricus). K(arel). B(ierre).

OORSPRONG
van
't Prioraat of Prochie van Roxem

AFSCHAFFING VAN DIE PROCHIE
en
Vereeniging derzelve met de Prochie van Westkerke

Bijzonderste
MERKWEERDIGHEDEN
OVER WESTKERKE

In een verslag over de archieven van Staat en Provinciën, omvattende de jaren 1853 tot 1856, de algemeene archivist Gachard, blz. 23, zegt dat de stichtingsakt der prochie van Roxem de oudste is van Vlaanderen in diergelijke akten, en op één na, te weten: *Acte de Vente de Charta pagensis*, de oudste van gansch België.

OUDENBURG
Boekdrukkerij KAREL SMIS.
1908.

Titelpagina van Henricus Bierres *Oorsprong van 't Prioraat of Prochie van Roxem. Afschaffing van die Prochie en Vereeniging derzelve met de Prochie van Westkerke. Bijzonderste merkveerdigheden over Westkerke*, uitgegeven in 1908 door Karel Smis uit Oudenburg.

januari 1913.

(16) De volgende bibliotheken bezitten eveneens geen boeken van hem: Kadoc Leuven, Ruusbroecgenootschap Antwerpen, Bibliotheek van de St.-Pietersabdij Steenbrugge, Cultuurbibliotheek van West-Vlaanderen in Brugge en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Ook bij navraag in enkele antiquariaten blijken ze zelden op te duiken.

(17) Brugge, Bibliotheek Seminarie, nr. W13216.

(18) Een exemplaar van dit boek bevindt zich in de Bibliotheek van het Seminarie in Brugge (nr. W13216). Het telt 233 p. en een bijvoegsel van 8 p., 15 x 22 cm, inhoudstafel p. 219-233. Het bestaat uit één volume, verdeeld in twee delen. *Bij de titel staat: Hulde aan de burgerlijke en geestelijke overheid*. Dit specimen verkeerd wel in slechte staat. Andere exemplaren bevinden zich in de Bibliotheek van de Gentse Universiteit (nrs. G8125 en G12801). Dat we slechts enkele specimens ervan terugvonden houdt vermoedelijk verband met het feit dat zijn naam er niet in vermeld is.

(19) H.B., "Vondsten wegens Autryve en Avelghem", in: *Archiven-boek Rond den Heerd*, II (Brugge, 1874) p. 86-87. Zie D. Callewaert, *Nederlandse volkskundige bibliografie*. III. *Rond den Heerd 1865-1902* (Antwerpen, 1966) p. 10 nr. 95. Deze auteur schreef nog een tweede bijdrage (p. 174 nr. 1974) aan Bierre toe, wat vermoedelijk onjuist is.

(20) Exemplaren bevinden zich in de Universiteitsbibliotheek Faculteit St.-Ignatius Antwerpen (UFSIA) (nr. MAG 98 B 90) - hier werd zijn naam later op de titelpagina bijgeschreven: door H.C. Bierre onderpastoor te Autryve - en in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel (nr. VI 10804 A). 188 p., 20,4 x 13,6 cm, ill. Het is met twee zwart-wit illustraties, een kleurenillustratie en vier uitvouwbare stambomen opgesmukt. De inhoudstafel bevindt zich op p. 186-187.

(21) 152 p., 14,5 x 19,5 cm, ill. (o.a. stambomen en portretten). Een exemplaar van dit boek bevindt zich in de Gentse Universiteitsbibliotheek (nr. G 24552). Van dit boek verscheen in 1980 bij Familia et Patria in

Per. Het boek werd gedrukt in Ieper door Demets-Vander Ghinste in de Boterstraat (25). De *Jubile of vijftigjarige verjaardag der wederkomst der Arme Claren Colettijnen te Yper, op 19 mei 1890. Geschiedenis der Arme Claren Colettijnen onder den titel van het klooster van het kind Jesus te Yper met eene schets over het klooster van St. Maarten en het Janseniuskartier* dateert uit 1890 en werd in Gent gedrukt bij A. Siffer in de Hoogpoort (26). Over Slyps publiceerde hij in 1903 *Schets over Slyps in twee deelen met eene kaart-plan van 't omliggende der plaats om de verschillende veranderingen verstaanbaar te maken*. De druk werd verzorgd door Callewaert-De Meulenaere uit de Boterstraat in Ieper (27). De titelpagina is met een Jugendstil-omlijsting opgesmukt. In 1908 werd dan zijn laatste publicatie *Oorsprong van 't Prioraat of Prochie van Roxem. Afschaffing van die Prochie en Vereeniging derzelve met de Prochie van Westkerke. Bijzonderste merkwaardigheden over Westkerke* uitgegeven. De "boekdrukkerij" Karel Smis uit Oudenburg (Weststraat) stond voor de typografie in (28). De auteur plaatste zijn naam achteraan. Voor deze uitgave ondernam de auteur waarschijnlijk archiefonderzoek. Hij gebruikte eveneens voetnoten.

Traditioneel tasten we in het duister wat betreft de oplage van de meeste van zijn boeken en nog meer over de verspreiding. De beperkte aanwezigheid van zijn boeken in Vlaamse bibliotheken duidt evenwel op een minimale verspreiding. Toch leggen ze getuigenis af van de historische literatuur die toen denkelijk algemeen gangbaar was. Paul Allossery typeerde hem en zijn oeuvre in een necrologie (1913) als volgt: *Eerw. Heer Bierre was een stille doch taai werker. Van jongs af heeft hij zijne vrije uren weten te benuttigen door geschiedkundig werk van plaatselijke aard. Gewis beantwoorden zijn schriften meestal niet aan de vereischten der hedendaagsche kritiek. Nochtans niets boekte hij waarvan hij persoonlijk de echtheid niet wist: in den grond dus is zijn werk goed ...* (29). Met deze summier bijdrage stelden we een minder belangrijke West-Vlaamse auteur eventjes in het daglicht.

Jean Luc Meulemeester
Legeweg 153
8200 Sint-Andries

Handzame een herdruk. Merken we hier ook op dat in de Bibliotheek van de Gentse Universiteit er nog enkele brieven van H. Bierre worden bewaard. Ze zijn gericht aan Ferdinand van der Haegen (1830-1913) (hs. 2515/415 en hs. 3199/434,435 en 436), die een groot verzamelaar was van Gentse drukken en van uitgaven over die stad. Van 1869 tot 1911 was hij tevens hoofdbibliothecaris van de Gentse Uni-versiteitsbibliotheek.

(22) 210 p., 10,8 x 17,7 cm, 4 ill. en 3 stambomen, inhoudstafel p. 209-210. Exemplaren van dit boek bevinden zich o.a. in de Bibliotheek van de Dienst voor Cultuur van de Provincie West-Vlaanderen (nr. 5748), in de Bibliotheek van het Brugse Seminarie (nr. 14803), in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel (nr. II 48136) en in de Stadsbibliotheek van Antwerpen (nr. MAG-K 49870). Merken we op dat sommige au-teurs (zoals P.A., o.c., p. 82 en E. De Seyn, o.c., p. 92) vermelden dat het boek *Geschiedenis van Bossuyt en leven van Sinte Amelberga* al verscheen in 1870 en gedrukt werd bij Houdmont in Brugge. Zij vermelden dat dit werk later werd heruitgegeven in 1879 en gedrukt werd in Gent bij Annoot-Braeckman. De uitgave van 1870 vonden we in elk geval niet terug in de door ons doorzochte bibliotheken. En in de uitgave van 1879 staat duidelijk vermeld dat het werk in Brugge bij Houdmont werd gedrukt. J. van der Hoeven (o.c., deel 1, p. 23) vermeldt net als E. De Seyn (o.c. (1935) p. 55) zelfs als jaar van druk: 1874!

(23) 87 p., 15 x 23 cm, één gekleurd uitvouwbare litho uitgevoerd door Karel Vande Vyvere-Petyt in Brugge, inhoudstafel p. 87. Exemplaren bevinden zich o.a. in de Bibliotheek van de Dienst voor Cul-tuur van de Provincie West-Vlaanderen (nr. 2928), in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel (nr. III 46.431 A 26), in de Gentse Universiteitsbibliotheek (nr. 185.C.26) en in de Bibliotheek van het Seminarie in Brugge (nr. A23742).

(24) 22 p., 24°. We vonden er geen exemplaar van terug. Wel wordt het werk, naast een tweetal andere, vermeld in F. De Potter, *Vlaamsche bibliographie* (Gent, 1893; heruitgave: Roeselare, 1991) p. 669.

(25) 83 p., 17,1 x 11,5 cm, geen ill., inhoudstafel p. 81-83. Een exemplaar bevindt zich o.a. in de Bibliotheek van de Dienst voor Cultuur van de Provincie West-Vlaanderen (nr. 563).

(26) 55 p., 18,5 x 12,2 cm, geen ill., geen inhoudstafel. Exemplaren bevinden zich in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel (nr. II 55343 A) en in de Gentse Universiteitsbibliotheek (nr. G 24605(20) en 185.C.44).

(27) 143 p., 22,1 x 14 cm, uitvouwbaar plan. Exemplaren bevinden zich o.a. in de Bibliotheek van de Dienst voor Cultuur van de Provincie West-Vlaanderen (nr. 5097), in de Bibliotheek van het Brugse Seminarie (nr. 10845), in de Universiteitsbibliotheek van Leuven (nr. A35302), in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel (nr. II 83039) en in de Stadsbibliotheek van Antwerpen (nr. MAG-K 47687).

(28) 98 p., twee gedrukte bladzijden met aanvullingen, 18,4 x 13,2 cm, inhoudstafel p. 97-98. Exemplaren worden o.a. in de Bibliotheek van de Dienst voor Cultuur van de Provincie West-Vlaanderen (nr. 90D1), het Bisschoppelijk Archief (nr. F394), in het Brugse Rijks-archief en in de Universiteitsbibliotheek van Leuven (nr. A57093) bewaard. Van dit boek vonden we ook enkele exemplaren in privé-verzamelingen. Dit zal trouwens ook wel met zijn andere boeken het geval zijn.

(29) P.A., o.c., p. 81.

De Wervikse vluchtelingen in Walfergem-Asse 1917- 1918

De media behandelen dagelijks in woord en beeld het probleem van de migranten, de asielzoekers, de ballingen, de vluchtelingen en de ontheemden. Christelijke naastenliefde en menselijke solidariteit worden ingeroepen om zich over het lot van die sukkelaars te bekommeren. De last, de onveiligheid, het zich niet meer thuis voelen in eigen huis dienen als motieven om die ontheemden uit te wijzen. Dit wereldprobleem vinden we op kleine schaal op lokaal vlak terug onder de oorlog van 1914-1918 in Asse. In 1917 breidde de Duitse bezetter zijn gevechtszone uit, zette de Wervikse bevolking op goederenwagons en laadde meer dan achthonderd mensen af in Asse. Sommige families namen deze daklozen met open armen op. Anderen sloten voor hen hun deuren. De missionarissen van het H. Hart, sedert 1908 met een apostolische school (m.s.c.) in de wijk Walfergem te Asse gevestigd, verschaften in hun klooster en school onderdak aan achttien Wervikse vluchtelingen. Dit liep niet van een leien dakje. We hebben over het verblijf van die ontheemden opzoeken gedaan in het archief van het generaal huis te Rome, in de provinciale huizen van Borgerhout en Tilburg. We vonden een hele bundel brieven, waarin sprake was over de opvang van die vluchtelingen en de spanningen er rond.

1. De apostolische school van de missionarissen van het H. Hart te Walfergem-Asse (Foto 1924).

Bevel van uitwijzing

Sedert 1911 was pater Louis Van Riel directeur van de apostolische school en kloosteroverste. Hij stamde uit Wilrijk (1877), deed zijn noviciaat in Salzburg en

volbracht zijn theologische studies in Oeventrop (Duitsland). Hij was zo perfect Duitstalig. Struis en groot van gestalte maakte hij met zijn vloeiend Duits indruk op de bezetter, die bij hem tevergeefs inkwartiering vroeg. Hoofdeigenschappen van P. Van Riel waren zijn groot hart, zijn gulhartigheid en zijn geestdrift. Wij hebben die gevoelige man horen schateren van het lachen en snikken van het wenen. Gerard Walschap, die in 1917 zijn humaniora aan de apostolische school beëindigde, schreef later aan een medeleerling over *onze onvergetelijke pa*. Zo noemde men hem "pa". Vlaamsgezindheid en vurig patriotisme gingen bij hem samen. Voor de oorlog was hij wegens zijn studies in Duitsland, waar hij vele vrienden kende, *deutschfreundlich*. Na de oorlogsverklaring van Duitsland aan zijn vaderland sloeg die sympathie om in afkeer. Toen de Duitse bezetter in november 1914 twintig namen van mogelijke gijzelaars in Asse eiste om mogelijke rellen te voorkomen, gaf P. Van Riel zich dadelijk als gijzelaar op.

Hij heeft nooit begrepen hoe sommigen in zijn kloostergemeenschap zijn edelmoedigheid in de opvang van de vluchtelingen niet deelden. Op het einde van het schooljaar 1916-1917 telde zijn communiteit omtrent twintig religieuzen. Hieronder een achttal Belgen en twaalf Nederlanders. Tussen die Nederlanders bevonden zich tien broeders die verantwoordelijk waren voor de materiële voorzieningen van klooster en school: keuken, hof, verwarming, watervoorziening, poetsen, vegen, schuren. Zij ondervonden het meest last van die migranten. Ze waren neutrale Nederlanders, sommigen zelf *deutschfreundlich*. Zo deelden ze niet in de vaderlandsliefde van de Belgen. Ze konden zich bovendien beroepen op een artikel van de kloosterconstituties. Deze verboden uitdrukkelijk het verblijf van vrouwen binnen het kloosterpand. School en klooster vormden een geheel. Alleen de spreekkamer stond voor vrouwen open en de deur ervan moest voorzien zijn van doorzichtbaar glas. De broeders hebben dan klacht ingediend bij de vice-provinciaal, P. Willem Geerts. Deze Noord-Brabander kende België. Hij was enige jaren overste geweest van het scholasticat van de missionarissen van het H. Hart te Heverlee. In 1917 was hij enkele maanden plaatsvervanger van de provinciaal-overste P. Adriaan Brocken. Deze was toen op reis naar een nieuw op te richten Amerikaanse kloosterprovincie. Deze klacht moest behandeld worden op de provinciale raad van de Noorderprovincie, die uit Nederland en België bestond. De Belgen vormden slechts een kleine minderheid in die provincie. De provinciale raad van 1917 was daarvan een weergave. Deze bestond uit zes leden. P. Van Riel was de enige Belg. Wegens de oorlogsomstandigheden kon hij niet naar Tilburg reizen. P. Willem Geerts heeft dan aan P. Van Riel bevolen de migranten uit het klooster te zetten. P. Louis Van Riel heeft dit bevel niet aanvaard en hij heeft langs P. Paul Jans beroep gedaan op het generaal bestuur en de generaal-overste, P. Eugene Meyer, om dit bevel teniet te doen.

De motivatie van P. Louis Van Riel

We vinden de motieven van het verzet van P. Louis Van Riel terug in zijn brief van 8 december 1917 aan P. Paul Jans. Pater Jans was een "signoor", maar ook een seigneur. In 1914 was hij leraar in Asse. Bij het uitbreken van de oorlog verwoegde hij het Belgische leger, waar hij tot aalmoezenier werd benoemd. Daar meer dan twintig Belgische m.s.c.-kloosterlingen zich aan het IJzerfront bevonden of als aalmoezeniers in de Belgische vluchtelingenkampen in Nederland werkten, werd hij benoemd tot provinciaal afgezant bij die confraters. Na de oorlog vertrok hij naar de missie van Coquilhatstad, nu Mbandaka, in Zaïre. Hij werd er hoofdaalmoezenier van het Kongolees leger, privé-secretaris van de pauselijke nuntius en nadien hoofdaalmoezenier van het Belgische leger dat naar Ethiopië optrok. Hij heeft de benoeming tot missiebisshop van Coquilhatstad van de hand gewezen. P. Jans, die op verlof kon gaan in Engeland en een oversprong naar Nederland kon maken, was voor P. Van Riel

de echte bemiddelaar.

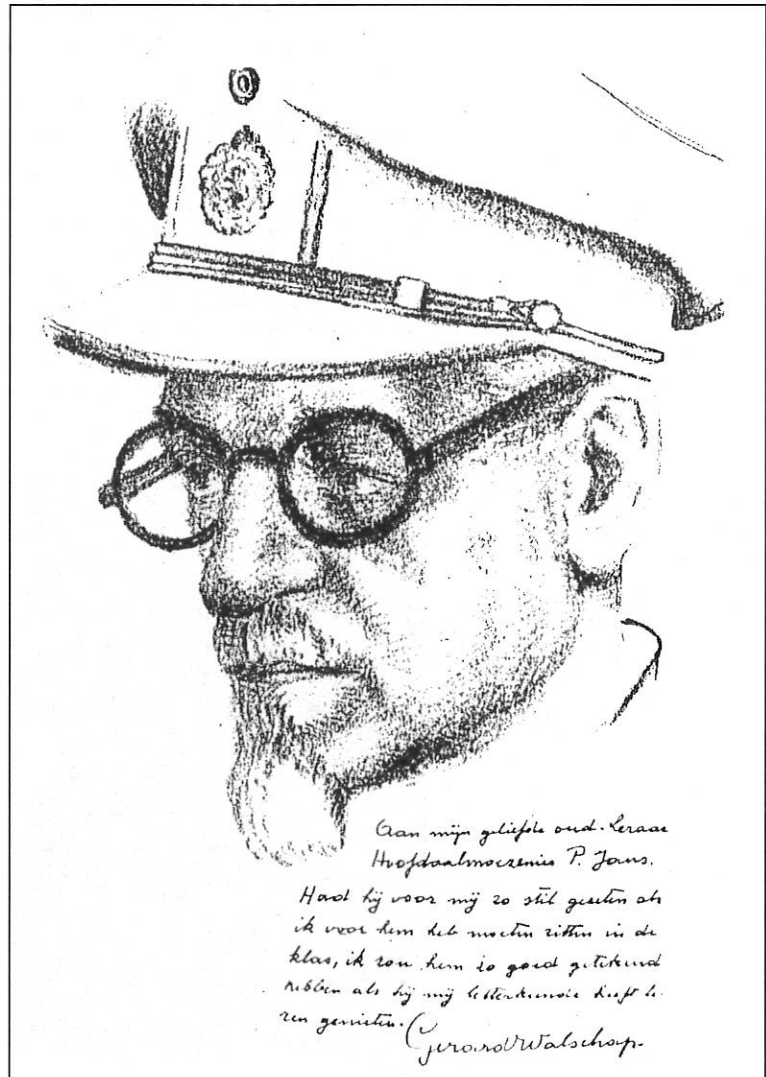
Op het ogenblik dat P. Van Riel zijn brief schreef, kon hij P. Jans bereiken in Nederland op Willemskade 22 Rotterdam. Zijn brief werd in een Duits grensstadje gecensureerd. In die brief noemde P. Van Riel P. Jans *mijnheer* en voor zichzelf gaf hij een opvallend adres op Rue Gautier 10 Bruxelles. Hij vroeg aan P. Jans te bemiddelen bij de generaal-overste P. Eugene Meyer om het bevel van P. Geerts ongedaan te maken. Hij schetste hierbij de toestand van de Wervikse vluchtelingen. Ze hadden in Wervik bijna alles moeten achterlaten, ze waren in goederenwagons naar Asse overgebracht en in Asse op straat gezet. Meer dan tweeduizend van hun mannen werden door de Duitsers opgeëist om in de streek van Wervik grondwerken voor de bezetter te verrichten. Uit christelijke naastenliefde had hij achttien van die ontheemden gastvrij onthaald. Hij minimaliseerde de lasten van die opvang. Niemand ondervond er last van, niemand kwam ermee in aanraking. Deze gegevens zijn overdreven. In een huis waar achttien mannen, vrouwen en kinderen onder één dak leefden met omtrent twintig kloosterlingen en tien studenten van de retorica, welke klas alleen in het schooljaar 1917-18 naar de apostolische school was mogen komen, kon men de bewoners zo niet scheiden, dat ze niet met elkaar in aanraking kwamen. P. Jan De Kerck, die in 1917-18 tot de tien retoricastudenten behoorde, vertelde ons vroeger, dat vluchtelingen, kloosterlingen en studenten vaak onder elkaar lie-

pen. De vluchtelingen huisden op de tweede verdieping op de slaapzaal van de broeders. De broeders zelf waren overgeplaatst naar de bijna lege slaapzaal van de studenten. De vluchtelingen moesten dezelfde trappen gebruiken als de kloosterlingen. Er was zo een dagelijks contact. Een bewijs daarvan vinden we ook in het *Jaarboek van Wervik* van 1984. Men drukte hierin een affiche af, waarop werd afgekondigd dat de Wervikenaren op 2 januari 1918 toneel zouden spelen in de feestzaal van de missionarissen van het H. Hart te Walfergem. De Wervikenaren kregen ook herhaaldelijk bezoek van hun lotgenoten in Asse.

P. Louis Van Riel veegde in zijn brief ook de motieven van P. Geerts van tafel. Het was waar dat de constituties het verblijf van vrouwen in het kloosterpand verboden, maar "nood breekt wet". P. Van Riel verwees hierbij naar het voorbeeld van andere kloostercongregaties, die wel hun deuren voor de vluchtelingen openstelden. Hij viel hierbij uit naar de Hollanders: *Wat hebben die daarmee te maken, ze begrijpen er niets van.*

De bemiddeling van P. Paul Jans

Op 9 januari 1918 schreef P. Paul Jans naar de generaal-overste in Rome, P. Eugene Meyer. Hij zei dat hij dit deed in opdracht van zijn kloosteroverste P. Louis Van Riel. P. Jans stond gunstig

2. P. Paul Jans, aalmoezenier van het Belgische leger in Kongo. Tekening door Gerald Walschap op zijn Kongoreis (1952), met lovend onderschrift voor zijn leraar 1913.

tegenover de handelwijze van P. Van Riel. Hij was hierbij diplomaat. P. Eugeen Meyer was een Elzasser uit Straatsburg (1866). Hij werd als Fransman geboren. Hij studeerde in Issoudun in het hartje van Frankrijk, waar de congregatie werd gesticht. Zijn geboortestreek werd na de overwinning van de Duitsers in 1870 op Frankrijk bij Duitsland ingelijfd. Hij was echter met hart en ziel Fransman gebleven, evenals zijn confrater Honoré Reith, ook een Elzasser, die bij het uitbreken van de oorlog in 1914 geweigerd had het Duitse leger te vervoegen. Hij was dan bij P. Van Riel in Asse ondergedoken. P. Jans bespeelde die Franse snaar bij de generaal-overste: *Gij als Fransman zult ontzaglijk medelijden voelen met die uit Wervik verdreven mensen. Ze moeten tot na de oorlog op vreemde bodem leven en wat zullen ze na de oorlog nog terugvinden.* Hij ontzenuwde het beroep op de constituties. Deze verboden wel het verblijf van vrouwen in het klooster, maar *oorlog plaatst ons voor heel wat gevallen, waarin men maatregelen treft, waaraan men in normale tijden niet zou denken.* Volgens P. Jans had P. Van Riel gehandeld en homme de coeur.

Om zijn argumentatie kracht bij te zetten zinspeelde hij op een samenscholing rond het klooster bij het uitbreken van de oorlog. Voor de oorlog kwamen heel wat bevriende Duitse confraters hun studiegenoot P. Van Riel bezoeken. Het volk hoorde dan op straat de zware Duitse tongval van die mannen. De paters waren zo gekend als bevriend met de Duitsers. Tussen de leraars van de school bevond zich P. Jozef Festraets. Deze beschikte over een "fysicalokaal" als leraar natuurkunde. Hij deed allerlei proeven en was er zelfs in gelukt een "draadloze telegraaf" ineen te knutselen. Hiermee kon hij een bericht tot 50 meter afstand doorseinen. Bij het uitbreken van de oorlog hadden een paar patriotten uit Asse de Belgische inlichtingendienst hiervan op de hoogte gebracht: *Vingt pères Allemands s'occupent de télégraphie sans fil. Venez Chercher.* Gelukkig dat de *Sûreté Belge* kon glimlachen toen ze de primitieve instrumentjes van P. Festraets zagen. De samenscholing van het volk bij die gelegenheid was zeer gevaarlijk geweest voor het klooster. P. Jans wees erop dat zulke samenscholing zich zou kunnen herhalen, zo men de vluchtelingen op straat zou zetten. Het klooster zou hierbij zulke morele schade kunnen oplopen, dat de toekomst van de school zou bedreigd worden. Hij stipte hierbij verder aan dat het bevel van P. Geerts alleen steunde op de rapporten van broeders die naar Holland waren teruggekeerd.

3. De leraars en de leerlingen van de apostolische school van de missionarissen van het H. Hart te Asse. Op de onderste rij: uiterst links pater Jozef Festraets, leraar natuurkunde; vierde van links pater Louis Van Riel, overste; tweede van rechts de ondergedoken pater Honoré Reith. Bovenaan de zesde van links leerling Gerard Walschap.

De houding van de generaal-overste

In een brief van 15 januari 1918 ontving P. Paul Jans reeds antwoord van P. Eugeen Meyer. Hij schreef hierin uitvoerig over de verantwoordelijkheid die P. Jans droeg over zijn Belgische confraters op het front. Zijdelings beantwoordde hij het probleem van de vluchtelingen in Asse. Hij zou de zaak nader onderzoeken, een oplossing trachten te vinden voor het welzijn van de congregatie en van de mensen *in uw dierbaar zo beproefd en heldhaftig vaderland*.

Op 15 januari 1918 schreef P. Meyer ook aan P. Adriaan Brocken, provinciaal-overste van de Noorder-provincie. P. Brocken was een Nederlander uit Tilburg (1875). In 1910 werd hij benoemd tot provinciaal-overste. We hebben hem in latere jaren ontmoet. Hij was een wijs man, die wist dat men voorzichtig moest wandelen in een porseleinen winkel. P. Meyer behandelde in zijn brief verschillende punten. Hij raakte ook het probleem van de vluchtelingen in Asse aan ... Zijn houding wordt hier duidelijker dan in de brief aan P. Jans. Hij maakte bekend dat P. Jans op hem beroep had gedaan om het bevel van P. Willem Geerts ongedaan te maken. Hij benadrukte dat het uitwijzen van de vluchtelingen in Asse ernstige gevolgen zou kunnen hebben voor de toekomst van school en klooster. Hij vermoedde dat heel wat confraters de kop zouden schudden bij de uitvoering van het bevel. P. Louis Van Riel kon zelf, meende hij, dit bevel na zijn gegeven woord niet uitvoeren. In zulke benarde omstandigheden kon men geen beroep doen op zuiver kerkelijke en kloosterlijke reglementen. Hij raadde P. Brocken aan het bevel van P. Geerts niet te bevestigen, vooraleer zelf met eigen ogen de toestand in Asse te hebben overzien.

P. Brocken was voor de brief van P. Meyer reeds op de hoogte gebracht van de toestand in Asse, waarschijnlijk door P. Geerts. Op 6 januari had hij aan P. Meyer geschreven dat hij terug was van zijn Amerikaanse reis, dat zijn tafel vol correspondentie lag en dat hij de benoeming van P. Jans als provinciaal afgezant bij de frontsoldaten had bevestigd. Hij zou zijn best doen om de Belgische kloosters te bezoeken *want zegde men, dat het dringend was*.

Op 16 januari 1918 vinden we een nieuwe brief van P. Brocken aan de generaal-overste gericht. Hij was toen drie weken terug in Tilburg. Hij behandelde nu uitvoeriger het geval van Asse. Men merkt, dat hij toen nog wat eenzijdig ingelicht was. *Het gaat slecht in het huis van P. Van Riel. De broeders zijn zeer ontevreden. Ze hebben plaats moeten ruimen voor meerdere families.* De laatste bedenking verwijst naar het feit dat de broeders hun eigen afzonderlijke slaapzaal hadden moeten opgeven om naar de slaapzaal van de studenten te verhuizen. P. Brocken wees de generaal-overste erop dat een overste slechts voor drie jaar werd benoemd en dat de constituties slechts een tweede trienaar toelieten. Dit trienaar van P. Van Riel was dan reeds lang verstreken. Hij deelde verder aan P. Meyer mee dat P. Geerts erop aandrong geen verlenging van het ambt van P. Van Riel meer toe te staan. De provinciaal-overste zou dan zelf het huis van Asse moeten beheren en P. Van Riel zou dan alleen als zaakgelastigde de lopende zaken mogen behandelen. Belangrijke beslissingen als de huisvesting van de migranten zou hij niet meer mogen nemen.

In een brief van 28 januari 1918 van P. Brocken aan P. Meyer vinden we weer een paragraaf gewijd aan Asse. Hij had een brief van de broeders in Asse ontvangen. Volgens hen was de toestand daar onhoudbaar geworden. Ze eisten ook afdoende maatregelen. P. Geerts had hem gevraagd P. Van Riel telegrafisch uit zijn ambt te ontslaan. Men merkt dat P. Brocken tussen twee stoelen zat. Hij moest rekening houden met de adviezen van zijn vice-provinciaal P. Geerts en hij kon P. Van Riel zo maar niet aan de dijk zetten. Misschien, zei hij, zou hij P. Van Riel uit zijn ambt ontzetten als hij meer inlichtingen zou verkregen hebben en zo mogelijk België kon bezoeken. Hij zou alles in het werk stellen om in februari in België te geraken. Hij liet zich echter niet op sleeptouw nemen door

de rapporten van de broeders want hij maakte de bedenking dat men toch voorzichtig moest zijn met de inlichtingen verkregen van de broeders.

P. Paul Jans en P. Adriaan Brocken

Tussen P. Jans en P. Brocken lijkt een vertrouwensrelatie te hebben bestaan. P. Brocken hield per briefwisseling met hem contact. Die briefwisseling was voor beiden mogelijk via Engeland. In die briefwisseling komt het probleem van de vluchtelingen in Asse in enkele paragrafen ter sprake. P. Jans speelde eerlijk spel. In een brief van 2 januari 1918 schreef hij aan P. Brocken: *Ik houd eraan u te waarschuwen, hoewel ik daartoe niet verplicht ben, om eerlijk tegenover elkaar te staan, dat ik het beroep van P. Van Riel tegen het bevel van P. Geerts aan P. Meyer heb overgemaakt.*

Op 1 maart 1918 handelde P. Brocken vooral over de soldaten aan het front en toonde zich verheugd dat die soldaten op verlof waren kunnen gaan naar Issoudun in Frankrijk, waar de congregatie in 1854 werd gesticht. In een korte alinea betreurde hij dat hij Asse nog niet had kunnen bezoeken.

Op 10 november 1918 slaakte P. Brocken een zucht van verlichting, toen er geen twijfel meer over bestond dat het einde van de oorlog nakend was. Hij voegde eraan toe dat hij geen brieven meer ontving uit België en dat zijn eigen brieven sinds oktober onbesteld waren teruggezonden.

Zelfs nog op 4 februari 1919 vroeg hij aan P. Jans om door toedoen van de Belgische legeraalmoezenier, Mgr. Marinis, aan de *Sureté militaire de Bruxelles* toelating te vragen voor een bezoek aan België. De wapenstilstand was dan bijna vier maanden gesloten.

Zo heeft P. Adriaan Brocken het probleem van de vluchtelingen in Asse niet moeten oplossen. De meer dan achthonderd ontheemden uit de streek van Wervik keerden geleidelijk naar hun eigen haardsteden terug. De gemeenteregisters wijzen uit dat omtrent zesentwintig Wervikenaren in Asse stierven. Enkele families schoten in Asse zelf wortel, waaronder de familie Durnez, waartussen de bekende schrijvers en redacteur van de *Standaard* Gaston Durnez en zijn broer Jeroom Durnez, die in het heemkundig tijdschrift *Ascania* een uitgebreid artikel wijdde aan zijn Wervikse lotgenoten. Jammer dat hij toen ons archief nog niet kende.

Voor de Noorderprovincie van de missionarissen van het H. Hart had de spanning rond de Wervikse ontheemden wel gevolgen. Onder invloed van P. Louis Van Riel en meerdere van zijn confraters en vooral door de allergie van de teruggekeerde frontsoldaten, die de neutraliteit van Nederland moeilijk hadden verteerd, werd de Noorderprovincie gesplitst in een Nederlandse en een Belgische kloosterprovincie. De kleine groep van omtrent veertig à vijftig kloosterlingen uit België verkreeg autonomie van het generaal bestuur in Rome. Einde goed alles goed! P. Van Riel mocht zich opnieuw ontfermen over uitwijkelingen. Hij werd benoemd tot aalmoezenier van de Vlamingen, die in de Borinage waren gaan werken. In 1930 werd hij opnieuw benoemd tot overste en directeur van het klooster en de school van Walfergem-Asse. Wij hebben "pa" dan als leerling gekend en meer dan eens Vlamingen uit Wervik en Wallonië dankbaar zien binnenlopen in school en klooster.

Joris Spanhove M.S.C.
Brusselsesteenweg 127
1730 Asse

Ex-voto's

Een deels onontgonnen studieterrein in Vlaanderen

Het gebruik om in kerken en kapellen ex-voto's te offeren neemt af, hoewel het voor sommigen nog steeds een levendig onderdeel van hun devotie vormt. Deze gelovigen worden echter niet meer aangemoedigd tot het beoefenen van deze praktijken. Ze krijgen integendeel steeds vaker af te rekenen met gesloten kerken en kapellen en met geestelijken die meewarig neerkijken op deze vorm van volksdevotie. We menen daarom dat de tijd dringt voor het aanvangen van een studie die gans Vlaanderen omvat en oog heeft voor alle vormen van votieve gebruiken.

Tot nog toe kwamen de meeste publicaties over ex-voto's tot stand in Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland, Italië en Frankrijk. In eigen land beschikken we over de publicaties van Walter Giraldo, Marcel Daem en Renaat van der Linden. De licentiaatsverhandelingen van Roeland Van de Walle (1973) en Veerle De Loose (1996) behandelen de wassen en ijzeren ex-voto's in respectievelijk West-Vlaanderen en Brabant. Mark Adriaen onderneemt sedert enkele jaren zeer vruchtbare pogingen tot identificatie van de producenten van wassen ex-voto's. Met deze korte bijdrage hopen we het onderzoek naar deze bij de volksbedevaarten aansluitende devotionele praktijken opnieuw te stimuleren.

1. Ex-voto's: een veelzijdig begrip

De Latijnse formule *ex-voto* werd reeds in de voor-christelijke en de christelijke Oudheid gebruikt. Het is de samentrekking van de formule *ex voto suscepto*: gedaan ten gevolge van een belofte. In zijn huidige vorm is de term *ex-voto* een door de volkskunde ingevoerde verzamelnaam voor dergelijke objecten. Men kan ze omschrijven als voorwerpen die aan een hogere macht geofferd of geschonken worden om een gunst te verkrijgen, of als een teken van dankbaarheid voor een verkregen gunst.

Ex-voto's in de strikte zin van het woord, zijn zij die passen in onze christelijke cultuur. Het zijn "votieve gaven" of "votiefgeschenken" waarmee men een hogere macht dankt voor een verkregen gunst. Daarnaast zijn er de "offergaven" of "wijgeschenken". Hier gaat men in de richting van het antieke *do ut des*-principe: ik geef iets opdat gij mij iets zoudt geven. Men tracht door een offergave een hogere macht te dwingen iets terug te doen. Het offeren van deze votieve gaven of offergaven gebeurt meestal in de context van een bezoek aan een heiligdom of bedevaartsoord. Enkele tientallen jaren geleden was de traditie van de bedevaart ("omwegang" of "beeweg") nog diep ingeburgerd. Meer dan ooit staan deze bedevaartgebruiken nu onder druk van een steeds sneller evoluerende, mondiale maatschappij.

2. Ex-voto's: een lange traditie

Het gebruik van ex-voto's vinden we terug in bijna alle culturen en dit sedert de Prehistorie. De oudste voorbeelden van ex-votobeeldjes dateren uit de Steentijd.

In onze gewesten is vooral de Bronstijd (ca. 2.000 tot 750 v. Chr.) belangrijk omwille van de aanzienlijke hoeveelheden bronzen wapens, sierraden en werktuigen die in zowat alle grote Europese rivieren werden teruggevonden. Sommige van deze voorwerpen zijn om persoonlijke of sacrale redenen in het water beland. Rivieren hebben de mens immers steeds ontzag ingeboezemd en tijdens de Late IJzertijd werden ze soms gezien als de verpersoonlijking van een natuurgodin. Zo werd de godin Sequana geassocieerd met de Seine. In de bronnen van deze rivier werden een massa houten beeldjes teruggevonden, die duidelijk verwijzen naar religieuze praktijken in een Keltisch natuurheiligdom uit de Late IJzertijd. De houten sculpturen bestonden zowel uit mannelijke en vrouwelijke beeldjes, als uit een groot aantal voorstellingen van ledematen (hoofd, armen, voeten) en ingewanden. Het is duidelijk dat de mensen die dergelijke voorwerpen in deze bronnen achterlieten, op zoek waren naar genezing en daarom aan de godin een symbool van hun door ziekte aangetast lichaam offerden.

In de Oudheid kende men ook elders het gebruik van ex-voto's van steen, terracotta en brons. Uit Mesopotamië kennen we terracotta reliëfs van het einde van het 3de en het begin van het 2de millennium. De Feniciërs offerden na een goede zeereis beeldjes van steen of terracotta aan de zeegoden. Ook in Griekenland en het Romeinse Rijk waren votiefgeschenken en wijgeschenken welbekend. Ze bestonden zowel uit beschilderde houten tafeltjes en kleitabellen, als uit opschriften, beelden, beeldengroepen en kleine of grote votieve altaren. Kostbare wijgeschenken werden door de steden in aparte *thesauroi* of schathuizen bewaard. Eenvoudige offergaven werden als gewijde voorwerpen in de nabijheid van de heiligdommen in offerkuilen geworpen.

Ook de eerste christenen behielden de ex-voto's onder dezelfde vorm en betekenis: als bedanking voor een verkregen gunst of als een bede om hulp. Omdat deze praktijken onuitroeibaar bleken, gingen de christenen weldra een onderscheid maken tussen christelijke (*vota ad altaria*) en heidense votiefpraktijken (*vota ad arbores, ad fontes, ad lapides*). Deze laatste praktijken werden voor het eerst veroordeeld door de Synode van Orleans (533) en kort nadien door de Synode van Auxerre (573-603). Men verbood daarin uitdrukkelijk alle votiefpraktijken op niet-christelijke plaatsen zoals bomen, bronnen en afgelegde oorden. Deze verbodsbepalingen tegen heidense gebruiken werden tot in de 11de eeuw herhaald. In de 9de eeuw trachtte men deze vorm van "afgoderij" definitief uit te roeien door heilige bomen in brand te steken. Ook tegen het offeren van in hout gesneden zieke ledematen ging men optreden. Deze praktijk werd reeds door Gregorius van Tours (538-594) gesignaleerd. In 743 sprak de Synode van Estinnes een verbod uit over deze *de ligneis pedibus et manibus pagano ritu*. Het gebruik bleek echter onuitroeibaar. Het enige resultaat van al deze bekeringsijver was dat de houten ex-voto's uiteindelijk niet meer aan bomen, maar in christelijke heiligdommen werden geofferd. Ondanks al deze verbodsbepalingen overleefden echter de heilige bomen of fetisjbomen als magisch rituele plaatsen waar, met behulp van nagels en repen stof, een ziekte of ander onheil aan de boom wordt overgedragen.

Tijdens de hele Middeleeuwen bleef het offeren van ex-voto's een algemeen gebruik. De bronnen worden talrijker vanaf de 10de eeuw. Afhankelijk van de sociale status van de votant, bestonden de ex-voto's uit zowel grote bedragen, ledematen in goud of zilver en het eigen gewicht in was, als uit kleinere voorwerpen van was, zilver, hout, papier, enz. Vanaf de 14de en 15de eeuw voegden zich hierbij de votiefschilderijen, die na de 16de eeuw een grote bloeiperiode tegemoet gingen. Toch bleef ook het offeren van kaarsen en geld doorheen alle tijden zeer geliefd.

Met de Reformatie kwam er een kentering. Aangezien Luther, Calvijn, Hus e.a. votiegaven verwierpen als paapse of heidense gebruiken, verdwenen deze devotionalia (met uitzondering van enkele ex-voto's in de vorm van schepen)

uit de protestantse kerken. Het Concilie van Trente (1545-1563) liet het offeren van ex-voto's toe, zodat tijdens de Contrareformatie dit gebruik weer sterk verankerd raakte in de lokale zeden van vele Europese en Amerikaanse landen. Vanaf de 17de eeuw tot het begin van de 20ste eeuw veranderde er weinig in deze praktijken.

In de 19de eeuw kenden de ex-voto's nog een laatste bloei, om pas vanaf het einde van de eeuw geleidelijk aan terrein te verliezen. Vooral in onze gewesten nam het aantal votiefschilderijen en zilveren ex-voto's snel af. De wassen ex-voto's konden zich vrij behoorlijk handhaven tot in het midden van de 20ste eeuw. Nadien werd hun rol meer en meer overgenomen door kaarsen en dankplaatjes. In de post-conciliaire periode, waarin vele oude devotionele praktijken de genadeslag kregen, kon het offeren van ex-voto's zich slechts handhaven in zeer populaire bedevaartsoorden en in kerken die hun deuren voor de gelovigen gastvrij bleven openstellen, ook buiten de misvieringen.

3. Ex-voto's: variatie in vorm en techniek

3.1. Wassen ex-voto's

De eerste vermelding van votiefkaarsen dateert uit de 5de eeuw. Nadat de Synode van Auxerre (583-603) het offeren van brood had verboden, mocht men in christelijke heiligdommen enkel nog kaarsen offeren. De hiervoor gebruikte was bleef gedurende eeuwen een vrij dure grondstof. Reeds in de 10de en 11de eeuw offerde men voor het beeld of op het graf van de heiligen kaarsen in de vorm van in was gedompelde wieden, naast grote wassen of houten votiefkaarsen.

Een oud gebruik was ook het offeren van wassen beelden die even groot en zwaar waren als de persoon die ze schonk of waarop ze betrekking hadden. De 15de en 16de eeuw vormden de bloeiperiode van deze dure en opvallende vorm van ex-voto's, die de vorm kregen van levensecht beschilderde beelden van groot formaat. Minder kostbaar, maar even oud, was het offeren van kleinere wassen beeldjes en vooral van bepaalde lichaamsonderdelen die door ziekte waren aangetast. Het offeren van dergelijke kleine wassen ex-voto's bleef in gebruik tot in de 20ste eeuw. Ze behielden de vorm van kleine beeldjes van heiligen, mannen, vrouwen, bunselkinderen, hoofden, bustes, borsten, ogen, oren, tanden, harten, longen, baarmoeders, ingewanden, armen, handen, benen en voeten. Vanaf de Middeleeuwen tot in onze eeuw vinden we in bepaalde bedevaartsoorden ook wassen ex-voto's terug in de vorm van paarden, runderen, zwijnen, schapen en geiten, konijnen, honden, ganzen, eenden en ander pluimvee. Deze wassen beeldjes werden soms met de hand geboetseerd. Meestal werden ze echter gegoten in gietvormen van aardewerk, tinloodlegeringen, smeedijzer, hout, gips, plaatijzer en zelfs uitzonderlijk van rubber of silicone. Ze werden gemaakt door particulieren en kosters, in kloosters van de Arme Claren en uiteraard ook door de kaarsengieters. Tot voor enkele tientallen jaren bezat Vlaanderen nog diverse producenten van

1. Gezadeld paard, was, Gent, kaarsengieterij Bert, 20ste eeuw, Stedelijke Musea Dendermonde, inv. 2067.

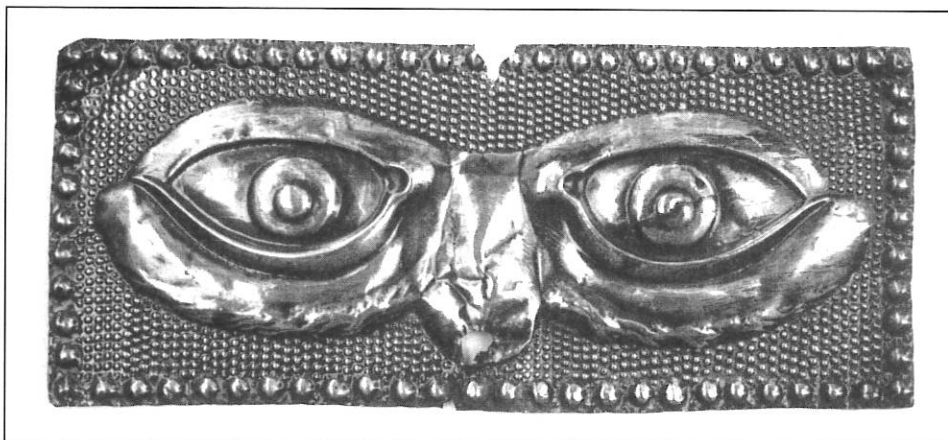
wassen ex-voto's. Nu is S. Bouckaert uit Ieper nog de enige kaarsengieter. Zijn ex-voto's worden gegoten in een beschutte werkplaats.

Op slechts enkele plaatsen worden deze wassen ex-voto's (nieuwe of herbruikte) nog geofferd. Door de vershraling van het assortiment, een vermindering van het aanbod en een zekere vorm van tegenwerking in de kerken, gaat het gebruik snel achteruit, althans wat betreft de figuratieve ex-voto's. In de vorm van kaarsen (grote en kleine kaarsen, noveenkaarsen en theelichtjes) zijn deze votiefgeschenken zeker nog niet aan verdwijning toe. Toch moeten we dringend werk maken van een grondige inventaris van de producenten, de nog bestaande gietvormen, de ex-voto's en de gewezen of nog actieve offerplaatsen. In West- en Oost-Vlaanderen hebben Roeland Van de Walle en Mark Adriaen reeds degelijk onderzoekwerk verricht. Elders bleef het onderzoek tot nog toe beperkt tot een reeks korte bijdragen en meldingen in heemkundige tijdschriften.

3.2. Zilveren ex-voto's en juwelen

Ex-voto's van zilver en goud kwamen reeds voor in de Vroege Middeleeuwen. Theodor van Kyrrhos getuigde in de 5de eeuw dat de heiligdommen van christelijke martelaars bezocht werden door gelovigen, die ex-voto's schonken in de vorm van zilveren of houten ogen, voeten en handen. Ook vorsten en edelen schonken vaak belangrijke zilveren ex-voto's. Men offerde eveneens kleinere zilveren ex-voto's in de vorm van menselijke figuren, van bepaalde ledematen, organen, harten, dieren, enz. Ze werden door plaatselijke zilversmeden uit een zilverplaat gedreven. Zilveren ex-voto's werden tijdelijk opgehangen aan de heiligenbeelden of aan speciaal voor dit doel vervaardigde "piramiden", die ter gelegenheid van bepaalde feestdagen op het altaar werden geplaatst en waaraan de gelovigen hun zilveren offeranden of juwelen konden ophangen. Nadien werden ze op een houten bord genageld of in een met glas afgeschermd kast, in de omgeving van het altaar, aan de kerkmuren opgehangen. Soms was hun vormgeving bepaald door een speciale gebeurtenis of in functie van de attributen van een bepaalde heilige. Van de 17de tot de 19de eeuw schonk men als ex-voto ook gouden en zilveren medailles of eretekens, (trouw)ringen, oorbellen, oorijzers, sleutelriemen, kettingen, kruisjes, lampen, snuifdozen, kaatstroeën, enz. Zelden bleven deze devotiestukken bewaard. Vaak werden ze, in ruil voor nieuw kerkzilver, aan de zilversmeden verkocht.

Typisch voor de zilveren ex-voto's uit de 19de en begin 20ste eeuw is dat ze overwegend uit hele dunne plaatjes zilver werden gemaakt. In tegenstelling tot de vroegere, met de hand gedreven en geciseleerde exemplaren, werden de ex-voto's toen met behulp van matrijzen in een zilverplaat geperst. Sommigen tel-

2. Ogenpaar, geperst zilver, 19de eeuw, Gent, Museum voor Volkskunde, inv. VG.73.356.

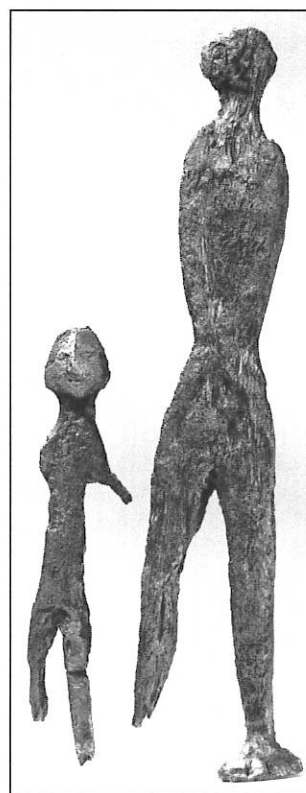
len één tot drie zilvermerken, waarvan de meeste nog op identificatie wachten. Uit een eerste snelle vergelijking van een reeks ex-voto's blijkt dat ze vermoedelijk het werk zijn van een handvol producenten die, op basis van gelijkaardige modellen, soms een ganse reeks met diverse motieven en formaten op de markt brachten. De uitwerking van de achtergrond, van de randen en zelfs het gebruik van reeksnummers, moeten op termijn toelaten de meeste 19de-eeuwse ex-voto's aan enkele ateliers toe te schrijven. Sommige dragen op de achterzijde in inkt ook nog de aanduiding van de prijs waarvoor ze ooit te koop werden aangeboden. Ook graveurs en medailleurs, bedreven in het snijden van ijzeren of koperen matrijzen, waren in de 19de eeuw op dit terrein actief.

De onderwerpen ondergingen in de 19de eeuw weinig of geen verandering: voorarmen, armen, benen, ogen, bunselkinderen, geknielde mannen en vrouwen, vlamme harten (soms op de bolle spiegel voorzien van een Madonna, een H. Antonius, H. Rochus, enz.), allerlei dieren (varken, koe, stier, schaap, paard), huizen, schepen, enz. In de eerste helft van de 20ste eeuw kwam aan de productie van zilveren ex-voto's een einde. Diegene die aan de vernieling ontsnapten, vinden we nu meestal terug in de kelkschat, als ze al niet in privé-collecties of in lokale musea terecht kwamen. Hierbij gingen hun herkomstgegevens meestal verloren. Op het terrein van de zilveren ex-voto's moet het eigenlijke onderzoekswerk nog starten: inventariseren van wat nog ter plaatse of in openbare en privé-collecties bewaard bleef, vergelijkend onderzoek verrichten naar motieven, afwerking en zilvermerken, edelsmeden en graveurs identificeren, werklijsten samenstellen, kerkinventarissen controleren op vermeldingen en beschrijvingen van ex-voto's, enz.

3.3. Ijzeren ex-voto's

Het gebruik van ijzeren ex-voto's is eeuwenoud. Uit de eerste eeuwen van onze jaartelling zijn enkele beeldjes bekend, doch er bestaat geen zekerheid of ze ook effectief als ex-voto's of wijgeschenken werden gebruikt. Wel bleven er uit de Oudheid een groot aantal bronzen wijgeschenken bewaard in de vorm van beeldjes en andere voorwerpen. Uit de Byzantijnse tijd dateren een aantal bronzen votiefkruisen. Ook smeedijzeren kruisen werden teruggevonden bij kerken, kerkhoven, bronnen en ruïnes. Smeedijzeren ex-voto's vinden we vooral terug in Beieren en Oostenrijk (met uitlopers in de aangrenzende landen), en verder in nog enkele andere plaatsen in Zuid-Duitsland, Zwitserland, Noordoost-Frankrijk en België (Brabant, Luik). Het dateren van deze ex-voto's blijft moeilijk. De oudste voorbeelden meent men te mogen dateren in de 11de en 12de eeuw. Het merendeel van deze ijzeren ex-voto's zijn miniatuurafbeeldingen van mens en dier. Andere gebruiken behoren eerder tot de wereld van de magische rituelen. We denken hier aan de ijzeren kronen tegen hoofd- en tandpijn en de offernagels die gebruikt worden bij fetisjbomen of spijkerbomen. Spelden, nagels en spijkers worden ook naast beelden gelegd of geworpen. In Huizingen gooit men spelden naar een kruisbeeld tegen de hoofd- en tandpijn. Elders worden nagels of spijkers bij heiligenbeelden achtergelaten. Dit gebeurt meestal tegen de "nagelgaten" (steenpuisten), een huidziekte in de vorm van bloedzweren, die bij het uitvallen op spijkers gelijken en diepe gaten in de huid achterlaten.

De smeed- en plaatijzeren ex-voto's werden overwegend aan de H. Leonardus geofferd. In Zuid-Duitsland behoorde hij tot de meest vereerde volksheiligen. Waarom nu precies in bepaalde streken en vooral voor Sint-Leonardus ijzeren ex-voto's werden geofferd, blijft voorlopig een onopgeloste vraag. Deze ex-voto's brachten de bedevaarders vermoedelijk vanuit hun plaats van herkomst mee. In populaire Duitse en Oostenrijkse bedevaartsoorden lagen er vaak vele honderden ijzeren ex-voto's aan de voet van het beeld van de H. Leonardus. De meeste ijzeren ex-voto's komen in ons land uit de bedevaartsoorden Huizingen,

3. Menselijke figuren, smeedijzer, Late Middeleeuwen (?), herkomstig van de Sint-Jan-de-Doperkerk te Huizingen, Halle, Zuidwest-Brabants Museum, foto KIK.

Zoutleeuw, Epepegem en Anderlecht. In 1957-1958 werd voor het laatst een ijzeren ex-voto geofferd. Hoewel onlangs V. De Loose een licentiaatsverhandeling schreef over de ijzeren ex-voto's in Brabant, de provincie waar het gebruik zich in ons land schijnt te concentreren, is het onderzoek nog lang niet afgesloten. Bepaalde privé- en museumcollecties wachten op verdere ontsluiting. Ook het offeren van naalden en spijkers dient nog beter in kaart te worden gebracht.

3.4. Votiefschilderijen

De votiefschilderijen vormen een artistiek belangrijk deel van het hier bestudeerde cultuurpatrimonium. We kunnen ze onderverdelen in twee categorieën. De eerste categorie votiefschilderijen werden, na het bekomen van een gunst, bij een schilder besteld en in een kerk of kapel uit dankbaarheid opgehangen. Dergelijke schilderijen bevatten vaak een voorstelling van de aanbeden heilige, van diegene die de gunst heeft afgesmeekt, van de gebeurtenis of ziekte waarvoor op de heilige beroep werd gedaan en van schriftelijke informatie over de reden van het offer. Deze votiefschilderijen vinden we met honderden terug in kerken, kapellen en bedevaartsoorden in Europa, Brazilië en andere Latijns-Amerikaanse landen. In ons land bleven er van dit type niet zoveel bewaard. Talrijker zijn daarentegen de votiefschilderijen van de tweede categorie, waarop hoofdzakelijk kinderen zijn afgebeeld en die we in Mariale heiligdommen terugvinden. Zij werden er geschonken door ouders die hun kinderen onder bescherming van O.-L.-Vrouw wilden plaatsen.

De oudste votiefschilderijen vinden we terug in Italië, waar ze dateren uit het begin van de 15de eeuw. Vanaf de tweede helft van de 15de eeuw kende het genre ook verspreiding in Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland, doch de echte doorbraak dateert pas uit het eerste kwart van de 17de eeuw. In de meest populaire bedevaartsoorden hingen na verloop van tijd honderden votiefschilderijen aan de muren. Een ruim aantal bleef bewaard, doch ook hier ging veel verloren door oorlogsomstandigheden en onbegrip. Op deze schilderijen verwijzen slechts enkele elementen naar het religieuze karakter van het voorwerp. Op de oudste schilderijen houden de kinderen vaak een vlamvend hart in de hand en schenken het aan Maria. In de 19de eeuw werd dit motief vervangen door bloemen. Ondanks de reeds bestaande publicaties van Marcel Daem en Jozef Dauwe ontbreekt het, met betrekking tot ons land, ook op dit minder bedreigde terrein nog steeds aan een grondige, inventariserende studie.

3.5. Votieve scheepsmodellen

De wereld van schippers en vissers heeft ook een eigen vorm van ex-voto voortgebracht, met name de scheepsmodellen. Deze werden geofferd door zeelui als dank voor een behouden thuiskomst of om, voor het aanvatten van een gevaarlijke opdracht (bv. IJslandvaarders), bescherming en succes voor het schip en zijn bemanning af te smeken.

Zowel in de Oudheid als tijdens de Middeleeuwen vinden we het offeren van scheepsmodellen terug in bijna alle Europese landen met zeevaarttradities. Vanaf de 17de eeuw tot het begin van de 20ste eeuw werden hoofdzakelijk houten scheepsmodellen geofferd. Voorbeelden bleven bewaard in enkele musea en in kerken en kapellen te Brugge, Meetkerke, Lombardsijde en Oostende.

3.6. Votieve dankplaten en vota scripta

Dit type was in de Oudheid bekend in de vorm van gebeitelde teksten en graffiti op de tempelmuren. Vanaf de 19de eeuw kenden de dankplaten een steeds

groter succes. Ze handhaven zich zelfs probleemloos tot op de dag van vandaag. De oudste platen waren van hout. Sedert de 19de eeuw gaf men de voorkeur aan hartvormige of rechthoekige platen van witte marmer. De teksten werden op de voorzijde overwegend in kapitalen gebeiteld en goudkleurig opgehoogd. Het overgrote deel bestond uit een eenvoudige dankformule. Soms werd ook het motief van de bedanking op de plaat vermeld. Na de Tweede Wereldoorlog verving men het marmer door witte en zwarte tegels, welke nu op hun beurt plaats maken voor platte, rechthoekige blokken van een doorzichtige, heldere kunststof, waarin meestal een kunstbloem met een dankformule zit verwerkt. Ook over deze vorm van ex-voto's is dringend een onderzoek naar producenten, productietechnieken, afzetgebieden en dergelijke noodzakelijk.

Sedert enkele decennia zetten steeds meer mensen hun wensen op papier. Naamkaartjes of anonieme briefjes worden bij een beeld of in een korfje gelegd. Ook steeds gebruikelijker zijn de gastenboeken of intentieboeken, waar de gelovigen hun naam en adres, eventueel vergezeld van een wens kunnen in neerschrijven. Waar komt dit gebruik voor? Enkel in West-Vlaanderen werd tot nog toe enige aandacht besteed aan deze devotionele praktijken.

4. Kaarsen en votieve dankplaten bij een beeld van de H. Rita van Cassia, 1995, Dendermonde, Kerk van Sint-Gillis-Binnen, foto K. Van Pollaert.

3.7. Votieve gebruiks- en siervoorwerpen

Door de eeuwen heen lieten de gelovigen ook allerlei al dan niet gewone gebruiks- en siervoorwerpen in bedevaartsoorden achter, als dank voor een bekomen gunst of genezing. Hiertoe behoorden krukken, prothesen, breukbanden *ende ander instrumenten waer mede de ziecken ende impotente heurlieden waeren behulpende*. In kerken achtergelaten brillen vormen een moderne versie van deze vorm van ex-voto's.

Naast deze voorwerpen, die eerder een binding hebben met een genezing van een bepaalde ziekte of handicap, schonken de gelovigen ook andere gebruiks- en siervoorwerpen aan hun geliefde bedevaartsplaatsen, zoals landbouwwerktuigen, schietspoelen, bidsnoeren, keukengerei, kledingstukken, enz. Zelfs kanonballen kwamen als dankoffer in aanmerking, maar ook andere offeranden in natura zoals vlees, veldvruchten, zuivelproducten, bloemen, bruidsboeketten, votieve beelden, kandelaars, glasramen en zelfs volledige kapellen.

4. Besluit

De mogelijkheden, om op een voor iedereen zichtbare manier zijn dank uit te drukken voor een gelovig verkregen gunst, waren en zijn onbeperkt. Ze zijn

innig verbonden met zowel diep-religieuze als bijgelovige praktijken, die wortelen in een eeuwenoude en universele traditie en die diep verankerd liggen in elk menselijk wezen. De ex-voto's zijn hiervan de materiële getuigen, die mee evolueren met de tijd en zich bestendigen in steeds nieuwe vormen en materialen. Recente ex-voto's hangen meestal slechts een beperkte tijd in kerken, kapellen en bedevaartsoorden. Oudere ex-voto's die vaak om esthetische redenen iets langer bewaard bleven, werden na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) op hun beurt verwijderd, omdat men ze beschouwde als een verouderde vorm van devotie en zelfs van bijgeloof. Veel ging daarbij reddeloos verloren.

Een brede, zo mogelijk gecoördineerde inventariserende actie, als basis voor een meer diepgaande synthese, met oog voor de zeer gevarieerde en complexe aard, thematiek en vormgeving van dit aspect van onze volksdevotie, is daarom dringend noodzakelijk. We denken hierbij aan veldwerk in de bestaande kerken, kapellen en bedevaartsoorden, aan het delicate werk van het benaderen van "votanten", aan het identificeren van de producenten en aan het noodzakelijke onderzoek in musea, privé-verzamelingen en archieven. Hier ligt een uitgelezen werkterrein voor onze heemkundige kringen, zo mogelijk met ondersteuning vanuit de universitaire wereld!

Literatuur

De buitenlandse bibliografie over ex-voto's is vrij uitgebreid. In eigen land zitten de gegevens verspreid over talrijke oudheidkundige en heemkundige tijdschriften. We vermelden hier enkele richtinggevende publicaties die, via hun bibliografische verwijzingen, kunnen helpen bij verder onderzoek.

R. Andree, *Votive und Weihgaben des Katholischen Volks in Süddeutschland. Ein Beitrag zur Volkskunde*, Braunschweig, 1904; M. Adriaen, "Productie-ateliers voor wasen ex-voto's in West-Vlaanderen", in: *'t Beertje. Volkskundige Almanak 1996*, Brugge, 1995, p. 55-99; A. Almereller, *Votiv Bilder*, München, 1965; C. Angeletti, *Geformtes Wachs, Kerzen, Votive, Wachsfiguren*, München, 1980; F. & C. Bouillet, *Ex-Voto Marins*, Genève, 1978, p. 12-25; R. Buell, *Das grosse Buch vom Wachs*, München, 1977; R. Creux, *Les ex-voto racontent*, Paudex, 1979; M. Daem, "De ex-voto's. De menselijke figuur als ex-voto", *Oostvlaamse Zanten*, 30/6 (1955) p. 165-174; M. Daem, *Votiefschilderijen en Mirakelboek van Kapelletje Schreiboorn te Gent*, Gent, 1975; M. Daem, "Votiefschilderijen en Mirakelboek St.-Annaverering te Bottelare", *Oostvlaamse Zanten*, 57/2-4 (1982) p. 61-168; J. Dauwe, *Votiefschilderijen in de O.-L.-Vrouwkerk te Lebbeke 1705-1908*, Lebbeke, 1977 (overdruk uit: *Oostvlaamse Zanten*, 52 (1977) p. 85-128); J. Dauwe & R. Ruys, *Bijdrage tot de studie van de votieve kinderporettren in Oost-Vlaanderen*, Dendermonde, 1979; J. Dauwe, "Het votieve kinderporet. Een typologische benadering", *Ons Heem*, 34/1-2 (1980) p. 11-18; V. De Loose, *Ijzeren ex-voto's in Brabant*, Lic.-verhand., U.Gent, 1995-1996; J. Gerits, "Bedevaarders uit de Zuidelijke Nederlanden naar O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch (14de-15de eeuw)", *Ons Heem*, 46/1 (1992) p. 2-14; J. Gerits, "De kaars in het volksleven", *Ons Heem*, 45/4-5 (1991) p. 120-136; W. Giraldo, *Volksdevotie in West-Vlaanderen*, Brugge, 1989, p. 105-137; R. Kriss, "Das Eisenopfer in Brauchtum und Geschichte", in: *Volks Glaube Europas, Band I, Eisenopfer*, München, 1957; L. Kriss-Rettenbeck, *Ex voto. Zeichen, Bild und Abbild im christlichen Votivbrauchtum*, Zürich, 1972; J. Pichard, *Ex-voto de France, art populaire religieux*, Parijs, 1949; A. Stroobants, *Ex-Voto's*, Dendermonde, 1996; R. Van De Walle, *Bijdrage tot de studie van de ex-voto's in West-Vlaanderen*, Lic.-verhand., R.U.Gent, HIKO, 1972-1973; A. Viaene, "De lange kaars van Nieuwpoort en andere "votiefkaarsen naar maat" in de middeleeuwen", *Bieckorf*, 68/9-10 (1967) p. 257-269.

Dr. Aimé Stroobants
Donckstraat 94
9200 Dendermonde

Onveiligheid in het land van Beveren tussen 1761 en 1792

In de registers *Briefwisseling van de algemeen beheerder* werden alle uitgaande brieven van de centrale administratie van de hertog van Arenberg, bestemd voor de lokale ontvangers en wethouders, gekopieerd (1). Deze registers beslaan de periode 1751 tot 1792. Voor elk domein van Arenberg werden afzonderlijke delen of registers samengesteld. Het domein Beveren-Waas beslaat aldus tien registers. Vanaf januari 1770 werden ook verschillende inkomende brieven overgeschreven. De inhoud van die brieven handelt vooral over specifieke onderwerpen en opdrachten van een administratie: inkomsten en uitgaven van het domein; moeilijkheden met pachters; processen over eigendomsrecht, verkoop en verhuring van hoeven, molens, gronden, tienden, hout; indijking van de polders; jurisdictieconflicten tussen het Land van Waas en het Land van Beveren enz.

Maar nu en dan lezen we toch over een gebeurtenis die meer betrekking heeft op het dagelijks leven van onze voorouders, namelijk waar het gaat over terechte of vermeende onveiligheid. We kunnen hier niet dieper ingaan op een eerste vorm van onveiligheid, namelijk de fysieke onzekerheid: onweer en storm, oorlog, ziekte, veesterfte, mislukte oogsten. In de registers worden enkele van deze elementen aangehaald of uitgebreid uitgewerkt. We vernemen meer over de vrees voor stormen op de Schelde want de mogelijkheid van dijkbreuken en overstromingen in de polders was steeds reëel (2), moeilijkheden met de Staten van Zeeland die jarenlang de arme schippers van Doel pestten (3) en de vrije marktschipper verhinderden zijn werk te doen (4), mislukte graan- en koolzaadoogsten, epidemie onder het hoornvee (6). In september 1785 verhoogden de Hollanders het water in de Kleine-Doelpolder met tien duimen omdat ze een oorlog met Oostenrijk vreesden (7).

Een tweede vorm van onveiligheid was de psychische onzekerheid, vooral in de relatie van de mens tot zijn medemens. De marginalen in de maatschappij werden beschouwd als een terecht of vermeend gevaar: bedelaars, vagebonden, mensen met een deviant gedrag en vreemdelingen, met als verhoogd risico de bendevorming door deze verdachte lieden. Het is een feit dat deze groep een grotere mogelijkheid in zich hield binnen de criminele sfeer terecht te komen: doodslag en moord, geweldpleging, diefstal en roof, huisbraak, brandstichting en bedreigingen. Vooral deze onveiligheid werd in de registers vermeld en soms dik in de verf gezet. Het betrof hier immers de criminele rechtspraak die onder de bevoegdheid van de hoogbaljuw en de mannen van leen van het kasteel van Beveren ressorteerde. De hertogelijke raad eiste daarom dat de lokale beheerders en wethouders haar op de hoogte bracht van alle criminele daden, vooronderzoek en eventuele processen. De hertog van Arenberg moest als heer van Beveren, die de hoge justitie bezat, de onkosten van de criminele processen voor zijn rekening nemen tot de veroordeelde de kosten terugbetaalde. Maar omdat de meeste van die vreemdelingen en misdadigers onbemiddeld waren,

(1) Deze registers bevinden zich in het Archief van Arenberg te Edingen, Kapucijnenstraat 5, 7850 Edingen. De verwijzing naar deze registers wordt in dit artikel afgekort tot: AAE, registers AB, ...

(2) Op 22 augustus 1784 schreef de toezichter van de werken aan de Nieuw-Arenbergpolder: *Nous avons essuyé ici [= Kieldrecht] le 18 et 19 août un grand vent qui semblait tout menacer mais il venoit heureusement du nord-est* (AAE, Beveren NP 177).

(3) AAE, registers AB, Beveren 6, 05.06.1773; SBC 25: *les ostilité et menaces qui font les hollandois sur mes habitans du doel notamment sur la rivière de l'escaut*.

(4) AAE, SBC 4, 24. Een marktschip was de overzetboot voor personen en goederen op de Schelde, hier in dit geval van Doel naar Antwerpen en terug. (5) AAE, registers AB, Beveren 10, 12.07.1786; 13.07.1787; 19.07.1787.

(6) AAE, registers AB, Beveren 5, 16.02.1771; 12.03.1771: *La maladie contagieuse qui regne parmi les bêtes à cornes a attaqué les bêtes d'un certain Guerin Vercauteren*.

(7) AAE, registers AB, Beveren 10, 20.09.1785: *On parle ici beaucoup de la guerre*.

zag de hertog zijn geld maar zelden terug. De raad wilde uit voorzorg dat die onkosten niet te hoog zouden oplopen en evenredig zouden zijn met de gepleegde misdaad. Zo werd op 17 mei 1765 Gilles De Leeuw, stadhouder van Kieldrecht en Doel, op de vingers getikt omdat hij twee criminele processen ingezet had zonder de hertogelijke raad te verwittigen: *Un officier de justice devoit au moins avoir ces egards pour son seigneur d'autant que c'est lui qui en doit supporter tous les fraix*. Als het enigszins mogelijk was, werden de verdachten liever overgedragen aan een andere justitiemacht. In april 1774 werd Jan Wouters aangehouden te Kieldrecht omdat hij gestolen goederen bij zich had. Omdat de diefstallen gebeurd waren te Gent, Zeveneken en Hulst, wilde de luitenant-hoogbaljuw van Beveren hem aan het Land van Waas of Gent uitleveren. Die waren niet bereid de dief over te nemen zodat de vierschaar van Beveren hem tenslotte zonder proces uit de gevangenis ontsloeg (9).

Philip Van Schooten, stadhouder van Beveren, liet op 29 maart 1772 Jean-Joseph Gendebien, algemeen beheerder van de goederen van Arenberg, weten dat hij sedert korte tijd over niets anders meer hoorde praten dan over wetsovertredingen, wanorde, rellen en misdaden die ongestraft bleven. Enkele dagen later schreef de burgemeester van Beveren Judocus Rotthier in dezelfde zin dat libertijnen en vreemdelingen overal met ongehoorde driestheid wandaden begonnen te plegen. Die toestand kon niet blijven duren. Er moesten maatregelen genomen worden. Van Schooten gaf in zijn brieven aan Gendebien enkele voorbeelden van onveiligheid en misdaden. We vertellen deze voorbeelden na.

Geef een aalmoes of ... (1772)

In de Zandstraat, dichtbij het centrum van Beveren, woonde de heer Christian Wouters, licentiaat in de rechten. Hij zat er warmpjes in want in 1761 en 1767 stond hij op de lijst van de notabelen en gegoeden van Beveren (10). Op een dag in maart 1772 kwam een stadsgenoot bij hem en vroeg een aalmoes. Neen, geen aalmoes voor zichzelf maar voor anderen, van wie hij de naam niet wilde noemen. De man had zelfs het lef om te zeggen dat, indien Wouters deze aalmoes niet wilde geven, hij dan ook niet verwonderd moest zijn dat binnen enkele dagen een paar bomen op zijn eigendom zouden geveld zijn. De man wees zelfs de bomen aan die mogelijk omgehakt zouden worden. Of dat zou gebeuren of niet, hing alleen van de heer Wouters af. Hij vertelde nog dat hij hetzelfde verzoek gedaan had aan mevrouw Smet van Bazel en dat hij van die dame zes kronen gekregen had. Wouters mocht wel minstens evenveel geven. Wouters antwoordde dat hij die aalmoes alleen persoonlijk zou overhandigen aan de onbekende of onbekenden. Na enige tijd kwam die man terug om te zeggen dat die mensen zich niet bekend wilden maken. Wouters mocht en moest de zes kronen aan hem geven. Maar Wouters wilde niet geven. Enkele dagen later waren enkele bomen geveld en weggehaald, maar alleen die bomen, aangewezen door de man van de aalmoes.

Was dit voorval een alleenstaand feit? Indien we de brief van 29 maart 1772 van Van Schooten aan Gendebien verder lezen, moeten we neen antwoorden: ook bij andere particulieren waren enkele bomen neergehaald en weggebracht (11). Maar in een brief van 28 mei 1772 zegde hij dat het inderdaad een alleenstaand feit was (*comme il est unique et singulier*) en dat het beter was de zaak voorlopig op zijn beloop te laten. Een mogelijke uitleg voor deze tegenstrijdigheid in de twee brieven van Van Schooten kan zijn dat hij op 29 maart 1772 nog geen benoeming gekregen had als luitenant-hoogbaljuw van het Land van Beveren, alhoewel hij er geweldig op aandrong. Hij was maar stadhouder van Beveren. Op 1 mei 1772 werd hij benoemd tot luitenant-hoogbaljuw van het Land van Beveren (12) en dus was zijn positie op 28 mei zeker. Wellicht was het een kwestie van de zaken erger voor te stellen dan ze waren om zo vlug mogelijk die hoge post in handen te krijgen?

(8) AAE, registers AB, Beveren 3, 17.05.1765.

(9) AAE, registers AB, Beveren 6, 16.04.1774; 07.05.1774; D. Verelst, *Politieke en institutionele geschiedenis*, Geschiedenis van volk en land van Beveren 1 (Beveren, 1984) p. 235.

(10) D. Verelst, *o.c.*, p. 370.

(11) AAE, registers AB, Beveren 5, 29.03.1772.

(12) Normaal zou Van Schooten benoemd worden tot hoogbaljuw, maar door betwisting met het Land van Waas over de titel van hoogbaljuw wilde de hertog van Arenberg hem die voorlopig niet toekennen en werd hij slechts luitenant-hoogbaljuw (AAE, registers AB, Beveren 6, 09.03.1774; 03.04.1774; Beveren 7, 18.05.1775).

Mannen met een vreemde tongval (1772)

Op 28 maart 1772 kwam de ontvanger van de parochie Beveren in de duisternis naar huis. Het was reeds 22 uur en de man ging langs het kerkhof van Beveren. Twee mannen, elk gewapend met een stok, wilden hem tegenhouden. Volgens zijn verklaring hadden die twee een vreemde tongval. Gelukkig kon hij zich redden door in een huis, waar nog licht was, te vluchten. Daar heeft hij de nacht doorgebracht want de beide booswichten hadden zich verscholen achter het voetstuk van de pomp in het midden van de markt (13).

Die smeerlapperij kan niet ongestraft blijven (1772)

Op 28 mei 1772 vroeg Van Schooten het advies van Gendebien over zware feiten, voorgevallen in de kantschool van Beveren (14). Hij wilde later niet beschuldigd worden van verwaarlozing. Jean de Moor, geboren in de omgeving van 's-Hertogenbosch, woonde reeds sedert vele jaren te Beveren. Zijn vrouw, geboren te Beveren, hield hier een school open om de meisjes het kantklossen aan te leren. Welnu, die man had sedert vele jaren bijna alle meisjes, zelfs zij, die in hun prilste jeugd waren, bedorven. Hij heeft met al die leerlingen betrekkingen gehad. Wat die man in de kantschool met de kinderen gedaan had, was veel te schandelijk om hier in detail te beschrijven, zo zei toch Van Schooten. Enkele ouders hadden om die reden tijdens de winter hun dochters van deze verderfelijke school weggehaald. Zij waren begonnen te morren en te tempeesten tegen Jean de Moor. Daarop was hij voor enkele weken weggegaan, maar was nu terug bij zijn vrouw in Beveren. De burgemeester Judocus Rotthier, die een goede advocaat was, had enkele verklaringen van moeders en slachtoffertjes gezien.

Tegen die man moest absoluut een proces aanhangig gemaakt worden. Gelet op het feit dat de meisjes toevertrouwd werden aan de zorgen van die man en zijn vrouw en dat hij in die functie misbruik gemaakt had van de kinderen, zou hij zeker ter dood veroordeeld worden. Op 31 mei antwoordde Gendebien in een postscriptum: *Ik vergat bijna U te zeggen wat ik denk van dit schandelijk gedrag van de schoolmeester Jean de Moor. Indien de zaak in de openbaarheid terecht is gekomen, kan die smeerlapperij niet ongestraft blijven. Je moet hem kost wat kost vervolgen.* Is er een proces gekomen? Is Jean de Moor, de kantschoolstier, ter dood veroordeeld? De archieven van Arenberg te Edingen zwijgen in alle talen.

Philip van Schooten wilde aan de hand van deze voorbeelden aantonen, dat strenge maatregelen nodig waren om paal en perk te stellen aan de totale onveiligheid in het Land van Beveren. Hij stelde een radicale oplossing voor om eindelijk orde op zaken te stellen en Beveren te verlossen van gespuis en misdadigers. Uitgangspunt van zijn redenering was dat bovenvermelde misdaden gepleegd werden door vreemdelingen, die zich in de loop der jaren in Beveren gevestigd hadden. Die mensen moesten op de goedkoopste manier uit het land verwijderd worden opdat terug rust en orde zou komen. Hij stelde voor de wethouders van de verschillende dorpen een lijst van alle vreemdelingen in hun parochie te laten opmaken. Op basis van een akkoord tussen de wethouders van het Land van Waas en die van Beveren zouden alle inwoners van de parochies van het Land van Beveren, maar geboren in een andere parochie van één van de twee landen, een uittreksel van hun doopakte en een bewijs, afgeleverd door de pastoor en de wethouders van hun laatste woonplaats, moeten voorleggen. Uit dit bewijs moest blijken dat zij van goed zedelijk gedrag waren en een beroep of ambacht uitoefenden waardoor zij zichzelf en hun gezin onderhielden. Voor de vreemdelingen, geboren buiten de twee landen en die nog geen drie jaar belastingen betaalden, stelde Van Schooten voor dat zij een waarborg van 150 florijnen zouden storten als eventuele onderpand voor de armentafel van de parochie. Indien zij niet konden betalen, zou hij hen laten verdrij-

(13) AAE, registers AB, Beveren 5, 29.03.1772.

(14) AAE, registers AB, Beveren 5, 28.05.1772.

ven uit het Land van Beveren. Omdat hij zeker wist dat velen die hoge waarborgsom niet konden betalen, zouden ze verplicht worden het Land van Beveren te verlaten. Sarcastisch voegde hij daaraan toe: *il n'y aura point de perte* (15).

Deze maatregelen, voorgesteld door Van Schooten, waren niet nieuw. Talloze reglementen, ordonnanties, plakaten en voorgeboden werden in de loop der tijden tegen vreemdelingen, vagebonden en bedelaars uitgevaardigd en ook toegepast door de centrale en de lokale overheden (16). Een blijvende en bevredigende oplossing bleef echter uit. Bovendien was de toepassing van deze reglementen in de loop der jaren wat op de achtergrond geraakt. Van Schooten baseerde zich voor zijn oplossing van het probleem op twee plakaten van Maria-Theresia. De verplichting voor de vreemdelingen een uittreksel van hun doopakte en een bewijs van goed zedelijk gedrag voor te leggen werd verplicht gesteld door een keizerlijk decreet van 26 februari 1764. De verplichting een waarborg te storten opdat de inwijkeling niet ten laste zou komen van de armentafel was gesteund op het keizerlijk decreet van 24 oktober 1750.

Of er werkelijk "deportaties" gebeurd zijn, hebben we nergens gelezen in deze registers. Ook uit andere bronnen blijkt niet dat deze radicale maatregel werd toegepast. Zeker is dat vreemdelingen, die zich in het Land van Beveren vestigden, een borgbrief moesten voorleggen. In april 1774 had de vreemdeling Pierre Leyndeckers zich te Doel gevestigd, maar hij leidde een leven van een *faineant*. Bovendien ontving hij in zijn huis vagebonden en bedelaars. Daarom eisten meier en schepenen van Doel dat hij een bewijs van goed gedrag en een borgbrief voor de armentafel zou voorleggen. Leyndeckers reageerde woedend en verontwaardigd en richtte een verzoek aan de hertog van Arenberg tegen de meier. Zijn stappen haalden niets uit. Hij ging zijn papieren in zijn geboorteplaats halen, maar wilde die toch niet tonen aan de meier. De hertogelijke raad van Arenberg maande hem aan zijn borgbrief toch maar te tonen als hij in Doel wilde blijven. Ook gaf de raad hem nog een goede raad mee: *UL te comporteren gelijk het behoort* (17).

Werd alles rustig in het Land van Beveren en verdwenen de misdadigers? Als we verder lezen in de registers van de briefwisseling van de algemeen beheerder van Arenberg, moeten we ontkennend antwoorden. We geven nog twee voorbeelden om de verzuchting van Joseph Raemdonck, griffier van het Beverse in Lokeren, te illustreren: *la canaille est maître à présent* (18).

Het zal je maar overkomen (1776)

In de nacht van 2 op 3 december 1776 sliepen een boer en zijn vrouw de slaap der rechtvaardigen in hun huisje te Haasdonk (19). Vier dieven maakten een gat in het strooien dak van het huisje. Zo kwamen ze op de zolder terecht. Vandaar daalden ze af naar de kamer waar de boer en zijn vrouw sliepen. Omdat het donker was, werd een lamp ontstoken. De dieven begonnen de koffer van de vrouw te onderzoeken, maar op dat ogenblik werden de twee mensen wakker. De indringers grepen hun messen en sprongen alle vier op die arme stakkers. Ze begonnen de boer en de boerin met hun wapen te bewerken. De man kreeg meer dan tien messteken, waarvan twee zijn hand doorboorden. De twee verdedigden zich zoveel ze konden. Het was echter een ongelijke strijd. Na enige tijd waren ze ten einde krachten en gaven zich gewonnen. Ze werden gedwongen in bed te blijven liggen zonder ook maar de minste beweging te maken. Een van de schavuiten bleef bij het bed staan. In zijn linkerhand hield hij een brandende lamp en in zijn rechterhand een groot mes, gereed om te doden. Ondertussen waren de drie andere op zoek naar geld, kleren en andere dingen, die ze ten gelde konden maken of gebruiken. De boer moest ook de sleutel van een koffer, die ze niet hadden kunnen forceren, overhandigen. Toppunt was dat

(15) AAE, registers AB, Beveren 5, 28.05.1772.

(16) D. Verelst, *o.c.*, p. 132-136.

(17) AAE, registers AB, Beveren 6, 07.05.1774 en 21.05.1774.

(18) AAE, Beveren SEC 6.

(19) AAE, registers AB, Beveren 7, 04.01.1777.

hij zelfs moest aanwijzen waar de stekjes lagen omdat de lamp op een bepaald ogenblik was uitgedoofd.

Heel die nachtmerrie had een drie kwartier geduurd. Drie van de dieven waren gemaskerd of hadden hun gezicht zwart gemaakt. De vierde dief had een zakdoek voor de mond gebonden en zijn hoed diep over de oren getrokken. Niemand werd door de boer of de boerin herkend. De luitenant-hoogbaljuw van het Land van Beveren, Jacobus De Belie, schreef een uitvoerig relaas van deze *terrible affaire* aan Gendebien. Hij vroeg het akkoord van de algemeen beheerder om uiterst streng op te treden want de streek werd door allerlei gespuis voortdurend onveilig gemaakt. Heeft men de daders kunnen pakken en zijn ze gestraft geworden? De archieven vertellen er niets meer over.

Het zal je kind maar wezen (1790)

Op 23 augustus 1790 zat een kind gevangen te Beveren. Die dag schreef Jacobus De Belie aan Adriaan de Mauroy de Merville, raadslid van de hertogelijke raad van Arenberg, dat het kind slechts met veel tegenzin door hem en de schepenen van Beveren aanvaard werd om opgesloten te worden in de gevangenis (20). Waarom met tegenzin? Omwille van zijn misdaden en zijn jeugdige leeftijd. Bovendien moest de wet van Kieldrecht zulke vagebond niet naar Beveren sturen maar zelf houden. Noch Kieldrecht noch het Land van Waas wilden de kleine zodat Beveren verplicht was een proces in te spannen. Drie weken later, op 10 september, vroeg De Belie aan hetzelfde raadslid wat hij nu moest doen met die kleine gevangene. Indien men alle misdaden, die de kleine bekend had, zou moeten bewijzen, zou dat grote onkosten met zich meebrengen. De kleine was tenslotte toch maar elf jaar. Zou het daarom niet beter zijn hem te laten gaan en alleen maar te beschuldigen dat hij vagebond was?

Op het einde van het jaar 1790 zat de kleine nog steeds in de gevangenis van Beveren. Hij had bezoek gekregen van A. de Mauroy de Merville en van De Belie. Maar het raadslid wilde de jongen absoluut niet vrijlaten. De jongen had in een gesprek onder vier ogen de *quantité de ses crimes et délits* bekend. Sedert drie jaar was hij lid van een bende vagebonden die veel diefstallen pleegde in de polders, een hoeve in brand had gestoken en gedreigd had een andere hetzelfde lot te laten ondergaan. De luitenant-hoogbaljuw vroeg aan Gendebien wat hij met de jonge delinquent moest doen, rekening houdend met het vermijden van grote onkosten, voortspruitend uit zulke vervolging en zo'n lange detentie. Op 15 januari 1791 kwam de beslissing van Gendebien. De kleine mocht onder geen enkele voorwaarde vrijgelaten worden. In zijn geval, gezien zijn leeftijd, bestond er maar één straf: veroordeling tot het tuchthuis. Dat moest gebeuren op basis van zijn bekentenissen aangevuld met getuigenissen van enkele personen. Zulke stappen brachten natuurlijk onkosten mee, maar men zou wel zien voor wie die waren, voor de heer van Beveren of voor het Land.

In maart was de kleine nog steeds in de gevangenis. Nu weten we eindelijk door een brief van A. de Mauroy de Merville iets meer over deze knaap. Zijn naam was Jacobus Pleiffer, zoon van Michel, geboren te Luxemburg, en van Jeanne Vorstraeten. Zijn vader was soldaat in dienst van Oostenrijk. Deze kleine "geus" werd in 1785 op de grote markt van Brussel gevonden en gedoopt te Mechelen. Omdat de kleine drie jaar geleden weggelopen was van zijn pleeggezin en sedertdien voor hem niets meer betaald werd, wilde Steenkiste, algemeen directeur van de gevonden kinderen, hem niet meer terug. De kleine verbleef voor zijn vlucht te Kobbegem. Het enige wat met die lastpost gedaan kon worden, was proberen hem te veroordelen tot een tuchthuis. Maar dat moest gebeuren met zo weinig mogelijk onkosten. Volgens A. de Mauroy de Merville waren alle kosten voor de staat en niet voor de heer of voor het Land van Beveren want de kleine was een vagebond en voortvluchtige. Op 19 april 1791

(20) AAE, registers AB, Beveren
10, 23.08.1790.

liet Gendebien nochtans weten dat alle onkosten voor het Land van Beveren waren. Ook weten we dat de kleine op dat ogenblik nog steeds in de gevangenis verbleef. In de briefwisseling wordt verder niets meer gevonden over de kleine Jacobus Pleiffer. Uit andere bronnen weten we dat hij in mei 1791 veroordeeld werd tot 8 jaar opsluiting in het provinciaal correctiehuis van Gent (21).

Deze aangehaalde voorbeelden van onveiligheid waren niet de enige in het Land van Beveren. Regelmatig berichtte de luitenant-hoogbaljuw aan de hertogelijke raad van Arenberg over diefstallen, bedreigingen, stroperijen en moord. Zo lezen we over de aanhoudende visstroperij in de Schelde die *van dagh tot dagh meer ende meer toenempt door qualijck bedaghte persoonen* (22). Jan van de Voorde legde brandbrieven aan de hoeven in de polders. Door een stomme onvoorzichtigheid werd hij in een herberg gepakt. Hij betaalde met geld afkomstig van een afpersing. Na zijn veroordeling werd hij gewurgd en verbrand in juni 1763 (23). De streek werd in 1773 onveilig gemaakt door 300 stakende Friese arbeiders tot het garnizoen van Liefkenshoek er zich mee moeide (24). Te Kieldrecht pleegden in 1779 Jan Stuer en zijn vrouw Marie-Françoise van Put vele diefstallen. De vrouw werd gevangen genomen terwijl haar man voortvluchtig was. De wethouders van Kieldrecht maakten ruzie met de luitenant-hoogbaljuw over de vraag waar de vrouw zou mogen opgehangen worden, te Kieldrecht of Beveren (25). Verder vernemen we meer details over *hostilités, excès et brutalités*, gepleegd in het Beverse te Lokeren door de bende van Bressant in 1780 (26), een andere bende die in 1790 ruiten ingeworpen had bij griffier Van Raemdonck en, volgens Gendebien, moest veroordeeld worden tot onthoofding op basis van verstoring van de openbare orde (27) en twee passanten die op 8 april 1791 opgesloten werden te Beveren omdat ze 44 zakdoeken gestolen hadden (28). Tussen januari en december 1792 plunderde een *bende des brigands* van minstens tien mannen de sacristie van de kerk van Haasdonk en pleegde verschillende huisbraken onder andere bij Pierre Volckerick en zijn twee zusters die *tous liés avec des cordes et tous nud jettés sur les pavés* waren zodat de dieven ongestoord twee uren lang het huis konden leeghalen. Gelukkig werden de leden van de bende gepakt en veroordeeld, onder andere Jan Van den Berghe tot de strop, Joseph Thoen (16 jaar) tot 25 jaar opsluiting, Jacques Van Hove tot 12 jaar opsluiting en Pierre Smits tot *soldatesque* of legerdienst (29).

De vraag is echter of deze vermelde criminele daden van afpersing, bedreiging, huisbraak met diefstal, verkrachting, enz. een getrouwe weerspiegeling zijn van de realiteit in het Land van Beveren tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw. Aan de hand van deze enkele voorbeelden mogen we dit zeker niet concluderen. In Beveren was de situatie inzake onveiligheid niet beter of slechter dan elders. Bedelaars, lediggangers, vagebonden en dieven waren een probleem van alle tijden en alle plaatsen waartegen de overheid wel zeer strenge maatregelen afkondigde, maar in de uitvoering meestal faalde. De onveiligheid bleef bestaan. Daarom mogen en kunnen we het oordeel van Gendebien in zijn brief van 31 mei 1772 aan Van Schooten volledig onderschrijven: *les hommes ne sont pas meilleurs chez vous qu'ici* (30).

Jean-Pierre Tytgat O.F.M.Cap.
Ossenmarkt 14
2000 Antwerpen

-
- (21) D. Verelst, *o.c.*, p. 265.
(22) AAE, registers AB, Beveren 10, 16.05.1787; 23.05.1787; SBC 24; J. Tytgat, "Visstroperij in het land van Beveren", *Ons Heem*, 45 (1991) p. 16-17; Id., "Visstroperij in het land van Beveren", *Land van Beveren*, 39 (1996) p. 110-111.
(23) AAE, registers AB, Beveren 2, 29.03.1764; Beveren 8, 14.10.1779; SBM 17; D. Verelst, *o.c.*, p. 215, 223.
(24) AAE, registers AB, Beveren 6, 15.06.1773; 17.07.1773: *comment un si grand nombre pouroit entrainer plusieurs autres vagabonds*.
(25) AAE, registers AB, Beveren 8, 26.04.1779; 09.05.1779; 09.06.1779; 25.07.1779; D. Verelst, *o.c.*, p. 265. Uiteindelijk werd de vrouw veroordeeld tot 12 jaar opsluiting te Gent. Haar man werd bij verstek voor 12 jaar verbannen uit Vlaanderen.
(26) AAE, registers AB, Beveren 8, 29.01.1780.
(27) AAE, registers AB, Beveren 10, 30.12.1790; 15.01.1791.
(28) AAE, registers AB, Beveren 10, 11.04.1794.
(29) AAE, Beveren SBC, 1, 7, 88; D. Verelst, *o.c.*, p. 214, 218, 230.
(30) AAE, registers AB, Beveren 5, 31.05.1772.

De Sint-Sebastiaansgilde van Westerlo in conflict met de hoofdgilde van Leuven (1697)

Op 16 juni 1996 was het vierhonderd jaar geleden dat de Sint-Sebastiaansgilde van Westerlo een kaart of reglement ontving uit handen van Filips van Merode. Waarom gebeurde dit? Was de oude kaart verloren geraakt tijdens de voorbije troebelen en bezetting? Of was het noodzakelijk geworden het reglement aan de gewijzigde omstandigheden aan te passen? Blijkbaar benadert de laatste veronderstelling de waarheid. Maar eerst en vooral, wat is een kaart? Het is een reglement zoals elke vereniging er een bezit om de goede orde te bewaren. Voor een gilde is het de basis van het leven in de vereniging. De betekenis van "kaart" kan ook uitgebreid worden en betekent dan het reglement van een schutterswedstrijd.

Welke autoriteit kwam het toe een kaart voor de oprichting en de werking van een gilde te verlenen? Was het ook dezelfde overheid die de toelating voor een schieting moest geven? Het is een algemeen verspreide opvatting dat de Leuvense gilden die fungeerden als hoofd van de Brabantse gilden, het schuttersleven in deze "staat" zouden beheerst hebben op elk gebied. Niets is echter minder waar. De hoofdgilden kregen vier taken toebedacht (1): het beslechten van geschillen onder gilden en onenigheid van schutters met hun vereniging, het behandelen in beroep van vonnissen door gilden uitgesproken, het interpreteren van artikelen van het reglement en het verlenen van kaarten aan de gilden. Deze laatste activiteit was nochtans geen monopolie van Leuven. Kaarten konden immers geschonken worden door plaatselijke heren, door de koning als hertog van Brabant en door de stedelijke overheid. Hieruit vloeide als het ware automatisch voort dat er moeilijkheden konden ontstaan in verband met het uitschrijven van een schietspel. Uit de volgende bladzijden blijkt duidelijk dat Leuven in deze laatste aangelegenheid het hoogste woord wenste te hebben. Dergelijke betwistingen vormden dan ook een vette kluijf voor advocaten, toen procureurs genoemd.

De bloeiperiode van het gildenwezen in de 15de en 16de eeuw werd door de Beeldenstorm (1566) brutaal afgebroken. Het tijdperk van landjuwelen en haagspelen behoorde definitief tot het verleden. De tijden waren grondig veranderd. Oorzaak hiervan was niet alleen de oorlogsperiode (de 80-jarige oorlog, 1568-1648), maar voornamelijk de gewijzigde levensopvattingen die het organiseren van grootse volksfeesten onmogelijk maakten. Het schutterswezen was nochtans té diep geworteld om door deze gewelddadige gebeurtenissen weggevaagd te kunnen worden. De broeders van een gilde bleven onverstoord schieten en teren, al was het in beperkte kring.

Toen de onweerswolken aan de politieke en militaire horizon enigszins waren weggedreven, voelden de gildenbroeders stilaan, maar onweerstaanbaar de drang om zich te meten met de schutters van andere gilden. Wie bezat echter genoeg gezag om de schuttersactiviteiten in goede banen te leiden? Konden de Leuvense gilden een overheersende rol spelen? De Leuvenaren werden zich in

(1) Over het verlenen van caerten en de taak van de Leuvense hoofdgilden, zie: E. Van Aute-
nboer, *De kaarten van de schut-
tersgilden van het Hertogdom
Brabant (1300-1800)*, I, Bijdra-
gen tot de geschiedenis van het
Zuiden van Nederland XCVI A
(Tilburg, 1993) p. 12-62; Idem,
"Het gezag van de Leuvense
hoofdgilden", in *50 jaar Kring
van Schuttersgilden "Het Kwar-
tier van Oirschot" 1934-1984*
(S.l., 1986) p. 153-161.

(2) De volgende stukken van
het proces van Leuven tegen de
gilde van Westerlo bevinden
zich in het Algemeen Rijks-
archief Brussel, Processen der
Gilden, doos 7, proces 39:

1. Convocatie van Hendericus
Hermans door de hoofdgilde,
16 juli 1697. Origineel.

2. Attestatie voor notaris Ambr. Egidij ten voordele van H. Hermans, 25 juli 1697. Kopie.
3. Rekwest van de gilde van Westerlo aan de Raad van Brabant, 30 juli 1697. Origineel.
4. Procuratie voor procureur vande Neuckere door de gilde van Westerlo, geacteerd voor not. Ambr. Egidij, 3 augustus 1697. Origineel.
5. Rescriptie voor de Hoofdgilde van den Ed. Handboog tegen de Handboog van Westerlo, 9 september 1697.
6. Replicque van de Oude Handboog van Westerlo met de hertog van Holsteijn tegen de hoofdgilde van de Handboog, 9 november 1697, 48 artikelen. Origineel.
7. Inventaris voor de Handboog van Leuven, 24 augustus 1698. Origineel.
8. Inventaris voor de gilde van Westerlo, 25 augustus 1698. Origineel.
9. Duplycke voor de Hoofdgilde van de Handboog van Leuven tegen de gilde van Westerlo, 13 september 1698, 32 artikelen. Origineel.
- (3) Rekwest van Westerlo aan de Raad van Brabant, 30 juli 1697. Meegedeeld aan de partijen op 9 augustus 1697. Er moest binnen de acht dagen op gereageerd worden. Het verzoekschrift was ondertekend door J.B. De Wilde (notaris?). De hertog van Holsteijn was gehuwd met de markiezijn van Westerlo.
- (4) Vgl. Replicque van Westerlo, art. 4. Deze kaart werd geschonken door *den genadigen ende hooghebooren Heere heer Jan, vrij bander heere tot Merode, Peetershem etc., heere der land van geel ende westerloo*.
- (5) De kaart van heer Jan werd op 16 juni 1596 bevestigd en lichtjes gewijzigd door heer Filips van Merode. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds de Merode, 551, 14. Ongedateerde minuut; Archief van de Gilde, Afschrift aangevuld op 21 januari 1679 met artikelen (geschraapt op 24 januari 1683). De kaart van 1596 (55 artikelen) werd op 10 februari 1710 vernieuwd door graaf Joannes Philippus Eugenius van Merode.
- (6) Replicque van Westerlo, art. 13.

de periode van herleving van het gildenwezen opnieuw bewust van hun historische betekenis. Traag maar zeker trachtten ze, zeer duidelijk na 1648, vooral op het platteland hun invloed en macht te doen gelden.

Hoe was de toestand op gildengebied in het hertogdom Brabant? Om dit te weten zonden de Leuvenaren hun bode uit om bij de gilden te informeren of zij nog een kaart bezaten. Bij ontstentenis hiervan mochten zij bij hen een modelkaart komen halen. Indien ze nog beschikten over een oud reglement, dan konden zij dit laten goedkeuren en eventueel laten vervangen door de modelkaart. De "machtsgreep" van Leuven lokte, zoals te voorzien was, verzet uit van de magistraten en ook van plaatselijke heren die vroeger zelf kaarten hadden verleend. Het Leuvense optreden leidde in vele gevallen tot het instellen van processen die niet altijd in het voordeel van de hoofdgilden uitdraaiden. De betwistingen hielden meestal verband met het verlenen van toelating om schietingen te organiseren, alsook om het recht geschillen te beslechten die tijdens wedstrijden waren opgerezen. Hoofdgilden en tegenstanders spanden zich terdege in om met talrijke argumenten hun goed recht te bewijzen. Zij haalden feiten en documenten aan die bewijzen hoe willekeurig en niet ter zake naar het verleden werd verwezen. Onbewust werd duidelijk gemaakt hoe bedroevend en ontoereikend het met de kennis van de eigen lotgevallen was gesteld. De herinnering aan sommige feiten uit de gildengeschiedenis liet in vele gevallen, gewild of niet, de waarheid in de koude staan.

Op 16 juli 1697 wendde de Sint-Sebastiaansgilde van Leuven, hoofdgilde van Brabant en Mechelen, zich tot *Onsen geminden Vrindt* Henricus Hermans te Westerlo (2). De bestemming werd gedaagd om zich op dinsdag 30 juli te 10 uur aan te bieden op de kamer van de handboog. Waarom moest hij verschijnen? Te Leuven was het nieuws doorgedrongen dat Hermans binnen Westerlo tinnen prijzen voor het schieten op *schietberghen* had uitgeschreven. Op zich was dit geen erg, maar hij had dit initiatief genomen *sonder alvorens daer over gehadt te hebben de noodighe permissie van onsen regimente*. Hermans zou bij zijn verschijning vernemen welke "conclusie" de *coninckstabel* (Leuvense hoofdman) zou nemen. Hij had immers gehandeld in strijd met *het audt gecommen ende privilegien* van de hoofdgilde. Het werd de Westelse gildenbroeder verboden voorlopig het schietspel verder te zetten.

Consternatie te Westerlo! De dagvaardiging schoot de gildenbroeders in het verkeerde keelgat. De oude Sint-Sebastiaansgilde had immers aan gildenbroeder Hermans toelating verleend om een schietspel in te richten. Onmiddellijk werd besloten de zware middelen in te zetten: op 30 juli werd een rekwest aan de Raad van Brabant gericht (3). Zoals het zo dikwijls gebeurde, werd het een aanslepend juridisch steekspel. Waaruit bestond het verzoek van Westerlo? De gilde van Westerlo betwistte resoluut het oppergezag van de Leuvense hoofdgilde. Eerst en vooral bevestigde zij met klem nooit een kaart van Leuven ontvangen te hebben. Was daar immers niet de kaart verleend door Jan IV (4), vrij baanderheer tot Merode, Peetershem, heer van het Land van Geel en Westerlo? Zijn kaart werd op 16 juni 1596, lichtjes gewijzigd, bevestigd door Filips van Merode (5). Dit reglement werd in 1683 vernieuwd. Westerlo had deze kaarten steeds blijven genieten zonder enig protest van Leuven. De Raad van Brabant werd verzocht de hoofdgilde aan te manen niets tegen de voortzetting van het schietspel te ondernemen en de schieting te laten vervolgen tot het Hof na onderzoek anders zou ordonneren. Bovendien werd gevraagd Leuven te bevelen en zelfs te veroordelen om de dagvaardiging zonder kosten teniet te doen. Teneinde klare toestanden te scheppen wenste Westerlo dat de Raad zou bevestigen dat de gilde van ouds geen toelating moest vragen om prijzen uit te schrijven. Dit was in het verleden nooit gebeurd. Leuven, zo beweerde Westerlo, bezat geen jurisdictie om geschillen te regelen in Antwerpen, Brussel en Mechelen (6). Zij erkende geen superieure jurisdictie en daarom waren de gildenbroeders naar het Hof gestapt.

Om dit standpunt te staven werd de getuigenis van verschillende gildenbroeders ingeroepen. Op 25 juli 1697 getuigden Peeter Wynants, ongeveer 66 jaar, Guiliam van Schoubroeck, ongeveer 46 jaar, Jan Diercx, ongeveer 69 jaar, Adriaen Nuyts, ongeveer 46 jaar, Jan de Ridder, ongeveer 70 jaar, en Adriaen Kenens, ongeveer 60 jaar, alle ingezetenen. Van over *menschen memorie* was het aan de Grote Gilde van Sint-Sebastiaan (Westerlo) en aan particulieren met voorafgaandelijke toestemming van hoofdman, koning, deken en gezellen, altijd geoorloofd geworden prijzen op te hangen. Nooit was hierover enige moeilijkheid gerezen tenzij in het laatste jaar. De getuigen bevestigden dat meer dan veertig jaar geleden mr. Paulus vander Borcht zilveren en tinnen prijzen had laten betwisten en aan de winnaars had uitgereikt zonder verbod of moeilijkheden van Leuven (7). Deze verklaring werd bevestigd door Francis Hermans, zoon van Hendrik, Peeter Mertens en Merten Helsen.

Op 3 augustus 1697 werd volmacht gegeven aan procureur (advocaat) van de Neuckere om de zaak van H. Hermans voor wie zijn gilde de *saecke syn aenveerdende*, te verdedigen tegen de hoofdgilde. Deze procuratie werd getekend door hoofdman Joachim Matthei, deken Guiliam van Schaubroeck, gezworene Laureys Verborcht en de ouderlieden Jan Diercx, Geeraert Gillis, Jan Bartholomeus en Adriaen Kenens (8). De bovengenoemde gildenbroeders beaamden dat in het verleden de gilde aan particulieren toelating had geschonken om prijzen op te hangen. Dit gebruik was nooit gewijzigd geworden. Trouwens wat gebeurde er bij gilden en in de plaatsen onder Brussel? Daar werd nooit aan de hoofdgilde gevraagd om schietspelen te organiseren (9).

Het was ongehoord dat Leuven eisen aan Westerlo durfde stellen. De geschillen die met schietspelen oprezen, werden behandeld door de dekens en andere oudermannen van de inrichtende gilde. Er werd geen enkel onderscheid gemaakt tussen gewone schietingen op "witten" (blazoenen), gehouden van Pasen tot Bamis in de namiddag van 14 of 15 uur af, en extra-ordinaire prijzen (landjuweel en haagspel!) voor de naburige gilden die twee- of driemaal per jaar werden uitgelooft (10). Wanneer de schutters van het omliggende gevraagd werden om op blazoenen te schieten (doelwitten met verschillende vakjes?), dan beweerde Leuven dat de instructies van de hoofdgilde moesten toegepast worden (11). Westerlo ressorteerde niet onmiddellijk onder Leuven, maar wel onder het markiezaat Westerlo (kwartier Antwerpen). Wat meer was, iemand die Peeterman of poorter was en zich daarop beriep kon niet als lid aanvaard worden (12). Dit was alleen mogelijk indien de persoon in kwestie plechtig afstand deed van dit privilege in aanwezigheid van de hoofdman of zijn luitenant, koning, deken en gezworenen.

Kon de hoofdgilde bewijzen dat zij ooit aan Westerlo een kaart had geschonken? Het was een feit dat zij vele gilden van het platteland door haar dagvaardigingen had onderworpen. Dit werd bewezen door de lijst die Leuven had meegestuurd (13). Het waren gilden die geen kaart bezaten omdat ze die verloren hadden ofwel omdat ze nieuw opgericht waren. Westerlo weigerde te geloven dat iemand van de gilde ooit een kaart zou gevraagd hebben, indien hij daarvoor niet zou gemachtigd geweest zijn (14). Voor de gilde van Westerlo waren de omstandigheden enigszins anders evenals voor de gilden van Soursel (Zoerle) (15), Veerle (16), Geel (17) en de oude gilde van Herselt (18). Bij al deze gilden was de heer van de plaats opgetreden (19). De hoofdgilde van Leuven was haar bevoegdheid te buiten gegaan door Hermans te dagen en de prijs-schieting te verbieden zodat de uitgelooftde prijzen niet konden gewonnen worden. Westerlo werd *geturbeert* in het *oudt hercomen ende immemoriale possessie*. Het was een aanslag op *het oudt gebruyck* waarvan de gilde altijd *paysibelycken* in bezit was geweest (20).

De zienswijze van Westerlo kan in het kort samengevat worden als volgt: de gilde had Leuven nooit om een kaart verzocht en was daarom niet verplicht de

(7) Attestatie ten voordele van H. Hermans voor notaris Ambr. Egidij.

(8) Procuratie voor procureur vande Neuckere op 3 augustus 1697 gegeven voor notaris Ambr. Egidij.

(9) Replicque van Westerlo, 9 november 1697, art. 25.

(10) Replicque van Westerlo, 9 november 1697, art. 18-24.

(11) Rescriptie voor Leuven, 9 september 1697. Dit gebeurde volgens art. 11 van de gedrukte kaart van 1665.

(12) Caerte van Westerlo, 1596, art. 54; Replicque voor Westerlo, art. 33-36.

(13) Vgl. E. Van Autenboer, "De Sint-Sebastiaansgilde van Leuven, hoofdgilde van Brabant, geeft caerten (1665-1763)", *Taxandria*, nieuwe reeks, 42-43 (1970-1971) p. 3-72. De hoofdgilde voegde bij haar brief een lijst van gilden die van 1665 tot 1692 een modelkaart hadden ontvangen.

(14) Replicque van Westerlo, art. 37-43.

(15) De gilde van Zoerle vond haar oorsprong in de oude gilde van Westerlo. Zij ontving haar kaart in 1596. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds de Merode, 551, 12. Minuut.

(16) Kaart van de 17de eeuw. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds de Merode, 551, art. 1 en 3. Minuten.

(17) Kaart van 26 mei 1605 door graaf Zydelberch, markgraaf van Bergen-op-Zoom. Antwerpen, Rijksarchief, Gemeentelijk Archief Geel, 3218bis.

(18) Wanneer de Oude Gilde van Herselt een kaart ontving, blijft vooralsnog niet geweten.

(19) De opgenoemde gilden hadden een kaart gekregen van de heer van Westerlo of een andere heer, dus niet van Leuven.

toelating voor de inrichting van een schietspel te vragen. Hierover was in het verleden nooit een *dispuet* ontstaan. H. Hermans was dus ten onrechte gedaagd geworden. Bovendien had veertig jaar geleden een zekere P. van der Borcht uit Westerlo een schietspel met zilveren en tinnen prijzen uitgeschreven zonder turbatie van Leuven (21). Westerlo weigerde te geloven dat een gildenbroeder zonder daartoe gemachtigd te zijn geweest een dergelijke toelating zou gevraagd hebben. De gilde had immers een dergelijk consent niet nodig (22). Wat meer was: Leuven had geen dagement gestuurd naar de gilde van Duffel die in hetzelfde jaar 1697 een haagspel of landjuweel (!) had ingericht (23). En het antwoord van Leuven? De hoofdgilde voerde aan dat zij optrad voor alle gilden van Brabant en dus ook voor Westerlo. Zij was er in de eerste plaats om geschillen op te lossen (24).

Dat er belangrijke stukken in ons dossier ontbreken, moge blijken uit een document dat enkele jaren later opduikt in een proces van het stadsbestuur van Vilvoorde tegen de Handboog van Leuven (1703). Het is een authentiek afschrift van 5 januari 1701 door Rochus van Goidtshoven, secretaris van de hoofdgilde. Het betreft de Approbatie van de Caerte van de Gulde van Westerlo 12 juli 1651, geput uit het Register der Acten en Resoluties der Hoofdgilde van de Handboog (25). Westerlo had verklaard onwetend te zijn over een verzoekschrift dat aan Leuven zou aangeboden geweest zijn door een van de gildenbroeders voor de inrichting van een schietspel. Wat vermeldde dit rekwest dat zich bevindt onder de stukken van bovengenoemd proces?

Het verzoekschrift werd ingediend door mr. Paulus Verborcht, gewezen koning en gildenbroeder van de Handboog, ingezetene van de jurisdictie en Markiezaat Westerlo. De verzoeker bevestigde een extra-ordinaire prijs voor de handboogschutters op blazoen te hebben ingericht en hiervoor reeds verschillende reglementen te hebben laten drukken. Hij had daarna pas vernomen dat voor de organisatie van dergelijke spelen en prijzen vooraf de toestemming van Leuven moest verkregen worden. Wonende ver van Leuven was hij *ignorant* van deze verplichting. Hij was nochtans van plan dit consent te vragen voor het begin van de schieting want hij wenste niet te tornen aan de jurisdictie en autoriteit van de Grote Gilde. Daarom vroeg hij hem de toelating te verlenen en zond hij tegelijkertijd een exemplaar van het gedrukte reglement mee.

De hoofdgilde wees de verzoeker eerst en vooral terecht: hij had het reglement niet mogen laten drukken vooraleer de toestemming verkregen te hebben. Niettegenstaande deze opmerking mocht hij het schietspel inrichten mits er volgende artikels aan toe te voegen:

- iedere liefhebber kon meer dan een prijs winnen volgens de kaart in één doorgang met 21 schoten en in 6 tellende ringen geschoten, de hoogste telling of de minste telling of ook de meeste ringen, van niet binnen de zondagse dienst, en binnen de zonneschijn;
- een doorgang begonnen met de zon moest uitgeschoten worden;
- geen begonnen doorgang mocht langer dan 24 uren duren;
- het blazoen moest hoeksgewijs op de bergen geplaatst worden nl. de XIX boven, bovendien moesten er *berghen* gesteld worden in plaats van *hoopen*.

Het blijkt duidelijk dat de Grote Gilde van Leuven wenste dat niemand boven haar gezag zou groeien en toelating zou geven om prijzen en schietspelen uit te schrijven. Het reglement moest dus gecorrigeerd worden. In geval van *dispute* kon alleen te Leuven beroep aangetekend worden. Leuven vond een bewijs en bevestiging van haar macht in de vaststelling dat verscheidene gilden een kaart kwamen vragen. En haar jurisdictie? Reeds op 14 januari 1531 werd die erkend door het Hof (26). Ook Antwerpen, waar Leuven in conflict kwam met de Oude Boog in verband met een schietspel, erkende op 23 oktober 1697 de jurisdictie van de hoofdgilde (27).

(20) Replique van Westerlo, art. 46-47.

(21) Attestatie voor Westerlo, 25 juli 1699.

(22) Replique van Westerlo, art. 38-39.

(23) De Sint-Sebastiaansgilde van Duffel richtte in 1697 een haagspel of landjuweel in met voor 80 guld. prijzen. Replique van de Leuvense Hoofdgilde, art. 3.

(24) Duplycke voor de Hoofdgilde, art. 3.

(25) Brussel, Algemeen Rijksarchief, Processen der Gilden, doos 8: Proces Vilvoorde tegen Leuven over schietspel van 1701, Bewijsstuk 1.

(26) Het toekennen van de overwinning van de derde wedstrijd (1531) van het landjuweel (1526-1549) te Nijvel, lokte betwisting uit tussen Leuven en Braine. De Raad van Brabant verklaarde zich onbevoegd en verwees naar de Hoofdgilde van Leuven. E. Van Autenboer, *De schutterswedstrijden der Brabantse gilden (1300-1600)* (Turnhout, 1996) p. 276-278.

(27) De Oude Boog van Antwerpen verleende de toelating aan deken Jozef Henneken om van 1 mei tot 15 juni 1697 een schietspel voor handboogschutters in te richten. Het reglement schreef niet voor dat een schutter te Leuven beroep kon aantekenen. Er werd alleen geschreven dat de hoofdman zou beslissen over het toekennen der prijzen zonder mogelijkheid van beroep te Leuven. E. Van Autenboer, *De schutterswedstrijden der Brabantse gilden (1600-1800)* (in bewerking).

Hoe kan de gilde van Westerlo, zo vroegen de Leuvenaren zich af, uitspraak doen in geschillen tijdens landjuwelen en haagspelen ontstaan tussen schutters over wie zij geen gezag uitoefenen (28)? De heren van een plaats hadden volgens de hoofdgilde niet het recht te beslissen om gilden opnieuw op te richten, te vernieuwen of om kaarten uit te reiken. Leuven twijfelde er zelfs aan of de heren van Westerlo ooit een kaart of een bijzonder privilege zouden geschonken hebben (29). Gilden konden onder elkaar gewone prijzen uitschrijven: schieten van de vogel of op de bergen. Het was mogelijk dat zij kennis namen van daar eventueel voorgevallen excessen (30).

Besluit

De hoofdgilde heeft na 1600 zich ten volle ingezet om het gildenleven in Brabant te beheersen. Het is duidelijk gebleken dat de Leuvenaren vooral belang hechten aan de extra-ordinaire schietingen (verkeerdelijk landjuwelen en haagspelen genoemd) waarover zij de supervisie wensten te behouden. De controle over de schietingen van de eigen schutters liet zij over aan de gilde zelf.

Westerlo daarentegen wenste zowel het uitreiken van kaarten als het geven van toelating om schietspelen in te richten in eigen hand te houden. De gilde verkoos zich niet te onderwerpen aan de jurisdictie van de hoofdgilde. Heeft zij deze houding steeds kunnen handhaven? Spijtig genoeg konden we nog niet de hand leggen op het vonnis van de Raad van Brabant in het proces van 1697. Wie heeft er gelijk gekregen? (31)

Hoe dan ook, het opzet van de hoofdgilden, en niet alleen die van de Handboog, om het verloop van de schutterswedstrijden in Brabant te kunnen leiden, blijkt niet volledig geslaagd te zijn. De steden en de machtige heren hebben deze inmenging niet altijd goedschiks aanvaard.

*Dr. Eugene Van Autenboer
Oude Vaartstraat 64
2300 Turnhout*

(28) Duplycke van Leuven, art. 7.

(29) Duplycke van Leuven, art. 10-11.

(30) Rescriptie voor Leuven, art. 15-16; Duplycke van Leuven, art. 15-16, volgens art. 15 van de modelkaart van 1665. Een origineel exemplaar, gedrukt in 1667, werd door Leuven bijgevoegd.

(31) Rescriptie voor Leuven; Duplycke van Leuven, art. 17-23, volgens art. 11 van de kaart. Het betreft de kaart van 1551 - *de landchaerte* - over landjuwelen en haagspelen.

(32) Op 1 januari 1711 ondertekende Philippus Eugenius, graaf van Merode, een kaart voor de Jonge Sint-Sebastiaansgilde van Herselt. Deze prachtig versierde originele kaart is nog steeds in het bezit van de gilde. Deze kaart bevat 27 artikelen en 1 artikel over het verkiezen van een hoofdman. Kwam deze kaart van Leuven en werd ze goedgekeurd door de heer? Was dit de oplossing van het geschil over de jurisdictie?

Bedevaartvaantjes binnen en buiten Europa

Polen in de rij

Vlaanderen was eeuwen geleden de startplaats voor bedevaartvaantjes. Omstreeks 1500 verschenen ze in Oost- en West-Vlaanderen, te Evergem en Lede, Dudzele en Gistel, voor Sint-Kristoffel, O.-L.-Vrouw, Sint-Lenaart, Sint-Godelieve. In 1922 publiceerde de volkskundige Emile H. van Heurck *Les dra-pelets de pèlerinage en Belgique et dans les pays voisins* (Antwerpen, 1922); hierin worden tweehonderd vijfenzeventig pelgrimsoorden in België, zeventien in Frankrijk, elf in Nederland, vijf in Duitsland vermeld. Van Lourdes in Frankrijk en van Fatima is er op dat ogenblik in dit opzicht nog geen sprake. Op het einde van de twintigste eeuw kopen pelgrims vaantjes in menig land in Europa (o.a. Frankrijk, Nederland, Italië, (ex-)Joegoslavië, Oostenrijk en Spanje) en ook buiten ons continent, o.a. in Argentinië en Colombia.

Het is niet eenvoudig - in het bestek van deze bijdrage - het aantal vaantjes voor deze plaatsen te vergelijken in proeve van een statistiek. Lourdes en Fatima tonen wellicht een voorsprong, maar ook Medjugorje boogt op een indrukwekkende reeks. Pas sinds een tiental jaar kennen de pelgrims in Polen dit propagandamiddel voor bedevaartsoorden. Het is haast onbegonnen werk het ontstaan van dergelijk bedevaartsteken in dit land te verklaren. De winkeliers waar u wimpels kan aantreffen, blijken geen verkopers te kennen of verstrekken geen enkele inlichting op dit punt.

Deze bijdrage steunt op de collectie van dr. Luc De Spiegeleer, die ontstaan is door zijn herhaald bezoek ter plaatse. Czestochowa spant de kroon door de vaantjes met de opeenvolgende data 1991 tot 1996. De stad is beroemd voor het klooster van de heilige Paulus op de "Jasna Gora", de "Stralende Berg". In de kloosterkerk berust het beeld van de Zwarte Madonna dat Lucas, volgens de legende, zelf schilderde. Het hoort bij de "wonderbare" beelden die na schending betrekkelijk gaaf blijven en tegelijk duidelijk de sporen ervan dragen (1). De twee indrukken van beschadiging in 1430 bemerkt u duidelijk op de rechterzijde van het gelaat. Het gebouw heeft door de eeuwen heen allerlei tribulaties gekend door plundering, belegering, enz. In 1665 veroverde koning Karel Gustaaf van Zweden bijna het hele land. De versterking van het klooster bood de laatste weerstand en bracht redding. Daarom riep Koning Kasimir nadien Maria uit tot "Koningin van Polen".

Thans komen pelgrims uit de onmiddellijke omgeving en uit verdere gebieden (Litouwen, Oekraïne, Duitsland, Tsjechië, Slowakije) naar de "Stralende Berg". In haast elke Poolse woning hangt een beeld van de "Zwarte Madonna" waarin alle kunstvormen en technieken aangewend werden (2). De schatkamer van het heiligdom bevat allerlei zeldzame kostbaarheden. Bij deze uitingen van vereering en dankbaarheid berust de bebloede sjerp die paus Johannes Paulus II droeg bij de aanslag op 13 mei 1981. De wollen halsdoek ligt er als reliek en bewijs van zijn aanhankelijkheid ten opzichte van dit heiligdom (3).

De bedevaartvaantjes vertonen over het algemeen een rechthoekige vorm, soms puntig of ingesneden onderaan, bieden langs voor- en achterzijde een andere voorstelling (een gelaat, een persoon met of zonder een tafereel, een gebouw met of zonder omgeving, uitzonderlijk een datum) en bevatten meestal een tekst op het boven- en/of benedendeel, vaak de afkorting Sw. (heilige). Ze zijn steeds veelkleurig en ontstaan door twee gedrukte zichten tegen elkaar te kleven, vervolgens daarover een plasteiken omhulsel te schuiven en daarna langs de

(1) *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseum und des Adalbert Stifter Vereins* (München-Zürich, 1984) p. 276: "wunderbar" angesehen das Bild ... (Tschenstochau)

(2) *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Katalog* (S.l., 198t) pg 169: *Tschenstochau ... Heute hängt in fast jedem polnische Haus ...*

(3) *Ibidem*, p. 169: *die blutige Schärpe des Papstes Johannes Paul II ...*

(4) Florian. *Das grosse Hausbuch der Heiligen. Namenspatrone, die uns begleiten - Berichte und Legenden. Mit über 150 teils farbigen Abbildungen*, D.H. Klein (ed.) (Augsburg, 1995) p. 209-211. In de ons bekende regio's geschiedt het uitzonderlijk dat een vaantje een andere heilige voorstelt op de rugzijde van O.-L.-Vrouw.

bovenkant, (soms) rondom, ineengewerkte draden te bevestigen.

1. O.-L.-Vrouw en Sint-Floris

Voorzijde: gelaat van O.-L.-Vrouw, het heiligdom en de datum van verspreiding.

Tekst: *Pamiętka z pobytu na* (Souvenir en verblijf); *Jasnej Górze* (Stralende Berg).

Keerzijde: Sint-Floris als krijger met vaandel in de linkerhand. De rechterhand toont een engel die uit een vat, water over een brandend huis giet. Rechts de legendarische molensteen met touw waarmee de heidense stadhouder en beulen de heilige in een rivier wierpen. Tekst: *patron strażaków* (patroon van de brandweer) (4).

Afmetingen: h 28 cm; b 12,5 cm. Rode franjes onderaan.

2. O.-L.-Vrouw en Sint-Kristoffel

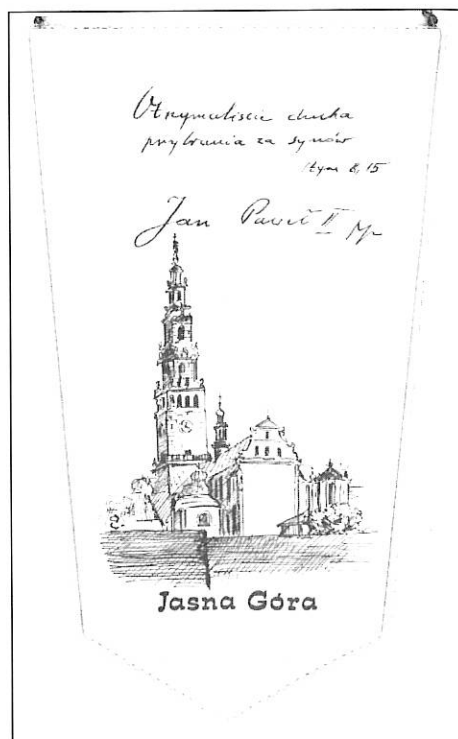

Voorzijde: Gelaat van de Madonna. Tekst: bovenaan Matka Boska (Moeder van God); onderaan Czestochowska.

Keerzijde: Sint-Kristoffel met het kind Jezus op de rechterschouder en een bloeiende staf in de linkerhand. Zo waadt hij door een rivier. Tekst: *Sw. Krzysztof*.

Afmetingen: h 14 cm; b 9 cm. Puntig onderaan.

3. Johannes Paulus II (a)

Voorzijde: Een witte duif, als symbool van vrede, in een gele brede cirkel en een mini-aardbol in een kleinere dito cirkel. Blauw en geel. Tekst: *VI Światowy dzień młodzieży z ojcem Św. Janem Pawłem II* (Vide internationale jeugd dag samen met de heilige vader Johannes Paulus II); *Otrzymałiscie ducha przybrania za synow* (U hebt de Heilige Geest gekregen, zijt zonen van God geworden). Plaats en datum: *Częstochowa 14-15 VIII 1991*.

Keerzijde: Voorstelling van het heiligdom *Jasna Góra* (Stralende Berg). Zelfde tekst "U hebt de Heilige ..." in handschrift, met aanhaling *Tym 8, 15* en handtekening *Jan Pawel II pp*.

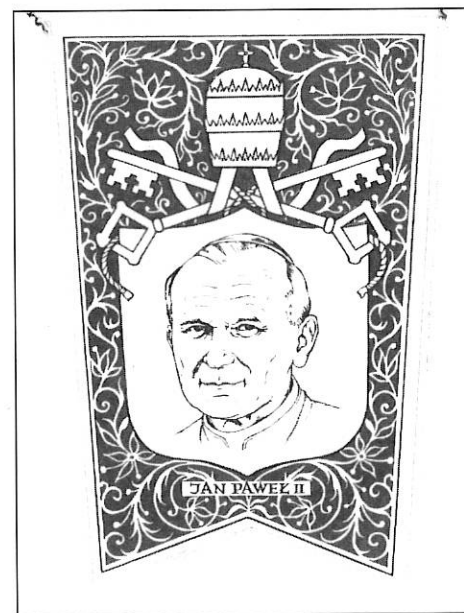
Afmetingen: h 22 cm; b 12,5 cm. Rechthoekig. Puntig onderaan.

4. Johannes Paulus II (b)

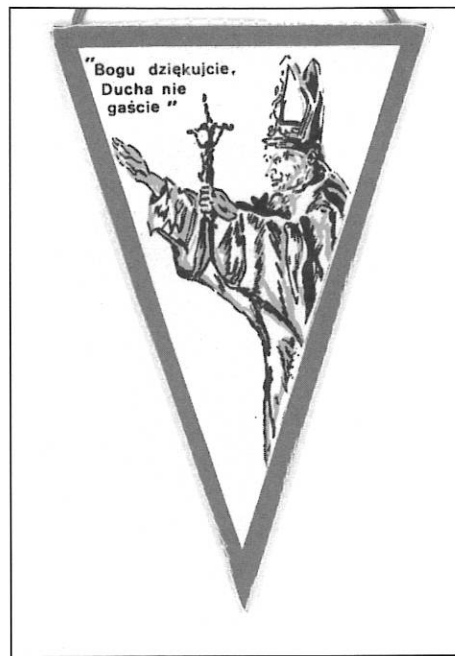
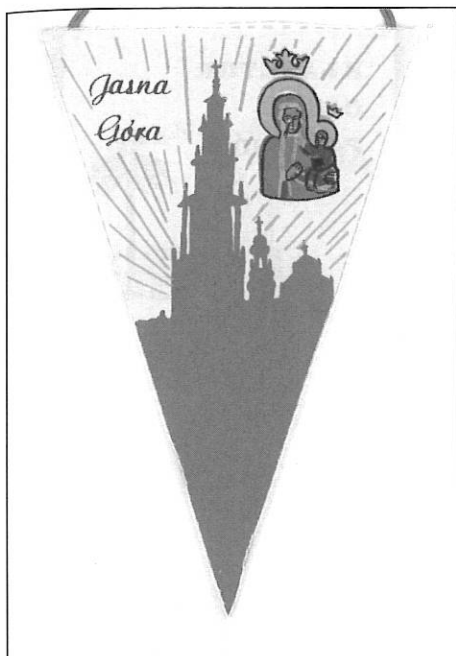
Voorzijde: O.-L.-Vrouw en kind, beide gekroond, en heiligdom. Tekst: *Panno Świeta co jasnej brontsz Częstochowy* (Heilige Dame die met stralen Częstochowa beschermt).

Keerzijde: Gelaat van paus Johannes Paulus II. Attributen: tiara en tweemaal sleutel. Tekst: *Jan Pawel II*.

Afmetingen: h 18 cm; b 12 cm. Rechthoekig, ingesneden onderaan.

5. Johannes Paulus II (c)

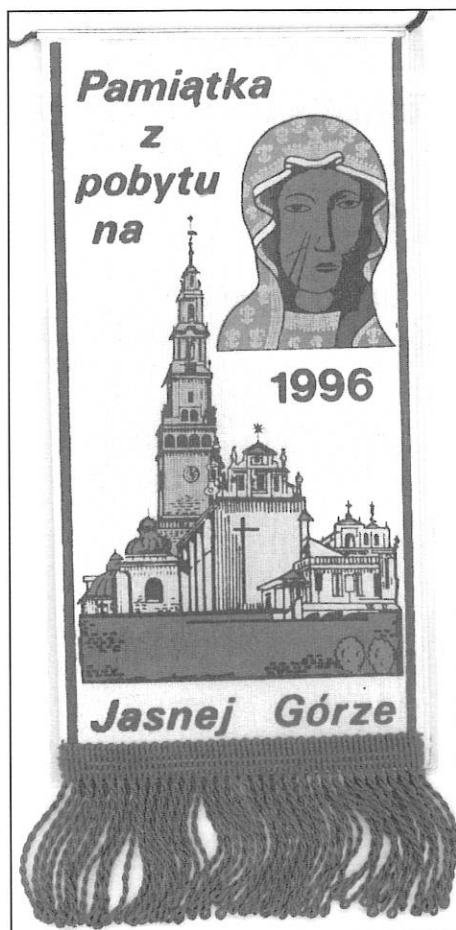

Voorzijde: Torens van de kloosterkerk. Rechts bij de hoofdtoren Maria en kind. Tekst: *Jasna Góra* (Stralende Berg).

Keerzijde: Paus Johannes Paulus II, halflijfs met zegenend gebaar. Tekst: *Bogu dziękujcie. Ducha nie gascie* (Dankbaarheid aan God. De Heilige Geest mag niet gedooft worden).

Afmetingen: h 16,5 cm; b 10,5 cm. Gelijkbenige driehoek.

6. Heiligdom van Czestochowa (a)

Voorzijde: zoals voorzijde nr. 1.

Keerzijde: Poort.

Tekst: *Brama Lubomirskich* (Poort van de familie Lubomirski); *Czestochowa*.

Afmetingen zoals nr. 1. Rode franjes en veelkleurig.

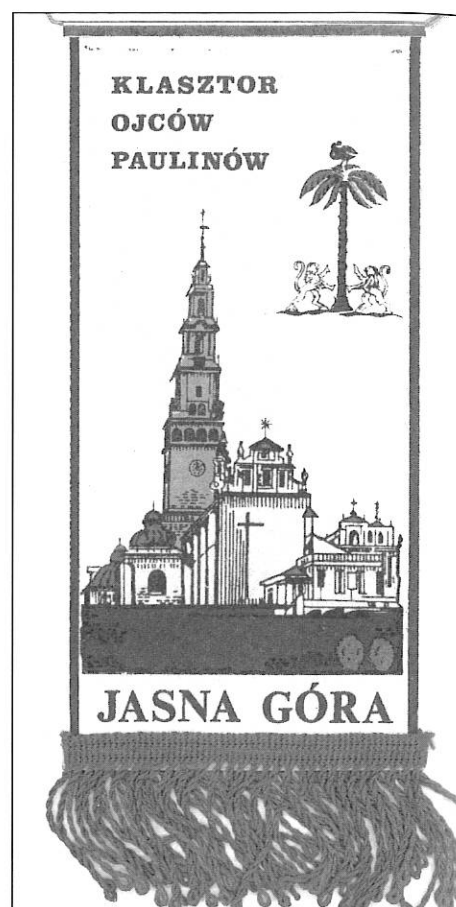
7. Heiligdom van Czestochowa (b)

Voorzijde: altaar met schilderij centraal.

Tekst: bovenaan *Oltarz Ojczyzny*; onderaan *Kaplica Matki Bozej Jasnogórskiej* (Kapel van Onze-Lieve-Vrouw van de Stralende Berg).

Keerzijde: zelfde gebouw, met wapenschild in de bovenhoek: een boom en twee dieren. Tekst: *Klasztor ojców Paulinów* (Klooster paters Paulinow).

Katoen.

8. Heiligdom van Czestochowa (c)

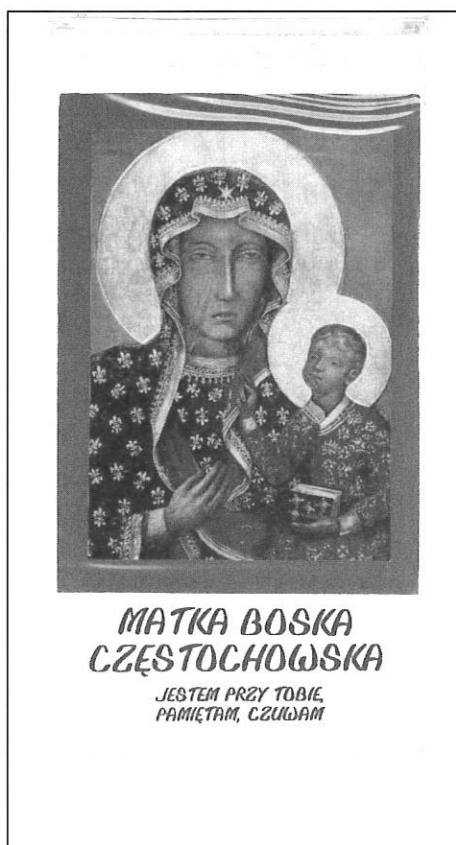
Voorzijde: voorstelling van madonna met kind en bede.

Tekst: *Matka Boska* (Moeder van God); *Czestochowska*; *Jestem przy Tobie, pamietam, czuwam* (Ik ben bij U. Ik ben niet vergeten. Ik waak ...).

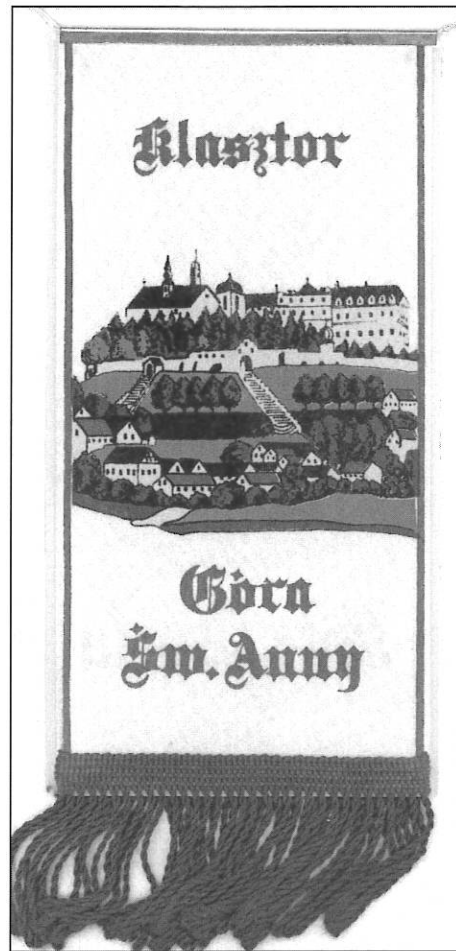
Keerzijde: gebouw en poort.

Plaatsnaam: *Czestochowa*. Tekst: *Klasztor Jasnogórski 1382* (Klooster).

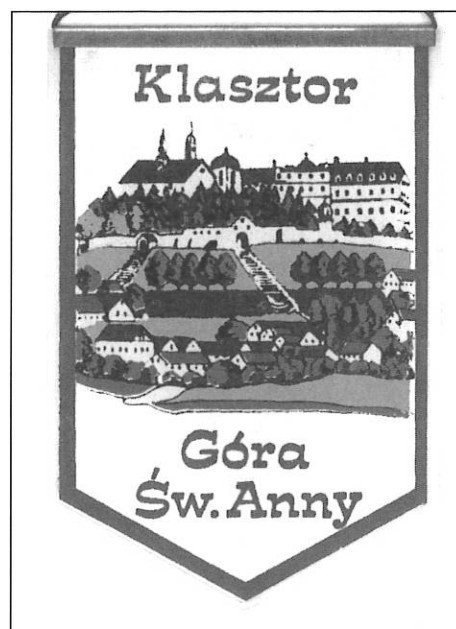
Afmetingen: h 21,5 cm; b 10,7 cm. Rechthoekig.

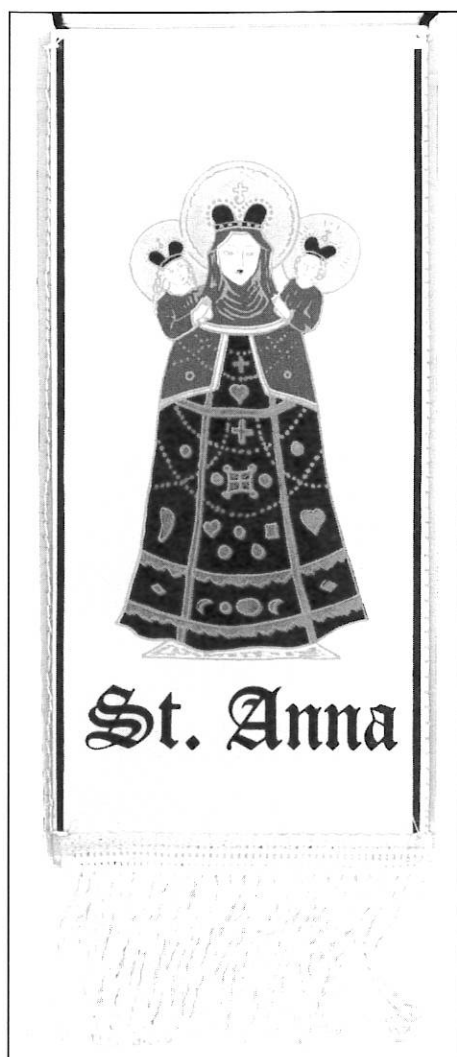
9. Sint-Anna(berg)

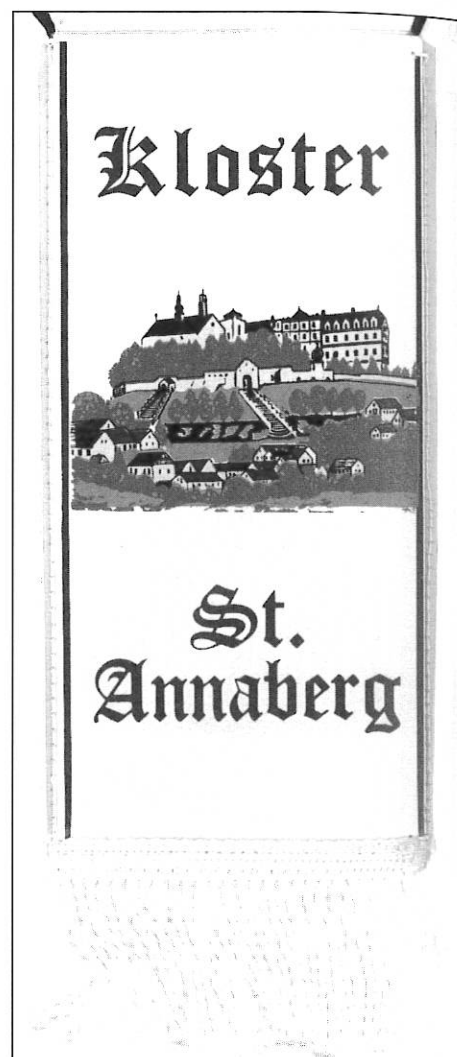
a) Voorzijde: Sint-Anna met het kind Jezus op de rechterarm en O.-L.-Vrouw als kind op de linkerarm, allemaal gekroond. Op de mantel van Sint-Anna: *Sancta Anna ora pro nobis*, op deze van Jezus: *IHS* (*Jezus hominum Salvator - In hoc Salus - In hoc Signo*) (*Jezus, de Heiland der mensen - Hierin berust de zaligheid - In dit teken (zult gij overwinnen)*). Op de mantel van Maria: *AM*. Tekst: bovenaan *Laskami Slynaca* (Beroemd door genade); onderaan *Figura Sw. Anny* (heilige) *Anny*. Keerzijde: berg met klooster en omgeving, landschap en huizen. Tekst: bovenaan *Klasztor* (Klooster); onderaan: *Gora Sw. Anny*. Afmetingen: zoals nr. 1. Rode franjes.

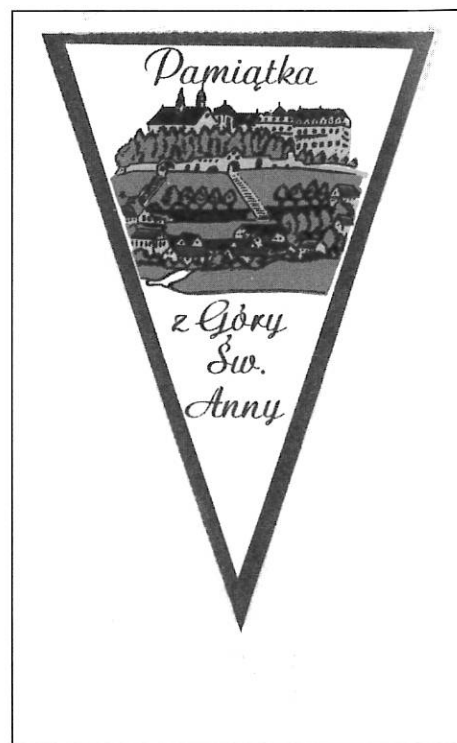
b) Zelfde voorstelling en tekst op voor- en keerzijde. Afmetingen: h 14 cm; b 9 cm. Rechthoekig, puntvormig.

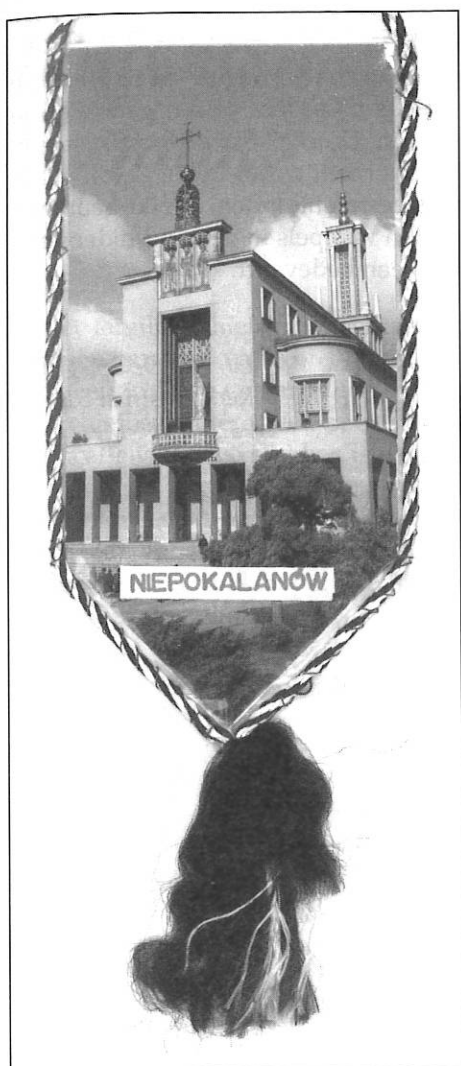
c) Voorzijde: zelfde voorstelling, met andere kleuren. Geen tekst op de mantels. Tekst: St. Anna. Keerzijde: *Kloster St. Annaberg*. Afmetingen: zoals nr. 1.

d) Voorzijde: zelfde voorstelling, met andere kleuren. Geen tekst op de mantels. Tekst: *Św.* (heilige) *Anna*. Keerzijde: klooster Sint-Annaberg. Tekst: *Pamiętka* (Souvenir); *z Góry Św. Anny* (Sint-Annaberg). Afmetingen: h 21 cm; b 12,9 cm. Gelijkbenige driehoek.

10. Heiligdom van Niepokalanow

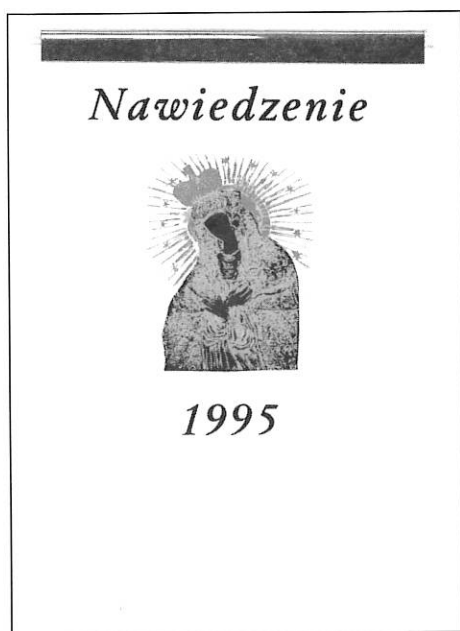

Voorzijde: heiligdom van Niepokalanow (met voor- en zijaanzicht), met drie beelden bij de top van de voorgevel.

Keerzijde: een (voor ons) ongewone voorstelling op een vaantje: een gevleugelde engel strekt zijn handen uit over de knaap, met een hoepel in de hand, en het meisje, met een bal voor zich, in een bucolisch kader.

Afmetingen: h 15 cm; b 7 cm. Vorm: rechthoekig, puntig onderaan. Rondom een gevlochten koord met vlossig uiteinde.

11. Verschijning van O.-L-Vrouw in 1995

Voorzijde: Maria met twaalf sterren in de stralen rond haar gekroond hoofd. Tekst bovenaan: *Nawiedzenie*; onderaan: 1995.

Keerzijde: uitsluitend tekst: *Matko Milosierdzia. Pod Twoją obronę uciekamy się* (Moeder van barmhartigheid. Onder uw hoede/patronaat bid voor ons).

Afmetingen: h 15 cm; 10,5 cm. Gelijkbenige driehoek.

In de verzameling van dr. Luc De Spiegeleer berusten nog andere vaantjes uit Polen, twee uit Czestochowska, een Matka Boska Piekarska / Pamiatka z Piekar ST. e.a.

Bij het verschijnen van *Maria Bedevaartvaantjes, Verering van Onze-Lieve-Vrouw op 1175 vaantjes* (Brugge, 1988) van Renaat van der Linden, waren geen Poolse bedevaartvaantjes bekend. De uitgave *Religiöse Druckgrafik. Wallfahrtsfanthen, Bestandskatalog von Dieter Pesch* (Keulen, 1983) vermeldt voor Polen zeven vaantjes voor Antwerpen, in het kader van Thorafeesten bij Joden. Strikt genomen dragen de aanwezigen zulke papieren of stoffen wimpels in de hand tijdens een plechtigheid, niet als bewijs of getuigenis van een bedevaart.

Renaat van der Linden
Godveerdegemstraat 17
9620 Zottegem

Dr. Luc De Spiegeleer
Kerkveldstraat 51
9420 Erpe-Mere

Vijf leercontracten van de teutencompagnie Rijcken uit Hamont

In het familiearchief van Rijcken uit Hamont worden drie originelen en twee kopieën bewaard van leercontracten van Teuten (1). Zij dateren van de 18de en 19de eeuw. Deze verzameling is van bijzondere betekenis daar we in de officiële archiefbestanden geen spoor van deze akten terugvinden. Een integrale publicatie van deze stukken is daarom reeds verantwoord.

De leercontracten werden notarieel (1767, 1776, 1783) of onderhands (1793, 1823) opgesteld. Inhoudelijk volgen de contracten een vast stramien (2): na de opsomming van de betrokken partijen, wordt de leertijd en het leergeld vastgesteld. In enkele gevallen wordt het beroep nauwkeuriger omschreven. Opvallend in de compagnie Rijcken is de combinatie van verschillende beroepsactiviteiten die we bij andere compagnieën ook wel eens terugvinden: stoffenhandel, ketellappen en beestensnijden. Veel belang wordt in de contracten gehecht aan het onderhouden van goede onderlinge relaties. Wie zich slecht gedraagt, wordt bestraft of zelfs uitgesloten. Aan de andere kant zorgt de compagnie voor een verregaande solidariteit, vooral ingeval van ziekte of overlijden. Uiteraard wordt in de contracten aandacht besteed aan de financieel-economische aspecten van het compagnieschap, maar het ontbreekt aan concrete gegevens. In uitzonderlijke gevallen kan men een beroep doen op andere archiefbronnen die dit boekhoudkundig aspect verduidelijken (3). Het familiearchief Rijcken bewaart overigens dergelijke registers.

Contract 1767

op heden de 23 en dagh der maent february 1767 compareerden voor mij ondergess. openbaeren notaris binnen de stadt Hamont residerende, en dat in de presentie der onder te noemen getuijgen, henricus Rijcken inwoonder tot hamont, christiaen Corstiens inwoonder tot overpelt, ende henricus Leijssen oock inwoonder tot overpelt, welke comparanten saemen in compagnie, in hollandt coopmanschap doende, en andersints saemen in compagnie aldaer handelende, en negotieerende, verclaeren saemenderhande aengenomen ende geaccepteert te hebben, als sijn doende bij desen Henricum josephum Simons sone van mr joannes Simons inwoonder tot hamont, om mede te nemen van hier naer hollandt, alwaer sijn negotieerende, en hem aldaer in hunne compagnie te brengen, en de coopmanschap welke sijn doende, aldaer te leeren, en in de selve te onderwijsen en te exerceeren onder conditie en voorvaerde dat hij henricus josephus Simons sal gehouden sijn, voor dien dienste in de compagnie te dienen twee jaeren als knecht, sonder dat iets uyt de compagnie sal profiteren, dan alleen cost ende dranck, met het gewoonelijck drinckgelt, welke twee jaeren geeyndicht synde, sal hij henricus josephus voorschreven mede instaan in de compagnie, en coopmanschap als cameraedt in alle winsten ende baeten uyt de coopmanschap comende, gelijk oock, het gene godt verhoede: in schaede, soo soude voorvallen, belovende hij henricus josephus Simons, voor dese aen hem te doene onderwijsinge en instructie, als te doene onkosten aen de compagnie voors. te geven vijfhondert guldens bbans luyckx eens, de helft bij het ingaen van den tweejaerigen taust, welck beginnen sal op heden den 23 febyr 1767 en de andere helft bij de expiratie van geseijden taust, en sal op sijne costen het snijden moeten leeren binnen den tyt van die twee jaeren, en ofte gebeurde dat soude comen aflijvigh te worden binnen de twee

(1) Een uitstekende inleiding tot het probleem van de Teuten is het standaardwerk van J. Mertens, *Handel en wandel van de teuten in Duitse gewesten*, Publicaties van de v.z.w. Museum Kempenland te Lommel 14 (Lommel, 1995) in het bijzonder p. 275-325.

(2) De enige die aandacht had voor het Teutencontract als historische bron was J. Hansay, "Les Teutes en pays lossain au XVIIe et XVIIIe siècle", in *Mélanges G. Kurth* (Liège 1908) p. 335-342.

(3) Voor het familie-archief van de compagnie Rijcken, zie L. Van de Sijpe, "Nieuwe bronnen voor het Teutenonderzoek", in: *Heemkunde in Vlaanderen. Huldeboek dr. Jozef Weyns* (Winksele 1992) p. 208-215.

jaeren, aleeer geldt uyt de coopmanschap soude profiteren, sal oock niet gehouden wesen tot voldoeninge van geseyde vijfhondert guldens, dan alleen tot betaeling der montkosten, welcke de compagnie des wegens soude gehadt en gedaen hebben, mits sal bij het ingaen als cameraet in de compagnie, oock gehouden sijn te contribueeren in de goederen pro rata als dan in de compagnie sijnde, en gehoorende aen gelijcke compagnie, caverende daerentegens sij comparanten, en aenneme[r]s voor alle schulden en restanten welcke alsdan souden gevonden worden, de compagnie aengaende oft raeckende. verdragende sij gelijcke comparanten ende cameraeden, soo nu sijnde als int toecomende ontwedderoepelijck, dat oft gebeurde, dat iemant der comparanten in de compagnie sijnde, soude wederspannigh worden, en op sijne affairens niet soude willen passen te meer des wegens vermaent sijnde, maer alles soude int wiltdt stellen, sal aen gelijcke compagnie vrijstaen dusdanigen af teschaffen ofte af te dancken sonder tegenseggen. Verders conditioneeren voorss. comparanten dat aen niemant sal gepermitteert sijn iemant in de compagnie te brengen, dan met consent, en tot baete der geheele compagnie, en oft gebeurde dat iemant souden noodigh hebben in de compagnie te brengen, sal sulckx moeten geschieden met consent der gelijcke oft geheele compagnie op conditien en voorwaerden als hier voor soo als henricus josephus Simons is incomende, en sullen de eijgen kinderen soo, er daer sijn, capabel sijnde en den ouderdom van seshien jaeren hebbende geprefereert worden. soo het gebeurde dat iemant der compagnie soude buytens lants sieck ofte cranck worden sal des niet te min profiteren van de profijten der coopmanschap, maer sal gehouden sijn de onkosten vant sieckbedde selfs te draegen belovende sij comparanten als in de compagnie sijnde, dese voorss. conditien en en voorwaerden volcomentlijck te sullen volgen en onderhouden onder obligatie als naer recht

Aldus gedaen en gepasseert ten huuse van henricus Rijcken binnen de stadt hamont op dagh, maent jaer als boven, aldaer present mr joes Simons en jan houmans als geroepen en specialijck ten desen versochde getuygen, de w. de origineele minute deses benefens de compnten en mij nots eygen handigh hebben onderteekent quod attestor walterus Geerts nots pubs et immatus leods per copiam orgl conform in fid.

Contract 1776

op heden den negen en twiniighsten februarij 1776 compareerden voor mij ondergeschreven notaris binnen de stadt Hamont residerende en getuygen naestenoemen, Henricus Rijcken ende Henricus josephus Simons inwoonders en borgers der Stadt Hamont, ende Henricus leyssen inwoonder der dorps overpelt aen mij not. bekend, ter eenre partije in compagnie negotierende, ende Leonardus duyts geassisteert met sijne moeder maria vrancken ende Petrus vrancken sijnen oom ter andere zijde partije maekende. de voors. leste twee comparanten caverende en hun sterck maekende voor Lenert duyts voorsr. ider int particulier, oock inwoonders deser stadt Hamont, welcke eerste partije in compagnie handelende in hollant int lant van vooren [= Voorne, Z.-Holland] en ontrent, verclaren alsoo beraeden te sijn geweest, alsoo in compagnie handelende en negotieerende, aentenemen en te accepteren Leonardum duyts soone van jan duyts zal. en maria vrancken voorsr. om meede te neemen van hier naer hollant int lant van vooren oft ontrent, alwaer sij negotierende en in compagnie handelende, om geseyden leonardus duyts aldaer te Leeren onderwijssen en exerceren in hunne coopmanschap en functie van snijden als sij d'een oft d'ander aldaer doen en bedrijven tot bedrijoing van hunne coopmanschap en stijle als gewoon sijn te pleegen tot hunne kostwenninge en profijten daerbij gebruyckende onder conditien clausulen en voorwaerden en reseroven als volgt.

Imo

primo is geconditioneert en gestipuleert dat Leonardus duyts zal moeten dienen ten dienste van de gelijcke compagnie eerste comparanten twee jaeren mits beloften sij eerste comparanten hem jongeling leonardus duyts jaers thien pattacons, alsoo voor de twee leerjaeren twintigh pattacons eens, oft tachtigh guldens Luyx bbans

2de belooft leonardus duyts hiertegens, voor sijne coopmanschap en exercicie oft hanteringe noodigh in voorsr compagnie te Leeren aen d'eerste compnten in compagnie wesende te geven en paratelijck te betalen vijfhondert guldens Luyck bbans, waarvoor sij-

nen oom en moeder voors hun verobligeren in twee termijnen, te weten aenstaende soomer twee hondert vijftigh guldens ende tweehondert vijftigh guldens over twee jaeren eerstcoomende intredende in compagnie, daerenboven belooft den tweeden comparant inte winnen hondert en vijftigh guldens Luyx bbans, welcke alsoo toebeloofd heeft toebe- looft boven de vijf hondert guldens als boven, paratelijck in twee voorss. termijnen beta- elen; hiertegens belooven d'eerste comparanten hem te aen te nemen en in compagnie te laten treden bij expiratie van twee jaeren naestcoomende.

3tio in cas quam te gebeuren dat imandt van de compagnie dan als nu als dan quam sieck te worden, sal hij cranck sijnde en de affaires der compagnie niet konnende naer- gaen gehouden wesen de costen der doctoor oft practizijn oft chirurgijn tot hem te nemen en betaelen uyt sijne eigene burse, buyten de compagnie edoch sal hij die cranck is oft ander wettelijck toeval, de profijten volgens andere der compagnie profiteren ende genie- ten in de compagnie ende coopmanschap en negotie oft hanteringe aldaer doende

4to in cas imant der compagnie quam misbruyck te doen, hetzij in hollant oft elders op de affaires zijnde der compagnie, oft zich begaf tot wilmoedt dranck onbequaemheijt oft andersints misbruyckelijck, tegens alle goede manieren sal gemelde misbruyck verterin- ge oft andersints verteeringe misbruyckelijck als oock verlet van tijdt als doorbrenginge van verquistinge vervallen tot Laste van die sich daerover sal misbruycken en aen de pro- fijten in de compagnie aen hem gecort worden en moeten misschien sonder contradictie oft tegenseggen waeraen sich ider der contractanten vrijwillig onderwerpt.

5to in cas het quam te gebeuren dat Lenert duyts alhier aengenoomen, in sijne leerjae- ren quam te sterven binnen sijne leerjaeren zal geene penningen hierbij belooft behooren te betaelen en in cas betaelt mochten hebben eenige termijn, sal sijne moeder de selve pen- ningen moogen en moeten recipeeren, mits afkortende uyt de betaelde penningen, het costgelt als costen der uytvaart begravenisse als daertoe behoort.

6to in cas quam te gebeuren, dat eenige der compagnie nu oft in toecomende, weder- spannigh wesen en vermaent sijnde over misbruycken, sich niet soude willen beteren oft beterschap aennemen bij correctie, sal de compagnie hem connen bedancken en uyt de compagnie setten, sonder hem motiven oft redenen te behooren te geven, dan simpelijck hem afschaffen ende bedancken.

7imo veeders is conditie dat lendert duyts sijne leerjaeren gepasseert sijnde en dus intredende in compagnie bij uyt teringe van twee jaeren sal moeten draegen ende aen- nemen het vierendeel der waaren ende boeschult welcke alsdan sullen gevonden worden in hunne eerste aennemers winckel also sal hij voort vierendeel responsabel wesen voor voorn waaren, welcke hem alsdan sullen aengerekent worden in de coopmanschap, mits sal hij oock profiteren het vierendeel der profijten oft schaede, bij vercoop daerover val- lende.

8vo veeders is conditie alsdat den Zoone van Hendrick rijcken genaemt jan rijcken oft in cas van sijne aflijvigheijt sijner tweeden soone fridus zal aengenoomen worden in voorts. compagnie met den ouderdom van sestien jaeren voor de som van vijfhondert gulden Luyx bbans, mits sal hij dienen twee jaeren ten dienste der compagnie, tot het geene alsdan sal geordonneert worden en sal dan oock de helft trecken van twintig pat- tacons op sijne twee eerste jaeren, alsoo ider jaer vijf pattacons, als Lenert duyts voorsr is treckende, verobligerende de compagnie hem te dresser en Leeren als voorsr Lenart geleert heeft en tot de compagnie dienste noodigh is, mits sal hij naer twee jaeren oock meede cameraat worden en in de compagnie intreeden, mits hem de waaren en schuldt boecken hem sullen aengereekent worden en daer in contribuieren als hij lenaert vero- bligeert verplicht is te doen.

9no veedens in cas het gebeurt dat de compagnie veedere geassocieerden oft knechten bij leerjaeren als voorsr sullen noodig hebben en de compagnie verstercken, sullen de kin- ders der Compagnons preferabel wesen, en genoeghsaem geleert, edoch sulcks sal dog moeten wesen met contentement en consent der geheele oft gelijcke compagnie, dan sal alleenelijck plaets grijpen vooraf den geseyden jan oft fridus rijcken als in den 8den artic- kel gemelt.

10 sal Lenert duyts in compagnie ingetreden wesende bij expiratie van sijne twee leer- jaeren alle profijten voor een vierendeel alsdan in compagnie wesende garanderen en pro- fiteren, hiertegens sal oock egalijck in cas van schaede waer voor hun godt behoede, ega- lijck draegen en moeten contribuieren.

11 veeders die uit toecomende van de kinders der compagnons sullen aengenomen wor-

den als voorsr sullen oock vijfhondert guldens geven als in den 8den artikel gemelt toe-
geven alsook trecken ider twee eerste jaere vijf pattacons jaers als voorseyt en onder de
selve obligatie als voorst

veeders belooven d eerste partije contractanten dese conventie stiptelijk naer te coomen
onder verbintnisse van hunne personen en goederen meubel en immeubels, alwaer ge-
gen, onder egalijck verbintnisse verobligeren sich de tweede partije compnten met
macht van realisatie en registratie voor alle rechters competent, si opus copije authen-
tyck hebbende van alle die den last sullen wellen aenwenden daertoe constituerende,
waerover hebben stipulatie gedaen in mijns nots handen aldus gedaen, gepasseert en
gestipuleert in mijns nots handen binnen de stadt Hamont ten huuse van Henricus rij-
cken in de camer aldaer, ter prasentie van Sr. Joannes Simons Chirurgijn en joannes
mattias de greef getuygens ten desen specialijck geroepen en gebeden die d originele
minute deses beneffens mij nots en comperanten eigenhandig hebben onderteeckent en
piter vrancken en maria vrancken hebben in huns huys onderteeckent om de onpasselij-
ckheijt en cranckheijt

marij Vrancken Peter Vrancken Hendrikus Rijcken henricus Leysen H.J. Simons
Leonardus Duyts J oes Simons jois Mathias De Greeff

A.L Seyens nots pubs et imm tus ad praesso regtus in fid salo

Contract 1783

op heden den 24 febrij der maent voorst des jaers 1783 compareerden voor mij onderget.
openbaeren notaris binnen de stadt Hamont residerende ende in de presentie der onder
te noemen geloofbaere getuygens naer te noemen, henricus leysen Inwoonder tot over-
pelt ende Henricus josephus Simons ende leonardus Duyts inwoonders en borgers der
stadt Hamont ende joannes rijcken toecomende cameraet te eenre partiejn in compa-
gnie negotierende gesamentlijck met Henricus rijcken meede cameraet, en Henricus rij-
cken voorst geassisteert met sijnen soone godefridus Rijcken, als vaeder ende mombaer
van sijne soone voors. ter andere zijde partiejn oock inwoonders dses stadt Hamont,
welcke eerste partijee in compagnie handelende ende snijdende in hollant in æt lant van
vooren en daer ontrent verclaeren alsoo beraeden te sijn geweest ende overeengecoomen,
alsoo in compagnie handelende en negotierende, aen te nemen godefridum Rijcken, soone
van Henricus rijcken voorts om meede te nemen van hier naer hollant, op hunne streec-
ke en negotie plaetsen, alswaar sij sijn negotierende en handelende om geseijden fridus
aldaer te Leeren onderweyssen en exerceren in hunne coopmanschap ende functie van
snijden, als van en d'ander aldaer doen en bedrijven tot bedrijving van hunne coop-
manschap en stijle als gewoon sijn te plegen tot hunne kostwinninge en profijten onder
conditien clausulen en voorwaerden en reserven als volght.

1mo is, geconditioneert en gestipuleert dat fridus Rijcken sal moeten dienen ten dienste
van de gelijcke compagnie eerste comperanten twee jaeren gratis en het derde jaer genie-
ten hondert guldens hollants mits hen cost en dranck te geven als sij sijn genietende.

2do belooft Henricus rijcken voorts hiertegens voor sijne soone voort fridus voor sijne
coopmanschap in exercitie en hanteringe nodig, in voorts compagnie te leeren aen d'eer-
ste comperanten in compagnie wesende te geven en paratelijck te betaelen vijf hondert
guldens Llbb tans eens, de helftscheet te betaelen binnen een jaer eerstcomende en de
wederhelft jaers daernaer in twee termijnen als voorst. hiertegen beloven sij eerste com-
paranten geassocieerdens hem fridus te laten intreden in de Compagnie bij expiratie van
drij eerstcomende geexpireerde jaeren naest hun vertreck in meert aenstaende over een
jaer anno 1784

3tio in cas quam te gebeuren dat imant van de compagnie dan alsnu en nu alsdan int
lant quam sieck te worden, sal hij cranck sijnde en affairen van de compagnie niet con-
nende naergaen gehouden wesen de costen der doctoor en chirurgijn tot hem te nemen
en te betalen uijt sijne eiigen burse buijten de compagnie edoch sal hij die cranck is wor-
dende oft ander wettelijck toeval de profijten volgens andere der compagnie profiteren en
genieten uijt de compagnie gelderen en profijten dier negotie

4to in cas imant der compagnie quam misbruijck te doen het sij in hollant oft elders op
de affairens zijnde der compagnie, oft zigh begaf tot wilmoedt, dranck, onbequaemheijt
oft andersints, misbruijckelijck, tegens alle goede manieren, sal gemelde misbruyck, ver-

teringe misbruyckelijck als oock verlet van tijdt als doorbrengenge van verquistinge vervallen tot Laste van die sich daerover sal misbruycken en aen de profijten in de compagnie oft andersints aen hem gecort worden en moeten misschien sonder contradictie oft tegenseggen, waeraen sich ider der contractanten vrijwilligt onderwerpt.

5to in cas het quam te gebeuren dat fridus voorts binnen sijne leerjaeren quam te ster-
ven zal sijnen vaeder oft de zijne representanten geene penningen hierbij beloofd behooren te betalen en in cas eenigen termijn betaelt moogen en moeten accepeeren mits afcor-
tende uyt de betaelde penningen het costgeld als costen der uytvaert begravenisse als dan toe behoort

6to in cas quam te gebeuren dat imant der compagnie nu oft int toecomende weder-
spanning weert en vermaent sijnde over misbruycken sich niet soude willen opt 2d, 3de
vermaning corrigeren, sal de compagnie hem connen bedancken en uyt de compagnie-
schap setten, sonder hun motiven oft redenen te behooren te geven dan simpelijck ... hem
afschaffen en bedancken van cameraetschap.

7mo veerdens is conditie dat fridus voorsr sijne leerjaeren gepasseert sijnde en dus intre-
dende in compagnie bij uijtteringe van drij jaeren sal moeten draegen en aennemen het
vijfde deel der waeren en boeckschult welcke alsdan sullen bevonden worden in hun eer-
ste aennemers winckel, alsoo sal hij voort vijfdn deel responsabel wesen voor voorsr
waeren en boeckschult, welcke hen alsdan sullen aengereeckent worden in de coopman-
schap mits sal hij oock profiteren het vijfde deel der profijten oft schaede bij vercoop oft
andersints daerover vallende.

8vo bovendien sullen de soonen dier van d'een oft d'ander der compagnons wettelijck
verweckt worden in dese negotie ende coophandel ingelaten moeten worden praeferabel
aen andere persoonen voor den selven prijs en op den voet als dese conditie vermeldt hier-
voor gespecificeert principael als in den 2den artyckel.

9mo sal Henricus Rijcken verplicht wesen sijnen soone fridus dit jaer het snijden te laten
leeren op sijn costen, gelijk de opvolgers oock gehouden sullen wesen te doen die in de
compagnie sullen coomen als oock het ketellappen.

10ultimo is conditie dat Henricus rijcken voorts bij expiratie van drij jaeren als fridus
voorst sal cameraet worden uyt de compagnie sal moeten uytstaen in de coopmanschap
en tuterije deser streek sal moeten abandoneren, mits uyt de compagnie te trecken = de
valeur in gelt (van fridus sijnen soon voorts, soodat fridus sal staen in de plaets van sij-
nen vaeder) der waeren aen den prijs als angeslagen en gecogt sijn geweest bij de coop-
lieden en veerdens het geene hem uyt de compagnie toecoomt en toestaert = in cas d'i-
mant van de compagnie comt te steruen sullen de levende compagnons alle boecken,
schulden en crediten gratis soo verre moogelijck volgens consciencie moeten opmaenen
en inbeuren en van den jaerlijx ontfanck reekeninge doen en de gelderen jaers als ont-
fangen is medebrenge ende afgeven.

veerdens beloven d'eerste compnten ende partijen wederzijts dese conventie stiptelijck
naer te comen onder verbintnisse van hunne persoonen meubel en immeubel alwaer
gelegen en besettende met macht van realisatie en registratie voor alle rechters compe-
tent en alwaer noodig, waertoe constitueren ider thoonder deses copije, autentijck heb-
bende waerover hebben stipulatie gedaen in mijns nots handen. aldus gepasseert en
gestipuleert op dag maent jaer als boven ten woonhuijsse gestaen van Henricus rijcken
binnen de stad Hamont ter praesentie van sr. Joannes Simons chirurgijn en andries
umans getuygens ten desen special geroepen en gebeden die d'originele minute deser
behoorlijck hebben beffens_mij nots in partijen contractanten wederzijts hebben
gehantmerckt.

Hendrikus Rijcken
henricus Leyssen
Joannes Rijcken
AL Seyens nots pubs et immtus ad praessa regtus in fid. subs

Hend Joseph Simons
Leonardus Duijts
Joannes Simons andrias umans

Contract 1793

Conditie Bij Welcken artijckelen hend: Joseph Simons Joannes Rijcken en godefridus
Rijcken het Samen in Eene Compagnie sijnde geassocieerd; hebben aengenomen Soo als

de zelve sijn aennemende voor hunnen kameraet adam Boelaardts alles op Conditie als hier naer is volgende

Eerstelijck dat hij adam Boelaardts aen Boven=genoemde Eerste Comparante Sal moeten betaalen voor het inkomen van de Compagnie Eene Somme van vijf hondert guldens Luycks B: B -

2de Sal hij adam Boelaardts genieten voor het Eerste jaar sijnder dienste mi[e]ts getrouw sijnde in sijn uijterste devoiren te doon voor het welsijn van de kompagnie: op alle Redelijcke wijsen te gehoorsamen aen de Eerste komparanten en voor al in allerhande maniere Een goed gedragh te toonen sijnde alle voor het welsijn van Sijn Eijgen persoon en de geheele Compagnie; Sal als dan voor het Eerste jaar genieten Eene Somme van vijftigh guldens L: B: B Sijnde Voor den jaare 1793

3de Sal hij adam Boelaardts genieten voor de Jaaren 1794 en 1795 ider jaar een hondert guldens Luyks BB alles op Conditie aengehaalt bij het 2de artijckel

4de Sal hij adam Boelaardts genieten voor den Jaare 1796 Sijnde het Laeste Jaar kneght Sijnde Sal in dien Jaare genieten Een Somme van een hondert guldens hollandts alles op Conditie aengehaalt bij het 2de artijckel

5de Sal hij adam Boelaardts in onse kompagnie worden ingenomen bij het begin van den jaare 1797 op Conditie als hier is volgende

6de Sullen aen hem adam Boelaardts worden aengereekent alle de winckel goederen nair waarde der selve Sigh in de drie winckels Sullen bevinden het huijs in abbenbroek met desselfs meubelen en mubiliare effecten Soo als ook de meubelen in geeroliet en de tijnte die Sigh als dan Sullen Bevinden, op Redelijke wijsen door den Eerste Compa= te warden

ten Sevenden Zoo als de Sculden (ook pretensen) die Sigh in de Boeken der Eerste Comparante Als dan Sullen bevinden Sullen als dan ook op Een Redelijke maniere door de Eerste Comparanten gawardeert moeten worden

Sal hij adam Boelaardts voor Een 5de aendeel in de Compagnie intreden; overmits een vierde der winckels en huijs en meubelen boek Schulden &c Compiteert aen de wed: hend Lijsen voor Soo verre den Eventaris daar van genomen in de maand meert 1792 is valideerende

Sal hij adam Boelaardts moeten Sijn 5de aendeel in winckelgoederen huijs mubellen en meubiliare effecten Boekschulden &c Soo als de Selven op Redelijke wijze aen hem Sullen aengereekend worden moeten voldoen aen de Eerste komparanten als ook aen de wed: hend: Lijsen voor Soo verre haare Sal Compiteeren en Sal het zelve aen Boven moeten voldoon binnen den tijdt van Jaaren Sal hij adam Boelaardts genieten Een 4de in de voordeelen van de tijdt af dat hij effectieve Cameraet is ter dat den Soone van Wed: hend Lijsen in de kompagnie voor Cameraet Sal aengenomen worden Sal het aennemen van den zoon van de wed hend lijsen Sijn voor Reekening van de drie eerste Comparante: wanneer en op wat tijdt de zelve het Sullen goet vinden Caveeren de drie Eerste Comparante voor alle Schulden en pretensien die imant wie hij ook sij op hun Soude kunne hebben of pretendeeren; voor dat hij adam Boelaardts is ingetreden in de kompagnie

aCord gemaakt tusschen partijen
Binnen abbenbroek op den 25 meij

Contract 1823

Voorwaarde Condisie bii welke Joseph Leijssen zijnen zoon Hendrik Leijssen meede zal mooge neemen nae het Eijland Brielle.

Artikel 1. Zal voor meerderheijd van stemmen der leeden van tans in Compagnie zijnde Joseph Leijssen, J. Simons A. Simons, Hen W. Rijcken, A. Boelaars. onderzocht worden of genoemden Hendrik Leijssen behoorlijk bekwaamheijd heeft om meede te gaan.

Ar. 2. Zoo hij aan Artikel 1 bekvaam word geoordeelt zal hij meede genoomen worden En zal zig verpligten in alle opzigten behoorlijk te gedraegen prinsipaalijk niet te buyte gaan in den drank & verdere excessen, die men tot naadeel der Compagnie zoude moeten beschouwen, en zal alle behoorlijke onderdaanigheijd aan gemelde Compagnons schuldig zijn.

Ar. 3. Hendrik Leijssen zal de drie eerst volgende Jaaren niets hebben te pretendeeren

zijnde de Leers Jaaren en zal niet voor Lit van de Compagnie worden aangenoomen voor alleer hij met Een goed gedrag genoegzaam bekwaamheid heeft. hetwelk door meerderheid van stemmen van onse Compagnie zal moeten beoordeelt worden, en zal alsdan aangenoome worden als vervangende de plaets van zijn vaader

Ar. 4. Joseph Leijssen verpligt zig zoodra zijn zoon Hendrik Leijssen in de Compagnie word aangenoomen, geheel afstand te doen van de Compagnie zonder Eenig tegen zeggen en zal geene affaires in het Eijland Brielle voor Eijge rekening moogen uyttoeffenen nog door andere laten uytoeffenen.

Ar. 5. Hendrik Leijssen zal bij aanneemen als Cameraat Aan de andere leeden van de Compagnie moeten betaalen vijfhondert guldens luijks geld volgens out gebruik.

Ar. 6. Joseph Leijssen zal bij het verlaaten van de Compagnie, volgens artikel 3 en 4 gehouden zijn, alle zijne pretensien in de winkel goederen, Boeken obligasien, En huijs te abbenbroek overtegeeven aan zijn zoon Hendrik Leijssen die Het zelve zal gehouden zijn voor zijn vaader te moeten intwinnen.

Ar. 7. Wanneer Hendrik Leijssen niet zoude voldoen aan alle voornoemde artikelen of andere die niet vermeld staan Streckende tot naadeel van de Compagnie zal het de Leeden vrijstaan Hendrik Leijssen ten alle tijden, te doen vertrekken, En zal alsdan Joseph Leijssen als Cameraat mooge Blijven

op Heeden den 5 maart 1800 drie en twintig hebben alle Leeden van de Compagnie goed gekeurt dat Joseph Leijssen zijnen zoon Hendrik Leijssen deese jaaren 1800 drie en twintig, in den maand maart zal moogen Meede brengen aldus tot verzeekering en naarkooming van alle voorstaande artikelen, naar deese wel gezien en geleezen te hebben zoo hebben geteekent Josph Leijssen hend. Leijssen

*Luc Van de Sijpe
De Schijf 12
3930 Hamont*

Maria-iconografie op oude wijwatervaten in privé-bezit

In deze bijdrage bekijken we even van dichtbij een reeks wijwatervaten die op de wandplaat een afbeelding van Maria dragen. Uit enkele tientallen wijwatervaten die we aldus mochten ontdekken, hebben we er een twintigtal overgehouden. Deze hebben we geordend volgens materie. Onder metaal brachten we onder: zilver, brons, koper en tin, en onder keramiek brachten we gres en faïence onder. Deze wijwatervaten zijn te dateren van de 16de eeuw tot de 19de eeuw. Bewust hebben we voor oude wijwatervaten gekozen. In de 19de en 20ste eeuw zijn het vooral de porseleinen wijwatervaten die nieuw en modieus, de andere wijwatervaten verdrongen. Laatst genoemden mogen een onderwerp zijn voor een volgende studie. Behouden wij het hier bij de oude wijwatervaten.

Over wijwatervaten werd in ons land tot heden maar weinig studiewerk verricht. Nochtans kennen we een tiental belangrijke privé-collecties. Onze musea daarentegen bezitten jammer genoeg geen verzameling. In Frankrijk bijvoorbeeld kennen we in heel wat musea een belangrijke afdeling "wijwatervaten". De zeer verdienstelijke verzamelaar Henri Chaperon geeft er ons een overzicht van (1). Hij telde o.a. 12 collecties (musea) met meer dan 20 wijwatervaten, waaronder de verzameling van: - Espalion, Musée Joseph Vaylet (350 stukken)
- Meaux, Musée Bossuet (170 stukken)
- Vienne (Isère), Musée des Beaux Arts et d'Archéologie (100 stukken).

Komt daar dan nog bij de schenking van de privé-collectie van Henri Chaperon aan het Musée de la Diana van Monbrison (ca. 1120 stukken, waarvan 420 tentoongesteld in drie zalen (15 juli 1994)).

Het is pionierswerk geweest van Dr. Adri Swartenbroeckx uit Hasselt, om ter gelegenheid van de Virga-Jessefeesten aldaar in 1989 een wijwatervatententoonstelling op touw te zetten (2) en er een monografie aan te wijden (3) waar we zelf onze beste krachten mochten aan wijden. Vijf jaar eerder verscheen te Parijs het andere basiswerk van Henri Chaperon *Le Bénitier de Chevot* (4). In *Ons Heem* verschenen nog enkele artikels (5) en dat is alles wat wij over wijwatervaten terugvinden.

Bij grondige studie van deze gegevens kunnen wij enkel besluiten dat de Maria-iconografie weinig voorkomt. Maria-afbeeldingen zijn eerder zeldzaam en maken zelfs geen tien procent uit van de wijwatervateniconografie. Daar tegenover staat de iconografie van het kruis die het meest uitvoerig aan bod komt, wat ook logisch is. Vandaar ook onze interesse om juist het thema "Maria" nauwkeuriger te bestuderen.

Meer recent publiceerde Dr. Adri Swartenbroeckx zijn tweede boek, *Zilveren wijwatervaten in België* (6). Daarin werden reeds een twintigtal oude zilveren wijwatervaten met Maria-iconografie besproken. In deze bijdrage werden voornamelijk wijwatervaten bij elkaar gebracht die elders weinig of niet besproken werden. Onder de categorie "metalen" vonden wij er in zilver, klokkebrons, koper en tin. In aardewerk vooral in faïence en enkele vroege werken in gres (aardewerk).

(1) H. Chaperon, *Le Bénitier de Chevot* (Parijs, 1984) p. 161-162.

(2) *In het Kader van de Zevenjaarlijkse Virga-Jessefeesten. Wijwatervaten. Eeuwen Devotie* (Hasselt, 1989).

(3) A. Swartenbroeckx, *Wijwatervaten. Eeuwen Devotie* (Hasselt, 1989).

(4) H. Chaperon, o.c.

(5) E. Van Hoonacker, "Wijwaterbakjes in aardewerk uit de Nederlanden", *Ons Heem*, 23-5 (1969) p. 215-217; 23-6 (1969) p. 249-254; L. Van Eeckhoudt, "St.-Jacob en zijn "hondje" op wijwatervaten", *Ons Heem*, 44/6 (1990) p. 210-212.

(6) A. Swartenbroeckx, *Zilveren Wijwatervaten in België* (Hasselt, 1993).

Het wijwatervat is door de eeuwen heen fel geëvolueerd: van emmer(tje) tot sierlijk wandwijwatervat. Het oorspronkelijke hengsel, gevat in hengselaanzetten (metaal), evolueerde tot een volledig ingevulde sierlijke wand en het emmertje kreeg een platte zijde om het aan de muur te kunnen ophangen. De oudste wijwateremmertjes in ivoor die wij heden nog kennen, dateren uit de 10de eeuw. Zo mochten wij er eentje ontdekken in de Schatkamer van de Dom te Milaan (ca. 980). Reeds in de 15de eeuw kennen wij emmertjes met afgevlakte kant en hoog hengsel. Deze emmertjes konden zowel staan als hangen. Vanaf de 17de eeuw verschijnen de eerste wijwatervaatjes die alleen nog bestemd zijn om op te hangen. Zo is ons "wijwatervat", zoals wij het thans kennen en door sommigen omschreven wordt als huiswijwatervat, geboren. Een van de oudste voorbeelden die we aldus kennen is een zweetdoek van Veronica in zilver uit 1617-1618 (7).

Bekijken we nu onze selectie wijwatervaten, opgedeeld in twee hoofdstukken: (I) Wijwatervaten uit metaal en (II) Wijwatervaten in gres en faience.

I. Wijwatervaten uit metaal

ZILVER

1. Maria Hemelvaart (neogotisch)
2. Maria met kind (Duits, 19de eeuw)
3. Maria (buste) (Hollands Bewind 1815-1830)

BRONS

4. O.-L.-Vrouw van Utrecht (17de eeuw)
5. Kroning van Maria (Vlaams, 17de eeuw)

KOPER

6. Maria Hemelvaart (18de eeuw)

TIN

7. Stralenkransmadonna (Marianum) (Vlaams, i. 18de eeuw)
8. Gotische Stralenkransmadonna (ajour) (Frans, 16de eeuw?)
9. Maria Hemelvaart (Barok)
10. O.-L.-Vrouw op de Maansikkel (18de eeuw)

II. Wijwatervaten in gres en faience

FRANKRIJK (met plaats van afkomst)

11. Maria met Kindje Jezus, Lignon (f. 17de eeuw)
12. Maria met Kindje Jezus, Lignon (18de eeuw)
13. O.-L.-Vrouw, Auvillar (18de eeuw)
14. a) O.-L.-Vrouw met Kindje Jezus, Quimper (18de eeuw)
b) O.-L.-Vrouw met Kindje Jezus, Quimper (19de eeuw)
15. O.-L.-Vrouw met Kindje Jezus, Quimper of Auvillar (18de eeuw)
16. O.-L.-Vrouw op de Wereldbol, Frankrijk (rond 1800)

ITALIE

17. O.-L.-Vrouw in buste

SPANJE (met plaats van afkomst)

18. Maria in Stralenkrans, Talavera de la Reina
19. O.-L.-Vrouw op de Wereldbol, Manisès
20. Maria gekroonde Koningin, Talavera de la Reina (?)

Per wijwatervat geven we weer: afbeelding, afmetingen (h x b), datering en beschrijving, alsook bijzondere tekens (ijken) indien aanwezig.

(7) A. Swartenbroeckx, *Wijwatervaten*, p. 62 nr. 62.

I. Wijwatervaten uit metaal

ZILVER

1. Maria Hemelvaart (neogotisch, 19de eeuw)

Afmetingen: h 17,5 x b 6,5 cm (maximum breedte).

Ijken: in een ruit (V en Cie) en een vierkantje met dakje er op V en Cie, waaronder 800 M (met lijntje onder de M(ille)); deze bevinden zich aan de voorkant, symmetrisch links en rechts van de kleine drielobbige roos.

In een gotische nis bemerken we Maria ten Hemelvaart, aan haar voeten de maansikkel in een wolk van zeven engeltjes. Boven haar hoofd nog een engelhoofdje met vleugeltjes. Dit tafereel speelt zich af in een gotisch portaal: boven Maria de puntgevel met roosjes en aan de buitenste rand een versierde boord van (2 x 5) plantmotieven. Op het kuipje eveneens roos-motieven uitlopend in twee driehoeken, links en rechts van de grote roos. De wandplaat eindigt bovenaan op een hangring en onderaan op een sierlijk bloemmotief.

2. Moeder Maria met kind (Duits, 19de eeuw)

Afmetingen: h 21,5 x max. b 11,2 cm.

Ijken: op de achterzijde, onder de uitgestulpte nis, vier ijkmerken op een rij: 800, fijne maansikkel, kroon op letter (?), gekroonde R (drukletter).

Symmetrisch opengewerkte wand, deels in ajourtechniek. Bovenaan een reeks attributen: anker, kruis, open boek en een schijf; daaronder een opengewerkt gevlochten rooster. De uitgestulpte nis is bovenaan omgeven door twee engelhoofdjes op vleugels en een roos. Links en rechts sierlijk opengewerkte bloemmotieven. Het kuipje (6 x 3,1 cm) met een bol buikje, werd zeer fijn op de wand ingesmeed. Aan de voorzijde ervan, in symmetrisch motief, bloemen. Links en rechts planten en bloemen in ajourtechniek; de wandplaat sluit af met een vrij groot engelhoofdje op vleugels. Maria draagt in haar linkerhand het Kindje en in haar rechterhand een bloem.

Herkomst: begijnhof Antwerpen via kunsthandel Leuven.

3. Maria (buste met onderaan afzonderlijk bakje)

Afmetingen: totale hoogte 26,8 x 19,5 cm; hoogte buste Maria: 7 cm; bakje: h 5,5 x b 6,3 cm.

Ijken: - op buste Maria onderaan:

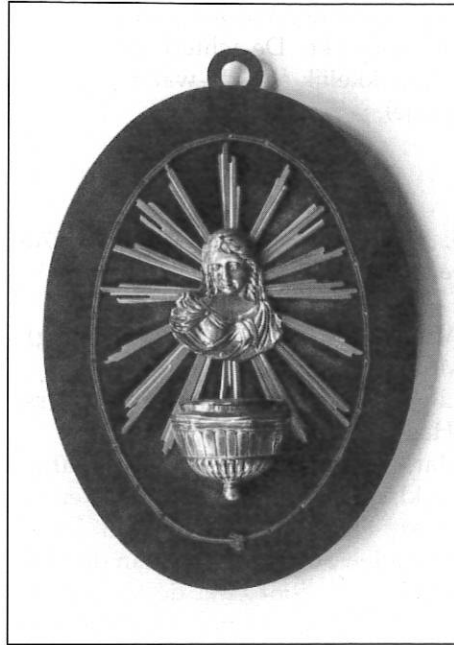
- eikentak;
- op boord dekseltje: een niet geïdentificeerd merk;
- op rand wijwaterbakje: vijf merken op een rij: Hollands Bewind 1815-1830: (1) vierkant (Recence du 18 août 1831) - herkeuringsmerk - letter A, (2) ronde (garantiemerk) hand die stok vasthoudt met duim rond de stok - letter A, (3) vierkant met twee gekruiste eikentakken (palmen) (1814-1831

= Hollands regime / België) waaronder 2, (4) kleine ronde met sierletter A (?) (meesterteken = smid?), (5) ruitvormige stempel waarin N (decanaatsletter) waarboven eikentak, geen steekproef.

Dit wijwatervat bestaat uit drie delen:

- een massief mahoniehouten drager waarvan het binnenste uitgehaald is als lijst
- verguld koperen stralenkrans met zestien stralen op een fluwelen achtergrond omboord met dubbel omwonden zeer fijne zilverdraad
- twee delen in zilver:
 - * buste van Maria met lange sierlijke haren, brede halsuitsnijding, sierlijk bovenkleed
 - * bakje in twee traveeën (2 x 16 lobben), met dekseltje en onderaan bolvormig einde.

BRONS

4. O.-L.-Vrouw van Utrecht (17de eeuw)

Afmetingen: h 20,8 cm; beeldje O.-L.-Vrouw: 7,8 cm.

Merken: geen.

Literatuur: C. Engelen, *Virga Jesse* (Hasselt, 1989) p. 163 nr. 128: wijwatervat met Notre Dame de Foy.

Het genadebeeldje van Notre Dame de Foy is een O.-L.-Vrouwbeeldje van Utrecht dat daar op wonderbare wijze werd gevonden en vereerd. De wandplaat is uit een stuk gegoten en met drie pennen in het bakje vastgepind. Het bakje draagt nog zijn originele dekseltje en is hoog (langwerpig). Vooraan werd een gat met tin hersteld. O.-L.-Vrouw van Utrecht, afgebeeld op een bruggetje (gotisch voetstuk) met vijf bogen vooraan, waar-

van drie in het midden, is omgeven door een bloemenkrans, deels in ajourtechniek bewerkt. De achterkant van het bakje werd afgevlakt, zodat dit wijwater- vat makkelijk aan de wand kan hangen of zelfstandig staan op zijn voetstuk (bakje).

5. Kroning van Maria (Vlaams, 17de eeuw)

Afmetingen: h 27 cm (gewicht 885 g).

Merken: geen.

Literatuur: C. Engelen, *Virga Jesse* (Hasselt, 1989) p. 236 nr. 193.

Maria in biddende houding afgebeeld, zit geknield op de wolken en wordt een kroon boven het hoofd gehouden door Christus (aan de rechterzijde) en door God de Vader (aan de linkerzijde) die met zijn linkerhand op de wereldbol leunt. Bovenaan een mooi opengewerkte symmetrische guirlande. Onderaan links en recht een engelhoofdje met vleugeltjes. Dit wijwater- vat heeft nooit een dekseltje gehad. Zeer fijn (scherp) zijn bijvoorbeeld de baarden van de Vader en de Zoon weergegeven.

KOPER

6. Maria Hemelvaart (Vlaams, 18de eeuw)

Afmetingen: h 24,9 cm.

Merken: geen.

Literatuur: C. Engelen, *Virga Jesse* (Hasselt, 1989) p. 230.

Dit is een wijwater- vat met dekseltje, in licht en uitgeklopt koper, voorstellend Maria Hemelvaart, in medaillon weergegeven, waarrond een guirlande van bloemen en fruit en bovenaan een zeer grote schelp. De wolkenmassa voert O.-L.-Vrouw naar boven. Rond O.-L.-Vrouw drie engeltjes, waarvan het voorste met twee vleugeltjes op de rug. Het blad van dit wijwater- vat werd volledig geklopt en de voorkant werd met een veld van kleine stippen voorzien, zodat het hele tafereel zich tegen een gearceerde diepte afspeelt. Dit wijwater- vat is in licht koperwerk, weegt nauwelijks 165 g en heeft een dekseltje.

TIN

7. Stralenkrans Madonna (Marianum) (Vlaams, i. 18de eeuw)

Afmetingen: 22,4 x 9,3 cm; breedte kuipje (bakje): 7 cm.

Merken: geen.

Tentoonstelling: Wijwatervaten (Hasselt, 1989).

Een massief ovaal plat, met bovenaan een gelijkbenig kruis. O.-L.-Vrouw op de Maansikkel, rechtstaand, met op de linkerarm een zittend Kindje Jezus. De buitenboord van deze ovaal vormt een paternoster met zes tientjes (waarvan de twee onderste onvolledig). De stralen zijn afwisselend recht en gevlamd (gekruld): 13 rechte en 14 gekrulde. O.-L.-Vrouw is afgebeeld in eenvoudige vroeg barokke klederdracht. Of het bakje oorspronkelijk bij deze wand (plat) heeft behoord, is te betwijfelen; vorm en tinlegering zijn blijkbaar recenter.

8. Gotische Stralenkransmadonna (Frans, deels 16de eeuw?)

Afmetingen: 14,7 x 5 cm; lengt kuipje: 5,7 cm.

Merken: geen.

Tentoonstelling: *Wijwatervaten* (Hasselt, 1989).

Dit tinnen wijwatervat stelt een gekroonde O.-L.-Vrouw voor, rechtstaand met op haar linkerarm het Kindje Jezus. Zij is zeer slank in gotische klederdracht weergegeven. Typische "s" beweging van l'Île de France. In de uitgesneden achtergrond (stralenkrans) bemerken we afwisselend rechte en gekrulde vlammen met bovenaan een groot oog om het op te hangen. Het bakje is opvallend langwerpige en versmalt naar beneden toe, om te eindigen in een ietwat ingedrukte top. Het werd meermaals hersteld bij de overgang van bakje naar wandplaat (plat) en werd achteraan nogmaals verstevigd met nieuwer tin. In zijn genre is dit een van de oudste tinnen wijwatervaatjes die we ooit mochten ontdekken.

9. *Maria Hemelvaart* (barok, 18de eeuw)

Afmetingen: h 19,7 cm.
Merken: gekroonde tinroos waarrond de letters A. FERTEL (boven het hoofd van Maria).

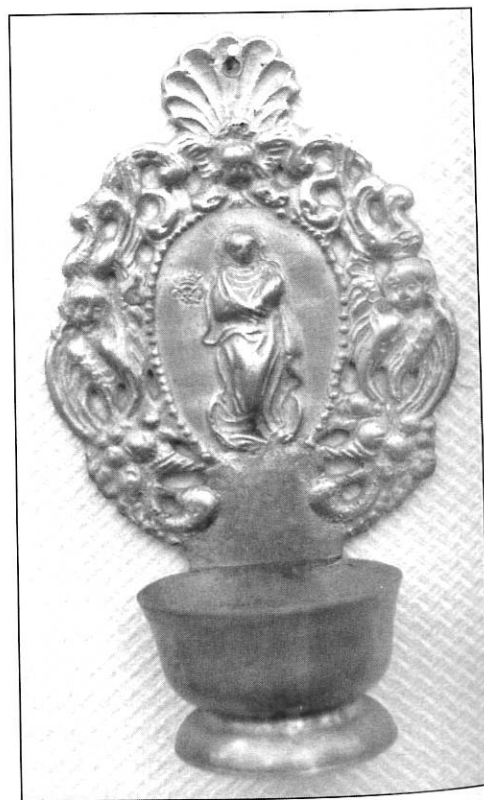
O.-L.-Vrouw is gezeten op een wolk met engeltjes. Zij is met opgeheven handen afgebeeld. Rond dit tafereel een prachtige guirlande van bloemen en krullen in reliëf. Centraal boven het vaatje een gevleugeld engelhoofdje. Het bakje vertoont geen spoor van enig dekseltje. Evenwel zijn de wandplaat en het bakje meerdere malen aan elkaar gezet zodat het onzeker is of dit het originele bakje is van deze wandplaat.

10. *O.-L.-Vrouw op de Maansikkel* (18de eeuw)

Afmetingen: h 17,8 cm.
Merken: gekroonde tinroos, rechts van Maria.

Maria staat op een maansikkel tegen een vlakke achtergrond in een ovale plaat, waarrond een rozenkrans is weergegeven. De boord rond deze wand is deels in ajourtechniek uitgewerkt, met bovenaan een waaivormige Sint-Jacobsschelp op een gevleugeld engelhoofdje met links en rechts telkens nog een gevleugeld engelhoofdje.

II. *Wijwatervaten in gres en faience*

FRANKRIJK

11. *Maria met Kindje Jezus, Lignon* (einde 17de eeuw, donkerbruin)

Afmetingen: h 21,3 cm.
Merken: geen.

Een vlakke wandplaat met in de boord 11 inkepingen. Op deze wandplaat zijn 7 bolvormige sterren aangebracht alsook een versierde lus. O.-L.-Vrouw met Kindje Jezus zijn op de onderste helft in een kleine ovaal aangebracht. We bemerken de twee typische s-vormige lussen die de wandplaat met het bakje verbinden. Het bakje is breed uitgewerkt met platte rug. Onderaan bemerken we de drie nagels. De onderste rand van de wandplaat ontbreekt. Dit is de typische vroege vorm van de Lignon-wijwatervaten.

12. Maria met Kindje Jezus, Ligron (18de eeuw, camaeubruin)

Afmetingen: h 23 cm.

Merken: geen.

Literatuur: A. Swartenbroeckx, *Wijwatervaten. Eeuwen Devotie* (Hasselt, 1989) nr. 97.

De wandplaat is ovaalvormig met centraal in een nis een staande Maria met het Jezuskindje op haar arm. De wandplaat is versierd met lelies en bloemen. Links en rechts aan de zijkant de typische s-vormige verbinding van wandplaat met bakje. Het gedraaide bakje, uitlopend in versmallingen, is voorzien van een half dekseltje. Het onderste puntje ontbreekt.

13. O.-L.-Vrouw, Auvillar (?) (18de eeuw)

Afmetingen: h 21 cm.

Merken: geen.

O.-L.-Vrouw is afgebeeld met open gespreide handen, staande in een nis. De wandplaat is afgeboord met zuilen en bovenaan een sierlijk fronton met centraal een kruis, waarboven een stralenkans omheen een kleine driehoek (waartussen een perforatie). Het bakje bestaat uit 7 vlakken, telkens in blauwe bogen afgeboord. Kleuren: lichtblauw en donkergeel, met donkerbruine omlijnings van gelaat, handen en gordel. We bemerken ook kalkafzetting onderaan de wandplaat.

14. a-b. O.-L.-Vrouw met Kindje Jezus, Quimper (18de-19de eeuw)

Afmetingee: a) h 20,6 cm (18de eeuw);
b) h 21 cm (19de eeuw).

Merken: geen.

Literatuur: H. Chaperon, *o.c.*, fig. 87.

Deze twee wijwatervaten uit Bretagne zijn wel merkwaardig. Het ene is nog 18de-eeuws, het andere laat-19de-eeuws. In wezen werd de vorm behouden en quasi niet veranderd. De kleuren van het oudste zijn: wit, okergeel, grasgroen, karmijnrood en lichtblauw met zwarte arcering van het gelaat en het haar. Het jongste is veel fijner uitgewerkt en ook meer geaccentueerd. De okergele kleur is afgezwakt en wordt een donker citroengeel. Bovenaan hebben we telkens een gekleurd (oker) kruis. Onder O.-L.-Vrouw treffen we de letter M (in reliëf). In het jongste voor-

beeld is de M helemaal in lichtblauw afgelijnd zoals de gehele bord van de wandplaat en de bovenrand van het bakje. Het oudste wijwaterbakje heeft bovenaan, links en rechts van de voet van het kruis, een kleine perforatie; het andere heeft slechts één gaatje in de voet van het kruis. Het meest typische van dit vaatje is de decoratie van het kleed van Maria met afwisselende stippen in groen en okergeel (jongste voorbeeld).

15. O.-L.-Vrouw met Kindje Jezus, Quimper of Auvillar (?) (18de eeuw)

Afmetingen: h 19,5 cm.

Merken: geen.

Op de wandplaat zien we een staande (zwevende) O.-L.-Vrouw met kindje Jezus op de arm. De plaat is sierlijk uitgesneden met bovenaan een kruisje en twee gaatjes om op te hangen. Het bakje eindigt op een punt, met vooraan in reliëf een engelhoofdje. Kleuren: koningsblauw met okerrood. De gezichten zijn in zwart (of donkerbruin) geaccentueerd. Links en rechts bij de overloop van de wandplaat naar het bakje bemerkten we een geschilderd rankje met groene blaadjes en gele en blauwe bloempjes. Deze typische kleuren komen zowel voor in Quimper als in Auvillar.

16. O.-L.-Vrouw op de Wereldbol, Frankrijk (rond 1800)

Afmetingen: h 17,6 cm.

Merken: geen.

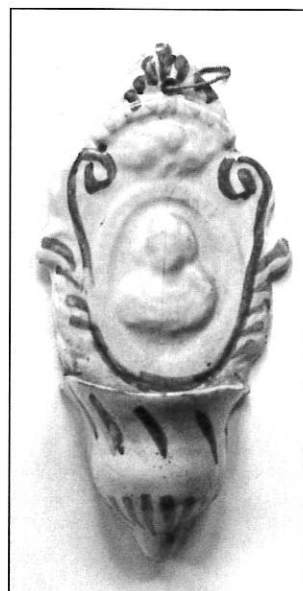
O.-L.-Vrouw staande op de wereldbol. Moeder Maria toont met haar rechterhand haar hart. Zij staat op de wereldbol, waarop in reliëf de slang is weergegeven. Haar hoofd is omgeven door een stralenkrans. De wandplaat is vrij sober gehouden: bovenaan de ronding en aan de zijkanten een licht verheven bord. Het bakje eindigt op een knop. Kleuren: op basis van blauwwitte ondergrond, afgewerkt in donkerblauw met stralenkrans in okergeel.

ITALIE

17. O.-L.-Vrouw in buste (herkomst onbekend)

Afmetingen: h 20,8 cm.
Merken: geen.

In de wandplaat zijn in reliëf zowel Maria als de ovaal en sierboord weergegeven. Evenwel werd de witte ondergrond schaars met lichtblauwe lijnen geaccentueerd. Het bakje versmalt in het midden, een sierlijke vorm die we zelden tegenkwamen. Aan de bovenkant van de wandplaat onder de punt op de kroon (?) zeven lichtgroene stippen.

SPANJE

18. Maria in Stralenkrans, Talavera de la Reina

Afmetingen: 24,5 x 11,5 cm.
Merken: geen.

De wandplaat is rechthoekig met bovenaan een spits sluitstuk en centraal Maria in stralenkrans, waarrond in reliëf als opgeschilderd enkele bloemenranken en bloempjes.

Het bakje eindigt op een punt en telt vooraan 8 langwerpige ribben en bovenaan twee horizontale banden. De wandplaat werd op oude wijze hersteld, nl. met twee klemmen in de rugzijde.

19. O.-L.-Vrouw op de Wereldbol, Manises (18de eeuw)

Afmetingen: 22 x 8,5 cm, diam. bakje 10,5 cm.
Merken: geen.

Gekroonde O.-L.-Vrouw op de wereldbol staande in een nis met gekartelde rand. Hoofdzakelijk vier kleuren: wit, lichtblauw, geel en groen. De plaat werd afgebroken en is onderaan hersteld met twee klemmen. Het bakje is opvallend groot en vooraan getooid met een gele bloem waarrond links en rechts twee blauwe en groene blaadjes. De kleuren op de wandplaat zijn nogal samenge-trokken zodat er verschillende kratertjes ontstaan waarin men de vervuilde ondergrond bemerkt.

20. Maria, Gekroonde Koningin, Spanje, Talavera de la Reina? (19de eeuw)

Afmetingen: 30,4 x 18,6 cm.
Merken: geen.

Deze zeer grote wandplaat is merkwaardig symmetrisch opgebouwd en gekleurd in wit, donker- en lichtblauw. Centraal in reliëf Maria, de gekroonde Koningin, met een zeer grote kroon, eindigend op een kruis, op haar hoofd. Zij staat in een nis. Links en rechts bemerken we een duif, alsook onderaan links en rechts een donkere duif. Aan de vier uithoeken een engelhoofdje en middenin telkens een bloempje (viermaal). Bovenaan bemerken we twee gaatjes om het geheel op te hangen. Het bakje, onderaan afgeplat, eindigt op een knop en is vooraan versierd met een vrij symmetrisch plantje. Vooraan is de boord van het bakje licht afgesleten. Dit is een zeer merkwaardig en fraai exemplaar!

Besluit

Aan de hand van een twintigtal voorbeelden hebben we de iconografie van Maria op oude wijwatervaten nagegaan. De meest verspreide afbeelding is die van Maria met Kindje Jezus. Ook O.-L.-Vrouw staande op de Wereldbol en Maria Hemelvaart komen meermaals voor. Zeldzamer zijn het Marianum (Stralenkransmadonna) en de Kroning van (of gekroonde) Maria.

De grootste haard van wijwatervatenproductie was Frankrijk. De tientallen manufacturen hebben elk hun eigen vorm en kleuren. Soms zijn die zeer verwant en moeilijk te onderscheiden. Bij ons (Andenne, Brugge, Brussel, Namen, Nimy, Torhout ...) werden relatief weinig wijwatervaten gemaakt. De Maria-iconografie is dan ook des te zeldzamer.

Moge deze bijdrage aanzetten tot het beter leren kennen en ontdekken van deze vrome kleinoden die thans in onze samenleving quasi elke utiliteit hebben verloren. Zelf hebben we nog een reeks andere Maria-wijwatervaten bij elkaar gebracht die hopelijk mogen verwerkt worden tot een nieuwe bijdrage over hetzelfde thema.

*Luc Van Eeckhoudt
Ten Langveld
3300 Hakendover*

Oude en nieuwe fictieve heiligen

Al eeuwenlang heeft de fantasierijke mens naast en naar analogie van echte heiligen schijnheiligen ten tonele gevoerd. Die titel wordt toegekend door niet-religieus geïnspireerde groepen en zonder dat er sprake is van enige vorm van christelijke eredienst, een vaste feestdag in voorkomend geval uitgezonderd. Door personificaties en het creëren van gemakkelijk interpreteerbare eigennamen probeert de groep haar houding ten aanzien van allerlei maatschappelijke toestanden tot uiting te brengen, zowel via loslippige woordspelingen, als door humor, spot en parodie. Het verschijnsel bestaat eveneens in de ons omringende talen. In het Frans zijn er hele reeksen, oudere als *Saints Oignon, Hareng, Boudin* en jongere als *Saint Nitouche* en uitdrukkingen als *à la messe de Saint-Jamais* (1). Het Duits heeft een *sanct Niemar* gekend en een heilige *Nimmer* in een *Nimmerlestag* of *Nimmerleinstag*, wat de Engelsen weergeven met *at latter Lammas* (2).

Voorzover mij bekend is, zijn de schijnheiligen uit ons taalgebied nog niet eerder op een rijtje gezet. En het valt op dat de oogst helemaal niet mager is. Ter aanduiding van deze heiligen lees ik bij de auteurs allerhande adjectieven, deelwoorden of samenstellingen: fictieve heiligen, gefingeerde heiligen, pseudo-heiligen, quasi-heiligen (3), schijnheiligen, spotheiligen. Het komt me voor dat er globaal gesproken twee categorieën kunnen worden onderscheiden:

a) bestaande woorden of namen die tot heilige worden verheven, bv. *Osanna, Fortuna, Verhaegen*;

b) vervormingen en personificaties van fysieke en karakteriële eigenschappen of tekorten, bv. *Hebriet, Lui aard, Rijkaard* (= de grootste groep).

Voor het hierna volgende overzicht heb ik gekozen voor een ruw chronologische ordening, beginnend bij de oudste vindplaatsen.

De oudste bron en bij wijze van voorsmaak, de enkele gefingeerde heiligen die worden aangetroffen in het Latijnse dierenepos *Isengrimus*, naar aangenomen wordt door Magister Nivardus in Gent rond 1150 te boek gesteld. In het Tweede Boek gaat een volkswrouw woedend tegen de wolf te keer en ze roept de hulp in van *Excelsis, Osanna, Alleluia* en *Celebrant*, termen uit de liturgie dus, die zij bij gebrek aan voldoende kennis van het Latijn en van inzicht in de eredienst tot heiligen promoveert. Ik laat de hele passage uit de *Isengrimus* voor alle duidelijkheid volgen in de Nederlandse vertaling van Van Mierlo (4):

*Dan roept zij smekend al de heilige namen aan,
Die in de kanon van het volk geschreven staan:
Excelsis namelijk, met zijn vrouw Osanna,
Die God, zegt men, uit zich voor de eeuwen baarde, en Anna,
Die koning Phanael uit zijn lenden schoot,
En die Maria, Moeder van de Heer, ontsloot;
En Alleluia, waaruit Michel is ontsproten,
En die Sint Petrus lang als vrouwe heeft genoten;
Helpware, Noburgis, voor smekers beiden goed,
En Brigida, die trouw en streng de kudden hoedt.
Vooral de trouwe Celebrant, door wiens hulp Rome,
Als alle oorkonde ontbrak, aan Petrus is gekomen;
Ook de onrechtvaardig tot zwaar werk verwezen maagd
Pharahildis, maar heiligen doen wat hun behaagt.* (5)

(1) A. Colignon, "A propos de quelques saints facétieux de Wallonie", *Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne* (1993) nr. 209-212, 116-128.

(2) *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, s.v. "Nimmer", "Nimmerlestag".

(3) Quasi hier uiteraard in zijn Nederlandse betekenis "in schijn"; Vlamingen gebruiken dat woord haast altijd in de Franse betekenis "ongeveer".

(4) J. Van Mierlo (vert.), *Magister Nivardus' Isengrimus. Het vroegste dierenepos in de letterkunde der Nederlanden* (Antwerpen, 1946) p. 42-43.

(5) De uitgevers van de Latijnse tekst hebben dezelfde grafie voor de hier vermelde heiligen namen als Van Mierlo, bv. J. Mann, *Ysengrimus. Text with translation (...)* (Leiden, 1987) p. 266.

We vergeten de (onzinnige) stamboomgegevens en constateren dat de volksvrouw behalve op de reeds genoemde heiligen eveneens een beroep doet op de heilige Helpware en de heilige Noburgis. Het is begrijpelijk dat tekstuitgevers en commentatoren in de eerste plaats op zoek gaan naar historische heiligen die Helpware en Noburgis zouden kunnen verklaren, maar de afstand tussen hun voorstellen en de aannemelijke heiligen, de (Gentse) Pharahildis en de eeuwenoude veebeschermster Brigida, is zo groot dat ik blijf bij mijn elders geuite hypothese dat Helpware en Noburgis eveneens gefingeerde heiligen zijn, gevormd naar een ander procédé, nl. gepersonifieerde namen: ware Hulp en Borg in de nood (6).

Vooreerst kunnen we een compacte groep schijnheiligen onderscheiden, die aan elkaar gewaagd zijn en gesitueerd moeten worden in de periode van de Late Middeleeuwen tot een eind in de Nieuwe Tijd. Die heiligen en de teksten waarin ze voorkomen, vertonen zoveel gemeenschappelijke elementen, dat het nodig is in het kort en vrij summier die "mode" te verklaren.

In de Middeleeuwen doorkruisten allerlei zwervers de Europese gewesten: bedevaartgangers, bedelmonniken, studenten, speellieden, bedelaars en vagebonden, die gewoonlijk met de verzamelnaam varende luyden worden aangeduid. Dat zij een armoedig en vaak zedeloos leven hebben geleid, staat buiten kijf. In de Late Middeleeuwen werden hun genres en thema's overgenomen door het ontwakende burgerdom en het zou verkeerd zijn die inspiraties van de vagantenliteratuur te interpreteren als exacte beschrijving van een gewaagde levenswandel of, zoals Enklaar het zag: *een samenvattende behandeling van de middeleeuwse onderwereld* (7). Maar dat is het dus niet. Het feit dat zovele "literaire" voortbrengselen, spelen, refreinen, spotsermoenen, tafelspelen en later in de 16de eeuw spotprognosticaties vergelijkbaar zijn in hun satire, in hun spot en hun parodie; het feit dat het genre in de ons omringende landen eveneens bloeide en het feit dat de rederijders bij ons, ook de best bekenden als M. De Castelein en C. Everaert, enthousiast aan die mode hebben meegewerkt, moeten de stelling ondersteunen dat die verbeeldingen gediend hebben tot algemeen en rumoerig vermaak bij samenkomsten en als beschrijving van een tijdelijk omgekeerde wereld, zeker tijdens de carnavalsperiode.

De voorstellingen gaan veelal uit van groepsverbanden zoals de Aernoutsbroeders of de gezellen van de Blauwe Schuit (verwant met S. Brants *Narrenschiff* - 1494), levend volgens geparodieerde orderegels (8). De beschrevenen of actors heten dwazen, armoezaaiers, drinkebroers, maar ook afgedaalden uit de betere klassen, die voor enige tijd deelgenoten waren van een onbezonnen, ongeremd en op zinnenlijk genot afgestemd leven (9). De teksten zijn gesteld in een op effect berekende en lang niet altijd kieskeurige taal. De lezer zij gewaarschuwd.

(6) J. Van Haver, "Reinaert en Isengrimus, volkskundig verzeleken", in: *Liber memorialis Prof. Dr. P.J. Vandenhoude 1913-1983* (Gent, 1983) p. 429.

(7) D.Th. Enklaar, *Varende luyden. Studiën over de middeleeuwse groepen van onmaatschappelijken in de Nederlanden* (Assen, 1937) p. 5.

(8) H. Pleij, *Het gilde van de Blauwe Schuit. Literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen* (Amsterdam, 1979) passim.

(9) D. Coigneau, *Refreinen in het zotte bij de Rederijders*, II (Gent, 1980-1983) p. 391.

Die zogenaamde broeders en zusters van het "gemene" leven hadden beschermatronen, meer scherts- dan schijnheiligen nodig en dat verklaart meteen de bijzondere grote groep van fictieve heiligen: de heilige Amphera, Sint-Gurck, de H. Haring, Sint-Loyrijne, Sint-Pover, Sint-Tsnottof en vele andere die zo dadelijk van enig commentaar zullen worden voorzien.

Die komische en verbasterde namen van schijnheiligen moeten evenwel in één adem worden genoemd met de parodiërende smeedsels van persoons- en plaatsnamen. Persoonsnamen van arme stakkers als *Hol-kake*, *Druyp-neuse*, *Grooten hongher*, *Selden sat*, *Klipper-tant*; van *Willem Alberoyt*, van subprior *Droog nap*, procureur *Geldeloos* en portier *Spaer bec*. En veelzeggende plaatsnamen als *Kannenbergh* of de route van het Schip van Armoede via *Smachtenburg*, *Droevendael* en *Hongheryen* naar *Kranckentroost*; of de titulatuur van *sinte Magher van Gecxhuysen*, *Abt van Snedelberghs*, *Prior van Bystervelt int Sticht van Slabberdyen Bisschop Sonder sorge van kleyn Eerenbergh Behoef meester vanden gewel-*

digen Keyser van Vasten-huysen (10). Zij bepalen mee de algemene teneur van de teksten en de ironie van de omgekeerde wereld in het bijzonder. En nu het overzicht.

Sint-Aelwaer

Sint-Aelwaer is ons bekend door een refrein en een houtsnede op een folioblad gedrukt in Amsterdam omstreeks 1553. Het opschrift van het refrein

*Elck dient sinte Aelwaer met grooter begheert
die van veel menschen wordt gheert*

is helemaal in de aard van formules die voor echte heiligen moeten dienen. De parodie wordt in heel het lange gedicht doorgetrokken: ter bescherming van de relikwieën is een gilde opgericht waardoor de leden deel kunnen hebben aan de volle genade van de vereerde heilige en zij zullen met *een eewighe memorije* worden beloond. Maar in werkelijkheid daalt Sint-Aelwaers geest eer op drinkebroers, op op minnelust bedachte vrouwen, op dobbelaars en speellieden, want Aelwaer is eigenlijk de patrones van de twistzucht. Uit de beschrijving van de prent zelf komt haar echte aard naar boven: ze is gezeten op een (dwaze) ezel, met een (praatzuchtige) ekster op het hoofd, een (onkuis) zwijntje onder de arm en een (krolse) kat op de hand (11).

Sint-Aernout

Deze naam houdt geen verband met de H. Arnoldus. De schijnheilige Aernout is de patroon van een broederschap, de Aernoutsgezellen, waartoe vooral zwerwers en armoelijders behoren (12).

De H. Alijt de Gans

In een spotpreek uit een Amsterdams handschrift beweent de spotpredikant de zogenaamde marteldood van Alijt, de gans, die gebraden gegeten zal worden op het feest van Sint-Maarten; ze is immers gewurgd, men heeft haar de pluimen uitgetrokken en voeten en handen afgesneden, waardoor ze als heilige martelares op een parodistische manier aan de gelovigen tot voorbeeld kan worden gesteld (13).

De H. Amphera

De amphera of amphora is eigenlijk de drinkbeker. Wie de metafoor "de drinkbeker wordt door velen vereerd" doortrekt, kan spreken van een heilige Amfoor. Als Bacchus *alder dronckaerts Godt* kan zijn (14), dan kan de drinkbeker een heilige worden. Enklaar vergelijkt Sint-Amphera met Rabelais' *Dive Bouteille* (15).

Sanctus Drincatibus

Bij de teksten die Pleij als bijlage bij zijn Blauwe Schuit publiceert, komt een spotsermoen over Sint-Niemand voor, waarin op gezag van een wel heel doorzichtig verlatijnste Sanctus Drincatibus, een heilige Drinkebroer dus, wordt voorgehouden hoe men met drinken aflaten kan verdienen en tenslotte het hemelrijk kan winnen; of hoe men, door de heilige na te volgen, martelaar kan worden, zoals uit het volgende (triviale) citaat blijkt:

*Sanctus Drincatibus, desen helegghen sanct,
Was d'eerst, die dees groote tueghen vant,
Want hij woonde met Bacchus, den helegghen man,
Die hem altoos leerde drijncken dotan,
Want hij dranc zo zeere om te comen t'zijn lotte
Dat hij laestent versmierde in zijn snotte.
Daer starf hij, zo die scriftuer zeit in 't clare,
Gheen sant, maer ledich maertelare.
Want hij dranc vele, zo menich wel weet,
Dat hij alle daghe zijn brouc vul sceet.* (16)

(10) H. Pleij, *o.c.*, p. 99-101; *Veelderhande geneuchlijcke dichten, tafelspelen ende refereynen* (Leiden, 1899) p. 88, 124.

(11) D. Coigneau, *o.c.* I, p. 138-139; II, p. 396; Id., "Het leugendicht bij de rederijkers. Een overzicht", *Studia germanica Gandensia* (1979) p. 31-74 (zie 60-61). De prent bij M. De Meyer, *Volksprenten in de Nederlanden 1400-1900* (Antwerpen, 1970) afb. 89.

(12) D.Th. Enklaar, *o.c.*, p. 115.

(13) H. Pleij, *o.c.*, p. 69; H. Van Kampen, H. Pleij e.a., *Het zal koud zijn in 't water als 't vriest. Zestiende-eeuwse parodieën op gedrukte jaarvoorspellingen* (Den Haag, 1980) p. 39-40.

(14) *Veelderhande geneuchlijcke dichten*, p. 173.

(15) D.Th. Enklaar, *o.c.*, p. 115.

(16) H. Pleij, *o.c.*, p. 256-259, v. 74-84.

Sint-Everaert

In de traditie van de spot- en parodieteksten treedt Everaert op als de patroon van de Everaertbroeders en tot die orde behoren verlopen geestelijken, zowel vrouwen als mannen. Over de levenswandel van *den broeders van sinte Everaerts oerde* zegt de dichter:

*hoer leven is van dier accoerde:
si horen selden messe singhen,
mar achter noene gaen si dringhen
byden vrouwen in dat bier. (17)*

Sint-Gurck(en)

In het *Woordenboek van de Nederlandsche Taal* staat s.v. *Gurck* te lezen, dat "bij *Gurcke*" in de 17de eeuw bekend was als krachtterm en krachttermen ontlenen hun werkdadigheid meestal aan de naam van God of een heiligennaam, al of niet vervormd. Het *Woordenboek* dacht aan een variant van Jeurken, Joris (of mag ook aan Gorik worden gedacht?). De naam *Gurck* is evenwel ouder. Uit een spotprognosticatie van 1560 kan men opmaken dat hij toentertijd in onze gewesten een ruimere betekenis gehad moet hebben, namelijk als spotpatroon van de "hennentasters". Dat zijn sullen van mannen die de strijd om de broek hebben verloren en zich dus door hun vrouw laten commanderen en bedriegen. In de strofe die aan Mechelen is gewijd, heet het:

*Hebt u nu cloeckelijck, ghi Mechelse hanssen,
Oft Sinte-Gurck sal tot uwent comen danssen.
Wacht dat ghi niet, hoe dat u wijf kijft oft bast,
Voren en woont daer men de torven tast.
En ghi wijfs, om vry te sijn van sulck achterdincken,
Wilt Sinte-Gurcken dapperlijck beschincken,
Oft hi sal comen danssen voor u duere onversaecht,
In teeken dat ghi voorslaept en de broeck oock draeght.
Voorvaer, die een quaet wijf heeft, is deerlick gheplaecht (18).*

Even moderniseren: Gedraag u nu verstandig, gij Mechelse sullen, of Sint-Gurck komt bij u thuis dansen. Hoe uw vrouw ook kijft en blaft, pas op dat zij u niet overheerst. En gij vrouwen, weer die verdenking van u af en trakteer Sint-Gurck maar goed of hij komt voor uw deur dansen om duidelijk te maken dat gij in bed de plaats van de man inneemt en de broek draagt. Wie een kwade vrouw heeft, is erg geplaagd, dat is zeker.

De H. Haring

Een handschrift uit het midden van de 16de eeuw in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel bevat een *Legende van Sint-Harengius* (19). Evenals de gans Alijt is de haring gecanoniseerd wegens zijn martelaarschap, dat uitvoerig en parodistisch wordt beschreven. Kruyskamp wijst op het bestaan van een Frans *Sermon joy-eulx de Monsieur Saint Haren*, wat een gemeenschappelijke Europese thema-inspiratie duidelijk maakt (20).

Sint-Hebniet

Voor een overzicht van de laat-middeleeuwse schijnheiligen is de bundel *Veelderhande geneuchlijcke dichten, tafelspelen ende refereynen* van bijzonder belang. Daarin komt ook een verbeelding vol bittere ironie voor met als titel *De gnoechlijcke Pelgrimagie ofte Bevaert tot sinte Heb-niet diemen doet met het Schip van Armoede met de triomfantelijke aanvangsverzen*:

*Doet op u Tente luyckt op u Paulioene
Ziet hoe triumphelijck comt rijden in 't groene
De patrone van sint Heb-niet na zijn manieren
Soeckende knechten van zijn fatsoene.*

(17) D.Th. Enklaar, *o.c.*, p. 126-127.

(18) H. Van Kampen, H. Pleij *e.a.*, *o.c.*, p. 78-79.

(19) Uitgegeven door W. De Vreese in *Het Boek* (1922), p. 300-304; zie ook D. Coigneau, *o.c.* I, p. 71.

(20) C. Kruyskamp, "Het Nederlandse leugendicht", *Volkskunde* (1962) p. 97-123 (zie p. 104).

Maar wie tot de kring van Sint-Hebniet behoort, is haveloos, heeft werkelijk niets. De tekst kan hier en daar worden gelezen als een leugendicht, want de bodem van het schip is gevlochten van biezen; wie mee wil varen, moet zich een nieuw kleed van oude stukken maken en zijn knieën, ellebogen en billen moeten door de gaten kunnen ademen. Uiteindelijk komen de bedevaarders terecht in een sober convent, waar Pover prior is; daar krijgen ze *muylperen en kneppelmoes* voorgeschoteld (21).

Sint-Jummer

Een schijnheilige met die naam wordt vermeld bij Kruyskamp, maar zonder vindplaats of andere gegevens. Jummer = immer (22).

De H. Lasant

De naam Lasant moet blijkbaar gelezen worden als *la sancte*, door Pleij weergegeven als *Sinterdesint*. Ik neem de interpretatie van Pleij over: *Het Tafelspel van een personage genaemt S. Lasant ende is een pillegrom* is een flink scabreuze monoloog, waarin de lange weg van een pelgrimstocht en de aanbidding van de heilige door een bejaarde allegorisch staat voor een moeizaam orgasme op de oude dag (23).

De H. Laudate

Het verheffen van een woord uit de liturgische sfeer hebben we al ontmoet in de Isengrimpassage. Het woord *laudate* is genoegzaam bekend als aanzet van verscheidene psalmen. Maar aangezien er een substantief *laudate* en een werkwoord *laudaten* in omloop is geweest (24), zijn zeer waarschijnlijk ingewikkelder verbanden mogelijk waarvan Enklaar geprobeerd heeft er een aantal bloot te leggen (25). Dat feit en de titel zelf van *Het leven van Vrou Laudate met haer suster Verlega ende oock van haer dienst-maeght Vrou Vuyla seer ghenoeghlijck om te lesen* laten vooral wegens het optreden van Verlega = leegloopster en van vrouw Vuyla = de vuile, vermoeden dat er veeleer van omgekeerde heiligheid in de levensbeschrijvingen sprake zal zijn. Dat is inderdaad het geval en Enklaar noemt Laudate dan ook: *een uithuizige slons, die op het brede pad geraakt* (26). Haar "heiligheid" kan worden afgeleid uit vier verzen naar het eind toe van het bovengenoemde gedicht:

*Nu ghy meyskens jong en ouwe
Sijt ghy te water oft op weghen
Aenroept Laudate ende verlegghen
Dat sy u willen ter noot by staen* (27).

Sint-Lichtmis

Sint-Lichtmis wordt voorgesteld als patroon van een gilde en de leden ervan behoren zich, zoals de naam van hun patroon duidelijk maakt, te gedragen als losbollen, die zich aan uitspattingen overgeven (28).

Sint-Lorts

Vrouw Lorts dankt haar epitheton van heilige aan een toneelstuk van rond 1500 *Van Nyeuwont, Loosheit ende Practike hoe sij Vrou Lortse verheffen*; daarin is zij de personificatie van het bedrog dat zij samen met haar gildeleden heeft gepleegd in de handel met relikwieën en aflaten (29). Vrouw Lorts komt in de spotliteratuur van die tijd geregeld aan bod, bij voorbeeld door haar huwelijken. Zo is er een bruiloftslied bekend, gezongen op het feest ter gelegenheid van het huwelijk van *Sint vrou Lorts met Mijn Heer van Calis en Sinte Reynuyt* (30). (Dat belet niet dat vrouw Lorts in een andere tekst die ik zal aanhalen bij de commentaar op Sint-Reynuyt, als de moeder van de laatstgenoemde wordt vermeld.) En in

(21) *Veelderhande geneuchlijcke dichten*, p. 122-125; D. Coigneau, *o.c.* II, p. 488-489.

(22) C. Kruyskamp, *o.c.*, p. 102.

(23) H. Pleij, *o.c.*, p. 85.

(24) O.m. een gedicht van Anna Bijns op de stok *Noyt man en ghernechte aen vuylder laudate* (D. Coigneau, *o.c.* I, p. 69; II, p. 347-348).

(25) D.Th. Enklaar, *Uit Uilenspiegel's kring* (Assen, 1940) p. 94-98.

(26) *Ibidem*, p. 95.

(27) *Veelderhande geneuchlijcke dichten*, p. 115-122 (zie p. 121).

(28) H. Pleij, *o.c.*, p. 106.

(29) Uitgegeven door E. Neurdenburg (Utrecht, 1910); H. Pleij, *o.c.*, p. 104.

(30) D. Coigneau, *o.c.* II, p. 299.

de *Bloemhof van de Nederlantsche Jeught* van 1610 is er alweer een andere kandidaat:

*een nieuwe cluyt die sal ick u ontfourwen
van Sinte vrou Lors die was de bruyt
Men sachse sint Jutmus trouwen.* (31)

Sint-Loyrijne

De naam Loyrijne zou teruggevoerd kunnen worden op Laureine, een vrouwelijke vorm van Laurentius, was het niet dat dan de woordspeling met *loy* = lui verdwijnt en daar is het hier juist om te doen. Loyrijne is de gefingeerde patroonheilige van alle luieriken en van hen die een gemakkelijk leven willen leiden. In een refrein op de stok *Wat sal icker om doen, elck seyt het zijne* neemt vers 56 dat hijs doet ter eeren van Sinte Loyrijne (32) alle twijfel over haar identiteit weg; haar plaats is in het gezelschap van Sint-Luyaert, Sint-Noywerc, Sint-Verleghe.

Sint-Luyaert

Een nieuwe anti-heilige met een onweerlegbare etymologische betekenis. Sint-Luyaert duikt geregeld op. Een paar bewijsplaatsen. In een refrein toegeschreven aan Anna Bijns, op de stok *Dus doende bringt sy den tijt vast duere* viert een wijf Sint-Verleghe en Sint-Luyaert (33). Incidenteel is er sprake van een gilde onder zijn patroonschap (34). En uit het *Antwerps Liedboek* (1544) citeert Hoffmann von Fallersleben een lied waarin de companen Luyaert en Noywerc samen verschijnen:

*Sinte Luyaert heb ic om ghedraghen
en sinte Noywerc heerlic gheviert* (35).

Sint-Magher

De schijnheilige Sint-Magher draagt een naam die geen toelichting behoeft: hij komt uit voor zijn ideaal. Zijn meest imponerende aspect is zijn pseudo-adellijk spotverlengstuk:

Den heylighen sinte Magher van Gecxhuysen, Abt van Snedelberge, Prior van Bijstervelt int Sticht van Slabberdyen, Bisschop Sonder sorge van kleyn Eerenbergh, Behoef meester vanden geweldigen Keyser van Vasten=huysen schrijft saluyt ende een vriendelijcke groete aen allen Broederen Aernouts om hen de heyligen regel (hier nae beschreven) te verklaren (36).

De belangrijkste bestanddelen van die regel zijn: versleten kleren dragen, vloeken, lui zijn ... en verrekken van honger en kou om de naam van Sint-Magher eer aan te doen.

Sint-Niemand

Het kan niet de bedoeling zijn, dat ik hier het rijke internationale leven van Sint-Niemand toelicht. Ik volsta met te wijzen op het overzicht dat Kruyskamp in het kader van de leugenliteratuur daaraan heeft gewijd (37) en met te zeggen dat ons taalgebied zijn aandeel in de Niemand-traditie heeft gehad. Ik haal drie bewijsplaatsen aan.

De eerste tekst is een gedicht alweer uit de bundel *Veelderhande dichten* (p. 150-156) met als titel *Van Sinte Niemand ende van zijn wonderlijc leven, groote macht ende heerlijckheyt*. Het is opgebouwd op vooral bijbelcitataten met het woord niemand (bv. *niemand en leeft sonder sonde; want (Lucas) seyt: Maria reyn Maegdelijck vat | niemand is van uwer afcomste*) waarin *niemand* een eigen gepersonifieerd leven gaat leiden als Sint-Niemand.

Van heel andere aard is het 16de-eeuwse spotsermoen over Sint-Niemand uit een Brussels handschrift, door Pleij als een bijlage gepubliceerd in zijn *Blauwe Schuit* (p. 256-260). Als een echt sermoen opent het met een brok (bewerkt)

(31) *Woordenboek der Nederlandse taal*, s.v. "jutmis".

(32) D. Coigneau, "Viermaal 'La riote du monde'", *Jaarboek De Fonteyne*, 1 (1978-1979) p. 150-170 (zie p. 167); *Id.*, *Refreinen*, I, p. 162-164.

(33) D. Coigneau, *Refreinen*, II, p. 347.

(34) H. Pleij, *o.c.*, p. 106.

(35) H. Hoffmann von Fallersleben, *Horae belgicae*, 11 (Hanover, 1855) p. 264, nr. 274.

(36) *Veelderhande geneuchlijke dichten*, p. 88; H. Pleij, *Van schelmen en schavuiten. Laatmiddeleeuwse vagebondteksten* (Amsterdam, 1991) p. 65.

(37) C. Kruyskamp, *a.c.*, p. 105-108; D. Coigneau, "Het leugendicht", p. 61-62.

Latijn:

*Non scriptum est in libro Nullorum
De uno Nullo Willecommorum
Capitulorum nullo decimo sexto (...),*

waarna de verplichting volgt de leer van Sint-Drincatibus (zie boven) te volgen. Het derde citaat moet de veronderstelling steun geven dat woordspelingen met Sint-Niemand toentertijd gemeengoed waren, bv. in Tspel van Tilleghem van C. Everaert:

*Daer es een Sinte Nyement die es alomme bekeven
Daer niet mesdaen wort van wiijf kynt of man
Jae alst secreit ghebeurt Sinte Nyement trecx hem an (38).*

Sint-Noywerc

De betekenis van de naam Noywerc ligt voor de hand: die node (ongaarne) werkt. Ook deze pseudo-heilige is patroon van een gilde met leden die liever lui zijn dan moe. We hebben Sint-Noywerc al eerder ontmoet in gezelschap van Sint-Luyaert (39).

Sint-Pover

Deze sint is duidelijk een collega van Sint-Magher, met wie hij overigens in één adem wordt vermeld in *Veelderhande dichten*:

*Wat ick u leere onthouwet alsamen
Deught te verlaten wilt u niet schamen
Wilt volghen boeverye ende schalckheyt
Met ondeught oneere ende quaet bescheydt
Schict dat ghy eer ghy comt te sterven
U kinderen dese Wet meught aen erven
Ende dinghet dat zijt niet en vergeeten
Oft sy sullen van Pover en magher werden ghesmeten (40).*

Sint-Reynuyt

Veruit de bekendste middeleeuwse fictieve heilige, die zijn leven trouwens nog enkele eeuwen tot in de Nieuwste Tijd heeft weten te rekken, is Sint-Reynuyt. De betekenis van zijn naam kunnen we afleiden uit de *tegenstelling tussen Reynuyt (= alles op, schoon op, platzak) en Ryckaert in een vers van C. Everaert: Sinte Reynhuiut heeft sinte Rycqaert verdreven (41)*, maar vooral uit de titel van een refrein: *Het wonderlijcke leven van sinte Reynuyt die welcke een Patroon is van alle Deurbrengers Seer ghenoechlijck om te lesen*. De aanhef luidt als volgt:

*Hier begint dat leven van sinte Reynuyt
Ende den wegh tot Platte-borse, daer menich Schavuyt
Hem besoect hoe dattel met hem ghestelt is
Die een openbaer vyandt tegen zijn gelt is (42).*

Aangezien die "platteborse" het gevolg is van herbergbezoek en overmatig drinken, heeft Enklaar als verklaring van de naam Reynuyt naast de betekenis van totale beroidheid ook die van *alles uit* = uitgedronken, aangehaald. Braekman zit op dezelfde golflengte en verklaart reyn-uit als: *ad fundum*, in één teug uitgedronken (43). Met de mening dat Reynuyt een verbastering zou zijn van de naam van de oude romanheld Reinout van Montalbaen staat Enklaar helemaal alleen (44). Evenals de meeste van zijn "heilige"-collega's is Reynuyt een etymologische heilige, de gepersonifieerde ondeugd van de doorjager. Het zopas geciteerde refrein vertelt eigenlijk veel minder over het leven van Reynuyt dan over een jongeling die op bedevaart naar de Sint gaat en onderweg met pintelieren en zwieren en dobbelen zijn hele hebben en houden verkwist: zo komt hij terecht bij Sint-Reynuyt. Aan het eind van het gedicht wordt de afkomst van de heilige aan het licht gebracht:

(38) C. Everaert, *Spelen van C. Everaert*, J.W. Muller en L. Scharpé (eds.) (Leiden, 1920) p. 466, v. 61-62.

(39) D. Coigneau, *Refreinen*, II, p. 347.

(40) *Veelderhande geneuchlijcke dichten*, p. 88-89.

(41) C. Everaert, *o.c.*, p. 466, v. 60.

(42) *Veelderhande geneuchlijcke dichten*, p. 110-115 (zie p. 110).

(43) D.Th. Enklaar, *Lit Uilen-spiegel's*, p. 52; W.L. Braekman, "Van Sinte Reynuut en zijn schip", *Volkskunde* (1980) p. 280.

(44) D.Th. Enklaar, *Varende luyden*, p. 63.

Daer was een waerdighe Vreuwe vercooren,
 Vrou Lorts was sy ghenaemt, soo ghy wilt hooren,
 Mary-muyls suster van herten vry
 Die haer Maeghdom inde Koe-kribbe heeft verloren,
 Dat was sinte Reynuyts moeder, dat segghe ick dy
 Nu sal ick u de Vader noemen daer by
 Die Magher-man gheheeten was sonder spot (...).

Een tweede tekst over Sint-Reynuyt is van de hand van M. De Castelein. Het is het *Sermoen van sente Reinhuut*, dat pas in 1980 is uitgegeven (45). Tussen inleiding in barbaars Latijn en moraliserend slot worden de *ondersaten* van de heilige beschreven: nietdeugen, zij die zich aan spel en drank te buiten gaan, dichters en muzikanten en tenslotte de *Venus-janckers*.

In de twee voorgaande teksten is er geen sprake van een schip. Nochtans is vanaf de 15de eeuw *het schip van sinte Reynuyt* als het ware een vaste woordgroep geworden met als betekenis: een schip dat naar de ondergang voert. Van dat schip en de verering van Sint-Reynuyt bestaat een prent uit het begin van de 16de eeuw (46). Citaten van Reynuyt en zijn schip zijn in die tijd legio (47).

Ik ben nu nog wel verplicht het een en ander mee te delen over het voortleven van Reynuyt na de 16de eeuw. Braekman heeft zich hiervoor verdienstelijk gemaakt door de publicatie van *Een nieu liedeken vant schyp van synt renuyt*, een handschrift uit de Gentse Universiteitsbibliotheek en afkomstig uit het Oost-Vlaamse Kalken, gedateerd omstreeks 1661; van een Noord-Nederlandse variant van 1672 *Liedeken van 't Schip St. Reyn-uyt*; van uittreksels uit een 18de-eeuws Noord-Nederlands lied *Het afoaaren van het vol en zoet geladen Schip Sint-Reyn-uyt* (...) (48). Ook S. Van der Molen heeft verslag gedaan over volksverhalen uit Friesland en elders over een reusachtig schip, dat het schip van *Sinternu* of *Sinter Nuit* heette; hij voegde daaraan tal van voorbeelden toe over het schip van Sint-Reynuyt van 1544 tot ongeveer 1880 (49). A. Viaene tenslotte heeft gewezen op het verband van Sint-Reynuyt met in West-Vlaanderen nog levende gezegden *Op 't schip van Senten-uuut geraken* en *Op 't eiland van Sint-Kenuut zitten* (50).

(45) W.L. Braekman, *a.c.*, p. 284-288.

(46) Uitvoerig beschreven door D.Th. Enklaar, *Uit Uilenspiegel's*, p. 47-65 met een afbeelding van de prent p. 56-57.

(47) H. Pleij, *Het gilde van de Blauwe Schuit*, p. 249, H. Hoffmann von Fallersleben, *o.c.*, p. 73, nr. 50; D.Th. Enklaar, *Uit Uilenspiegel's*, p. 54; Fl. Van Duyse, *Het oude Nederlandsche lied*, II (s-Gravenhage, 1904), p. 1082-1084.

(48) W.L. Braekman, *a.c.*, respectievelijk p. 289-292, 293-296, 300-301.

(49) S.J. Van Der Molen, "Het schip van Sint Reinuit", *Neerlands volksleven* (1963) p. 479-488.

(50) *Bieckorf* (1951) p. 275.

(51) C. Everaert, *o.c.*, p. 466, v. 60.

(52) H. Pleij, *Het gilde van de Blauwe Schuit*, p. 106.

(53) A. Viaene, "Sint-Tjalpen. Een heilige uit Uilenspiegels kring", *Volkskunde* (1960) p. 97-103.

Sint-Rycqaert

Een enkele maal komt de naam Rycqaert als fictieve heilige voor, omdat hij voor de dichter blijkbaar nodig was als tegenstelling met Sint-Reynuyt die helemaal niets bezit: *sinte Reynhuut heift sinte rycqaert verdreven* (51).

Sint-Sober

Nomen est omen, eens te meer. Berooiden kunnen terecht in Sint-Sobers convent (52).

Sint-Talpin (Tjalpen, Tolpe)

J.J. Mak, de uitgever (Zwolle 1955) van de gedichten van Anthonis De Roovere, de Brugse rederijker-stadsdichter (1430-1482), had blijkbaar vergeefs geprobeerd een aanvaardbare uitleg voor te stellen voor ene Sint-Talpin uit een van diens refreinen in 't sotte. In 1960 heeft A. Viaene aangetoond dat een fictieve heilige Talpin tot op de huidige dag in West-Vlaanderen voortleeft in de volksspreuk: "hij is op Sint-Tjalpendag geboren, drie dagen voor het geluk" (53). Tjalpen wordt er veelal uitgesproken als Tjolpen, met bijvormen Sint-Tolpe (en de Gezelliaanse Sint-Holpe) en eventueel Talpus (Sint-Alpus). De context waarin bij De Roovere Sint-Talpin verschijnt, maakt duidelijk dat het hier gaat om dezelfde armoezaaiers en dompelaars die we uit andere teksten hebben leren kennen. Een moderne overzetting van de aanhef luidt bij Viaene als volgt:

*Luistert, gij onnozele sukkelaars,
 die gisteren een buil vielt en vandaag een gat;
 gij ongelukkige visserkens van Sint-Talpin*

gewoon veel te werken en maar half uw bekomst te eten;
gij voerlieden die dikwijls verzinkt
in slijkerige straten met heel uw vracht;
gij kinderen van Jan Tachter, immer insolvent;
gij mistroutwde, afgeroepen in de vroegmis,
die t'allen stappen malkaar bedriegt;
ongeluksvogels, die altijd tegenslag hebt;
ijdele beurzen, gildebroeders zonder geld
zoals ik zelf er een ben : maak plaats,
achteruit! want men zaait geluk.

Sint-Tsnottolf

Deze heiligennaam kan vrij worden vertaald als Sint-Druipneus. Een (beschadigde) tekst uit een in Amsterdam bewaard 15de-eeuws handschrift draagt de niet zo voor de handliggende titel *dit es van den scijstool*. De priester die vanop die preekstoel een spotpreek houdt, haalt een schijnheilige Sint-Tsnottolf aan, zijnde de personificatie van een winterse druipneus (54).

Sint-Verleghe

Verleghe = vrouw lege = leegloopster. Ze treedt overigens wel eens op in gezelschap van een andere patroonheilige van ondeugd en luiheid, Sint-Luyaert (55). In een refrein uit *Veelderhande dichten*, waarvan de titel al is vermeld ten behoeve van Laudate, van wie Verlega de zuster zou zijn, staan de volgende verzen waaraan zij het recht van pseudo-heiligheid ontleent:

*Nu ghy meyskens jong en ouwe
Sijt ghy te water oft op weghen
Aenroept Laudate ende verlegghen
Dat sy u willen ter noot by staen* (56).

De volgende groep fictieve heiligen is zeker minder homogeen dan de vorige, maar de namen zijn voor mensen van nu veel beter herkenbaar. Na de ongenadige parodieën van de anti-heiligen, heerst nu weer humor, af en toe gemengd met een vleugje ironie. Wie maakt deel uit van de moderne oogst? In alfabetische orde zijn dat:

Sint-Bureaucratus,
Sint-Fortuna,
Sint-Galbert,
Sint-Greef,
Sint-Juttemis,
Sint-Kruk,
Sint-Patie,
Sint-Proton,
Sint-Salarius,
Sint-Schuman,
Sint-Verhaegen.

Sommige "heiligen" zal ik samen behandelen, omdat ze uit een zelfde inspiratie zijn ontstaan. Dat is zeker het geval voor Sint-Bureaucratus, wiens naam een sneer is naar de macht van de bureaucratie, en Sint-Salarius, die eveneens uit de bestuursfeer afkomstig is en verwijst naar de dag waarop de salarissen worden uitbetaald of op de bank- of girorekening mogen worden verwacht. Beide pseudo-heiligen hebben de eer van de *Grote Van Dale* verworven (57).

Een gemeenschappelijke inspiratie vertonen eveneens Sint-Verhaegen en Sint-Schuman, twee familienamen, die wegens de verdiensten van hun dragers door volgelingen en adepten naar analogie van echte heiligen een (burgerlijke) canonicatie hebben gekregen, met een feestdag op een welbepaalde datum. Rond

(54) H. Van Kampen, H. Pleij e.a., o.c., p. 38.

(55) D. Coigneau, *Refreinen*, II, p. 347.

(56) *Veelderhande geneuchlijke dichten*, p. 115-122 (zie p. 121).

(57) *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal* (12de druk, Utrecht-Antwerpen, 1992).

1888 stelden studenten van de Université Libre de Bruxelles, zeer waarschijnlijk uit anticlericale overwegingen, een "heiligdag" in voor de stichting van hun universiteit in 1834 door Théodore Verhaegen (1796 - 1862) en ze noemden die *Saint Verhaegen* (58). Na de oprichting van de Vrije Universiteit Brussel sloten de Nederlandstalige studenten zich bij de viering van 20 november aan onder de benaming zowel van *Saint Verhaegen* als van Sint-Verhaegen. Sint-Schuman is veel jonger. Enkele jaren geleden, waarschijnlijk in 1986 - de persdienst van de Europese Uni weet zelf niet wanneer precies - hebben ambtenaren van Eurba besloten tot de canonisatie van Robert Schuman en tot het invoeren van een vrije dag op de als *Saint Schuman* genoemde feestdag van 9 mei. Ook Nederlandstaligen gebruiken vrijwel altijd de Franse benaming. Robert Schuman (1886 - 1963) wordt aangezien als de belangrijkste grondlegger van de Europese eenmaking. Negen mei is de datum waarop hij in 1950 als Frans minister van Buitenlandse Zaken in Parijs zijn bekende verklaring uitsprak, die als geboorteakte van de Europese Gemeenschap wordt beschouwd.

Uit een ander vaatje taptten, althans in 1961, studenten van Mol, toen zij hun clubleven onder de hoede plaatsden van de H. Proton. Een proton is volgens de woordenboeken een elementair positief elektrisch deeltje van een elektron, voorkomend in atoomkernen. Dat was een begrijpelijke keuze die, aangezien zich in Mol een atoomcentrum bevindt, identiteitsbevestigend zou werken. Veel meer dan dat de Protonvereerders in 1961 hun patroon vierden met het tijdelijk roven van de potten van Olen, is mij over hen niet bekend (59).

Nu breng ik twee fictieve heiligen bij elkaar die sporen hebben nagelaten in de volkstaal in de vorm van spreuken of gezegden. De eerste is Sint-Galbert. In de *Grote Van Dale* kan men het gezegde vinden: "Hij is geboren op Sint-Galbertsnacht, drie dagen voor het geluk", d.w.z. hij is een ongeluksvogel. Dat is een spreuk met oude papieren, want in 1617 gebruikte Bredero ze al:

*Ick loof niet of ick ben op sinte Galperts nacht geboren,
Dat 's drie daghen voor 't gelock.*

Daaruit blijkt dat de Nederlandse Sint-Galbert dezelfde rol vervult als de West-Vlaamse Sint-Talpin, Sint-Tjalpen uit de vorige periode.

In Sint-Juttemis, Sint-Jutmis zit zeer waarschijnlijk de naam van een verzonnen heilige. Toch nemen de commentatoren meestal ook een mogelijke afleiding van de naam Judith op, van wie in de Middeleeuwen de vleinaam Jut populair was. Het *Woordenboek van de Nederlandsche Taal* vermeldt als vroegste vindplaats van Sint-Juttemis 1577 en schrijft dat de naam voorkwam als uitroep (O heilige Jutmis, Jutmus), in de uitdrukking "het liedje van sint jutmis zingen" = de moed laten zakken. Tot op de huidige dag is bekend: "iets uitstellen tot sint juttemis" = voor altijd uitstellen. Soms wordt de uitdrukking verlengd tot: "met (tot) sint juttemis, als de kalveren op het ijs dansen" (wat inderdaad onmogelijk is op de feestdag van de H. Judith, 17 augustus, midden in de zomer) (60).

(58) A. Colignon, *a.c.*, p. 122-123.

(59) *Oostvlaamse Zanten* (1962) p. 241.

(60) F.A. Stoett, *Nederlandse spreekwoorden en gezegden* (Zutphen, 1953) nr. 639.

(61) K. Ter Laan, *Folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams België* ('s-Gravenhage, 1949) s.v. "Sintgrees".

(62) H. Van Kampen, H. Pleij *e.a., o.c.*, p. 95, v. 233-234.

(63) P. De Keyser, "Sinter Grees, Sint-Maarten en Sint-Niklaas in Oost-Vlaanderen", *Volkskunde* (1942) p. 28-42 (zie p. 29).

Drie fictieve heiligen spelen een rol in volksgebruiken. De bekendste is Sint-Grees. De Grees of Graaf van Halfvasten is de naam van een symbolische figuur, oorspronkelijk waarschijnlijk de personificatie van de overwinning op de winter, in wie men gaandeweg een uitdeler van geschenken is gaan zien (61). In een spotprognosticatie van 1561 heet die gewoon Graaf van Halfvasten, zonder meer:

*Nootkens, amandelen, en crakelinghen mede
Brenge die Grave van Halfvasten nae d'oude sede* (62).

De oudste vermelding als "Sint" dateert pas van 1773, in West-Brabant (63) en is wel ontstaan naar analogie met de twee andere kinderheiligen Sint-Maarten en Sint-Nicolaas. Overigens bleef in tal van Grees-kinderliedjes uit de 19de en de 20ste eeuw het aureool van heiligheid achterwege.

Sint-Kruk is een naam die in grote delen van Vlaanderen en Nederland bekend

was in een kinderbedelliedje gezongen op Sint-Maartensavond:

*Vandaag is 't Sinte Maarten,
en morgen is 't Sinte Kruk,
wij komen uit goede harten,
wij hebben graag een stuk.*

De uitleg is als volgt: op 11 november wordt het feest gevierd van Sint-Maarten, bisschop en belijder, afgebeeld als ruiter te paard, die een stuk van zijn mantel aan een arme drommel schenkt; hij werd later bisschop van Tours en kindervriend. Op 12 november viert de Kerk het feest van een andere Martinus, paus en martelaar (+655), afgebeeld met zijn "kruk", zijn bisschopsstaf. Sint-Kruk is dus een vervangnaam voor die andere Martinus (64).

Sint-Patie is een volksetymologische vervorming van het moeilijke woord sympathie. Daardoor kreeg het poeder "van sinte Patie" nog meer geloofwaardigheid. Dat poeder werd in de volksgeneeskunde vaak ten goede aangewend, maar in het volksgeloof ook ten kwade (65). *Wie het poeier van Sinte Patie iemand geeft, heeft macht over hem, zodat hij hem kan laten gaan, al maar laten gaan, zonder dat de wandelaar weet, waarheen hij gaat en nauwelijks er zich bewust van is, waar hij zich bevindt* (66).

En tenslotte Sint-Fortuna. Ze is blijkbaar een tijdelijk gekerstende Romeinse godin van het toeval en het geluk. Op vrijdag 13 oktober 1995 namen een aantal kranten een halfpaginagrote advertentie van Lotto op, met een tekst in grote letter, speculerend op een combinatie van Fortuna en een dertiende, een geluksdag:

*Vandaag vieren we Sint-Fortuna
vrijdag 13*

en onderaan:

*Lotto. Een spel van de Nationale Loterij
Als u meespeelt zit het erin.*

Tussen de schijnheiligen in de Isengrimus en de H. Fortuna van 1995 liggen 850 jaar.

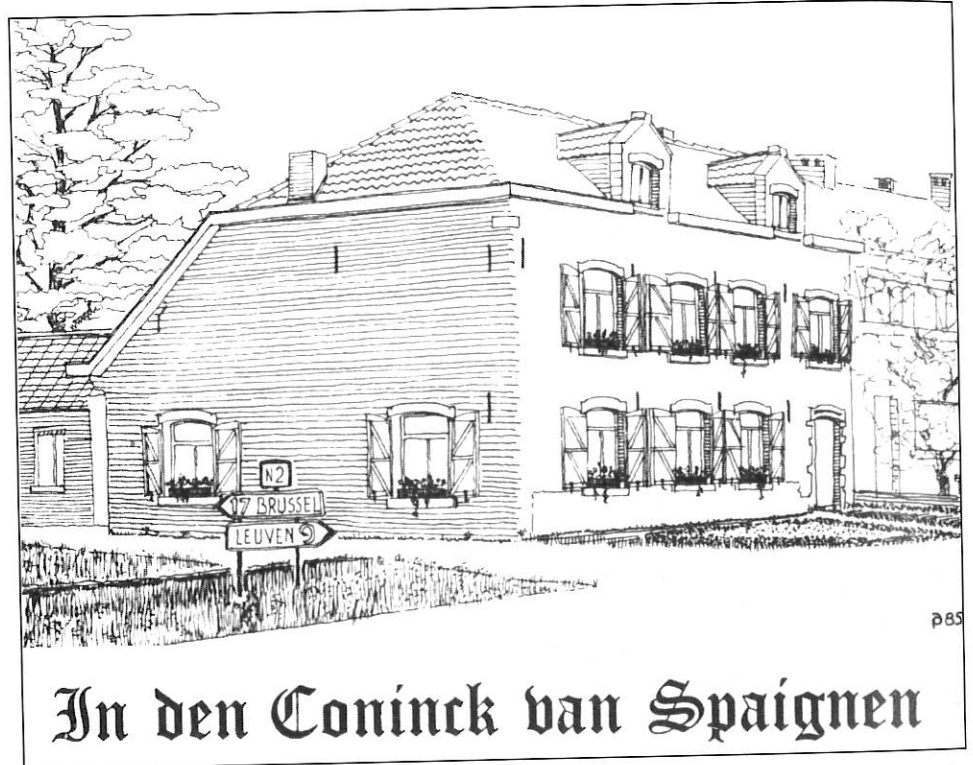
*Prof. em. Dr. Jozef Van Haver
Sint-Bavostraat 7
1731 Zellik*

(64) K. Ter Laan, o.c., s.v. "Sint Kruk"; *Volkskunde* (1956) p. 137.

(65) *Ibidem*, s.v. "poeder van sympathie", "sympathie".

(66) *Volkskunde* (1913) p. 159-160.

De herbergnaam "De Koning van Spanje" in Erps-Kwerps en in de rest van de wereld

1. "In den Coninck van Spaignen" te Erps-Kwerps (17 km van Brussel en 9 km van Leuven). (Tekening Pierre Angelroth, 1985).

1. Herbergnamen en politieke propaganda

In 1482 verongelukte Maria van Bourgondië. Haar zoon Filips de Schone erfde haar Bourgondische titels zowel op het grondgebied van het huidige Frankrijk als op het grondgebied van het huidige België. De Bourgondische gewesten, zowel de Nederlanden als Bourgondië, kwamen in handen van de Habsburgers. Maria van Bourgondië was immers in 1477 gehuwd met Maximiliaan van Oostenrijk. Tot daar nog geen enkel Spaans element. In 1495 huwde Filips de Schone Johanna de Waanzinnige, de erfgename van de Spaanse kroon. Deze laatste werd krankzinnig en Filips de Schone riep zich in 1504, na de dood van zijn schoonmoeder Isabella de Katholieke, koningin van Castilië, uit tot koning van Spanje onder de naam Filips I. Hij stierf in Burgos in 1506. In onze geschiedschrijving spreken wij eerder over Filips de Schone dan wel over koning Filips I van Spanje. Bij zijn overlijden was zijn zoon Karel pas 6 jaar oud. Zijn grootvader langs moeders kant, koning Ferdinand van Aragon, trad op als regent voor de Spaanse erfenis. Hij stierf in 1516. Karel kreeg zowel de Bourgondische gebieden van zijn grootmoeder als de Habsburgse gebieden van zijn grootvader als de Spaanse gebieden van zijn krankzinnige moeder Johanna van Castilië in handen. In 1516 werd hij als Karel I koning van Spanje. Het jaar tevoren had hij de Nederlandse provincies als natuurlijke prins in handen gekregen. Hiertoe behoorde ook het hertogdom Brabant. In 1519 werd hij als Karel V keizer van het Heilige Roomse Rijk. Wij spreken eerder over keizer Karel, dan

wel over de Spaanse koning Karel I. Keizer Karel werd ook meestal omschreven als een Oostenrijkse Habsburger.

In 1555 deed keizer Karel troonsafstand. Spanje met de koloniën en de Nederlanden kwamen aan zijn zoon Filips II en de rest ging naar zijn broer Ferdinand van Oostenrijk die keizer werd. Vanaf dan spreekt men over Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers, met o.a. ook de twee orden van het Gulden Vlies. Filips II werd onbetwist alleen vermeld als koning van Spanje. Het absolutisme van de vorst en de politiek van onverdraagzaamheid (o.a. met de inquisitie) hadden de scheiding van de Nederlanden tot gevolg. In 1579 stond de Unie van Utrecht tegen de Unie van Atrecht. Het Noorden vormde de Republiek of de Noordelijke Nederlanden, overwegend protestants, en het zuiden werd de Zuidelijke of de Spaanse Nederlanden, die katholiek bleven. In het *Wilhelmus* stond de zin *Den Koning van Spanje ben ik altijd getrouwe*. Filips II stierf in 1598 en werd opgevolgd door zijn zoon koning Filips III van Spanje, die regeerde van 1598 tot 1621. Zijn opvolger Filips IV was koning van Spanje van 1621 tot 1665. Zijn broer Ferdinand van Spanje (1609-1641) was kardinaal. Hij werd in 1634 de nieuwe gouverneur-weneraal van de Spaanse Nederlanden, na de dood van zijn tante aartshertogin Isabella in 1633. Hij was vrij populair; vandaar ook de herbergnaam "De Prins-Kardinaal" die aan hem herinnert, o.a. op de Leuvensesteenweg te Kortenberg op de grens met Nossegem. De prins-kardinaal was landvoogd der Spaanse of Katholieke Nederlanden tot bij zijn overlijden in Brussel in 1641. Filips IV werd opgevolgd door zijn zoon koning Karel II van Spanje. Deze regeerde van 1665 tot 1700 en was de laatste Spaanse Habsburger. De stad Charleroi uit 1666 en de Charleroyhoeve in Grimbergen herinneren aan hem.

Het overlijden van koning Karel II was het begin van de Spaanse Successie-oorlog. Er waren verschillende kandidaten voor de erfopvolging:

1. Frankrijk: Maria-Theresia van Spanje, halfzuster van koning Karel II, was gehuwd met koning Lodewijk XIV van Frankrijk (+ 1715). Lodewijk XIV was zelf de kleinzoon van koning Filips III van Spanje via zijn moeder Anna. Bij zijn laatste testament van 6 februari 1700 liet koning Karel II zijn erfenis aan Filips, hertog van Anjou, zoon van de Franse kroonprins Louis *Le Grand Dauphin* en aldus kleinzoon van Lodewijk XIV. In het testament van Karel II stond wel gestipuleerd dat Frankrijk en de Spaanse erfenis niet mochten verenigd worden in één persoon. Filips van Anjou werd dan in 1700 als Filips V koning van Spanje. Van 1700 tot 1706 vallen onze Zuidelijke Nederlanden onder deze vorst.
2. Beieren: Margaretha van Spanje, zuster van koning Karel II, huwde keizer Leopold I (+1705). Hun dochter Antoinette (+1682) huwde Maximiliaan II Emmanuel, keurvorst van Beieren (+1726). Hun zoon Joseph-Ferdinand van Beieren (1692-1699) werd in 1696 door koning Karel II als zijn erfgenaam aangeduid. Hij stierf echter een jaar voor zijn erflater. Beieren koos partij voor de Franse kandidaat in de hoop ook een deel van de erfenis in handen te krijgen. Maximiliaan II Emmanuel van Beieren riep zich op 19 mei 1712 uit tot koning van de Zuidelijke Nederlanden. Ondertussen waren deze gebieden reeds voor het grootste deel in handen van de geallieerden die Oostenrijk steunden.
3. Oostenrijk: Keizer Leopold I was de zoon van keizer Ferdinand III en van Maria Anna van Spanje, zuster van koning Filips IV. Hij huwde een tweede maal Eleonora van Palts-Neuburg en werd aldus vader van keizer Karel VI, die van 1711 tot 1740 keizer van het Heilig Roomse Rijk was. Deze riep zich in 1700 ook uit tot koning van Spanje. In 1706 werd hij door de Staten erkend als koning Karel III. Zijn vader keizer Leopold I droeg hem in 1703 alle rechten op de Spaanse successie over.

In 1713 eindigde de Spaanse Successieoorlog met de Vrede van Utrecht. Spanje en zijn koloniën kwamen aan de hertog van Anjou of Filips V van Spanje. De Spaanse Nederlanden en de Noord-Italiaanse erfenissen kwamen aan keizer Karel VI, dus aan Oostenrijk. Frankrijk kreeg gebiedsuitbreiding met o.a. Rijsel en Bethune. Maximiliaan II Emmanuel van Beieren kreeg het hertogdom

Luxemburg, het graafschap Namen en Charleroi. Bij de Vrede van Rastadt in 1714 kreeg Maximiliaan II Emmanuel Beieren terug in ruil voor Luxemburg, Namen en Charleroi (1).

Voortaan spreekt men van de Oostenrijkse Nederlanden. De herbergnaam "De Keizer" herinnert aan keizer Karel VI, die regeerde van 1711 tot 1740, "De Keizerin" aan zijn dochter Maria-Theresia, die regeerde van 1740 tot 1780 en "De Hertog van Lorreinen" aan landvoogd Karel van Lorreinen, die de Oostenrijkse Nederlanden bestuurde van 1740 tot 1780. Hij was de broer van Frans van Lorreinen, echtgenoot van keizerin Maria-Theresia, en was gehuwd met Maria-Anna, zuster van keizerin Maria-Theresia. In Kortenberg vond men in de onmiddellijke omgeving drie herbergen: "De Keizer", "De Keizerin" en "De Hertog van Lorreinen". Nieuwe tijden, nieuwe propaganda. Deze drie afspanningen lagen op de grote steenweg van Brussel over Leuven naar Wenen. Deze historische achtergrond is noodzakelijk om de herbergnamen te kunnen ontleiden in het kader van een dynastieke propaganda. "De Koning van Spanje" werd van 1504 tot 1713 als titel gevoerd door vorsten, die over ons grondgebied regeerden: Filips I, Karel I, Filips II, Filips III, Filips IV, Karel II, Filips V en Karel III. Vooral vanaf 1555 met Filips II is deze titel algemeen in gebruik.

2. De Koning van Spanje in Erps-Kwerps

2. "De herbergh den Koninck van Spanien" te Erps-Kwerps in 1738 (Kaartboek St.-Elisabeth Brussel).

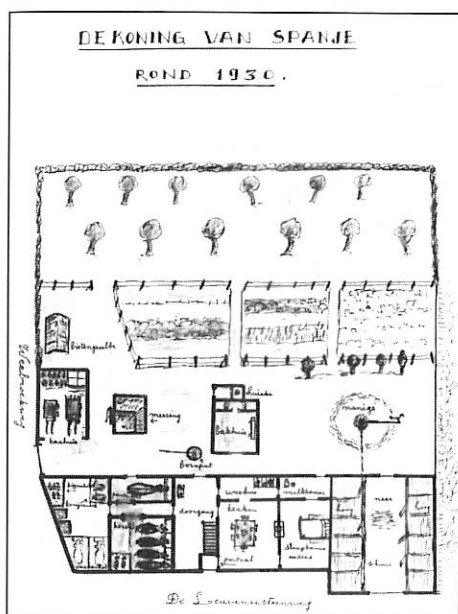
In 1706-1709 werd de steenweg Brussel-Leuven door de Staten van Brabant aangelegd. Omstreeks 1710 moet "De Koning van Spanje" als afspanning gebouwd zijn door Antoon Pionet. Hij was afkomstig uit het Land van Luik. Hij bewoonde in 1705 de hoeve "Het Lindeken" op Vrebos onder Everberg. In 1708 en 1709 werd hij vermeld als drossaard en griffier van het prinsdom Everberg. Drie kinderen werden te Everberg geboren tussen 1702 en 1706 en twee te Erps-Kwerps in 1710 en 1713. De ouderdom van de afspanning "De Koning van Spanje" leiden we af uit de eerste geboorte te Erps in 1710.

(1) E. Lousse, *Beschavingsgeschiedenis van de Moderne Tijden*, Magistra Vitae. Serie Handboeken 5 (4de druk, Leuven, 1948) p. 215-217; J. Louda en M. Maclagan, *Les dynasties d'Europe. Héraldique et généalogie des familles impériales et royales* (Parijs, 1995) p. 95-102 (koningen van Spanje), p. 158-163 (Oostenrijk) en p. 190 (Beieren); C. Cannuyer, *De Europese vorstenhuizen. De gekroonde families die het oude continent maakten* (Brussel, 1989) p. 49-51 (Spanje) en p. 89-90 (Oostenrijk); *Kroniek van België*, Standaarduitgeverij (Antwerpen, 1987) p. 316, 321, 325, 340, 355, 388, 391, 420-422, 426, 430.

3. Het pachthof "De Koning van Spanje" te Erps-Kwerps in de 19de eeuw met een koets op weg naar Leuvenkermis (Aquarel Felix Stroobants).

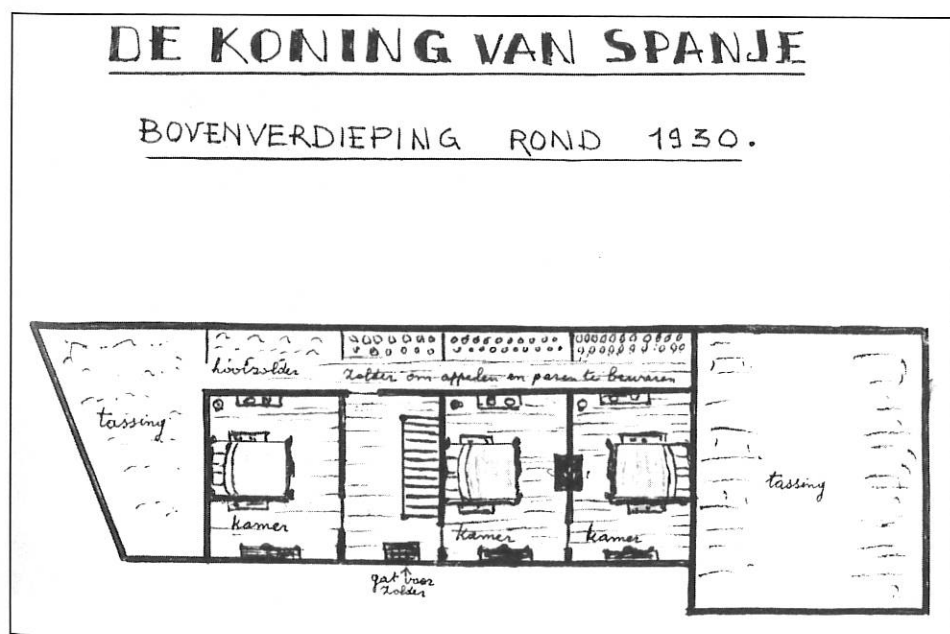
Het gebouw werd opgericht voor 1713, toen er nog heel wat veldslagen uitgevochten werden voor de titel "Koning van Spanje". In 1718 vinden we voor het eerst in de archieven de benaming "In de Coninck van Spaignen". Waard Antoon Pionet hoorde toen van de postillons dat "Het Henneken" te Everberg afgebrand was. De pastoor van Meerbeek vestigde zich in "De Koning van Spanje" dat buiten zijn parochie lag, omdat zijn Meerbeekse pastorij afgebrand was in 1695 en hij een convenabel gebouw wenste om te leven. Het zou maar om enkele kamers gegaan zijn. Het Kaartboek van St.-Elisabeth te Brussel van 1738 gaf een tekening van "de herbergh den Koninck van Spaniën" opgesteld door VanWel! De familie Pionet had drie generaties lang het pachthof in eigendom: Antoon tot 1718, Jan-Frans tot 1758 en Antoon II tot 1778. De weduwe van deze laatste Anna-Maria Van Salm hertrouwde met Joannes-Franciscus Moran uit Eppegem. Deze was in 1806 veldwachter van Erps. In de 19de eeuw was

"De Koning van Spanje" achtereenvolgens de eigendom van de brouwersfamilie Van Tilt, van de adellijke familie de Behault du Carmois en van de pachtersfamilie Ginis.

Drie generaties Ginis volgden elkaar hier op: Jan-Frans tot 1871, Nicolaas-Ferdinand tot 1896 en Constant tot 1905. In de volksmond sprak men van "den Boer van Konings". Bij de openbare verkoop in 1905 kwam het goed aan Ferdinand Peeters *Naing van Lemmes* en zijn echtgenote Maria Louckx en zo werd het uithangbord *A la Cour d'Espagne bij Marie en Naing*. In 1940 kocht August Vannoppen deze leegstaande afspanning die als een spookhuis bekend stond. Hij woonde er van 1945 tot 1948. Daarna werd het de schrijnwerkerij Vannoppen "bij Gust de schrijnwer-

4. Grondplan van "De Koning van Spanje" te Erps-Kwerps. De toestand rond 1930 (Tekening Felix Stroobants).

5. De bovenverdieping van "De Koning van Spanje" rond 1930 (Tekening Felix Stroobants).

ker" (van 1945 tot 1972). Tussen 1979 en 1983 werd "De Koning van Spanje" gerestaureerd als een begin-18de-eeuws pachthof. Sedert 1986 bewonen Dr. Henri Vannoppen, voorzitter van het Verbond voor Heemkunde van 1991 tot 1994, burgemeester van Kortenberg van 1989 tot 1994, zijn echtgenote Greta Schroven en hun zoon Maurits Vannoppen de gerestaureerde "Koning van Spanje".

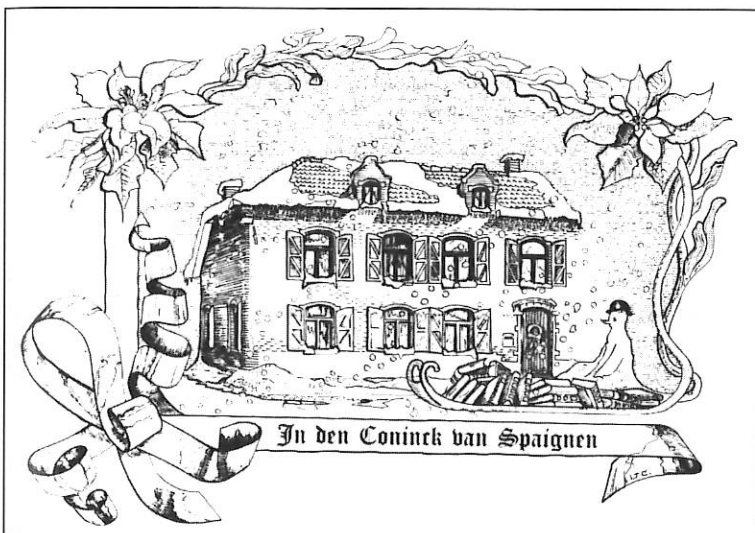
6. De gerestaureerde "Koning van Spanje" te Erps-Kwerps (Foto Jean De Keyzer, 1987).

"De Koning van Spanje" kreeg ook een symboolwaarde. Als oudste gebouw van het gehucht Schoonaarde onder Erps-Kwerps werd het samen met "Het Lindeke" van het gehucht Diestbrug en de kapel van de Kouterstraat, één van de drie elementen van de vlag van het Feestcomité Schoonaarde-Kouterstraat-Diestbrug. Julius Cresens, bestuurslid van de Cultuur-Historische Vereniging van Erps-Kwerps ontwierp deze vlag. Verschillende kunstschilders en tekenaars haalden hun inspiratie uit "De Koning van Spanje": Felix Stroobants (1979), Jef Hubrechts (1980), Pierre Angelroth, Julius Cresens (1987) en Raymonda Truyens. In de stoet van 31 augustus 1980 bij de 4de Schoonaardefeesten te Erps-Kwerps was er zelfs een wagen "De Koning van Spanje" met de 18de-eeuwse steekboog boven de ingangsdeur. Ook op de verschillende Kortenbergse wandelingen kwam de "Koning van

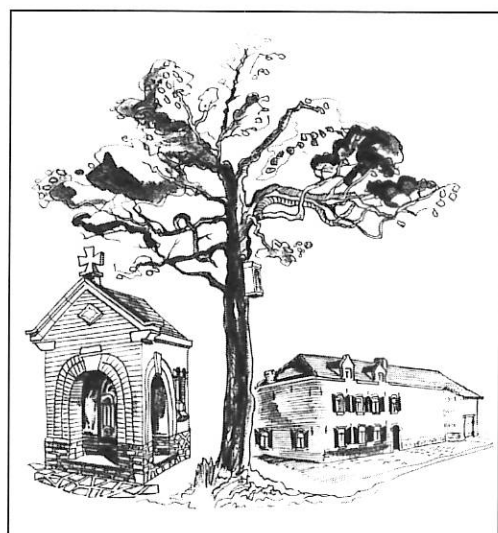

7. De 18de-eeuwse steekboogdeur van "De Koning van Spanje" te Erps-Kwerps (Foto Jean De Keyzer, 1987).

Spanje" voor: op het V.T.B-wandelpad "Vijfwegenboom" in 1980 en op de Schoonaardebroek-wandeling in 1984. We vinden het gerestaureerde gebouw ook terug op de Toeristische Folder van Kortenberg uit 1993. Jaar na jaar deed "De Koning van Spanje" mee aan de wedstrijd "Bebloemde gevels en voortuintjes" (in 1987 met de eerste prijs gevelversiering), met de bakken rode geraniums op de vensterbanken en met de blauwe lavendel langs de ingang en in het voortuintje. Zelfs in de politieke karikaturen kwam "De Koning van Spanje" met de twee typische dakkapellen meermaals aan bod in de periode 1988-1994. Ook voor de huwelijksaankondiging Vannoppen-Schroven in 1980 en voor de kافت van de genealogische brochure (H. Vannoppen, *Practisch Handboek voor Genealogie*, I (Erps-Kwerps, 1987)) en zelfs voor de nieuwjaarskaartjes kwam "De Koning van Spanje" geregeld naar voor. Ook de buitenlandse groepen werden in "De Koning van Spanje" ontvangen: op zaterdag 26 september 1992 de Speckbacher Musikkapelle van Rinn in Tirol (Oostenrijk) en op zaterdag 18 september 1993 de Bretoense dansgroep van Parc  en Foug res in Bretagne (Frankrijk) (2).

8. "In den Coninck van Spaignen". Sneeuwlandschap te Erps-Kwerps door Julius Cresens.

9. De vlag van het Feestcomité Schoonaarde-Kouterstraat-Diestburg met rechts "De Koning van Spanje", het oudste gebouw van het gehucht Schoonaarde onder Erps-Kwerps (Tekening Julius Cresens).

3. De Koning van Spanje in Vlaams-Brabant, Brussel en Waals-Brabant

De enquête in *Heemspiegel*, 15/3 (1994) p. 19 leverde heel wat materiaal op betreffende de herbergnaam "De Koning van Spanje".

Everberg: In Everberg had men "Den Coninck van Spaniën" op de wijk Overveld of Kettekeshoek. Dit moet het vroegere "Hof van Overveld" geweest zijn. Deze afspanning stond op de hoek van de Boeiendaalstraat en de Hollestraat, recht tegenover "Het Henneken" en "De Vos" en in de omgeving van "Het Haantje". Deze afspanning lag langs de oude weg van Brussel naar Leuven. Op een kaart die de aanleg van de nieuwe Leuvensesteenweg van 1706-1709 voorafgaat werd deze afspanning vermeld onder de naam "Coninck van Spaniën" (3).

Steenokkerzeel: In Steenokkerzeel had men "A la Cour d'Espagne", een herberg en een kleine boerderij met een paard tegen de hoeve Sterckx. Gemeentesecretaris Eugene Schrevens stamde uit deze hoeve (4).

(2) H. Vannoppen, *Honderd Kortenbergse gebouwen. Op stap door tien eeuwen verleden* (Winksele, 1991) p. 82-84.

(3) F. Maes, "De wijk Overveld te Everberg", *Eigen schoon en de Brabander*, 23 (1940) p. 289-301; Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten en plannen, nr. 206.

(4) J. Maes, "Oude hoeven", *De Dorpsklok. Handelsblad voor Steenokkerzeel-Wambeek-Humelgem*, 3 (1963).

Vilvoorde: In Vilvoorde had men "Den Coninck van Spagnen" op de hoek van de Grote Markt en de Mosselstraat. De rederijkerskamer had hier haar zetel (5).

Grimbergen: In Grimbergen was er ook "De Coninck van Spanje", ook "Coninc van Spaniën", met op de deurpijler het jaartal 1701. Dit huis is mooi gerestaureerd (6).

Brussel: In Brussel op de Grote Markt vinden we "Den Coninck van Spaigniën" of "Le Roy d'Espagne". Dit was het Bakkershuis of het gildenhuis van de bakkers. Jan Cosijn bouwde het in 1696-1697 in klassieke renaissance. Het werd gebouwd na het bombardement van Brussel van 1695 op de plaats van het vroegere "Steen" van de familie Serhuyghs. Het gebouw herinnert aan koning Karel II. Zijn beeld bekroond dit huis. "De Koning van Spanje" te Brussel was een ambachts- of corporatiegebouw (7).

Sint-Joost-ten-Node: Jos Laporte vermeldt in *Sint-Joost-ten-Node in oude prentkaarten* (Zaltbommel, 1972) p. 8 de herberg "Den Coninck van Spaignen" op de hoek van het Sint-Joostplein en van de Pacificatiestraat. Dit hoekhuis heette later "L'Espagnol".

Ukkel: In Ukkel was "Le Roi d'Espagne" een huis onder de wijk Carloo. In 1684 woonde er steenkapper Jacques Le Clercq. In 1746 werd het gebouw nog steeds onder deze naam vermeld. In 1783 werd het gebouw vermeld als "Le Prince Eugène" (8).

Leuven: In Leuven had men het huis "De Koning van Spanje", enkele huizen naast "De Valk" in de Tiensestraat. In 1789 was Antoine Everaerts de waard van "Le Roy d'Espagne". Hij was keizersgezind bij de Brabantse Omwenteling. Zijn herberg werd gesloten en er werd een schildwacht voor de deur geplaatst. De zoon van de waard ging de bevolking opruien tot in Diest (9).

Halle: In Halle Stroppen was er een belangrijke afspanning tussen Halle en Brussel. Deze werd vermeld als "Cabaret Roy d'Espagne" (10).

Ruisbroek: In Ruisbroek werd in 1674 ook "De Koning van Spanje" vermeld (11).

Alseberg: In Alseberg werd de herberg "de Croon" ook vermeld als "De Koning van Spanje" (12).

Genappe: In Genappe in Waals-Brabant vonden we de afspanning "Le Roi d'Espagne". Op 16 juni 1815 verbleef hier de hertog van Wellington. Op 17 juni 1815 waren er de Fransen met prins Jerome en generaal Raille. Op 18 juni 1815 deed de Pruisische maarschalk Blücher er zijn intrede. Op 20 juni 1815 stierf er de Franse luitenant-generaal graaf Duhesme, bevelhebber van de Jonge Keizerlijke Wacht. Hij was gevallen in Plancenoit. Hij werd bijgestaan in "Le Roi d'Espagne" door Brieske, heelmeeester van Blücher. In 1961 werd een gedenkplaat aangebracht op de gevel van de oude afspanning te Genappe. Graaf Duhesme werd begraven op het kerkhof rond de kerk te Ways (13).

4. De Koning van Spanje in Antwerpen

Antwerpen: De stad Antwerpen had ook zijn afspanning "De Koning van Spanje". Hendrik Conscience bewoonde een armoedig kamertje in "De Koning van Spanje" aan de Carnotstraat te Antwerpen. Een bronzen gedenkplaat herinnerde eraan dat hij daar *De Leeuw van Vlaanderen* geschreven heeft. Dit boek verscheen in 1838 (14). In *Geschiedenis mijner jeugd* vertelde H. Conscience zijn verblijf daar als volgt: *De moeder van mijnen vriend Karel leidde mij naar Den Koning van Spanje, en de oude waardin stemde erin toe, mij voorlopig te herbergen,*

(5) J. Nauwelaerts, "Les quatres gildes de Vilvorde", *Folklore brabançon*, 19 (1936-1937) p. 485.
(6) D.J. Delestre, "Oude Huizen te Grimbergen", *De Autotoerist* (april 1961) p. 540-543.

(7) J.P. Vokaer, *Brussel Grote Markt "Iloï Sacré"* (Brussel, 1979) p. 11, 28; G. Des Marez, *Guide illustré de Bruxelles* (Brussel, 1958) p. 51-54.

(8) H. De Pinchart, "Glané dans nos archives. Auberges et cabarets uclois", *Ucclensia*, 139 (1992) p. 18; 148 (1993) p. 13, 15.

(9) A. Meulemans, "Oude Leuvense straten en huizen. De Tiensestraat. Van de Hanengang tot College De Valk", *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Leuven en Omgeving* (1971) p. 101-102; G. Haenen, *De geestesgesteldheid van magistraat en volk te Leuven tijdens de Brabantse Omwenteling (van 1786 tot 1790)* (lic.-verhand., K.U.Leuven, 1959) p. 155.

(10) J. Vanvolsem, "Verklarend register van 1220 plaatsnamen van Groot-Halle", *Hallensia*, nieuwe reeks, 17/2-3 (1995) p. 34 (758 De Koning van Spanje).

(11) C. Theys, "Geschiedenis van Ruisbroek", *Eigen schoon en de Brabander*, 22 (1939) p. 258.

(12) C. Theys, "Herbergen en Brouwerijen (Alseberg)", *Eigen schoon en de Brabander*, 17 (1934) p. 220.

(13) *Het slagveld van Waterloo-Brabant (Nederlands)*, 5 (1965) p. 26.

(14) M. Lambin, "Uit de wordingsgeschiedenis van "De Leeuw van Vlaanderen"", *De Autotoerist* (1962) p. 1068-1069.

ofschoon zij geene kostgangers hield, noch gewoon was iemand te herbergen. Dan, ik moest tevreden zijn met wat zij mij aanbieden kon, een kamer waar ik slapen zou, was eertijds eene danszaal geweest. Het mocht er koud zijn in het ruime vertrek, eventwel met eene goede kachel zou een jong mensch, als ik was, er niet verstijven (15). In *Eene O te veel*, een ander werk van Hendrik Conscience, beroemde de zoon van de apotheker zich *In de Koning van Spanje erop dat Kaat hem gaarne zag* (16).

Lier: In Lier heeft men de 18de-eeuwse "Koning van Spanje" aan de Aarschotse Steenweg bij de Leuvense Poort (17).

Kalfortdorp (Puurs): In 1716 en in 1788 werd "Den Koning van Spanje" ook te Kalfortdorp teruggevonden en dan zitten we in Klein-Brabant (18).

Wuustwezel: In de Dorpsstraat te Wuustwezel heeft men de Koning van Spanje. In 1660 was er de brouwerij De Wildeman gevestigd. In 1702 was het de herberg "Den Coninck van Spagnien" van Jan Verbraecken. Het is nog steeds onder de naam "De Koning van Spanje" een drankgelegenheid (19).

5. De Koning van Spanje in Oost-Vlaanderen

Aalst: In Aalst staat de herberg "De Coninck van Spagnien" bij het belfort.

Bazel: "De Koning van Spanje" op de hoek van de Kerkstraat en de Rupelmondestraat is één van de drie oudste herbergen van Bazel. In 1705 werd de naam "Den Coninck van Spagnien" vermeld. "De Koning van Spanje" werd opgericht op de Hopacker, eigendom van de baron van Wissekercke (20).

6. De Koning van Spanje in West-Vlaanderen

Westkapelle: In Westkapelle vinden we in de Dorpsstraat tot 1957 de herbergbakkerij "De Koniag van Spanje". Het was een huis met een middentrapgevel gedateerd door ankers 1678. In 1719 was François Schilleman de eigenaar van dit pand. Vanaf 1957 is het er nog alleen bakkerij (21).

7. De Koning van Spanje in Nederland

Dordrecht: In Dordrecht was er een "Koning van Spanje" in de Dolhuishoek op de Cellebroedersstraat (22).

Amsterdam: In de Nieuwstraat te Amsterdam had men "De Jonge Koning van Spanje". In Amsterdam had deze de concurrentie van heel wat koningen: "De Koning van Zweden" in de Warmoesstraat en "De Grote Koning van Frankrijk" op de Zeedijk (23).

8. Besluit

"De Koning van Spanje" was een populaire herbergnaam zowel in de steden (Brussel) als langs de grote steenwegen (Erps-Kwerps). Het was een propaganda voor het Spaanse regime in de 16de, 17de en begin 18de eeuw. We vinden de naam terug in de Spaanse Nederlanden, niet in Limburg dat tot het prinsbisdom Luik behoorde.

Dr. Henri Vannoppen
Leuvensesteenweg 839
3071 Erps-Kwerps

(15) H. Conscience, *Geschiedenis mijner jeugd* (Brussel, s.d.) p. 252-253.

(16) H. Conscience, *Eene O te veel* (Brussel, 1912) p. 19.

(17) J. Weyns, "Over herbergen", *Ons Heem*, 26/6 (1972) p. 233.

(18) Met dank aan de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant. De vermelding van 1716 kwam uit het archief van notaris Verheyen. De vermelding van 1788 verwees naar de figuratieve kaart van C.J. Everaert (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten en plannen, nr. 2370).

(19) K.C. Peeters en J. Vervoort, *De brouwerij "De Wildeman" later "De Koning van Spanje"* (S.l., s.d.) p. 84-99.

(20) A. Maris, "De Koning van Spanje", *Driemaandelijks Tijdschrift Heemkundige Kring Wisselkerke (Kruibeke, Bazel, Rupelmonde)*, 3/2 (1978) p. 83-85; A. Maris, "De Koning van Spanje 1702", *Driemaandelijks Tijdschrift Heemkundige Kring Wisselkerke (Kruibeke, Bazel, Rupelmonde)*, 15/4 (1990) p. 126-129.

(21) L. Devliegheer, *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 4: De Zwinstreek* (Tielt, s.d.) p. 191; M. Coornaert, *Westkapelle en Ramskapelle*, 3 (Tielt, s.d.) p. 425; met dank aan de Geschied- en Heemkundige Kring Sint-Guthago van Westkapelle.

(22) J. Van Gennep en J. Ter Gouw, *De uithangtekens in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd*, 1 (Amsterdam, 1868) p. 240.

(23) *Ibidem*; met dank aan de heer Dolf Temmerman uit Schellebelle.

Terugblik in de heemspiegel

De heemstudie, de heemliefde, de heemschut werd ten huize Weyns daadwerkelijk beleefd door Jozef Weyns in zijn taak als verbondsvoorzitter, als conservator Openluchtmuseum Bokrijk, als voorzitter heemkring "Die Swane" en als werkend lid van de Commissie voor Monumenten en Landschappen. De familie Weyns was daardoor een lange tijd onderweg met een grote belangstelling voor de heemkunde. Het verscheiden van Jozef Weyns in 1974 maakte daaraan geen einde. Zijn opvolger als verbondsvoorzitter, Jan Gerits, heeft aan die voortzetting van onze heemkundige belangstelling in grote mate bijgedragen.

We kenden drs. Jan Gerits als een zeer gewaardeerd medewerker aan *Ons Heem*. We gingen vanuit Bokrijk - op weg naar ons Ter Speelbergen - meermaals aanbellen te Averbode ... Ook vergezelde hij Jozef Weyns op diens verkennings-tochten, van oost naar west, van Limburg tot Frans-Vlaanderen. Jozef Weyns schonk hem het volste vertrouwen. Ook in meer persoonlijke aangelegenheden vroeg hij hem raad. Jan Gerits heeft dat vertrouwen nooit beschaamd. Hij was een geboren en getogen Limburger en hij heeft Jozef Weyns goed begrepen en naar waarde geschat. Hij liet hem recht wedervaren in de verdediging van het omstreden stadskwartier, ook als er door dat standpunt in te nemen zeker geen winst voor hem was te rapen bij het Limburgs provinciebestuur, en in die tijd kon hij die wel best gebruiken. Hij was de figuur die door het verbondsbestuur met vertrouwen werd aangewezen om Jozef Weyns op te volgen als verbondsvoorzitter. Hij was vertrouwd met archiefonderzoek en studiewerk en kende de heemkundige werking in het Verbond.

Wij, de familie Weyns, hadden vele goede contacten met Jan en Andreaia. We maakten samen lange wandelingen hier en ginder, langs bermen en wegen, en profiteerden van de grote plantenkennis van Jan. We hadden gezellige onder-onsjes in Ter Speelbergen en te Eksel. Jan heeft zijn vrouw alle kansen willen geven om haar artistieke loopbaan alle glans te geven, de pianoconcerten van Andreaia Van Schaick hadden steeds een groot succes. Andreaia droeg het zilveren verbondshangertje dat wij haar schonken bij haar huwelijk met Jan. Zij stelde van meet af aan spontaan een stuk van haar leven ter beschikking voor de opdracht Jan bij te staan en te stimuleren in zijn werk voor het Verbond voor Heemkunde. Andreaia was een goede gastvrouw. Bij de vleugelpiano genoten we van haar muziektalent en proefden er de vlierbessenborreltjes. Die vlierbessenooft werd in Ter Speelbergen verzameld en bewerkt.

Regelmatig hadden we telefoongesprekken en, evenzeer als Jozef Weyns, konden we bij hem terecht met onze persoonlijke zorgen en bedenkingen omtrent Bokrijk en de heemkunde. Door hem voelde ik me zeer betrokken bij de heemkundige werking van het Verbond voor Heemkunde. Waren er meningsverschillen tussen hem en mijn vrienden, dan gold steeds de leuze: waar vriendschap heerst, de vriendschap eerst. Jan Gerits was een sterke persoonlijkheid. Hij dwong respect af en ging zijn weg naar eigen goed inzicht. We kenden hem ook als een gezellig verteller aan tafel, vaak tot in de late uurtjes. Hij kon moeilijk afscheid nemen van vrienden.

Jan en Andreia waren een vaste waarde op ons Meifeest. Aan hem danken we de boeiende verslagen daarover in *Ons Heem*. Hij was ook de eregast op de 26de Meiboomplanting toen de heemkunde als thema aan de eer was en het verbondskenteken aan de meivierders werd aangeboden. Jan Gerits heeft meer dan 20 jaar hard gewerkt voor het Verbond en zijn vele wetenschappelijke bijdragen zullen hem lang overleven. Zijn bibliograaf zal werk hebben om ze alle te vermelden en ... dan denken we met piëteit aan onze goede vriend Frans Sillis zaliger, die zoveel heeft gearbeid op dat terrein.

Jan Gerits had de goede Vlaamse reflex, zoals het een heemkundige past. Hij had ook de gave van het woord én organisatietalent. Menige heemkring wilde hem te gast om de verbondsvoorzitter te kunnen bewijzen hoe goed ze hun best deden in hun werkring. Jan Gerits heeft het werk van zijn voorgangers op een voortreffelijke manier voortgezet. Hij hield rekening met de traditie in de verbondswerking en bouwde verder op de vaste waarden die hij beklemtoonde door een Dr. Jozef Weyns-eremerk in te stellen. Hij was gelukkig mij te kunnen berichten dat weer nieuwe heemkringen zich hadden aangesloten bij het Verbond voor Heemkunde.

Jan Gerits was gevoelig voor schoonheid en medemenselijkheid. Ik kon hem gadeslaan toen het verbondslid hem tot tranen toe ontroerde en evenzeer was dit zo bij het afscheid van dierbare vrienden. Zijn in-memoria getuigen van zijn verbondenheid met de persoonlijke geschiedenis van de verbondsmensen. Het is een rijke bron van kennismaking met zoveel hoogstaande en bekwame medewerkers.

Onder zijn voorzitterschap is het Verbond voor Heemkunde uitgegroeid tot de grootste Vlaamse culturele organisatie en werd het officieel erkend als sociaal-cultureel vormingswerk door het ministerie. Als dat geen eretitel is!

Zoveel artikelen in de jaargangen van *Ons Heem* dragen het waarmerk van de hoofdredacteur. Zijn *Gids voor Vlaanderen* is een getuigenis van gedegen encyclopedisch opzoekingswerk. Onze Vlaamse thuis werd daarin op heemkundig gebied goed bekeken. Drs. Jan Gerits was een eminent voorzitter van ons Verbond voor Heemkunde in de evenzeer merkwaardige rij voorgangers.

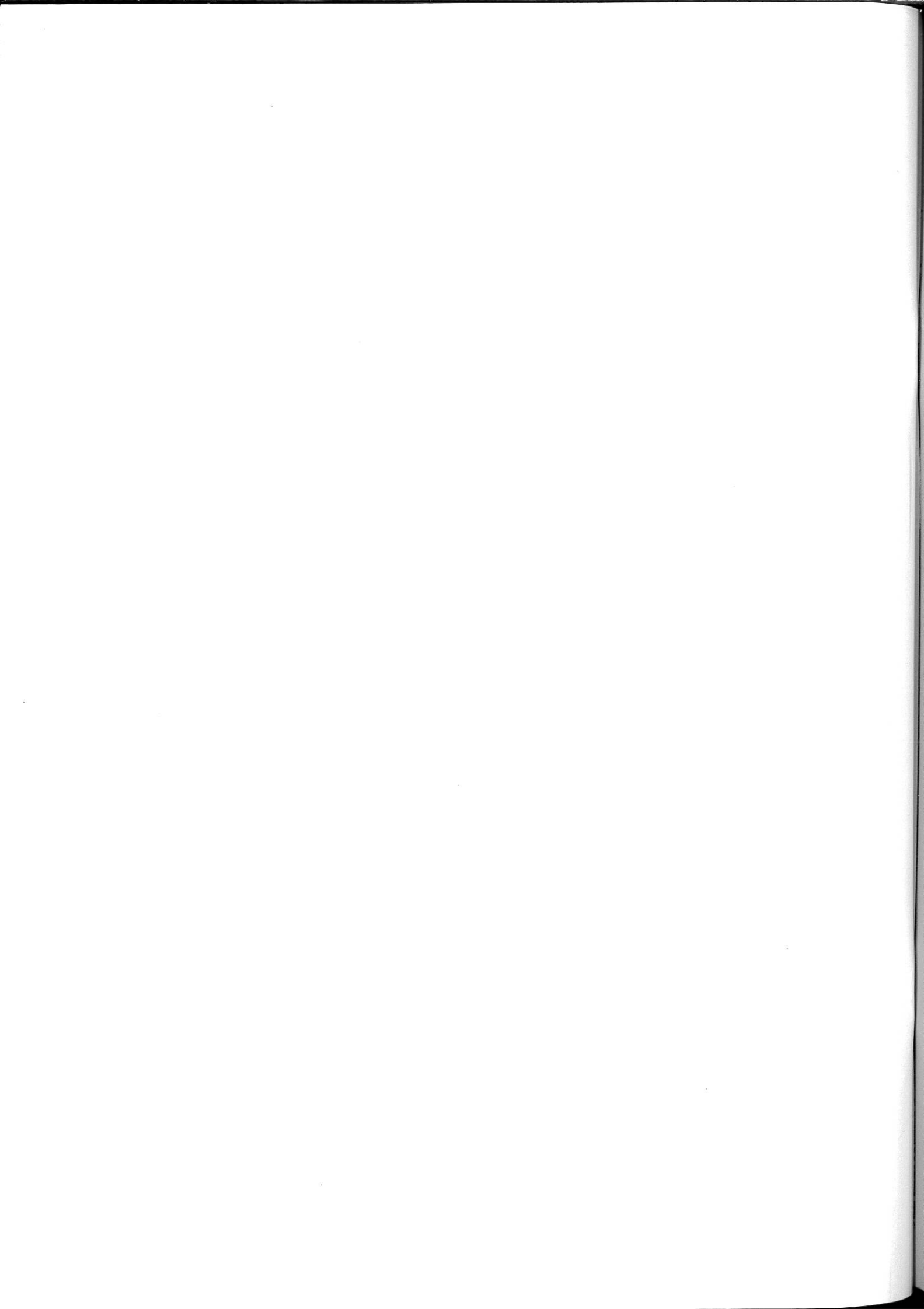
Daarom huldigen we hem vandaag, niet met een zilveren maar met een gulden eremerk van ons Verbond voor Heemkunde. Hij gaf het Verbond immers een stevige stam. Daarop kan een weelderige kruin verder groeien. Zijn studiewerk over de geschiedenis van de heemkunde in Vlaanderen moge ooit bekroond worden en hij moge nog lang de erkentelijkheid ondervinden van de heemkundigen uit al de gouwen in Vlaanderen.

Wij wensen hem, bij zijn terugtreden uit het Verbond voor Heemkunde, samen met Andreia:

Het hart steeds warm, de geest nooit arm.

We blijven hem tot dank verplicht.

*Paula Weyns-Mijlemans
Ter Speelbergen
Peredreef 5
2580 Beerzel (Putte)*

TUSSEN MOMENT EN MONUMENT VOOR DE EEUWIGHEID GIETIJZEREN GRAFKRUISEN IN VLAAMS-BRABANT

D. Vanpée

Studiewerk rond gietijzeren grafkruisen is binnen Vlaanderen eerder uitzonderlijk geweest, dit in tegenstelling tot Wallonië, waar reeds een algemene inventaris werd opgemaakt. Hieruit bleek dat er zich heel wat mooie exemplaren onder deze grafkruisen bevinden.

Gietijzeren grafkruisen zijn wel niet de meest opwekkende relictten uit vroegere tijden. Gezien de beperkte gebruikperiode, grosso modo tussen 1870 en 1914, met hergebruik tot rond 1960, gaat hier toch om een bijzonder stuk erfgoed, niet alleen op volkskundig, sociaal of industrieel-archeologisch vlak, maar ook op vlak van funeraire grafkunst voor de sociaal minder bedeelde.

Behoud en studiewerk zijn dan ook verder aangewezen. In de brochure "Tussen moment en monument voor de eeuwigheid. Gietijzeren grafkruisen in Vlaams-Brabant" krijgt men een inleidingskader aangeboden rond de symboliek van het kruis, gietijzer, het onderzoek rond gietijzeren grafkruisen en een rondgang langsheen de diverse types die we in Vlaams-Brabant kunnen terugvinden. Het leuke hierbij is dat dit eerste onderzoek reeds enkele nieuwe types heeft opgeleverd.

Deze brochure wil ook een stimulans zijn voor gelijkaardig onderzoek in andere provincies. Vooral in de provincies Limburg en Antwerpen staan er nog diverse gietijzeren grafkruisen op ontdekking te wachten, waarbij we zeker de behandelde Zelemse gietijzerij Cruls dienen te vermelden als Limburgse producent van o.a. grafkruisen.

De brochure telt in totaal 48 blz. en is rijkelijk geïllustreerd. Men kan ze bekomen mits storting van 350 Bf (incl. portkosten) op reknr. 000-0495981-20.

Dit project kwam tot stand met de medewerking van de Provincie Vlaams-Brabant.

De Themanummers van *Ons Heem*

In de loop van de voorbije negenenveertig jaargangen van *Ons Heem* verschenen er naast de gewone nummers regelmatig themanummers. Vooral in deze nummers kan men een interessant aanbod van heemkundige bijdragen vinden die als leidraad kunnen dienen voor verder lokaal en regionaal onderzoek.

Hierbij volgt een lijst van de nog beschikbare themanummers die zeker in elke bibliotheek thuishoren:

jg. 15, 1961, nr. 5-6,	thema: tegelnummer	jg. 42, 1988, nr. 2,	thema: postverkeer
jg. 23, 1969, nr. 3,	thema: Brueghelnummer	jg. 43, 1989, nr. 2,	thema: roepstenen en kerkpuien
jg. 25, 1971, nr. 4,	thema: iets over boerderijen	jg. 43, 1989, nr. 4-5,	thema: jacht en stroperij
jg. 26, 1972, nr. 6,	thema: herbergen	jg. 44, 1990, nr. 5,	thema: rechtshistorisch patrimonium
jg. 27, 1973, nr. 6,	thema: abdijen en landbouw	jg. 45, 1991, nr. 2-3,	thema: meidagen 1940, WO II in Vlaanderen
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	thema: ijzeren afsluitingen	jg. 45, 1991, nr. 4-5,	thema: kaarsen
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	thema: heemtaal	jg. 46, 1992, nr. 2,	thema: openbaar vervoer in Vlaanderen
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	thema: schuttersgilden	jg. 47, 1993, nr. 2,	thema: uurwerken en uurwerkmakers
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	thema: snoepgoed	jg. 47, 1993, nr. 4,	thema: melkverwerking en melkerijen
jg. 32, 1978, nr. 6,	thema: wijnkultuur	jg. 48, 1994, nr. 2,	thema: schuttersgilden
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	thema: het kind	jg. 48, 1994, nr. 3,	thema: leven in en rond de mijn
jg. 35, 1981, nr. 2,	thema: bijenteelt	jg. 49, 1995, nr. 3-4,	thema: olieslagmolens
jg. 39, 1985, nr. 3,	thema: volksdevotie		
jg. 40, 1986, nr. 3-4,	thema: neogotiek in Vlaanderen		
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	thema: volksgeneeskunde		
jg. 41, 1987, nr. 5,	thema: landbouw in Haspengouw		
jg. 41, 1987, nr. 6,	thema: charivari en volksge-richten		

Elk themanummer kost 200 BEF, behalve dat rond olieslagmolens, wat 250 BEF per nummer kost. Andere, gewone, nummers (tot 1991) kunnen tegen 50 BEF per exemplaar aangekocht worden. Voor bestellingen van meer dan vier jaargangen gelden speciale verkoopsvoorwaarden. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het Verbondssecretariaat, Kerkstraat 17, 2940 's-Gravenwezel, tel/fax. 03/658.90.34

OPROEP TOT ALLE HEEMKUNDIGE GEÏNTERESSEERDEN IN VLAANDEREN

Beste heemkundigen, goede vrienden,

Het Verbond voor Heemkunde, de overkoepelende organisatie die de Vlaamse heemkunde vertegenwoordigt, heeft de vaste wil om de heemkunde in Vlaanderen verder te ondersteunen en op krachtvolle manier te vertegenwoordigen in een steeds moeilijker wordende administratieve wereld van decreten, verplichtingen, subsidiëringen en andere financiële besommingen.

Daartoe zet zich niet alleen een vaste ploeg van permanente medewerkers in, maar ook een gedreven en enthousiaste groep jongeren en ouderen voor wie het behoud en de vrijwaring van onze geestelijke en stoffelijke volkscultuur nog steeds een hoge prioriteit geniet.

Zoals elke culturele vereniging heeft ook het Verbond voor Heemkunde het in deze tijd niet altijd gemakkelijk om zijn eigenheid te bewaren of om doelstellingen die het zich voorhoudt te realiseren. Een overkoepelende heemkundige beweging zoals de onze telt echter heel veel gedreven vrijwilligers die belangeloos instaan voor de verdere verspreiding van de heemkundige gedachte in Vlaanderen. Vanuit de diverse heemkundige kringen worden ons ideeën aangereikt die tot uitvoering zouden moeten kunnen komen, alleen ontbreekt het ons menigmaal aan de nodige financiële middelen om dergelijke initiatieven tot een goed einde te brengen en ze de kansen te bieden die ze verdienen. We zijn ervan overtuigd dat velen onder u de inspanningen van het Verbond voor Heemkunde met interesse volgen, zonder zich daarom te realiseren dat het publiceren van heemkundige studies, het uitgeven van een fris ogend en historisch verantwoord volks- en heemkundig tijdschrift of het organiseren van studiedagen zware financiële uitgaven met zich brengt.

Een belangrijk aspect van de heemkundige beweging is haar representativiteit in het geheel van de culturele organisaties. Onbekend is onbemand wordt wel eens gezegd, het Verbond voor Heemkunde wil daarom via allerhande manifestaties en publicaties nog meer bekendheid en erkenning verwerven in de wereld van de culturele verenigingen en dit ondanks de huidige tijdsgeest van commercialisering en winstbejag.

Daartoe beste heemkundige vrienden in of buiten het Verbond voor Heemkunde, kunt u bijdragen op diverse manieren. Uw actieve medewerking en uw ideeën zijn dan ook ten zeerste welkom!

Een andere niet minder belangrijke vorm van ondersteuning kan gerealiseerd worden in het "Fonds voor Monumentenzorg, Heemmusea en Lokale Geschiedenis", een officieel erkend steunfonds ten bate van het Verbond voor Heemkunde. Schenkers die 1.000 Bef of meer storten ontvangen van het Fonds een dankbrief en een fiscaal attest waarmee ze het geschonken bedrag kunnen aftrekken van hun belastbaar inkomen overeenkomstig art. 104 van het Wetboek der Inkomstenbelasting.

Voor de schenker of sponsor biedt het Fonds niet alleen het voordeel van de fiscale aftrekbaarheid. Het Verbond voor Heemkunde staat er garant voor dat de gift op de meest doeltreffende wijze zal aangewend worden voor een kwalitatief hoogstaande realisatie van de voorgenomen projecten, waaraan zowel de naam van de schenker als die van het Verbond verbonden zal zijn. Eventuele stortingen kunnen geschieden op bankrekeningnummer 401-4517901-47 van het Verbond voor Heemkunde, Kerkstraat 17 te 2970 's-Gravenwezel.

Niet alleen het Verbond voor Heemkunde en zijn actieve medewerkers, maar de ganse heemkundige gemeenschap zijn u dankbaar voor uw steun en zullen u zeker niet teleurstellen in de doelgerichte aanwending van de verzamelde gelden, de heemkunde in Vlaanderen ten bate !

Het Verbondsbestuur